

ARBEITEN

DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTS
DER KÖN. UNG. FRANZ-JOSEF UNIVERSITÄT

REDIGIERT VON JÁNOS BANNER

VERLAG DES INSTITUTS.

XV.

SZEGED

1939.

TRAVAUX

DE L'INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE DE L'UNIVERSITÉ
FRANÇOIS-JOSEPH

REDIGÉS PAR JÁNOS BANNER

EDITION DE L'INSTITUT.

DOLGOZATOK

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF - TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGISÉGTUDOMÁNYI INTÉZETÉBŐL

SZERKESZTI

BANNER JÁNOS

XV. KÖTET 1939.

KIADJA AZ INTÉZET
SZEGED, 1939.

50369

INHALT — TARTALOM — TABLE DES MATIÈRES.

Dr. Banner János :	<i>Bibliographia Archaeologica Hungarica.</i> pag. 1 lap.	
— — —	<i>Ujabb adatok a zóki-kultúra elterjedéséhez. (7 kép)</i>	„ 73 „
	<i>Neuere Beiträge zur Verbreitung der Zóker-Kultur (7 Bilder.)</i>	„ 85 „
— — —	<i>A hódmezővásárhelyi Nagytatársánc. (I—V. tábla.)</i>	„ 93 „
	<i>Die Grosse-Tartarenschanze bei Hódmezővásárhely. (Tafeln I—V.)</i>	„ 112 „
Dr. Bálint Alajos :	<i>A mezőkovácsházi középkori település emlékei. (XXI—XXVII. tábla.)</i>	„ 146 „
— — —	<i>Ausgrabungen in Mezőkovácsháza. (Tafeln XXI—XXVII)</i>	„ 161 „
Dr. Oroszlán Zoltán :	<i>Állatalakos kulcsnyelek Pannoniából. (Adatok a brigetiói bronzművesség működéséhez.) (VI—XIII. tábla.)</i>	„ 115 „
— — —	<i>Manichi di chiavi con animali, in Pannonia. (Dati sull'attività delle officine di bronzo di Brigetio.) (Tavole VI—XIII.)</i>	„ 132 „
Dr. Párducz Mihály :	<i>Rómaikori telep Makó mellett. (XV—XX. tábla és 3 kép.)</i>	„ 133 „
— — —	<i>Eine Siedlung der Römerzeit bei der Stadt Makó. (Tafeln XV—XX. u. 3 Bilder.)</i>	„ 141 „

MISCELLANEA.

Dr. Banner János :	<i>Angaben zur Frage des Domestizierens der Pferde in der Urzeit</i>	pag. 165 lap
— — —	<i>Rätselhafte Darstellungen an bronzzeitliche Gefäßen. (2 Bilder)</i>	" 167 "
Dr. Bálint Alajos :	<i>Csanádapácai ásatások. (XXXI. tábla.)</i>	" 179 "
— — —	<i>Ausgrabungen in Csanádapáca. (Tafel XXXI.)</i>	" 182 "
Foltiny István :	<i>Avarkori temető nyomai Hódmezővásárhely — Cinkuson. (1 kép.)</i>	" 175 "
— — —	<i>Die Spuren eines Gräberfeldes der Avarzeit in Hódmezővásárhely—Cinkus.</i>	" 179 "
J. Komáromy und M. Párducz :	<i>Der La Tène Fund von Jászberény. (Tafel XIV.)</i>	" 169 "
Dr. Párducz Mihály :	<i>Középkori temető Makón.</i>	" 182 "
— — —	<i>Ein Gräberfeld aus dem Mittelalter in der Stad Makó.</i>	" 184 "
— — —	<i>Drei neuere Siedlungen der Römerzeit bei Hódmezővásárhely. (1 Bild.)</i>	" 170 "
M. Párducz und J. Komáromy :	<i>Der La Tène Fund von Jászberény. (Tafel XIV.)</i>	" 169 "

Literatur — IRODALOM — Littérature.

Dr. Bálint Alajos :	<i>Oroszlán Zoltán és Dobrovits Aladár: Az egyiptomi gyűjtemény. Vezető.</i>	" 185 "
Dobrovits Aladár :	<i>Ragna Enking: Der Apis—Altar Johann Melchior Dinglingers.</i>	" 185 "
— — —	<i>Alfred Hermann: Die ägyptische Königs-novelle.</i>	" 187 "
Oroszlán Zoltán :	<i>New Guide to Pompeii by Wilhelm Engelmann</i>	" 194 "
— — —	<i>Magyarország művészeti emlékei. Szerkeszti Gerevich Tibor.</i>	" 198 "
— — —	<i>Tanulmányok Budapest múltjából.</i>	" 201 "
— — —	<i>Horváth Henrik: Zsigmond király és kora.</i>	" 203 "
— — —	<i>Emlékkönyv Dr. Mahler Ede nyolcvanadik születésnapjára.</i>	" 204 "
— — —	<i>Festschrift für August Oxé.</i>	" 205 "

Dr. Párducz Mihály :	<i>Ernest Mackoy: Die Induskultur.</i>	pag. 190 lap
— — —	<i>Thomas Gann: Götter und Menschen im alten Mexiko.</i>	„ 191 „
— — —	<i>E. Sprockhoff: Marburger Studien.</i>	„ 191 „
— — —	<i>Friedrich von Duhn und Franz Messerschmidt: Italische Gräberkunde.</i>	„ 192 „
— — —	<i>Leonhard Franz: Österreich ehe es Österreich war.</i>	„ 192 „
— — —	<i>Karl Engel: Einführung in die Vorgeschichte Mitteleuropas I. Karl Engel und Werner Radig: Einführung in die Vorgeschichte Mitteleuropas II.</i>	„ 193 „
— — —	<i>Ernst Buschor: Grab eines attischen Mädchens.</i>	„ 194 „
— — —	<i>Dr. Jesse und Dr. Gaetgens: Handbuch der Münzkunde von Mittel- und Nordeuropa.</i>	„ 198 „
Szádeczky—Kardoss Samu :	<i>Alexander Scharff und Erwin Seidl: Einführung in die ägyptische Rechtsgeschichte bis zum Ende des neuen Reiches.</i>	„ 189 „
Dr. Szentiványi Róbert :	<i>Jacobsohn Helmuth: Die dogmatische Stellung des Königs in der Theologie der alten Ägypten.</i>	„ 188 „
— — —	<i>Krüger: Die Rechtstellung der vorkonstantinischen Kirchen.</i>	„ 195 „
— — —	<i>Nordenfalk: Die spätantiken Kanontafeln.</i>	„ 196 „

A kötetben lévő rajzokat *Kopasz Márta* iparművésznő, egyetemi lektor, a dúcokat a *Sokszorosító kliségyár kft.* (Budapest, VIII., Déry-utca 10.) készítette.

Az egyes közleményekért minden tekintetben a szerzők, a kiadásért **Dr. Banner János** egyet. ny. r. tanár, intézeti igazgató felelős.

Bibliographia Archaeologica Hungarica.

II.

Archaeologiai Értesítő.

(Archaeologischer Anzeiger.)

1869—1880.

Régi folyam: I—XIV. kötet.

Alte Folge: Band I—XIV.

Szerkesztették: *Rómer Flóris* (1869—1872), *Henszlmann Imre* (1873), *Henszlmann Imre* vezérlete alatt *Geduly Ferenc* (1874), *Henszlmann Imre* és *Ortvay Tivadar* (1875), *Henszlmann Imre* és *Nyáry Albert* br. (1876—1879), *Pulszky Károly* (1880). — Közleményei csak magyar nyelven jelentek meg. A kötetek nem évek szerint vannak számozva. Ezért itt nem az évszámok, hanem a kötet római számozása szerint soroljuk fel a közleményeket. Új folyama 1881-ben indult meg. (Lásd az I. közleményben.). — Kiadta: *A Magyar Tudományos Akadémia*.

*

Diese Zeitschrift wurde durch *Flóris Rómer* (1869—1872), *Imre Henszlmann* (1873), *Imre Henszlmann* und *Ferenc Geduly* (1874), *Imre Henszlmann* und *Tivadar Ortvay* (1875), *Imre Henszlmann* und *Baron Albert Nyáry* (1876—1879), *Károly Pulszky* (1880) redigiert. Die Mittheilungen erschienen nur in ungarischer Sprache. — Die Bände sind nicht nach den Jahrgängen numeriert. Deswegen sind hier die Mittheilungen nach der römischen Ziffern der einzelnen Bände aufgezählt. Die neue Folge der Zeitschrift erschien, als Fortsetzung, seit dem Jahre 1881. — (Siehe in der ersten (I.) Mittheilung der Bibliographie.) — *Ausgabe der Ung. Akademie der Wissenschaften*.

Őskőkor. — Die ältere Steinzeit.

Geduly Ferenc: Nagysápi lelet. — (Der Fund von Nagysáp.) — VII. 165—170.

Rómer (Flóris): Ó-kőkori eszközök Magyarországon. — (Die Geräte der älteren Steinzeit in Ungarn.) — I. 3—8.

Ujabb kőkor. — Die jüngere Steinzeit.

Balassa Antal: Archaeológiai levelek. XLIX. (Ungmegye.) — (Arch. Briefe. XLIX. Kom. Ung.) — *III.* 282—283.

Boleman Ede: Archaeológiai levelek. VIII. (Magyarad.) — (Arch. Briefe. VIII. Magyarad.) — *II.* 107—108.

Bölönyi Sándor: Archaeológiai levelek. III. — (Arch. Briefe. III.) — *VI.* 18.

Csetneki Jelcnik Elek: A magyarhoni őstelepekről. — (Die urzeitlichen Siedlungen in Ungarn.) — *XI.* 201—209.

Czirbusz Géza: Az emberiség kora a legújabb vizsgálatok nyomán. — (Das Alter der Menschheit nach den neuesten Forschungen.) — *VIII.* 295—297., 307—311.

Czóbel Imre: Archaeológiai levelek. I. (Anares.) — (Arch. Briefe. I. Anares.) — *III.* 21.

Czobor Béla: Újabb lelet Felsődobszáról. — (Ein neuerer Fund von Felsődobsza.) — *XI.* 165—167.

Ebenhöch Ferenc: Archaeológiai levelek. XVIII. (Koroncó.) — (Arch. Briefe. XVIII. Koroncó.) — *II.* 219—221.

Ebenhöch Ferenc: Archaeológiai levelek. XII. (Koroncó.) — Arch. Briefe. XII. Koroncó.) — *III.* 87.

Ebenhöch Ferenc: Archaeológiai levelek. XXXI. (Koroncó.) — (Arch. Briefe. XXXI. Koroncó.) — *III.* 166—167.

Ebenhöch Ferenc: Archaeológiai levelek. XIV. (Osli, Koroncó.) — (Arch. Briefe. XIV. Osli, Koroncó.) — *IV.* 102—103.

Ebenhöch Ferenc: Archaeológiai levelek. VII. (Bábot.) — (Arch. Briefe. VII. Bábot.) — *V.* 44.

Ebenhöch Ferenc: Archaeológiai levelek. XX. (Koroncó.) — (Arch. Briefe. XX. Koroncó.) — *VI.* 160.

Ebenhöch Ferenc: Levél Koroncóról — (Ein Brief von Koroncó.) — *VII.* 101—102.

Fabó András: Archaeológiai levelek. XVII. (Agárd.) — (Arch. Briefe. XVII. Agárd.) — *II.* 169.

Foltin János: Archaeológiai levelek. XXIII. (Száhalom.) — (Arch. Briefe. XXIII. Száhalom.) — *III.* 136—137.

Foltinyi János: Archaeológiai levelek. V. (Száhalom.) — (Arch. Briefe. V. Száhalom.) — *IV.* 36—39.

Foltinyi János: Archaeológiai levelek. IX. (Száhalom.) — (Arch. Briefe. IX. Száhalom.) — *IV.* 75—77.

Foltinyi János: Régészeti érdekességek Szabolcsmegyéből. — (Interessante Funde aus dem Kom. Szabolcs.) — *VI.* 152—156.

Gál Lőrinc: Archaeológiai levelek. XII. (Székesfehérvár.) — (Arch. Briefe. XII. Székesfehérvár.) — *V.* 101.

Gyalokay Lajos: Archaeológiai levelek. XXVIII. (Gyapoly.) — (Arch. Briefe. XXVIII. Gyapoly.) — *IV.* 195.

Hattuffy Dezső: A szentmihályi lelet. — (Der Fund von Szentmihály.) — *VI.* 102—105.

Horváth Antal: Archaeológiai levelek. XXVII. (Göresöny, Garé, Ocsárd, Szilvás.) — (Arch. Briefe. XXVII. Göresöny, Garé, Ocsárd, Szilvás.) — III. 148—149.

Kandra Kabos: Borsod az őskorban és az újabb kőkori leletei. — (Kom. Borsod in der Urzeit und seine steinzeitlichen Funde.) — X. 46—50.

Kovács János: Archaeológiai levelek. V. (Debrecen.) — (Arch. Briefe. V. Debrecen.) — II. 62—64.

Kovács János: Archaeológiai levelek. XIV. (Debrecen.) — (Arch. Briefe. XIV. Debrecen.) — II. 149—153.

Könyöki (Ellenbogen) József: Archaeológiai levelek. XXV. (Pozsony.) — (Arch. Briefe. XXV. Pozsony.) — II. 266—267.

Lehóczky Tivadar: Archaeológiai levelek. I. (Klaasanó.) — (Arch. Briefe. I. Klaasanó.) — I. 47—48.

Lehóczky Tivadar: Archaeológiai levelek. IV. (Klaasanói domb.) — (Arch. Briefe. IV. Der Hügel von Klaasanó.) — I. 80—81.

Lehóczky Tivadar: Archaeológiai levelek. XXXVI. (Závidfalva.) — (Arch. Briefe. XXXVI. Závidfalva.) — I. 313—314.

Lehóczky Tivadar: Archaeológiai levelek. XII. (Munkács.) — (Arch. Briefe. XII. Munkács.) — II. 130—131.

Lehóczky Tivadar: Archaeológiai levelek. XXI. (Munkács.) — (Arch. Briefe. XXI. Munkács.) — II. 237.

Lehóczky Tivadar: Archaeológiai levelek. XXVI. (Munkács.) — (Arch. Briefe. XXVI. Munkács.) — II. 267—268.

Lehóczky Tivadar: Archaeológiai levelek. III. (Bereg megye.) K. — (Arch. Briefe. III. Kom. Bereg. B.) — III. 23.

Lehóczky Tivadar: Archaeológiai levelek. LI. (Szolyva.) — (Arch. Briefe. LI. Szolyva.) — III. 284—285.

Lehóczky Tivadar: Archaeológiai levelek. XXV. — (Arch. Briefe. XXV) — V. 209.

Lehóczky Tivadar: Beregvármegyei leletek. — (Funde in dem Kom. Bereg.) — XI. 163—165.

Lehóczky Tivadar: Újabb leletek Bereg megye őskorából. — (Neuere Funde aus der Urzeit des Kom. Bereg.) — XIV. XXXIII—XXXVI.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. XIV. — (Berichte von Szombathely.) — VII. 96—100.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. XVI. K. — (Berichte von Szombathely. XVI. B.) — VIII. 6—11.

Lipp Vilmos: Megalith- vagyis őskori kömlékek és sírhalmok. — (Megalith- d. h. urzeitliche Denkmäler und Grabhügel.) — VIII. 165—177.

Marossy Jenő: Archaeológiai levelek. XVI. (Gyoma.) — (Arch. Briefe. XVI. Gyoma.) — III. 104—105.

Mcgyoróssy János: Békés- és biharmegyei leletek. — (Die Funde in den Komitaten Békés und Bihar.) — VII. 277—279.

Nyáry Jenő br.: Honti kőszközeink táblázata. — (Tabelle der Stein- geräte aus dem Kom. Hont.) — III. 15—17., 51—54., 84—86.

Nyáry Jenő br.: Archaeológiai levelek. IV. (Hont megye.) — (Arch. Briefe. IV. Kom. Hont.) — III. 25.

Nyáry Jenő br.: A söregi várhegyen talált régiségekről. — (Die auf dem Burgberg bei Söreg gefundenen Altertümer.) — *VI.* 165—169.

Nyáry Jenő br.: Varsányi leletek Hontban. — (Die steinzeitlichen Funde von Varsány in dem Kom. Hont.) — *X.* 62—64.

O(rtvay) T(ivadar): Kraszna-Mihályfalvai lelet. — (Der Fund von Kraszna-Mihályfalva.) — *IX.* 282.

O(rtvay) T(ivadar): Mihályfalvai leletek. — (Die Funde von Mihályfalva.) — *IX.* 283.

Óváry Endre: Archaeológiai levelek. XLIV. (Bööd.) — (Arch. Briefe. XLIV. Bööd.) — *III.* 259—260.

Óváry Endre: Archaeológiai levelek. XXIV. (Újvár.) — (Arch. Briefe. XXIV. Újvár.) — *VI.* 209.

Óváry Endre: Archaeológiai levelek. IX. (Regécke, Gibárt, Szántó, Sima.) — (Arch. Briefe. IX. Regécke, Gibart, Szántó, Sima.) — *III.* 60—61.

Óváry Pál: Archaeológiai levelek. XVIII. (Papipusztá.) — Arch. Briefe. XVIII. Papipusztá.) — *III.* 105.

R(ómer Flóris): Ismét néhány szó az obsidián-eszközökről. K. — (Die Obsidian-Geräte. B.) — *I.* 56—59.

Rómer Flóris: Archaeológiai levelek. III. (Élesd, Pesterei barlang.) — (Arch. Briefe. III. Élesd, Die Höhle von Pestere.) — *I.* 74—79.

Rómer Flóris: Archaeológiai levelek. XV. (Hont megye.) — (Arch. Briefe. XV. Kom. Hont.) — *I.* 139.

Rómer (Flóris): Három nap hazánk északnyugati határán. K. — (Drei Tage in nordwestlichen Teile Ungarns. B.) — *I.* 217—224., 240—245., 257—262., 277—283., 301—306.

R(ómer) F(lóris): Cifra barbárkori edény. K. — (Ein ornamentiertes Gefäss. B.) — *III.* 18—19.

(Rómer Flóris): Két szabolcsmegyei őstemető és egyéb régészeti leletek. K. — (Zwei urzeitliche Gräberfelder in dem Kom. Szabolcs und andere Funde. B.) — *III.* 173—180., 217—226.

R(ómer) F(lóris): Hogyan készülnek az obsidián késpengék? — (Wie verfertigt man die Obsidianklingen?) — *IV.* 250—251.

Sárkány Miklós: Archaeológiai levelek. XXXIII. (Kisárpás.) — (Arch. Briefe. XXXIII. Kisárpás.) — *IV.* 233.

Szilágyi Ferenc: Archaeológiai levelek. XI. (Felsődobsza.) — (Arch. Briefe. XI. Felsődobsza.) — *III.* 61—62.

Szilágyi Ferenc: Archaeológiai levelek. I. (Felsődobsza.) K. — (Arch. Briefe. I. Felsődobsza. B.) — *IV.* 15—16.

Turcsányi Andor: Archaeológiai levelek. XVI. (Körmend.) — (Arch. Briefe. XVI. Körmend.) — *V.* 130—132.

Varsányi János: Archaeológiai levelek. XIII. (Aszód.) — (Arch. Briefe. XIII. Aszód.) — *III.* 87—88.

Vécsey József br.: Archaeológiai levelek. XXVI. (Szabolcs megye.) — (Arch. Briefe. XXVI. Kom. Szabolcs.) — *V.* 210—211.

— —: A legújabb aggteleki ásatások. — (Die neuesten Ausgrabungen in der Höhle von Aggtelek.) — *XI.* 268—269.

Rézkor. — Die Kupferzeit.

Csetneki Jelenik Elek: A csepelszigeti őskori temetők. K. — (Urzeitliche Gräberfelder auf der Csepel-Insel. B.) — *XIII.* 47—59.

Hampel József: Magyarhoni őskori leletek külföldi gyűjteményekben. K. — (Urzeitliche Funde aus Ungarn in den ausländischen Sammlungen. B.) — *XII.* 201—207., 281—293., 321—331., 375—382.

Mogyoróssy János: Békésvármegyei leletek. — (Funde aus dem Kom. Békés.) — *IV.* 210—211.

R(ómer Flóris): Ismét néhány szó az obsidián-eszközökről. K. — (Die Obsidian-Geräte. B.) — *I.* 56—59.

— —: A tőköli lelet. — (Die Funde von Tököl.) — *XII.* 355.

Bronzkor. — Die Bronzezeit.

Balogh Gyula: Archaeológiai levelek. XLIV. (Szénégető.) — (Arch. Briefe. XLIV. Szénégető, Kom. Vas.) — *IV.* 300.

Báthory Nándor: Jelentés a Hont megye Magyarad helységében talált csontok összehasonlító vizsgálatáról. — (Vergleichende Untersuchungen der in dem Kom. Hont bei Magyarad gefundenen Knochen.) — *IV.* 99—100.

Boleman Ede: Archaeológiai levelek. VIII. (Magyarad.) — (Arch. Briefe. VIII. Magyarad.) — *II.* 107—108.

Böloni Sándor: Szentpéterszegi bronzlelet. — (Der Bronzefund von Szentpéterszeg.) — *VII.* 79—81.

Csetneki Jelenik Elek: Tószegi ásatások. — (Die Ausgrabungen in Tószeg.) — *X.* 277—283.

Csetneki Jelenik Elek: A tószegi őstelep. — (Die urzeitliche Siedlung in Tószeg.) — *XI.* 78—83.

Csetneki Jelenik Elek: A magyarhoni őstelepekről. — (Die urzeitlichen Siedlungen in Ungarn.) — *XI.* 201—209.

Cséplő Péter: Archaeológiai levelek. VIII. (Nagyvárad.) — (Arch. Briefe. VIII. Nagyvárad.) — *IV.* 42—43.

Czóbel Imre: Archaeológiai levelek. I. (Anares.) — (Arch. Briefe. I. Anares.) — *III.* 21.

Czóbel Imre: Archaeológiai levelek. XI. (Ajak.) — Arch. Briefe. XI. Ajak.) — *V.* 62.

Czobor Béla: Ásatás Pereghen. — (Ausgrabung in Peregh.) — *X.* 128—129.

Ebenhöch Ferenc: Archaeológiai levelek. IV. (Koroncói.) — (Arch. Briefe. IV. Koroncói.) — *II.* 46—48.

Ebenhöch Ferenc: Archaeológiai levelek. XXXI. (Koroncói.) — (Arch. Briefe. XXXI. (Koroncói.) — *III.* 166—167.

Ebenhöch Ferenc: Archaeológiai levelek. — XX. (Koroncói.) — (Arch. Briefe. XX. Koroncói.) — *VI.* 160.

Ebenhöch (Ferenc): Levél Koroncóról. — (Ein Brief von Koroncói.) — *VII.* 101—102.

Foltin János: Archaeológiai levelek. XXIII. (Száhalom.) — (Arch. Briefe. XXIII. Száhalom.) — *III.* 136—137.

Foltin János: Archaeológiai levelek. XXIX. (Száhalom.) — (Arch. Briefe. XXIX. Száhalom.) — *III.* 164—165.

Foltiny János: Archaeológiai levelek. V. (Száhalom.) — (Arch. Briefe. V. Száhalom.) — *IV.* 36—39.

Foltinyi János: Archaeológiai levelek. IX. (Száhalom.) — (Arch. Briefe. IX. Száhalom.) — *IV.* 75—77.

Gönnyei Gábor: Archaeológiai levelek. XXXVI. (Szamos folyó.) — (Arch. Briefe. XXXVI. Szamos Fluss.) — *IV.* 234.

Gyárfás István: Archaeológiai levelek. XXVI. (Jászapáti, Jászkisér.) — (Arch. Briefe. XXVI. Jászapáti, Jászkisér.) — *III.* 147—148.

Hampel József: A magyarhoni bronzkardokról. K. — (Die ungarländischen Bronzeschwerter. B.) — *XI.* 41—55.

Hampel József: Magyarhoni őskori leletek külföldi gyűjteményekben. K. — (Urzeitliche Funde aus Ungarn in den ausländischen Sammlungen. B.) — *XII.* 201—207., 281—293., 321—331., 375—382.

Hampel József: Pilini lelet. — (Der Fund von Pilin.) — *XIII.* 103—108.

Hampel József: Magyarhoni őskori leletek a bécsi csász. kir. régiség-gyűjteményben. K. — (Urzeitliche Funde aus Ungarn in der Sammlung des Hofmuseums in Wien. B.) — *XIII.* 129—137.

Hampel József: Máramarosmegyei aranylelet. K. — (Der Goldfund aus dem Kom. Máramaros. B.) — *XIV.* 29—32.

Hampel József: Rákospalotai bronzlelet. K. — (Der Bronzefund im Rákospalota. B.) — *XIV.* 49—60.

Hampel (József): Pilini öntőminta. K. — (Die Gussform von Pilin. B.) — *XIV.* 158.

Hampel J(ózsef): Óskori öntőminták. K. — (Urzeitliche Gussformen. B.) — *XIV.* 211—214.

Hattyuffy Dezső: Tinódi lelet. — (Der Fund von Tinód.) — *VII.* 81—83.

Horváth Antal: Baranyavármegye őstelepei. — (Die urzeitlichen Siedlungen des Kom. Baranya.) — *XII.* 36—37.

Höke Lajos: Archaeológiai levelek. XXXIV. (Dunaföldvár.) — (Arch. Briefe. XXXIV. Dunaföldvár.) — *IV.* 233.

Höke Lajos: Archaeológiai levelek. XV. (Dunaföldvár.) — (Arch. Briefe. XV. Dunaföldvár.) — *V.* 129—130.

Kovács János: Archaeológiai levelek. XIV. (Debrecen.) — (Arch. Briefe. XIV. Debrecen.) — *II.* 149—153.

Kőváry Béla: Archaeológiai levelek. XXIX. (Kámaháza.) — (Arch. Briefe. XXIX. Kámaháza.) — *VI.* 255—256.

Lehóczky Tivadar: Archaeológiai levelek. III. (Beregmegye.) — (Arch. Briefe. III. Kom. Bereg.) — *II.* 42—45.

Lehóczky Tivadar: Archaeológiai levelek. LI. (Szolyva.) — (Arch. Briefe. LI. Szolyva.) — *III.* 284—285.

Lehóczky Tivadar: Beregmegyei régészeti leletek. K. — (Archaeologische Funde in dem Kom. Bereg. B.) — *VI.* 223—226.

Lehóczky Tivadar: Karikával ellátott bronzszekerce. K. — (Ein mit Ring versehenes Bronzebeil. B.) — *VII.* 257—258.

Lehóczky Tivadar: Régészeti böngészet hazánk északi vidékein. — (Archaeologischer Umschau in Oberungarn.) — *VIII.* 254—265., 279—287.

Lehóczky Tivadar: Újabb leletek Beregmegye őskorából. — (Neuere Funde aus der Urzeit des Kom. Bereg.) — *XIV.* XXXIII—XXXVI.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. XIV. — (Berichte von Szombathely. XIV.) — *VII.* 96—100.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. XVI. K. — (Berichte von Szombathely. XVI. B.) — *VIII.* 6—11.

Majláth (Béla): Archaeológiai levelek XXXII. (Liptóandrásfalva.) — (Arch. Briefe. XXXII. Liptóandrásfalva.) — *III.* 184.

Majláth Béla: Archaeológiai levelek. II. (Liptó megye.) — (Arch. Briefe. II. Kom. Liptó.) — *IV.* 17—18.

Majláth Béla: Két bronztű Liptó megyében. K. — (Zwei Bronzenadeln in dem Kom. Liptó. B.) — *IV.* 112—117.

Majláth Béla: Még egyszer a liptói szép kard. — (Das Schwert von Liptó.) — *IV.* 271—272.

Majláth Béla: Jalóci bronzlelet. — (Der Bronzefund von Jalóc.) — *V.* 26—34.

Majláth Béla: Archaeológiai levelek. XI. (Liptó megye.) — (Arch. Briefe. XI. Kom. Liptó.) — *V.* 100—101.

Majláth Béla: A bronz korszak. — (Die Bronzezeit.) — *V.* 153—157.

Majláth Béla: A sztrecsnói öblöny. K. — (Ein Gefässe von Sztrecsnó. B.) — *VI.* 269—272.

Mándy Péter: Archaeológiai levelek. I. (Mikola, Szárazberek.) — (Arch. Briefe. I. Mikola, Szárazberek.) — *II.* 6—8.

Mogyoróssy János: Békésmegyei leletek. — (Funde aus dem Kom. Békés.) — *VII.* 121—122.

Mogyoróssy János: Békés- és biharmegyei leletek. — (Die Funde in den Komitaten Békés und Bihar.) — *VII.* 277—279.

N(agy) Gy(ula): Egy lelet története a negyvenes évekből. — (Die Geschichte eines Fundes aus den vierziger Jahren.) — *XIII.* 115—116.

Nyáry Jenő br.: Archaeológiai levelek. XXV. (Pilin.) — (Arch. Briefe. XXV. Pilin.) — *I.* 266—267.

Nyáry Jenő br.: A lapujtói pogány-temetőről. — (Das heidnische Gräberfeld in Lapujtó.) — *III.* 5—7.

Nyáry Jenő br.: Archaeológiai levelek. X. (Pilin.) — (Arch. Briefe. X. Pilin.) — *III.* 61.

Nyáry Jenő br.: A pilini régiségekről. K. — (Die Altertümer von Pilin. B.) — *III.* 125—129.

Nyáry Jenő br.: Archaeológiai levelek. XXII. (Pilin.) — (Arch. Briefe. XXII. Pilin.) — *V.* 186—187.

Nyáry Jenő br.: A sőregi várhegyen talált régiségekről. — (Die auf dem Burgberg bei Sőreg gefundenen Altertümer.) — *VI.* 165—169.

Óváry Endre: Archaeológiai levelek. IX. (Regécke, Gibárt, Szántó, Sima.) — (Arch. Briefe. IX. Regécke, Gibárt, Szántó, Sima.) — *III.* 60—61.

Pelargus János: Archaeológiai levelek. I. (Alsódörgicse.) — (Arch. Briefe. I. Alsódörgicse.) — V. 15—17.

Rómer Flóris: Archaeológiai levelek. XI. (Liptószentiván.) — (Arch. Briefe XI. Liptószentiván.) — I. 118.

Rómer Flóris: A sz. erzsébetfalvi (hammersdorfi) lelet. — (Der Fund von Szentersébetfalva-Hammersdorf.) — IV. 12—14.

Rómer Flóris: A szentandrás-i őskori lelet. K. — (Der urzeitliche Fund von Békésszentandrás. B.) — V. 303—305.

R(ómer) F(lóris) és Varsányi János: Archaeológiai levelek. XXIX. és XXX. (Vácszentlászló.) K. — (Arch. Briefe. XXIX. und XXX. Vácszentlászló.) — IV. 195—196.

Somogyi Rezső: Archaeológiai levelek. IV. (Kisvárdá.) — (Arch. Briefe. IV. Kisvárdá.) — V. 18—19.

Szentpétery Pál: Archaeológiai levelek. XVII. (Tamásfalva.) — (Arch. Briefe. XVII. Tamásfalva.) — V. 162—163.

Szilágyi Ferenc: Archaeológiai levelek. XI. (Felsődobsza.) — (Arch. Briefe. XI. Felsődobsza.) — III. 61—62.

Szontágh Ferenc: Archaeológiai levelek. XXVI. (Lapujtő.) — (Arch. Briefe. XXVI. Lapujtő.) — II. 292—294.

Sztáray Antalné: Lueskai ásatások. — (Die Ausgrabungen in Lueska.) — XIV. 258—259.

Varázseji Gusztáv: A szeged-öthalmi őstelep és temető. K. — (Die urzeitliche Siedlung und das Gräberfeld in Öthalom bei Szeged.) — XIV. 323—336.

Varsányi János: Archaeológiai levelek. XIII. (Aszód.) — (Arch. Briefe. XIII. Aszód.) — III. 87—88.

Varsányi János: Galga-völgyi ős- és középkori régiségeinek táblázata. — (Die Tabelle der urzeitlichen und mittelalterlichen Altertümer von Galga-Tal.) — V. 38., 63.

Varsányi János: Egy-két szó a pusztavarsányi és kiskartalai őskori leletről. K. — (Die urzeitlichen Funde von Varsány und Kiskartal. B.) — VI. 43—45.

Vécsey József br.: Archaeológiai levelek. XIII. (Sárköz.) — (Arch. Briefe. XIII. Sárköz.) — II. 132—133.

Vécsey József br.: Archaeológiai levelek. XXVI. (Szabolcs megye.) — (Arch. Briefe. XXVI. Kom. Szabolcs.) — V. 210—211.

Wagner János: Őskori ércbányászat nyomai Borsodmegyében. — (Die Spuren des urzeitlichen Bergbaues in dem Kom. Borsod.) — XIII. 281—292.

— —: A szenterzsébetfalvi lelet. (Der Fund von Szentersébetfalva.) — III. 269—275.

— —: Egy őstelep. — (Eine urzeitliche Siedlung.) — XI. 269.

Régibb vaskor. — Die ältere Eisenzeit.

I.

Ádám Jenő: Somlyói leletek. K. — (Die Funde von Somlyó. B.) — XIV. 317—323.

Csetneki Jelenik Elek: A magyarhoni őstelepekről. — (Die urzeitlichen Siedlungen in Ungarn.) — XI. 201—209.

Csetneki (Jelenik Elek): A fokorui s polgárdi lelet. — (Die Funde von Fokoru und Polgárdi.) — XII. 185—187.

Hampel József: Magyarhoni őskori leletek külföldi gyűjteményekben. K. — (Urzeitliche Funde aus Ungarn in den ausländischen Sammlungen. B.) — XII. 201—207., 281—293., 321—331., 375—382.

Hampel József: Máramarosmegyei aranyelet. K. — (Der Goldfund aus dem Kom. Máramaros. B.) — XIV. 29—32.

Hampel (József): Borjasi lelet. K. — (Der Fund von Borjas. B.) — XIV. 158—159.

Hampel J(ózsef): Őskori öntőminták. K. — (Urzeitliche Gussformen. B.) XIV. 211—214.

Hampel (József): Magyarbényei karperec. K. — (Der Armring von Magyarbénye. B.) — XIV. 215—216.

Henszlmann Imre: A fibula. K. — (Die Fibel. B.) — VIII. 107—118.

Horváth Antal: Őskori erődítmény. — (Urzeitliche Schanze.) — XII. 189—191.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. XIV. — (Berichte von Szombathely. XIV.) — VII. 96—100.

N(agy) Gy(ula): Egy lelet története a negyvenes évekből. — (Die Geschichte eines Fundes aus den vierziger Jahren.) — XIII. 115—116.

Nyáry Jenő br.: A sőregi várhegyen talált régiségekről. — (Die auf dem Burgberg bei Sőreg gefundenen Altertümer.) — VI. 165—169.

Pulszky Ferenc: A fokorui aranyelet. — (Der Goldfund von Fokoru.) — XIII. 180—183.

R(ómer) (Flóris): A cakói bronzedény ügyéhez. — (Das Bronzegefäß von Cakó.) — III. 114—115.

R(ómer) F(lóris): Két különös régi agyagmű. K. — (Zwei sonderbare Gefässe. B.) — V. 67—69.

Varázséji Gusztáv: A szeged-öthalmi őstelep és temető. K. — (Die urzeitliche Siedlung und das Gräberfeld in Öthalom, bei Szeged. B.) — XIV. 323—336.

Varsányi János és R(ómer) F(lóris): Archaeológiai levelek. XXIX. és XXX. (Vácszentlászló.) — (Arch. Briefe. XXIX. und XXX. Vácszentlászló.) — IV. 195—196.

Zombory László: A még 1866. évi május hó 7-i kunhalmi ásatás eredménye. K. — (Ausgrabung in einem Hügel am 7. Mai 1866. B.) — III. 145—147.

—: Aranyelet. — (Ein Goldfund.) — XI. 310.

—: Régészeti szellemidézés. — (Eine archaeologische Geisterbeschwörung.) — XIII. 201—202.

II.

Nyáry Jenő br.: A pilini régiségekről. K. — (Die Altertümer von Pilin. B.) — *III.* 125—129.

Rómer Flóris: A cakói bronzedény. K. — (Der Bronzekessel von Cakó. B.) — *II.* 290—292.

Újabb vaskor. — Die jüngere Eisenzeit.

Ellenbogen József: Archaeológiai levelek. XVIII. (Nagyszombat, Galgóce, Berenesváralja.) — (Arch. Briefe. XVIII. Nagyszombat, Galgóce, Berenesváralja.) — *I.* 209—210.

Mogyoróssy János: Békésmegyei leletek. — (Funde aus dem Kom. Békés.) — *VII.* 121—122.

Mogyoróssy János: Békés- és biharmegyei leletek. — (Die Funde in den Komitaten Békés und Bihar.) — *VII.* 277—279.

Pulszky Ferenc: A pusztagéci lelet. K. — (Der Fund von Pusztagéc. B.) *XIV.* 6—8.

Pulszky Ferenc: Soproni lelet. K. — (Der Fund von Sopron. B.) — *XIV.* 153—155.

Pulszky Ferenc: A szebeszlői ruhakapocs. K. — (Die Fiebel von Szebeszlő. B.) — *XIV.* 160.

Szontágh Ferenc: Archaeológiai levelek. XXVI. (Lapujtő.) — (Arch. Briefe. XXVI. Lapujtő.) — *II.* 292—294.

Római kor. — Die Römerzeit.

I.

Adám István: Római telep. — (Eine römische Ansiedlung.) — *XIV.* 217—218.

Bubics Ede: Archaeológiai levelek. V. (Lukácsháza.) — (Arch. Briefe. V. Lukácsháza.) — *III.* 25—26.

Csetneki (Jelenik Elek): A fokorui s polgárdi lelet. — (Die Funde von Fokoru und Polgárdi.) — *XII.* 185—187.

Czobor Béla: Kiadatlan őskeresztény műemlékek a magyar nemzeti múzeumban. K. — (Unedierte altchristliche Denkmäler in dem Nationalmuseum. B.) — *XIII.* 169—180.

D(ák) F(arkas): A mikházi ásatások. — (Die Ausgrabungen von Mikháza.) — *XII.* 267—269.

(Derecskey Lajos): Archaeológiai levelek. XVIII. (Baracs.) — (Arch. Briefe. XVIII. Baracs.) — *II.* 170.

Dervarics Kálmán: Archaeológiai levelek. V. (Alsólendva.) — (Arch. Briefe. V. Alsólendva.) — *I.* 97.

Ebenhöck Ferenc: Archaeológiai levelek. XIV. (Osli, Koroncó.) — (Arch. Briefe. XIV. Osli, Koroncó.) — *IV.* 102—103.

Ebenhöck (Ferenc): Levél Koroncóról. — (Ein Brief von Koroncó.) — *VII.* 101—102.

Edelsbacher Antal: Sarmizegethusa. XIV. 97–98.

Eszterházy János: Archaeológiai levelek. XXI. (Kolozsvár.) — (Arch. Briefe. XXI. Kolozsvár.) — I. 231–232.

Gruics Z. J.: Archaeológiai levelek. XII. (Mitrovica, Aquincum.) — (Arch. Briefe. XII. Mitrovica, Aquincum.) — V. 62.

Gruics J. Z. — *R(ómer) Fl(óris)*: Ismét egy érdekes római mértföld-mutató. — (Wieder ein interessanter römischer Meilenstein.) — V. 94–95.

Hampel József: Alsó-Pannoniában lelt római katonai okmány. K. — (Diploma militare aus Pannonien. B.) — XIII. 9–14.

Hampel József: Újévi méceses. K. — (Römisches Neujahrslicht. B.) — XIV. 1–6.

Hampel (József): Zeus szobrocska a n. múzeumban. K. — (Eine Zeusstatuette im Nationalmuseum. B.) — XIV. 160–161.

Hampel (József): Római felirat Óbudáról. — (Römische Inschrift aus Óbuda.) — XIV. 161–162.

Hampel (József): Női mellkép a római imperium végső idejéből. — (Frauenstatuette aus dem Ende des römischen Imperiums.) — XIV. 162–164.

Hampel József: Pannoniai costumeképek. K. — (Trachtbilder von Pannonien. B.) — XIV. 308–316.

Hattyuffy Dezső: Archaeológiai levelek. XXII. (Szentiványi-pusztá.) — (Arch. Briefe. XXII. Szentiványi-pusztá.) — IV. 160–161.

Hattyuffy Dezső: A szentiványi földüregek. — (Die Erdhöhlen in Szentivány.) — V. 213–217.

Hattyuffy Dezső: A szentmihályi lelet. — (Der Fund von Szentmihály.) — VI. 102–105.

Hattyuffy Dezső: „Néhány szó a székesfehérvári római emlékkő feliratahoz“ c. cikk javítása. — (Verbesserung des Artikels „Über die in Székesfehérvár gefundene römische Inschrift.“) — VII. 16–17.

Hattyuffy Dezső: Bobai római lelet. — (Der römische Fund von Boba.) — VII. 242–245.

Hattyuffy Dezső: Újabb leletek Fejérmegyében. — (Neuere Funde in dem Kom. Fejér.) — XIII. 199–201.

Henszlmann Imre: Régészeti úti jegyzetek. — (Notizen von einer archaologischen Reise.) — III. 289–293.

Henszlmann Imre: Bács. — (Funde bei Bács) — IV. 2–9., ebben 7–8. stb.

Henszlmann Imre: Jelentés az 1872 április 19-én megkezdett és május 7-én befejezett régészeti utazásomról és a Bács vidékén tett ásatások eredményéről. — (Eine archaologische Reise und die Ausgrabung bei Bács). — VII. 57–60., 73–79., 89–94.

Henszlmann Imre: A fibula. K. — (Die Fibel. B.) — VIII. 107–118.

Henszlmann Imre: Római gátak Fehér megyében. K. — (Römerschanzen in dem Kom. Fehér.) — IX. 72–78.

Henszlmann Imre: Jelentés egy f. évi okt. hó 12-én és 13-án tett régészeti kirándulásról a nagyhőresöki pusztára, Fehér megyében. — (Bericht über eine Reise in Nagyhőresökpuszta, Kom. Fehér.) — XIV. IV.

Hirsch M.: Archaeológiai levelek. XXXV. (Óbuda.) — (Arch. Briefe. XXXV. Óbuda.) — III. 187.

- Hollóssy Flóris*: Archaeológiai levelek. XXVIII. (Petrozsény, Zalatna.) — (Arch. Briefe. XXVIII. Petrozsény, Zalatna.) — VI. 255.
- Horváth Antal*: Archaeológiai levelek. VIII. (Pécs.) — (Arch. Briefe. VIII. Pécs.) — I. 115.
- Horváth Antal*: Archaeológiai levelek. XX. (Pécs.) — (Arch. Briefe. XX. Pécs.) — II. 237.
- Horváth Antal*: Archaeológiai levelek. XVII. (Pécs.) — (Arch. Briefe. XVII. Pécs.) — III. 105.
- Horváth Antal*: Archaeológiai levelek. XXXVI. (Pécs.) — (Arch. Briefe. XXXVI. Pécs.) — III. 187—189.
- Horváth Antal*: Archaeológiai levelek. III. (Pécs.) — (Arch. Briefe. III. Pécs.) — IV. 18.
- Hőke Lajos*: Archaeológiai levelek. II. (Dunaföldvár.) — (Arch. Briefe. II. Dunaföldvár.) — II. 8—10.
- Hőke Lajos*: Archaeológiai levelek. XXX. (Dunaföldvár.) — (Arch. Briefe. XXX. Dunaföldvár.) — II. 311—312.
- Hőke Lajos*: Válasz az általam részben állított, részben gyanított római sáncokra nézve f. é. 2. és 3. sz. a. kelt szerkesztői észrevételekre. — (Von Römerschanzen u. s. w.) — IV. 223—226.
- Hőke Lajos*: Archaeológiai levelek XXXIV. (Dunaföldvár.) — (Arch. Briefe. XXXIV. Dunaföldvár.) — IV. 233.
- Hőke Lajos*: Archaeológiai levelek. XXXIV. (Eresi.) — (Arch. Briefe. XXXIV. Eresi.) — V. 283.
- Hőke Lajos*: Archaeológiai levelek. XXVI. (Bottyánsánc, Baracs.) — (Arch. Briefe. XXVI. Bottyánsánc, Baracs.) — VI. 236—237.
- Hőke Lajos*: Archaeológiai levelek. XXXVIII. (Dunaföldvár.) — (Arch. Briefe. XXXVIII. Dunaföldvár.) — VI. 310—313.
- Iglő K.*: Római építmény-maradvány. — (Römische Gebäudereste.) — XII. 125.
- Ivánfi Ede*: Archaeológiai levelek. VIII. (Veszprém.) — (Arch. Briefe. VIII. Veszprém.) — V. 45.
- Ivánfi Ede*: Archaeológiai levelek. XXXI. (Enying.) — (Arch. Briefe. XXXI. Enying.) — V. 280—281.
- József főherceg*: Archaeológiai levelek. XXVIII. (Alesút.) — (Arch. Briefe. XXVIII. Alesút.) — III. 164.
- József főherceg*: Archaeológiai levelek. XXXVII. (Alesút.) — (Arch. Briefe. XXXVII. Alesút.) — IV. 254.
- József főherceg*: Az alesúti ásátások. (1870 és 1871-ben.) — (Die Ausgrabungen in Alesút, im Jahre 1870 und 1871.) — IV. 289—292.
- József főherceg*: Archaeológiai levelek. LII. és LIII. (Alesút.) — (Arch. Briefe. LII. und LIII. Alesút.) — IV. 320—321.
- József főherceg*: Archaeológiai levelek V. (Göböljárás.) — (Arch. Briefe. V. Göböljárás.) — V. 43.
- József főherceg*: Az alesúti ásátások folytatása. — (Die Fortsetzung der Ausgrabungen in Alesút.) — VI. 248—249.
- Kereskényi Gyula*: Ismertetés. — (Nachricht von römischen Altertümern.) — VII. 173—175.

Koós Róbert: Archaeológiai levelek. XXIII. (Korompa.) — (Arch. Briefe. XXIII. Korompa.) — V. 187.

Könyöki (Ellenbogen) József: Archaeológiai levelek. XXV. (Pozsony.) — (Arch. Briefe. XXV. Pozsony.) — II. 266—267.

Lehóczky Tivadar: Ókori régiségek Naszvadon. — (Römische Funde in Naszvad.) — VII. 247—250.

Lipp Vilmos: Archaeológiai levelek. XXIII. (Szombathely.) — (Arch. Briefe. XXIII. Szombathely.) — I. 264—265.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlések. I. — (Berichte von Szombathely. I.) — II. 37—39.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. II. — (Berichte von Szombathely. II.) — II. 127—130.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. IV. — (Berichte von Szombathely. IV.) — II. 213—216.

Lipp Vilmos: Archaeológiai levelek. XXII. (Szombathely.) — (Arch. Briefe. XXII. Szombathely.) — II. 237—238.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. V. — (Berichte von Szombathely. V.) — III. 43—46.

Lipp Vilmos: Archaeológiai levelek. XLVIII. (Szombathely.) — (Arch. Briefe. XLVIII. Szombathely.) — III. 262—263.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. VII. — (Berichte von Szombathely. VII.) — IV. 65—70.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. VIII. — (Berichte von Szombathely. VIII.) — IV. 184—187.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. IX. — (Berichte von Szombathely. IX.) — IV. 293—298.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. X. — (Berichte von Szombathely. X.) — V. 114—120.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. XI. — (Berichte von Szombathely. XI.) — V. 263—266.

Lipp Vilmos: Egy savariai felirat. — (Eine Inschrift von Savaria.) — VI. 217—223.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. XIII. — (Berichte von Szombathely. XIII.) — VI. 276—280.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. XIV. — (Berichte von Szombathely. XIV.) — VII. 96—100.

Lipp Vilmos: A tapolcafüi ossarium. — (Das Ossarium von Tapolcafü.) — VII. 218—220.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. XV. — (Berichte von Szombathely. XV.) — VII. 287—294.

Lipp Vilmos: Fölrattanulmány. — (Studien über Inschriften.) — VIII. 80—92.

Lipp Vilmos: Vas megyei újabb felíratos kövek. — (Neuere Steindenkmäler mit Inschriften aus dem Kom. Vas.) — IX. 165—168.

Lipp Vilmos: Keszthelyi leletek. K. — (Die Funde von Keszthely. B.) — XIV. 117—122.

Lomniczy (Endre): Archaeológiai levelek. XXXIX. (Óbuda.) — (Arch. Briefe. XXXIX. Óbuda.) — IV. 255.

Lomniczy Endre: Archaeológiai levelek. XXI. (Óbuda.) — (Arch. Briefe. XXI. Óbuda.) — V. 186.

Lukács Béla: A botesi és korabiai római bányagyarmat. — (Bergbau Kolonie der Römer bei Botes und Korabia.) — XIII. 350–355.

Margitay Gábor: Borszéki leletek. — (Die Funde von Borszék.) — VII. 134–139.

Marcssy János: Archaeológiai levelek. XXIV. (Ószöny.) — (Arch. Briefe. XXIV. Ószöny.) — III. 137.

Marcssy János: Archaeológiai levelek. XV. (Ószöny.) — (Arch. Briefe. XV. Ószöny.) — IV. 127–128.

Marossy János: Archaeológiai levelek. XXIV. (Dunaalmás, Ószöny.) — (Arch. Briefe. XXIV. Dunaalmás, Ószöny.) — V. 188.

(Méry Etel): A győri homokgödrök kősírho. — (Ein Grab in den Sandgruben in Győr.) — VI. 241–248.

Méry Etel: Archaeológiai levelek. XXX. (Győr.) — (Arch. Briefe. XXX. Győr.) — VI. 256.

Mihály István: Archaeológiai levelek. XXXIII. (Sándor majori pusztá.) — Arch. Briefe. XXXIII. Sándor majori pusztá.) — III. 184–186.

Mihály István: Archaeológiai levelek. XIX. (Bakonyszentlászló.) — (Arch. Briefe. XIX. Bakonyszentlászló.) — V. 163–164.

N(eme)s: Erdélyben ...római felíratos követ... leletek... — (In Transylvanien hat man ...römische Steine mit Inschriften... gefunden...) — I. 235–236.

Nagy Iván: Szobai régészkedés. — (Archaeologie in dem Schreibzimmer.) — VIII. 126–130.

Návi József: Herkules ad Feketeváros. XII. 80–81.

Nyilas Alajos: Archaeológiai levelek. XI. (Átány.) — (Arch. Briefe. XI. Átány.) — IV. 37–80.

Odobesco Sándor: Pannonia és Dácia régészeti érdekei. K. — (Die archaeologischen Interessen Pannoniens und Daziens. B.) — I. 129–135.

Ormós Zsigmond: Archaeológiai levelek. XLVII. (Zsidovin.) — (Arch. Briefe. XLVII. Zsidovin.) — III. 262.

Ortvay Tivadar: Ismertetése az „Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinarum Vol. III. aus Dacien und Moesien” című munkának, melyet Hirschfeld Ottó, a Mommsen „Corpus Inscriptionum Latinarum”-ának kiigazítására, illetőleg kiegészítésére írt. — (Buchbesprechung: O. Hirschfeld: Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinarum Vol. III. Dazien und Moesien.) — IX. 20–29.

(Ortvay) T(ivadar): (Hunyadmegyei cserbeli lelet. K.) — (Der Fund von Cserbel, Kom. Hunyad. B.) — IX. 215–220.

Ortvay Tivadar: Dácia és Mősia területén. — (In Dazien und Moesien.) — IX. 225–233., 257–270., 292–306.

(Ortvay) T(ivadar): Kraszna-Mihályfalvi lelet. — (Der Fund von Kraszna-Mihályfalva.) — IX. 282.

O(rtway) T(ivadar): Mihályfalvai leletek. — (Die Funde von Mihályfalva.) — IX. 283.

Pauler T(ivadar): Archaeológiai levelek. XXXVI. (Óbuda.) — (Arch. Briefe. XXXVI. Óbuda.) — VI. 309.

Paur Iván: Archaeológiai levelek. XIV. (Szombathely stb.) — (Arch. Briefe. XIV. Szombathely usw.) — III. 102–104.

Paur Iván: Egy piperéző római nő sírja. — (Das Grab einer Römerin.) — VII. 149–155.

Paur Iván: Jelentés a győr–ebenfurti vaspályai építkezési munkálatoknál felfedezett római kőkoporsókról. — (Römische Sarkophage, gefunden bei der Eisenbahn von Győr–Ebenfurt.) — VII. 258–261.

Paur Iván: Nevezetes levélnyomó. — (Ein merkwürdiger Briefbeschwerer.) — XII. 33.

Pulszky Ferenc: Pátkai ruhakapocs. K. — (Die Fibel von Pátka. B.) — XIV. 62–65.

Radisics Jenő: Archaeológiai levelek. XXII. (Liget.) — (Arch. Briefe. XXII. Liget.) — III. 119–121.

(Rómer Flóris): A legújabb óbudai ásások. — (Die neuesten Ausgrabungen in Óbuda.) — I. 41–44., 65–68., 91–94.

(Rómer Flóris): Archaeológiai levelek. III. (Élesd, Pesterei barlang.) — (Arch. Briefe. III. Élesd, Die Höhle von Pestere.) — I. 74–79.

Rómer Flóris: Archaeológiai levelek. VI. (Alsólendva.) — (Arch. Briefe. VI. Alsólendva.) — I. 97–98.

Rómer Flóris: Archaeológiai levelek. VIII. (Pécs.) — (Arch. Briefe. VIII. Pécs.) — I. 115.

Rómer Flóris: Archaeológiai levelek. X. (Páty, Tinnye.) — (Arch. Briefe. X. Páty, Tinnye.) — I. 117–118.

Rómer (Flóris): Új római sarkophag. (Budaújlak.) — (Ein römischer Sarkophag. Gefunden in Budaújlak.) — I. 201–207.

(Rómer Flóris): Archaeológiai levelek. XX. (Bata.) — (Arch. Briefe. XX. Bata.) — I. 212–213.

Rómer (Flóris): Rudolf koronaherceg Óbudán. — (Kronprinz Rudolf in Óbuda.) — I. 237–240.

Rómer (Flóris): Három nap hazánk északnyugati határán. K. — (Drei Tage im nordwestlichen Teile Ungarns. B.) — I. 217–224., 240–245., 257–262., 277–283., 301–306.

Rómer Flóris: Egy érdekes lelet Alsólendván. K. — (Ein interessanter Fund in Alsólendva. B.) — II. 24–29.

Rómer Flóris: Horvátországi úti naplóból. — (Aus meinem Reisebuch in Kroatien.) — II. 101–107., 121–127., 146–148., 162–165. — III. 141–145., 157–162., 180–184., 197–201., 226–228., 250–256., 275–280., 294–297., 314–317. — IV. 9–12., 32–36., 57–61., 93–97., 109–112., 151–154.

(Rómer Flóris?): Régi arany kapocs. K. — (Eine alte goldene Schnalle. B.) — II. 306–308.

Rómer Flóris: Egy római korsó. K. — (Ein römischer Krug. B.) — III. 115–117.

R(ómer) Fl(óris): Érdekes római mértföldmutatók Komárom megyében. — (Interessante Meilensteine in dem Kom. Komárom.) — *V.* 40—42.

R(ómer) Fl(óris): A m. n. múzeum köemlékei. K. — (Steindenkmäler im Nationalmuseum.) — *V.* 197—201., 229—236.

Rómer Fl(óris): Desjardins Ernő tanár és a nemzeti múzeum köemlékei. K. — (Prof. E. Desjardins und die Steindenkmäler des Nationalmuseums. B.) — *V.* 221—228., 253—268.

Rómer Fl(óris): Óbudai ásátások. — (Ausgrabungen in Óbuda.) — *IX.* 111—113.

Rómer Flóris: Egy álnak tartott nevezetes római felírás igazolása. — (Eine merkwürdige, bis jetzt als Fälschung behandelte römische Inschrift.) — *IX.* 193—201.

Rómer Flóris: Újabb római felíratos kövek. — (Neuere römische Steindenkmäler mit Inschriften.) — *IX.* 235—237., 271—273.

Rómer Flóris: Római sír Óbudán. — (Ein Römergrab in Óbuda.) — *IX.* 289—292.

Rómer Flóris: Egy régi római szekrényke. — (Ein römisches scrinium.) — *X.* 176—179.

R(ómer) F(erenc) F(lóris): Új borostyánkő lelet. — (Ein neuer Bernsteinfund.) — *XIII.* 163—164.

R(ómer) F(erenc) F(lóris): Római felíratos oltárka. — (Eine römische Ara mit Inschriften.) — *XIII.* 283.

Storno Ferenc: Jelentése erdélyi archaeológiai útjáról. — (Bericht über eine archäologische Reise in Transylvanien.) — *II.* 1—6., 21—23.

Szukits Nándor: Archaeológiai levelek. XXXIV. (Nagykanizsa.) — (Arch. Briefe. XXXIV. Nagykanizsa.) — *III.* 186—187.

Tauscher Gyula Agoston: Archaeológiai levelek. XIV. (Baracsi puszta.) — (Arch. Briefe. XIV. Baracsi puszta.) — *V.* 102.

Ponori Theurewk Emil: Vasszegek a római sírokban. — (Eiserne Nägel in römischen Gräbern.) — *X.* 141—144.

Ponori Theurewk Emil: Római feliratokról. — (Die römischen Inschriften.) — *X.* 307—317.

Torma Károly: A szombathelyi római mécsen lévő cursiv írás megfejtése. — (Das Lesen einer, auf einem römischen Licht befindlichen cursiven Schrift.) — *II.* 305—306.

Torma Károly: Archaeológiai levelek. XXIX. (Szombathely.) — (Arch. Briefe. XXIX. Szombathely.) — *II.* 311.

Torma Károly: Adalék Sarmizegetusa és Aquineum felirataihoz. — (Beiträge zu den Inschriften von Sarmizegethusa und Aquineum.) — *VIII.* 135—144.

Torma Károly: Római felirat Alsóilosváról. — (Eine römische Inschrift von Alsóilosva.) — *XIV.* 60—62.

Torma Károly: Adalékok Dácia föld- és helyiratához. — (Beiträge zur Geographie und Topographie Daziens.) — *XIV.* 101—117.

Torma Károly: Észrevétel az „Arch. Ert.” I. füz. 48. lapjához. — (Bemerkung zur S. 48 der Arch. Anzeiger.) — *XIV.* 192.

Torma Károly: Aquineumi ásatások. — (Die Ausgrabungen in Aquineum.) — *XIV.* 252—258.

Turesányi Andor: Archaeológiai levelek. XVI. (Körmend.) — (Arch. Briefe. XVI. Körmend.) — *II.* 168—169.

Turesányi Andor: Archaeológiai levelek. XVI. (Körmend.) — (Arch. Briefe. XVI. Körmend.) — *V.* 130—132.

Vagács Caesar: Archaeológiai levelek. XXXVIII. (Ószőny.) — (Arch. Briefe. XXXVIII. Ószőny.) — *IV.* 254.

Varsányi János: A szombathelyi határban 1836—1845-ig kiásott régiségek topographikus leírása. — (Topographische Beschreibung der bei Szombathely, in den Jahren 1836—1845 gefundenen Altertümer.) — *IV.* 213—218.

Varsányi János: Archaeológiai levelek. XXXVII. (Székesfehérvár.) — (Arch. Briefe. XXXVII. Székesfehérvár.) — *VI.* 309—310.

Várady Gábor: Archaeológiai levelek. VIII. (Páty.) — (Arch. Briefe. VIII. Páty.) — *III.* 58—60.

Wolff Károly: Az alberti-irsaí római feliratok. — (Die römischen Inschriften von Alberti-Irsa.) — *XII.* 207—210.

Zsigmondy Gusztáv: Archaeológiai levelek. XXV. (Pilisszántó stb.) — (Arch. Briefe. XXV. Pilisszántó, usw.) — *III.* 147.

— —: A hazából kivándorolt régiségek. — (Einige aus Ungarn ausgewanderte Altertümer.) — *XIII.* 202—204.

II.

Katz Jónás: Archaeológiai levelek. LII. (Csenger.) — Arch. Briefe. LII. Csenger.) — *III.* 301.

Lehóczky Tivadar: Archaeológiai levelek. III. (Bereg megye.) — (Arch. Briefe. III. Kom. Bereg.) — *II.* 42—45.

Lukács Béla: A botosi pogány temetkező. — (Heidengräber in Botes.) — *XIII.* 14—19.

Marossy János: Archaeológiai levelek. XVI. (Gyoma.) — Arch. Briefe. XVI. Gyoma.) — *III.* 104—105.

Mogyoróssy János: Archaeológiai levelek. XX. (Gyula.) — (Arch. Briefe. XX. Gyula.) — *IV.* 159.

Mogyoróssy János: Gyulai lelet. — (Der Fund von Gyula.) — *V.* 11—14.

Mogyoróssy János: Békésmegyei leletek. — (Funde aus dem Kom. Békés.) — *VII.* 121—122.

Szarka János: Archaeológiai levelek. X. (Vinga-Orczyfalva.) — (Arch. Briefe. X. Vinga-Orczyfalva.) — *IV.* 77.

Varázseji Gusztáv: A szeged-öthalmi őstelep és temető. K. — (Die urzeitliche Siedlung und das Gräberfeld in Öthalom, bei Szeged.) — *XIV.* 323—336.

Germán-korszak. — Germanenzeit.

Hampel (József): A nagyváradai lelet. K. — (Der Fund von Nagyvárad. B.) — *XIV.* 79—81.

Hampel József: Keszthelyi újabb leletek. K. — (Neuere Funde von Keszthely. B.) — XIV. 349—353.

Henszlmann Imre: A fibula. K. — (Die Fibel. B.) — VIII. 107—118.

Rómer Flóris: Csömöri lelet. K. — (Der Fund von Csömör. B.) — V. 201—202.

Avar-korszak. — Avarenzeit.

Bisits Mór: Archaeológiai levelek. I. (Ozora.) — (Arch. Briefe. I. Ozora.) — VI. 16—17.

Hampel József: Keszthelyi újabb leletek. K. — (Neuere Funde von Keszthely. B.) — XIV. 349—353.

Lehoczky Tivadar: Archaeológiai levelek. XXV. — (Arch. Briefe. XXV.) V. 209.

Lipp Vilmos: Keszthelyi leletek. K. — (Die Funde von Keszthely. B.) — XIV. 117—122.

Mcgyoróssy János: 1859. évi békésmegyei pusztaszentbenedeki lelet. K. — (Der Fund von Pustaszentbenedek in dem Kom. Békés, im Jahre 1859. B.) — III. 280—282.

Palkovics Károly: Archaeológiai levelek. XVII. (Tóti.) — (Arch. Briefe. XVII. Tóti.) — VI. 137—138.

Tergina Gyula: Az ordasi lelet. K. — (Der Fund von Ordas. B.) — XIV. 336—340.

Honfoglaláskor. — Landnahmezeit.

Karabacek: Archaeológiai levelek. XX. és XXI. (Samanida pénzlelet.) — (Arch. Briefe. XX. und XXI. Samaniden Münzfund aus Ungarn.) — III. 118—119.

Kápolnay P. J.: Az ősmagyar kardok és sisakok alakjáról. K. — (Die Formen der altungarischen Schwerter und Helme. B.) — XIV. 193—203.

Nyáry Jenő br.: Archaeológiai levelek. X. (Pilin.) — (Arch. Briefe. X. Pilin.) — III. 61.

Or(tva)y (Tivadar): Veszendőbe ment lelet. — (Ein verlorener Fund.) — XII. 126.

Pulszky Ferenc: Néhány magyarországi és ősmagyar leletről. — (Einige Funde aus der Landnahmezeit.) — XII. 223—224.

Rómer Flóris: A galgóci ezüstdísz lelet. K. — (Silberne Zierden von Galgóc. B.) — IV. 165—166.

Rómer Flóris: Sarkantyú és kengyelvas. — (Der Steigbügel und der Sporn.) — IV. 167—169.

Szél Farkas: A pörösi sír. — (Das Grab von Pörös.) — VI. 41—43.

Varázseji Gusztáv: A szeged-öthalmi őstelep és temető. K. — (Die urzeitliche Siedlung und das Gräberfeld in Öthalom, bei Szeged. B.) — XIV. 323—336.

Vécsey József br.: Archaeológiai levelek. II. (Geszteréd.) K. — (Arch. Briefe. II. Geszteréd. B.) — I. 49—52.

Árpád-kor. — Árpádenzeit.

Lehóczky Tivadar: A szolymai hun sír. — (Hunnisches Grab von Szolyma.) — *III.* 201—206.

Radisics Jenő: Archaeológiai levelek. XXII. (Liget.) — (Arch. Briefe. XXII. Liget.) — *III.* 119—121.

Szontagh Ferenc: Archaeológiai levelek. XXVI. (Lapújtó.) — (Arch. Briefe. XXVI. Lapújtó.) — *II.* 292—294.

Halmok. — Hügel.

Gyárfás István: Valami a Kunhalmokról. — (Die s. g. Kunhalmok Kumanenhügel.) — *III.* 33—42.

Hampel József: Jelentés a szentistvánbaksai Baksi-féle halom ásatásának folytatásáról. — (Neuere Ausgrabungen in Szentistvánbaksa.) — *II.* 254—257.

Hattyuffy Dezső: Archaeológiai levelek. XXII. (Szentiványi puszta.) — (Arch. Briefe. XXII. Szentiványi puszta.) — *IV.* 160—161.

Kámeter József: Archaeológiai levelek. XVI. (Királyfalva.) — (Arch. Briefe. XVI. Királyfalva.) — *IV.* 128.

Lacsny Vince: Archaeológiai levelek. XVII. (H.-Kéres.) — (Arch. Briefe. XVII. H.-Kéres.) — *II.* 219.

Lehóczky Tivadar: Archaeológiai levelek. I. (Klaasanó.) — (Arch. Briefe. I. Klaasanó.) — *I.* 47—48.

Lehóczky Tivadar: Archaeológiai levelek. IV. (Klaasanói dombok.) — (Arch. Briefe. IV. Die Hügel von Klaasanó.) — *I.* 80—81.

Lehóczky Tivadar: Archaeológiai levelek. III. (Bereg megye.) — (Arch. Briefe. III. Kom. Bereg.) — *II.* 42—45.

Lehóczky T(ivadar): Archaeológiai levelek. LIII. (Munkács.) — (Arch. Briefe. LIII. Munkács.) — *III.* 302.

Lehóczky Tivadar: Archaeológiai levelek. I. (Ung megye.) — (Arch. Briefe. I. Kom. Ung.) — *IX.* 18—20.

Nyáry Jenő br.: A domaházi halmokról. — (Die Hügel von Domaháza.) — *IV.* 117—120.

Rómer Flóris: Archaeológiai levelek. XVI. (Csurgó.) — (Arch. Briefe. XVI. Csurgó.) — *I.* 140—141.

R(ómer Flóris): Felsődobszárcl. — (Funde von Felsődobsza.) *I.* 146.

Rómer (Flóris): A geszterédi ásatások és a szabolcsmegyei múzeum. — (Die Ausgrabungen in Geszteréd und das Museum des Kom. Szabolcs.) — *I.* 181—185.

(Rómer Flóris): A szentistvánbaksai halom ásatása. — (Die Ausgrabung des Hügels in Szentistvánbaksa.) — *II.* 60—62.

Szabó Károly: Archaeológiai levelek. XXXV. (Bibarcfalva.) — (Arch. Briefe. XXXV. Bibarcfalva.) — *I.* 312—313.

Szentkláray (Jenő): Csesztregi halom. K. — (Der Hügel von Csesztreg. B.) — *XIV.* 217.

Turcsányi Andor: Archaeológiai levelek. XII. (Körmend, Tés, Kátafa.) — (Arch. Briefe. XII. Körmend, Tés, Kátafa.) — *I.* 137.

Ujlaky József: Archaeológiai levelek. LIV. (Szücs.) — (Arch. Briefe. LIV. Szücs.) — *III.* 325.

Vécsey József br.: Archaeológiai levelek. II. (Geszteréd.) K. — (Arch. Briefe. II. Geszteréd. B.) — *I.* 49–52.

Zombory László: A még 1866. évi május hó 7-i kunhalmi ásatás eredménye. K. — (Ausgrabung in einem Hügel am 7. Mai 1866. B.) — *III.* 145–147.

Sáncok. — Schanzen.

(Despinits Péter): Temesvár-buziási cserépleletek. — (Scherbenfunde bei Buziás.) — *IX.* 185.

Dobozy Ferenc: Archaeológiai levelek. XLI. (Jelentés a szabolcsi földvarról.) — (Arch. Briefe. XLI. Die Erdschanze von Szabolcs.) — *III.* 236–237.

Foltinyi János: Archaeológiai levelek. IX. (Szihalom.) — (Arch. Briefe. IX. Szihalom.) — *IV.* 75–77.

Henszlmann Imre: Jelentés az 1872 április 19.-én megkezdett és május 7.-én befejezett régészeti utazásomról és a Bács vidékén tett ásatások eredményéről. — (Eine archaologische Reise und die Ausgrabung bei Bács.) — *VII.* 37–39., 57–60., 73–79., 89–91.

Henszlmann Imre: Római gátak Fehér megyében. K. — (Römerschanzen in dem Kom. Fehér. B.) — *IX.* 72–78.

Hőke Lajos: Archaeológiai levelek. VI. (Sánc.) — (Arch. Briefe. VI. (Schanze.) — *IV.* 39–40.

Hőke Lajos: Archaeológiai levelek. LV. (Bény.) — (Arch. Briefe. LV. Bény.) — *IV.* 321–322.

Hőke Lajos: Archaeológiai levelek. XXVI. (Bottyánsánc, Baracs.) — (Arch. Briefe. XXVI. Bottyánsánc, Baracs.) — *VI.* 236–237.

József főherceg: Archaeológiai levelek. V. (Göböljárás.) — (Arch. Briefe. V. Göböljárás.) — *V.* 43.

Kelecsényi József: Archaeológiai levelek. XVI. (Nyitracsalád.) — (Arch. Briefe. XVI. Nyitracsalád.) — *VI.* 137.

Keller József: Archaeológiai levelek. XLIII. (Székudvar.) — (Arch. Briefe. XLIII. Székudvar.) — *III.* 238.

Lehóczky Tivadar: Archaeológiai levelek. XXV. — (Arch. Briefe. XXV.) — *V.* 209.

Mihálydy István: Archaeológiai levelek. XIX. (Bakonyszentlászló.) — (Arch. Briefe. XIX. Bakonyszentlászló.) — *V.* 163–164.

(Rómer Flóris): Archaeológiai levelek. III. (Élesd, Pesterei barlang.) — (Arch. Briefe. III. Élesd, Die Höhle von Pestere.) — *I.* 74–79.

Wágner János: A nagykörösi ásatások. — (Die Ausgrabungen bei Nagykörös.) — *XIII.* 365–368.

— —: Széttétekintés az archaeológiai irodalomban. — (Umschau in der archaologischen Literatur.) — *I.* 14–15.

**Múzeumok; régészeti társulatok; folyóiratok; — Museen;
Altertumsvereine; Zeitschriften.**

Csetneki Jelenik Elek: Az ősrégészeti kiállítás után átengedett gyűjtemények. — (Die nach der archaeologischen Ausstellung überlassenen Sammlungen.) — *XII.* 78—79.

Czobor Béla: A nagyváradi régészeti és műipari-történeti kiállításról. — (Die archaeologische und Kunstgewerbeausstellung in Nagyvárad.) — *XII.* 169—173.

Ebenhösch Ferenc: Archaeológiai levelek. IV. (Koroncó.) — (Arch. Briefe. IV. Koroncó.) — *II.* 46—48.

Ebenhösch Ferenc: Archaeológiai levelek. XXXVIII. (Koroncó.) — (Arch. Briefe. XXXVIII. Koroncó.) — *III.* 189—190.

Finály Henrik: Az erd. múz.-egylet régiség és éremtár öréneke 1866—67-re szóló jelentése. (Bericht der Münz- und Altertümersammlung des Siebenb. Museumsvereins, vom Jahre 1866—1867.) — 1868-ra. (Vom Jahre 1868.) — *II.* 10—16., *II.* 84—88.

Friedrich István: Archaeológiai levelek. XIX. (Halasi múzeum.) — (Arch. Briefe. XIX. Das Museum von Kiskunhalas.) — *I.* 210—211.

Gond Ignác: A nyitrai r. kath. főgimnázium nyitramegyei régészeti gyűjteménye. — (Archaeologische Sammlung des kath. Gymnasiums in Nyitra.) — *IX.* 201—203.

Gyárfás István: Archaeológiai levelek. XXXII. Hévíz-Turai régészeti társaság 1848 előtt. — (Arch. Briefe. XXXII. Archaeologische Gesellschaft in Hévíz-Tura vor dem Jahre 1848.) — *I.* 309—310.

H(ampel) J(ózsef): Vidéki múzeumok elrendezéséről. — (Die Einrichtung der Provinzialmuseen.) — *I.* 227—230.

Hampel József: A szabolcsmegyei múzeum. K. — (Das Museum des Kom. Szabolcs. B.) — *V.* 53—59., 77—86., 109—114., 147—150.

Hampel József: Honi érem- és régiséggyűjteményeink statisztikája ügyében. — (Die Statistik der ungarischen Münz- und Altertümersammlungen.) — *VII.* 2—10.

Hampel József: Archaeológiai levelek. II. (Róma.) — (Arch. Briefe. II. Róma.) — *IX.* 48—52.

Hampel J(ózsef): Archaeológiai levelek. III. (Nápoly.) — (Arch. Briefe. III. Nápoly.) — *IX.* 81—86.

Hampel (József): Archaeológiai levelek. IV. (Pompéji.) — (Arch. Briefe. IV. Pompéji.) — *IX.* 113—115.

Hampel (József): Archaeológiai levelek. V. (Nápoly.) — (Arch. Briefe. V. Nápoly.) — *IX.* 149—152., 177—180.

Hampel József: Archaeológiai levelek. VI. (Bologna.) — (Arch. Briefe. VI. Bologna.) — *IX.* 180—183.

Hampel (József): Archaeológiai levelek. VII. (Róma.) — (Arch. Briefe. VII. Róma.) — *IX.* 203—206.

Hampel (József): Archaeológiai levelek. VIII. (Róma.) — (Arch. Briefe. VIII. Róma.) — *IX.* 238—241.

Hampel (József): Archaeológiai levelek. IX., X. (Róma.) — (Arch. Briefe. IX., X. Róma.) — IX. 273—276., 306—311.

Hampel J(ózsef): Antik szobrok gipszöntvényei a nemzeti múzeumban. — (Gipsabgüsse von Antikstatuetten im Nationalmuseum.) — X. 110—116.

Hampel József: Magyarhoni őskori leletek külföldi gyűjteményekben. K. — (Urzeitliche Funde aus Ungarn in den ausländischen Sammlungen B.) — XII. 201—207., 281—293., 321—331., 375—382.

Hampel József: Magyarhoni őskori leletek a bécsi csász. kir. régiség-gyűjteményben. K. — (Urzeitliche Funde aus Ungarn in der Sammlung des Hofmuseums zu Wien. B.) — XIII. 129—137.

Hattyuffy Dezső: Archaeológiai levelek. X. (Szentmihály). — (Arch. Briefe. X. Szentmihály.) — V. 61—62.

Hattyuffy Dezső: Archaeológiai levelek. XXX. (Székesfehérvár.) — (Arch. Briefe. XXX. Székesfehérvár.) — V. 237—238.

Hattyuffy Dezső: Fekete János székesfehérvári gyűjteményének rövid ismertetése. — (Kurze Beschreibung der Sammlung von János Fekete in Székesfehérvár.) — VI. 282—285.

Hattyuffy Dezső: Az alakítandó fehérmegyei régiségtár tárgyainak ismertetése. — (Die Altertümer der Sammlung des Kom. Fehér.) — VII. 192—196.

Henszlmann Imre: Miniszteri rendelet egyletek és múzeumok alakítására. — (Ministerialerlass über Vereine und Museen.) — VII. 224—226.

Jedlicska Pál: Vöröskő várának régiségi műgyűjteménye. — (Die Altertümersammlung in der Burg Vöröskő.) — VI. 196—201.

Lipp Vilmos: A szombathelyi múzeum és a vasvármegyei legújabb leletek. — (Das Museum zu Szombathely und die neuesten Funde in dem Kom. Vas.) — X. 95—97.

Ortvay Tivadar: A Radvánszky család régiséggyűjteménye. — (Die Altertümersammlung der Familie Radvánszky.) — VIII. 312—318.

Pulszky F(erenc): A békésgyulai múzeum. — (Das Museum zu Békésgyula) — X. 133—135.

Révész György: Archaeológiai levelek. XXII. (Halas.) — (Arch. Briefe. XXII. Kiskunhalas.) — I. 232—234.

Rómer (Flóris): Rövid jelentés az archaeológiai osztálynak Egerben tartott ülésének eredményéről. — (Die Sitzungen der Arch. Abteilung der Ungarländischen Ärzte und Naturforscher. Eger 1868. VIII. 24—29.) — I. 8—11.

Rómer (Flóris): A geszterédi ásatások és a szabolcsmegyei múzeum. — (Die Ausgrabungen in Geszteréd und das Museum des Kom. Szabolcs) — I. 181—185.

Rómer Fl(óris): Városi múzeumaink. — (Unsere städtischen Sammlungen.) — IV. 309—315.

Rómer (Flóris): Jelentés az északi tartományokba tett tudományos kirándulásról. (A boroszlói, kopenhágai, stockholmi, stralsundi, stettini, varsói, poseni, kiewi múzeumok és régiségtárak megtekintéséről szól e jelentés.) — (Bericht über eine Reise in Nordeuropa.) — IX. 9—17., 39—48., 78—81.

Szikinczey: A nagyenyedi ref. collégium gyűjteményéből eladott viasztáblák. — (Die aus der Sammlung des ref. Collegiums von Nagyenyed verkaufte tabulae ceratae.) — *XIII.* 242–243.

— —: A szombathelyi főgymnasium régiséggyűjteménye. — (Die Altertümersammlung des Gymnasiums zu Szombathely.) — *II.* 39–42.

— —: Néhaj Szalay Ágoston régiséggyűjteménye. — (Die Altertümersammlung des weil. Ágost Szalay.) — *XI.* 229–231.

*

Arad. Archaeológiai Egylet. — (Arch. Verein.) — *III.* 67.

Budapest. Akadémia Arch. Bizottsága. — (Arch. Kommission der ung. Akademie der Wissenschaften.) — *I.* 11–14., 34–35., 45–47., 68–72., 81–83., 95–96., 118–120., 135–136., 186–188., 207–209., 224–227., 246–247., 262–264., 307–309. — *II.* 165–167., 186–188., 216–219., 236., 309–310., — *III.* 14., 19–21., 99–100., 112–114., 133–135., 209–210., 210–212., 231–233., 318–322. — *IV.* 61–63., 130–132., 145–151., 169–170., 188–189., 228–229., 274–275., 318–319. — *V.* 14–15., 86–87., 87–90., 90–94., 157–158., 180–182., 203–205., 273–275. — *VI.* 13–15., 46–48., 72–73., 129–130., 207–208., 253., 274–276., 307–309. — *VII.* 25–26. — *IX.* 17–18. — *XIV.* XXXI–XXXIII., LI–LII.

Budapest. Nemzeti Múzeum. — (Nationalmuseum.) — *I.* 40., 120–122., 214. — *II.* 48–50., 97., 135., 188–189., 195–197. — *III.* 54–55., 230–231. — *V.* 112–114., 197–201., 229–236., 285–286. — *VI.* 51., 77–78., 162., 211. — *VII.* 13. — *VIII.* 32–36., 53–58., 72–74., 99–104., 214–220., 240–245., 266–271. — *IX.* 161–162. — *X.* 31–32., 110–116., 125–126., 158–159., 197–199., 287–288. — *XI.* 22–24., 62–63., 95–96., 128., 161–163., 191–193., 227–228., 266–267., 363–364., 309–310. — *XII.* 34–35., 77–79., 121–123., 156–159., 184–185., 225–226., 262–266., 310–313., 350–352., 390–392. — *XIII.* 32–34., 79–81., 119–121., 160–161., 196–197., 243–244., 284–286., 303–307., 325–327., 362–365. — *XIV.* 33–38., 81–91., 140–143., 165–174., 224–232., 340–358.

Budapest. Régészeti és Embertani Társulat. — (Archäologische und Anthropologische Gesellschaft.) — *XII.* 187., 267., 313., 352–353. — *XIII.* 30–32., 78–79., 118–119., 155–160., 195–196., 283–284., 324–325., 362. — *XIV.* 38–41., 98–99., VII–XII., XIV–XXXI., XXXVII–L.

Budapest. VIII. nemzetközi régészeti és embertani kongresszus. — (Der VIII. internationale archäologische und anthropologische Kongress.) — *X.* 157–158., 196–197., 237–267. — *XI.* 24., 310. — *XII.* 83., 212–219.

Debrecen. Ref. Collégium. — (Die Sammlung des ref. Kollégiums.) — *V.* 183.

Déva. Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat. — (Archäologische und historische Gesellschaft des Kom. Hunyad.) — *XIII.* 410.

Eger. Múzeum. — *V.* 321. — *VII.* 20.

Fiume. Magyar orvosok és természetvizsgálók. — (Versammlung der ungarischen Ärzte und Naturforscher.) — *II.* 133–135.

Gödöllő. Gödöllő- és vidékének történelmi és régészeti múzeum-egylete. — (Historischer und archäologischer Museumverein der Gemeinde Gödöllő und seine Umgebung.) — *X.* 59., 126., 159–160. — *XI.* 129., 186–187.

Győr. Múzeum. — *I.* 146. — *VI.* 313–314.

Gyula. Békésmegyei történelmi és régészeti társulat és múzeuma. — (Historischer und archäologischer Verein des Kom. Békés und sein Museum.) — *II.* 137—138. — *IV.* 316—317. *X.* 59., 94—95., 133—135. *XI.* 57—58., 267—268. — *XII.* 80., 188., 266., 384—385. — *XIII.* 247., 328—329. — *XIV.* 91.

Kassa. Felsőmagyarországi múzeum. — (Oberungarländisches Museum.) — *VI.* 111—112. — *VII.* 47., 88., 119—120., 170—173., 221—223. — *VIII.* 75—77., 157—160., 272—275., 275—276. — *X.* 31—32., 93—94., 188—190., 199. — *XIII.* 34., 161—162.

Kiskunhalas. Ref. gimnázium múzeuma. — (Museum des ref. Gymnasiums.) — *I.* 210—211.

Kiskunhalas. Révész György gyűjteménye. — (Die Sammlung von György Révész.) — *I.* 199., 232—233.

Kolozsvár. Erdélyi Országos Múzeumegylet és múzeuma. — (Siebenbürgisches Museumverein und sein Museum.) — *I.* 29—34. — *II.* 10—16., 84—88. — *VIII.* 78. — *XI.* 128.

Komárom. Múzeum. — *IV.* 236., 317. — *V.* 125—127.

Löcse. Múzeum. — *VI.* 208—209.

Máramarossziget. Történelmi és régészeti múzeum. — (Historisches und archäologisches Museum.) — *V.* 217.

Nagyenyed. Collegiumi gyűjtemény. — (Die Sammlungen des Collegiums.) — *XIII.* 242—243.

Nagyvárad. Megyei múzeum és biharmegyei régészeti és történelmi egylet. — (Museum des Kom. Bihar und der arch. und hist. Verein.) — *V.* 182. — *VI.* 52—53., 211. — *XII.* 123—124., 169—173.

Nyíregyháza. Régészeti egylet. — Múzeum. — (Museumverein. Museum.) *I.* 72—74. — *V.* 53—59., 77—86., 109—114., 147—150. — *VI.* 112—113.

Pozsony. Városi múzeum. — (Städtisches Museum.) — *I.* 142., 162—164. *IV.* 43—44., — *VII.* 48. — *VIII.* 14. — *XI.* 193—194. — *XIII.* 198., 365.

Sepsiszentgyörgy. Székely Nemzeti Múzeum. — (Szekler Nationalmuseum.) — *XIII.* 287., 409—410.

Sopron. Sopron történetének és művészetének fejlesztésére alakítandó egylet. — (Verein für Entwicklung der Geschichte und der Kunst der Stadt Sopron.) — *I.* 142.

Szeged. Szabadelvű kör történeti és régészeti szakosztálya. — (Archäologische Sektion des Liberalen-Vereins.) — *VI.* 189.

Székesfehérvár. Múzeum. — *V.* 102—103. — *VI.* 51—52., 211—212. — *VII.* 19—20., 45—47., 68., 221., 280—281., 311—314. — *X.* 160. — *XII.* 79—80., 226—227. — *XIII.* 83., 198—199. — *XIV.* 98.

Szombathely. Gimnáziumi gyűjtemény. — (Die Sammlung des Gymnasiums.) — *II.* 39—42.

Szombathely. Múzeum — *V.* 286—287., 314—321. — *VI.* 9—13., 52—53., 76—77., 132., 189. — *VII.* 67—68., 86., 118—119., 220., 274—277. — *VIII.* 220—222., 222—224. — *IX.* 65—72., 106—111., 223. — *X.* 95—97., 233—234. — *XI.* 216—220. — *XIV.* 174—176.

Temesvár. Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat és múzeum. — (Südungarischer hist. und arch. Verein und sein Museum.) — *VI.* 135—136. — *VII.* 69., 295—296. — *VIII.* 225. — *IX.* 206—214. — *X.* 32., 58—59., 126., 159., 199., 334—335. — *XI.* 18—20., 25—26., 58—59., 96., 128—129., 157—159., 163., 301—303.,

364. — XII. 117–119., 123., 355., 385. — XIII. 81., 111–114., 121., 280–281. — XIV. 176–178.

Tiszazug. Tiszazugi arch. magántársulat. — (Arch. Privatgesellschaft.) — XI. 64–65., 194.

Tiszafüred. Tiszafüred vidéki régészeti egyesület. — (Arch. Verein der Umgebung vom Tiszafüred.) — XIII. 365. — XIV. 358.

Trencsén. Múzeum. — VIII. 36–37.

Vegyes. — Verschiedenes.

Badányi Mátyás: A haligóczyi barlangról. — (Die Grotte von Haligóc.) — VIII. 293–294.

d–f—: Kolozsvár vidékéről... őskori karika... — (Ein urzeitlicher Ring von Kolozsvár.) — XII. 393.

(Despinitz Péter): Temesvár-buziási cserépleletek. — (Scherbenfunde bei Buziás.) — IX. 185.

Décsy János: Paulisi lelet. — (Der Fund von Paulis.) — IX. 187.

Ebenhöck Ferenc: Archaeológiai levelek. IV. (Koroncó.) — (Arch. Briefe. IV. Koroncó.) — II. 46–48.

Ebenhöck Ferenc: Archaeológiai levelek. XXXVIII. (Koroncó.) — (Arch. Briefe. XXXVIII. Koroncó.) — III. 189–190.

Ebenhöck Ferenc: Archaeológiai levelek. XXIII. (Szemere, Bodonhely.) — (Arch. Briefe. XXIII. Szemere, Bodonhely.) — VI. 286–287.

Ellenbogen József: Archaeológiai levelek. XVIII. (Nagyszombat, Galgóc. Berencsváralja.) — (Archaeologische Briefe. XVIII. Nagyszombat, Galgóc, Berencsváralja.) — I. 209–210.

F. P.: Volt-e Aegyptomban úgynevezett történetelőtti kőkorszak? — (Gab es in Ägypten eine sog. prähistorische Steinzeit?) — IV. 154–157., 171–173.

Friedrich István: Régi indítvány archaeológiánk ügyében. — (Von der archaeologischen Forschung.) — VII. 199–208.

Gyárfás István: Archaeológiai levelek. VII. (Halas.) — (Arch. Briefe. VII. Halas.) — II. 66–67.

Halaváts Gyula: Baniai őstelep. — (Die urzeitliche Siedlung in Bania.) — XII. 356.

H(ampel) J(ózsef) jelzéssel, vagy *névtelenül:* „Újabb régészeti leletek“, „Új lelhelyek“, „Újabb leletek“, „Leletek“, vagy „Hazai tud. intézetek és leletek“ címmel. K. — (Mit H. J. oder ohne irgendeinen Nahmen: „Neuere archaeologische Funde“, „Neuere Fundstelle“, „Neuere Funde“, „Funde“, oder „Ungarländische Institute und Funde“. B.) — I. 19–20., 38–39., 59–61., 124–126., 147–151., 195–196., 268–271., 314–318. — II. 51–53., 69–71., 93–98. — VII. 11–12., 27–29. — IX. 29–30., 58–59., 94–96., 123–125., 159–161., 185–188., 215–220., 249–253., 282–283., 311–312. — X. 30–32., 58–64., 91–98., 125–129., 153–161., 196–199., 287–296., 334–336. — XI. 22–28., 61–66., 95–99., 128–133., 161–167., 191–196., 227–232., 266–269., 308–310., 363–366. — XII. 33–37., 77–82., 121–126., 156–159., 184–191., 223–228., 262–269., 310–315., 349–356., 390–396.

Hampel József: Hazai archaeológiánk jelene és jövője. — (Die Gegenwart und die Zukunft der ungarischen Archaeologie.) — *XIV.* 261–267.

Hattyuffy Dezső: Újabb leletek Fejér megyében. — (Neuere Funde in dem Kom. Fejér.) — *XIII.* 199–201.

Kőváry Lajos: Archaeológiai levelek. VI. (Korpona.) — (Arch. Briefe. VI. Korpona.) — *III.* 55.

Lehoczky Tivadar: Régészeti böngészet hazánk északi vidékein. — (Archaeologische Umschau in Oberungarn.) — *VIII.* 254–265., 279–287.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. XII. — (Berichte von Szombathely. XII.) — *VI.* 174–178.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. XIV. — (Berichte von Szombathely. XIV.) — *VII.* 96–100.

Lipp Vilmos: Szombathelyi közlemények. XVI. K. — (Berichte von Szombathely. XVI. B.) — *VIII.* 6–11.

Majláth Béla: Archaeológiai levelek XIX. (Andrásfalva.) — (Arch. Briefe. XIX. Andrásfalva.) — *VI.* 159–160.

Mihálydy István: Archaeológiai levelek. XXXIII. (Sándor majori puszta.) — (Arch. Briefe. XXXIII. Sándor majori puszta.) — *III.* 184–186.

Mogyoróssy János: Békésvármegyei leletek. — (Funde aus dem Kom. Békés.) — *IV.* 210–211.

Nagy Gyula: Szénhalom, hamuhajlok, pogánysír. — (Aschenhügel, Heidengräber. usw.) — *XII.* 85–89.

N(agy) Gy(ula): Még egy szénhalom. — (Noch ein Aschenhügel.) — *XII.* 183–184.

N(agy) Gy(ula): A koloni hamuhalom. — (Der Aschenhügel von Kolon.) — *XII.* 222–223.

Nagy Iván: Régészeti kirándulás Nógrádba. — (Ein archaeologischer Ausflug in dem Kom. Nógrád.) — *IV.* 252–253.

Pelargus János: Archaeológiai levelek. I. (Alsódörgicse.) — Arch. Briefe. I. Alsódörgicse.) — *V.* 15–17.

Podmaniczky Mária, báró Radvánszky Antalné: Archaeológiai levelek. II. (Varsány.) — (Archaeologische Briefe. II. Varsány.) — *III.* 22.

Rómer (Flóris): Három nap hazánk északnyugati határán. K. — (Drei Tage im nordwestlichen Teile Ungars. B.) — *I.* 217–224., 240–245., 257–262., 277–283., 301–306.

Rómer Flóris: Régiségek hamisítása. — (Die Fälschung der Altertümer.) — *II.* 210–213.

Rómer Flóris: Hogyan lehetne régészetünkön segíteni? — (Wie könnten wir unserer archaeologischer Forschung helfen?) — *III.* 1–4.

Rómer Flóris: Sarkantyú és kengyelvas. — (Der Steigbügel und der Sporn.) — *IV.* 167–169.

Rómer Fl(óris): Agyagműveink helyes elnevezése. K. — (Die Benennung der verschiedenen Gefässe. B.) — *IV.* 181–183.

Rómer Fl(óris): A népnevelés befolyása az őstörténelemre. — (Der Einfluss der Volkserziehung auf die Prähistorie.) — *V.* 35–38.

Thaly Kálmán: Archaeológiai levelek. XIX. (Csep.) — (Arch. Briefe. XIX. Csep.) — *II.* 221–222.

Turcsányi Andor: Archaeológiai levelek. XII. (Körmend, Tés, Kátafa.)
— (Archaeologische Briefe. XII. Körmend, Tés, Kátafa.) — I. 137.

Turcsányi Andor: A lelhelyek tárához. — (Archaeologische Fundorte.)
— I. 197—198.

Wagner János: Borsod megye területe.... ősrégészeti lelhelyek.... —
(Urzeitliche Fundstelle in dem Kom. Borsod.) — XIII. 199.

—: A régi műtárgyak hamisításával foglalkozó iparról. -- (Das
Fälschungs-Gewerbe.) — IV. 176—178., 199—203.

—: Egyveleg. K. — (Verschiedenes. B.) — I. 16—17., 37—38., 61—64.,
85—88., 103—105., 126—128., 153—155., 170—172., 199—200., 215., 233—236., 253—256.,
275—276., 294—299., 318—320. — II. 19—20., 34—36., 54—56., 72—75., 98—100.,
116—120., 138—139., 154—156., 174—176., 197—200., 225—228., 245—248., 271—276.,
295—296., 315—316. — III. 26—32., 67—71., 90—92., 106—108., 121—124., 138—140.,
155—156., 167—171., 194—196., 214—216., 240—244., 265—268., 287—288., 305—308.,
326—328. — IV. 22—24., 44—48., 80—83., 105—107., 136—140., 163—164., 178—180.,
210—212., 236—240., 263—264., 286—288., 305—308., 327—328. — V. 22—24., 47—
52., 74—76., 104—108., 137—144., 169—172., 191—196., 217—220., 250—252., 292—296.,
332—336. — VI. 25—28., 59—60., 88—92., 113—116., 141—144., 163—164., 190—192.,
213—216., 237—240., 262—268., 287—292., 318—320. — VII. 19—20., 34—36., 49—55.,
69—71., 87—88., 102—104., 122—124., 140., 158—160., 175—176., 197—198., 223—224.,
245—246., 263—264., 280—282., 295—298., 314—316. — VIII. 14—16., 36—38., 58.,
77—78., 104—106., 160—162., 189—190., 225—226., 253—254., 277—278., 298., 318. —
XIV. 47—48., 97—100., 252—260., 396—404.

—: Hazai és külföldi vegyes hírek. — (Ungarländische und aus-
ländische Nachrichten.) — IX. 30—32., 60—63., 96—99., 125—131., 161—163., 188—
191., 220—223., 253—254., 284—287., 313—314.

—: Mozgalom a régészet terén. Régészeti mozgalom. Archaeológiai
mozgalom. — (Archaeologische Bewegungen.) — I. 122—124., 142—147., 188—193.
— II. 30—34., 71—72., 135—138. — III. 149—154., 263—265., 302—304. — IV. 43—44.,
73—75., 132—133., 192—193., 235—236., 282—283., 304—305., 316—317. — V. 102—104.,
125—128., 182—185.

Emlékezések. — Nachrufe.

Anyos Móric. II. 34. — Bitnicz Lajos V. 145—147., 251. — Erdy János.
V. 25—26. — Glembay Károly. III. 287—288. — Horváth János. II. 274. —
Kubinyi Ferenc. VIII. 163—165. — Lakner Endre. VI. 145—146. — Szalay Ágost-
on. XI. 137. — Vincze Gábor dr. XIII. 407.

III.

A Magyar Tudományos Akadémia, az egyetemi intézetek, múzeumok, múzeumok és könyvtárak főfelügyelőisége, tudományos társulatok és múzeumegyesületek kiadványai.¹

(Publikationen der Ung. Akademie der Wissenschaften, der Universitäts Instituten, der Museen, der Oberinspektorats der Museen und Bibliotheken, der wissenschaftlichen Gesellschaften und Museumvereine.²)

Arad.

I. Kölcsey-Egyesület. — (Kölcsey Verein.)

1. Kölcsey-Egyesület Évkönyve. — (Jahrbuch des Kölcsey Vereins.) — 1881—1888., 1896., 1900—1901., 1904—1905., 1914—1915. — (Arad.)

Bártfa.

I. Sárosvármegyei Múzeum. — (Museum des Kom. Sáros.)

1. Mihalik József: Vezető a Sárosvármegyei Múzeum gyűjteményeiben Bártfán. — (Führer im Museum des Kom. Sáros in Bártfa.) — 1906. 117 l. — (Bártfa.)

Besztercebánya.

I. Besztercebányai Múzeum. — (Städtisches Museum in Besztercebánya.)

1. Divald Kornél: A Besztercebányai Múzeum kalauza. — (Führer des Museums zu Besztercebánya.) — 1909. 101 l. (Besztercebánya.)

Békéscsaba.

I. Békéscsabai Múzeumegyesület. — (Museumverein der Stadt Békéscsaba.) — II. Békéscsabai Múzeumbizottság. — (Städtische Museumskommission.) — III. Városi Múzeum. — (Städtisches Museum.)

¹ E kiadványok túlnyomó része csak magyar nyelven jelent meg. A magyar-nyelvű kiadványok és közlemények címeinek német fordítását zárjelben adjuk. Amelyik kiadvány vagy közlemény címének idegennyelvű fordítása nincs zárjelbe téve, az idegen nyelven is megjelent. Egy-két olyan közlemény is van, amelynek magyar szövege nincs. Az itt felsorolt kiadványok a kiadás helyének betűrendjében következnek. A zárjelbe tett rövidítés betűsorbaszedett jegyzékét a kiadványok felsorolása után találja az olvasó. Az esetleges hiányokat a Bibliographia Archaeologica Hungarica V. részében fogjuk közölni.

² Der überwiegend grösste Teil dieser Veröffentlichungen ist nur in ungarischer Sprache erschienen. Die deutsche Übersetzung der Titel der Veröffentlichungen und Mitteilungen geben wir in Klammern. Ist die fremdsprachliche Übersetzung einer Veröffentlichung oder Mitteilung nicht in Klammern, so ist dieselbe auch in einer fremden Sprache erschienen. Es gibt auch einige Veröffentlichungen, die nur in einer fremden Sprache vorhanden sind. Die im III. Teile angeführten Veröffentlichungen folgen nach dem Erscheinungsorte alphabetisch geordnet. Das alphabetisch geordnete Verzeichnis der Abkürzungen in Klammern findet der Leser hinter der Aufzählung der Veröffentlichungen. Die eventuellen Mängel werden im V. Teil der Bibliographia Archaeologica Hungarica nachgetragen.

1. *A Békéscsabai Múzeumegyesület . . . évkönyve.* — (Jahrbuch des Museumsvereins in Békéscsaba.) — 1899–1902. — (Csaba.) — 2. *A Békéscsabai Múzeumbizottság kiadványai.* — (Veröffentlichungen des Museum-Ausschusses zu Békéscsaba.) — 1933. I–III. — (Csaba.) — 3. *Rell Lajos: A Békéscsabai Múzeum története, épületének és gyűjteményeinek leírása.* — (Die Geschichte des Museums zu Békéscsaba, Beschreibung der Gebäude und der Sammlungen.) — 1914. 84 l. — (Rell.) — 4. *Krammer Nándor: A Békéscsabai Múzeumegyesület gyűjteményeinek lajstroma.* — (Verzeichnis der Sammlungen des Museumsvereins zu Békéscsaba.) — 1903. 169 l. — (Krammer.)

Budapest.

I. Aquincumi Múzeum. — (Museum von Aquincum.)

1. *Hampel József: Jelentés az óbudai papföldi ásatásról.* — (Die Ausgrabungen in Óbuda-Papföld.) — 1881. — (Hampel 81.) — 2. *Torma Károly: Az aquincumi amphiteathrum északi fele.* — (Die nördliche Hälfte des Amphiteathrum in Aquincum.) — 1881. — (Torma 81.) — 3. *Kuzsinszky Bálint: Aquincum és romjai.* — (Aquincum und seine Ruinen.) — Aufl. 1. kiad. 1890. 30 l. 4. Aufl. 2. kiad. 1894. 30 l. — (Aquincum.) — 5. *Kuzsinszky Bálint: Aquincum és az óbudai ásatások.* — (Aquincum und die Ausgrabungen in Óbuda.) — Aufl. 3. kiad. 1900. 32 l. — (Aquincum.) — 6. *Kuzsinszky Bálint: Az aquincumi ásatások és múzeum ismertetése.* — (Besprechung der Ausgrabungen und des Museums. (Aquincum.) — Aufl. 4. kiad. 1905. 36 l. — 7. Aufl. 5. kiad. 1908. 38 l. — (Aquincum.) — 8. *Kuzsinszky Bálint: Aquincum. Az ásatások és a múzeum ismertetése.* — (Aquincum. Besprechung der Ausgrabungen und des Museums.) — Aufl. 6. kiad. 1923. 44 l. — (Im Jahre 1924 ist der Führer des Museums zu Aquincum auch in italienischer, englischer, französischer und deutscher Sprache erschienen.) 9. Aufl. 7. kiad. 1933. 73 l. — (Aquincum.) — 10. *Kuzsinszky Bálint: A legújabb aquincumi ásatások. Megjelent az Arch. Ért. 1887. és 1888. évfolyamaiban: „Az óbudai papföldi ásatások 1887-ben“ e. alatt.* — (Die neuesten Ausgrabungen in Aquincum. Separatum. Arch. Ért. 1887–1888.) — 1888. 27 l. — (Kuzsinszky 88.) — 11. *Kuzsinszky Bálint: Aquincum. Kny. a „Budapest műemlékei“-ből.* — (Aquincum. Separatum aus „Budapest műemlékei“. — 1925. 27 l. — (Kuzsinszky 25.) — 12. *Az aquincumi múzeum kiadványai.* — (Veröffentlichungen des Museums zu Aquincum.) — Bd. I–II. kt. — (Aqu. kiadv.) — 13. *Aquincum irodalma.* — Bibliographia Aquincensis. A Fővárosi Könyvtár Évkönyve. (Jahrbuch der Staatbibliothek Budapest.) — VIII. 1938. 41–151. l. — (Aqu. Bibl.)

II. Budapest székesfőváros állat- és növénykertje. — (Der Tier- und Pflanzengarten der Hauptstadt.)

1. *A természet.* — (Die Natur.) — 1897–1933. — (Term.)

III. Kir. Magyar Természettudományi Társulat. — (Kgl. ung. naturwissenschaftliche Gesellschaft.)

1. *Természettudományi Közlöny.* — (Naturwissenschaftliche Mitteilungen.) — 1869–1938. — (Ttk.) — 2. *Pótfüzetek a Természettudományi Közlöny-höz.* — (Ergänzungshefte zu den Naturwissenschaftlichen Mitteilungen.) —

1888—1938. — (*Ttk. pót.*) — 3. *Népszerű Természettudományi Előadások Gyűjteménye.* — (Sammlung der volkstümlichen naturwissenschaftlichen Vorträge.) — I—IX. — (*Ttgyűjt.*) — 4. *Népszerű Természettudományi Könyvtár.* — (Volkstümliches Bibliothek der Naturwissenschaften.) — 1—17. kt. (*Népsz. Tt. K.*)

IV. Körösi Csoma Társaság. — (Körösi Csoma Gesellschaft.)

1. *Keleti Szemle.* — (Revue oriental.) — 1900—1932. — (*Kel. Szle.*) — 2. *Körösi Csoma Archivum.* — 1921—1936. — (*Körösi Csoma.*)

V. Magyar Adria Egyesület. — (Ung. Adria Verein.)

1. *A tenger.* — (Das Meer.) — 1911—1936. — (*Tenger.*)

VI. Magyar Barlangkutató Társulat. — (Ung. speläologische Gesellschaft.)

1. *Barlangvilág.* — (Höhlenwelt.) — 1926—1938. — (*Barlangvil.*) — 2. *Barlangkutatás.* — (Höhlenforschung.) — 1938. — (*Barlangkut.*)

VII. Magyar Földrajzi Társaság. — (Ung. geographische Gesellschaft.) — VIII. A Magyar Földrajzi Társaság Balatoni Bizottsága. — (Balaton-Kommission der ung. geographischen Gesellschaft.)

1. *Földrajzi Közlemények.* — (Geographische Mitteilungen.) — 1873—1937. — (*Földr. Közl.*) — 2. *A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei.* — (Resultate der wissenschaftlichen Erforschung des Balatonsees.) — I—III. — (*Balaton.*)

IX. Magyarhoni Földtani Társulat. — (Ung. geologische Gesellschaft.) — X. Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Szakosztálya. — (Section für Höhlenforschung der ung. geologischen Gesellschaft.)

1. *Földtani Közöny.* — (Geologische Mitteilungen.) — 1872—1938. — (*Földt. Közl.*) — 2. *Közlemények a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Bizottságából.* — (Mitteilungen aus der Höhlenforschungs-Kommission der ung. geologischen Gesellschaft.) — 1911—1912. — (*Földt. Közl.*) — 3. *Barlangkutatás.* — (Höhlenforschung.) — 1913—1938. (*Barlangkut.*)

XI. Magyar Irodalmi Társaság. — (Ung. literarischer Verein.)

1. *Napkelet.* — (Sonnenaufgang.) — 1923—1937. — (*Napk.*)

XII. Magyar Királyi Földtani Intézet. — (Kgl. ung. geologische Anstalt.)

1. *Magyar Királyi Földtani Intézet évkönyve.* — (Jahrbuch der kgl. ung. geologischen Anstalt.) — 1871—1934. — (*Földt. Évk.*) — 2. *A Magyar Királyi Földtani Intézet évi jelentése.* — (Jahresberichte der kgl. ung. geologischen Anstalt.) — 1883—1932. — (*Földt. Jel.*) — 3. *A Magyar Királyi Földtani Intézet kiadványai.* — (Veröffentlichungen der kgl. ung. geologischen Reichsanstalt.) — 1885—1909. — (*Földt. Kiadv.*) — 4. *Vezető a Magyar Királyi Földtani Intézet Múzeumában.* — (Führer in dem Museum der kgl. ung. geologischen Anstalt.) — 1909. 316 l. — (*Földt. Kiadv. 909.*)

XIII. Magyar Mérnök és Építész Egylet. — (Ung. Verein der Ingenieure und Architekten.)

1. *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közönye.* — (Mitteilungen des Vereins der Ingenieure und Architekten.) — 1867—1937. — (*Mérn. Közl.*)

XIV. Magyar Nemzeti Múzeum. — (Ungarisches Nationalmuseum.) —

XV. Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára. — (Numismatische und archäologische Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums.) — XVI.

Országos Magyar Gyűjteményegyetem. — (Gemeinschaft der ung. wissenschaftlichen Sammlungen. — XVII. Országos Magyar Történeti Múzeum. — (Ung. Historisches Museum.) — XVIII. Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya. — (Ethnographische Abteilung des Ung. Nationalmuseums.) — XIX. Országos Magyar Szépművészeti Múzeum. — (Ung. Museum der Bildenden Künste.) — XX. Országos Magyar Iparművészeti Múzeum. — (Ung. Kunstgewerbe Museum.) — XXI. Magyar Nemzeti Múzeum Iparművészeti Osztálya. — (Kunstgewerbe Abteilung des Ung. Nationalmuseums.)

XIV.—XVII. 1. *Magyar Nemzeti Múzeum.* — (Ung. Nationalmuseum.) — 1815. 16 l. — (*M. N. M.* 15.) — 2. *Kubinyi Ágoston: A Magyar Nemzeti Múzeum.* — (Das Ung. Nationalmuseum.) — 1848. 52 l. — 2/a 1861. 46 l. (*Kubinyi.*) — 3. *Hivatalos tudósítás a magyar nemzeti múzeum állapotáról és pénztáráról.* — (Offizieller Bericht über den Zustand des Nationalmuseums.) — 1835. 16 l. (*M. N. M.* 35.) — 4. *Dux Adolf: A Magyar Nemzeti Múzeum.* Útmutató ennek műkinесgyűjteményeiben. — (Das Nationalmuseum. Wegweiser in den Kunstwerk-Sammlungen.) — 1857. 84 l. (*Dux.*) — 5. *Mátray Gábor: A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai, különös tekintettel a közelebb lefolyt 25 évre.* — (Die Zeitperioden des Nationalmuseums, besonders die letzten fünf und zwanzig Jahre.) — 1868. 92 l. (*Mátray.*) — 6. *Desjardins Ernő-Rómer Flóris: A Magyar Nemzeti Múzeum feliratos emlékei.* — (Inscriptiones monumentorum romanorum eiusdem Musei Nationalis in Budapest.) — 1873. 202 l. és 61 t. (*Inscr.*) — 7. *Hampel József: Catalogue de l'exposition préhistorique des musées de province et des collections particulières de la Hongrie.* — 1876. 160 l. — (*Hampel* 76.) — 8. *A Magyar Nemzeti Múzeum, 1802—1895.* — (Das Nationalmuseum, 1802—1895.) — 1896. 80 l. — (*M. N. M.* 96.) — 9. *A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene.* — (Die Vergangenheit und Gegenwart des Nationalmuseums.) — 1902. 382 l. (*M. N. M.* 902.) — 10. *A Vallás- és Köznevelésügyi m. kir. Miniszternek a köznevelésről szóló és az országgyűlés elé terjesztett évi jelentése.* Ebben: Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségosztály. — Bericht des Kultusministers.) — 1870—1898. — (*V. K. M. Jel.*) — 11. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum évi állapotáról.* — (Bericht des Nationalmuseums vom Jahre) — 1898—1923. — (*M. N. M. Jel.*) — 12. *Hóman Bálint: A Magyar Nemzeti Múzeum öt éve.* Jelentés az intézetek 1924—1928. évi állapotáról és működéséről. — (Fünf Jahre des Nationalmuseums. Bericht von den Jahren 1924—1928.) — (*M. N. M. Jel.*) — 13. *Archaeologia Hungarica.* Nemzeti Múzeum Régészeti (Osztályának) kiadványai. *Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.* — 1926—1938. — I—XXIV. (*Arch. Hung.*) — 14. *Közlemények a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából.* — (Mitteilungen der Numismatischen und Archäologischen Abteilung des Nationalmuseums.) — 1916. — (*M. N. M. Közl.*) — 15. *Rómer Flóris: Képes kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárában.* — (Illustrierter Führer in der archäologischen und numismatischen Abteilung des Nationalmuseums.) — Aufl. 1. kiad. 1870. 71 l. — 16. Aufl. 2. kiad. 1873. 88 l. — (*Kalauz.*) — 17. *Hampel József: Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárában.* — (Führer in der Münz- und Altertumsabteilung des Nationalmuseums.) — Aufl. 3. kiad. 1881. 55 l. — 18. 4. 1883. 52 l. — 19. 5. 1885. 48 l. — 20. 6. 1888. 48 l. — 21. 7. 1890. 48 l. — 22. 8. 1892. 48 l. — 23. 9. 1894. 48 l. — 24. 10. 1896. 46 l. —

25. 11. 1899. 46 l. — 26. 12. 1902. 45 l. — 27. 13. 1905. 45 l. — 28. 14. 1908. 46 l. — (Kalauz.) — 29. *Hampel József: Kalauz a Régiségtárban.* — (Führer in der Altertumsabteilung.) — Aufl. 15. kiad. 1912. 257 l. — 30. 16. 1912. 257 l. 94 kép. — (Kalauz.) — 31. *Tájékoztató a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben.* — (Wegweiser in den Sammlungen des Nationalmuseums.) — 1919. 52 l. — (Tájékoztató.) — 32. *Tíz év szerzeményei. 1919—1928.* — (Die Erwerbungen der letzten zehn Jahre. 1919—1928.) — 140 l. — (Tíz év.) — 33. *Vezető a Magyar Történeti Múzeum népvándorlási gyűjteményében.* — (Guide a travers la collection des trouvailles de l'époque de la migration des peuples exposée au Musée Historique de Hongrie.) — 1935. 8, ill. 9 l. — (Vezető 35.) — 34. *Vezető a régészeti gyűjteményben.* — Őskor, rómaikor, népvándorláskor. — (Führer in der Altertumssammlung. Urzeit, Römerzeit, Völkerwanderungszeit.) — 1938. 170 l. — (Vezető 38.) — 35. *Jelentés az Országos Magyar Történeti Múzeum évi állapotáról és működéséről.* — (Bericht des ung. Historischen Museums vom Jahre). — 1936—1937. — (M. N. M. Tört.) — 36. *A Magyar Nemzeti Múzeum Barátai Egyesületének első százezer pengője.* Összefoglaló jelentés a Nemzeti Múzeum támogatásáról. 1926—1933. — (Bericht über die Unterstützung des Nationalmuseums in den Jahren 1926—1933.) — 1934. 27 l. — (M. N. M. B.) — 37. *Az Országos Magyar Gyűjteménygyűjtemek kiadványai.* — (Veröffentlichungen der Gemeinschaft der ung. wissenschaftlichen Sammlungen.) — 1922—1931. — (Gyűjt. Egy.) — 38. *A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának kiadványai.* — (Veröffentlichungen des Rates des Nationalmuseums.) — 1937. — (Tanács.)

XVIII. 39. *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője.* — (Anzeiger der ethnographischen Abteilung des Ung. Nationalmuseums.) — 1900—1934. — (Népr. Ért.) — 40. *A Néprajzi Múzeum Értesítője.* — (Anzeiger des Ethnographischen Museums.) — 1935—1937. — (Népr. Ért.) — 41. *A Néprajzi Múzeum — Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára — Értesítője.* — (Anzeiger des Ethnographischen Museums — der ethnographischen Sammlung des Ung. Hist. Museums.) — 1938. — (Népr. Ért.) — 42. *Bátky Zsigmond: Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályában.* — (Wegweiser in der ethnographischen Sammlung des Nationalmuseums.) — 1922. 52 l. — 43. 1929. 78. l. — (Bátky.)

XIX. 44. *Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum évkönyvei.* — (Jahrbücher des Museums der Bildenden Künste.) — 1919—1936. — (Szépm. Évk.) — 45. *Wollanka József: Az antik szoborgyűjtemény magyarázó katalógusa.* — (Katalog der antiken Statuetten-Sammlung.) — 1912. 165 l. — (Wollanka.) — 46. *Hekler Antal: Az antik plasztikai gyűjtemény és Zsolnay Adolf lelete.* — (Sammlung der antiken Plastik.) — Aufl. 1. kiad. 1918. 55 l. — 47. 2. 1918. 56 l. — (Hekler I.) — 48. *Hekler Antal: Az antik plasztikai gyűjtemény.* — (Sammlung der antiken Plastik.) — Aufl. 3. kiad. 1919. 60 l. — 49. 4. 1920. 71 l., 1928. + 2 l. — (Hekler II.) — 50. *Hekler Antal: Az antik gipsz gyűjtemény.* — (Die antike Gipskollektion.) — I. Aufl. 1. kiad. 1920. 16 l. — 51. 2. 1923. 16 l., 3. 1926. 16 l. — 52. II. Aufl. 1. kiad. 1923. 20 l. — 53. 2. 1930. 20 + 4 l. — (Hekler III.) — 54. *Petrovics Emlékkönyv.* — (Homage a Petrovics.) — 1934. 241 l. — (Petrovics.) — 55. *Oroszlán Zoltán: Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum antik terrakotta gyűjteményének katalógusa.* — Antike Terra-

kotten Sammlung des Museum der Bildenden Künste.) — 1936. 124 l. — (*Oroszlán*). — 56. *Oroszlán Zoltán és Dobrovits Aladár: Az egyiptomi gyűjtemény.* — (Die Ägyptische Sammlung.) — 1939. 128 l. — (*Oroszlán—Dobrovits*). — 57. *Felvinczi Takács Zoltán: A Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum.* — (Das Ferenc Hopp Museum der ostasiatischen Künste.) — 1923. 64 l. — (*Hopp*). — 58. *Felvinczi Takács Zoltán: Hopp Ferenc emlékkiállítás.* — (Die Ferenc Hopp Gedenkausstellung.) — 1933. 48 l. — (*Hopp eml.*)

XX—XXI. 59. *Kalauz az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeihez.* — (Wegweiser der Sammlungen des Kunstgewerbemuseums.) — 1874. 48 l. — (*Kalauz Ip.*). — 60. *Schikédanz A. és Pulszky Károly: Kalauz az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeihez.* — (Wegweiser der Sammlungen des Kunstgewerbemuseums.) — 1877. 111 l. — (*Kalauz Ip. 77.*) — 61. *Radisics Jenő: Képes kalauz a gyűjteményekben.* — (Illustrierter Führer in den Sammlungen.) — 1855. 76 l. — (*Radisics*). — 62. *Ideiglenes Kalauz az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum gyűjteményeiben.* — (Provisorischer Führer in den Sammlungen des Kunstgewerbemuseums.) — Aufl. 1. kiad. 1897. 32 l. — 63. 2. 1898. 32 l. — 64. 3. 1900. 48 l. — (*Kalauz Ip. id.*) — 65. *Kalauz az Országos Iparművészeti Múzeum gyűjteményeiben.* — (Wegweiser in den Sammlungen des Kunstgewerbemuseums.) — Aufl. 1. kiad. 1907. 74 l. — 66. 7. 1912. 68 l. — (*Kalauz Ip. 907. ill. 912.*) — 67. *Csányi Károly: Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum és Gyűjteményei.* — (Das Kunstgewerbemuseum und seine Sammlungen.) — 1917. 39. l. LXXIX. tábla. — (*Csányi 17.*) — 68. *Csányi Károly: Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum gyűjteményei az iparművészet rövid történetével.* — (Die Sammlungen des Kunstgewerbemuseums und kurze Geschichte der Kunstgewerbe.) — 1926. 29—137. l. 42 tábla. — (*Csányi 26.*) — 69. *Lajser Károly: Az Országos Iparművészeti Múzeum gyűjteményeinek leíró leírója.* — (Beschreibende Inventar der Sammlungen des Kunstgewerbemuseums.) — 1927. 67 l. XVI tábla. — (*Lajstr.*)

XXII. Magyar Néprajzi Társaság. — (Ung. ethnographische Gesellschaft.) — XXIII. Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya. — (Anthropogeographische Section der ung. ethnographischen Gesellschaft.) — XXIV. A Magyar Néprajzi Társaság Embertani Szakosztálya. — Anthropologische Section der ung. ethnographischen Gesellschaft.)

1. *Ethnographia.* — 1892—1922. — 2. *Népélet.* — (Ethnographia.) — 1923—1925. — 3. *Ethnographia-Népélet.* — (Ethnographie-Volksleben.) — 1926—1938. — (*Ethn.*) — 4. *Föld és Ember.* — (Mensch und Erde.) — 1921—1930. — (*F. é. E.*) — 5. *Anthropológiai Füzetek.* — (Anthropologia Hungarica.) — 1923—1925. — (*Antr. Füz.*)

XXV. Magyar Numizmatikai Társaság. — (Ung. Gesellschaft für Numismatik.)

1. *Numizmatikai Közöny.* — (Numismatische Mitteilungen.) — 1902—1936. — (*Num. Közl.*)

XXVI. Magyar Nyelvtudományi Társaság. — (Ung. sprachwissenschaftliche Gesellschaft.)

1. *Magyar Nyelv.* — (Ungarische Sprache.) — 1905—1937. — (*Magy. Nyelv.*)

XXVII. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorbizottsága. — (Wander-Kommission der ung. Ärzte und Naturforscher.)

1. *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Nagygyűlésének munkálatai.* — (Arbeiten der Generalversammlung der ung. Ärzte und Naturforscher.) — 1840—1912. — *Motv.*)

XXVIII. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság. — (Ung. protestantische literarische Gesellschaft.)

1. *Protestáns Szemle.* — (Protestantische Rundschau.) — 1888—1938. — (*Prot. Szle.*)

XXIX. Magyar Szemle Társaság. — (Gesellschaft für die ungarische Rundschau-Magyar Szemle.)

1. *Magyar Szemle.* — (Ungarische Rundschau.) — 1927—1938. — (*Magy. Szle.*) — 2. *Magyar Szemle Kincstára.* — (Schatzkammer der Ungarischen Rundschau.) — 1927—1938. — (*Kincst.*) — 3. *Magyar Szemle Könyvei.* — (Die Bücher der Ungarischen Rundschau.) — (*Magy. Szle. K.*)

XXX. Magyar Történelmi Társulat. — (Ung. historische Gesellschaft.)

1. *Századok.* — (Jahrhunderte.) — 1867—1938. — (*Száz.*)

XXXI. Magyar Tudományos Akadémia. — (Ung. Akademie der Wissenschaften.)

1. *Archaeológiai Közlemények.* — (Publicationes Archaeologicae.) — I—XXII. — 1859—1899. — (*A. K.*) — 2. *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei.* — (Jahrbücher der Ung. Akademie der Wissenschaften.) — I—XVII. köt. — 1831—1883. — (*Évk.*) — 3. *Tudománytár.* — (Magazin der Wissenschaften.) — 1—36. — 1384—1844. — 1—12. 1834—1836. — *Értekezések*, 1—16., 1837—1844. — *Literatura*, 1—8. 1837—1844. — (*Tud. Tár.*) — 4. *Magyar Tudományos Akadémiai Értesítő.* — (Anzeiger der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.) — I—XIX. — 1840—1859. — (*Ért.*) — 5. *Budapesti Szemle.* — (Budapester Rundschau.) — 1—2. 1840. — 1—21. 1857—1864. — 1—15. 1865—1869. — 1—251. 1874—1938. — (*B. Sz.*) — 6. *Akadémiai Értesítő.* A mathematikai és természettudományi osztályok közlönye. — (Akademischer Anzeiger. Mitteilungen der mathematischen und naturwissenschaftlichen Sektion.) — I—VI. — 1860—1866. — (*Ak. Ért. Math. Tt. Közl.*) — 7. *Mathematikai és Természettudományi Közlemények.* — (Mathematische und Naturwissenschaftliche Mitteilungen.) — I—XXIII. — 1861—1889. — (*Math. Tt. Közl.*) — 8. *Nyelvtudományi Közlemények.* — (Sprachwissenschaftliche Mitteilungen.) — I—L. 1862—1936. — (*Nyelvtud. Közl.*) — 9. *Értekezések a történelmi tudományok köréből.* — (Geschichtswissenschaftliche Abhandlungen.) — I—XXV. — 1867—1938. — (*Ért. Tört.*) — 10. *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője.* — (Anzeiger der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.) — I—XXIII. — 1867—1889. — (*Ért.*) — 11. *Értekezések a társadalmi tudományok köréből.* — (Sociologische Abhandlungen.) — I—XXV. — 1867—1938. — (*Ért. Társ. Tud.*) — 12. *Mathematikai és természettudományi Értesítő.* — (Mathematischer und naturwissenschaftlicher Anzeiger.) — Bd. I—LV. 1883—1901. — LVI.—LVII. — 1907—1928. — (*Math. Tt. Ért.*) — 13. *Emlékbeszéddek a Magyar Tudományos Akadémia tagjai fölött.* — (Gedenkreden über die Mitglieder der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.) — I—XXIII. — 1882—1938. — (*Ak. Eml.*) — 14. *Akadémiai Értesítő.* — (Akademischer Anzeiger.) — I—XLVIII. — 1890—

1938. — (Ért.) — 15. *Új Magyar Múzeum.* — (Neues Ungarisches Museum.) — I—X. ... — 1850—1860. — ... (U. M. Muz.) — 16. *Nyelvtudomány.* — (Sprachwissenschaft.) — I—VII. 1. — 1906—1919. — (Nyelvtud.) — 17. *A magyar nyelvtudomány kézikönyve.* — (Handbuch der ungarischen Sprachwissenschaft.) — 1922., 1923., 1925., 1925—1929., 1929., 1935., 1936., 1937., 1938. — (Nyelvtud. K.) — 18. *Hadtörténelmi Közlemények.* — Revue d'Histoire Militaire. — 1888—1937. — (Hadt. Közl.) — 19. *Érdy János: De Tabulis Ceratis in Transylvania repertis.* — (Erdélyben talált viaszos lapok.) — 1856. 21 l. 4 tábla. — (Érdy.) — 20. *Érdy János: Erdélyben talált viaszos lapok és magyar őstörténeti vizsgálatok.* — (Die in Transylvanien gefundenen Wachstafeln und Untersuchungen über die Urzeit der Ungarn.) — 1859. 68 l. 5 tábla. — (Érdy.) — 21. *Finály Henrik: Az ókori súlyokról és mértékekről.* — (Die Gewichte und Maasse des Altertums.) — 1883. 1—163. — (Finály.) — 22. *Hampel József: A honfoglaláskor hazai emlékei.* K. — (Die Denkmäler der Landnahmezeit in Ungarn. B.) — Pauler-Szilágyi: *A magyar honfoglalás kütfői.* 1900. 509—826. — (Hampel I.) — 23. *Hampel József: Régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban.* K. — (Denkmäler des früheren Mittelalters in Ungarn.) — I. 1894. 174 l. + I—CC. tábla. — II. 1897. 522 l. + CI—CCCLXII. — (Hampel II.) — 24. *Hampel József: Újabb tanulmányok a honfoglaláskor emlékeiről.* K. — (Neuere Studien über die Denkmäler der Landnahmezeit. B.) — 1907. 274 l. + 116. tábla. — (Hampel III.) — 25. *Lenhossék József: A Szeged-öthalmi ásátásokról.* — (Die Ausgrabungen in Szeged-Öthalom.) — 1882. 141 l. + 5 tábla. — (Lenhossék.) — 26. *Lipp Vilmos: A keszthely-dobogói sírmező.* K. — (Das Gräberfeld in Keszthely-Dobogó. B.) — 1884. 52 l. + 360 ábra. — (Lipp.) — 27. *Nyáry Jenő br.: Az aggteleki barlang mint őskori temető.* — (Die Höhle von Aggtelek, als urzeitliches Gräberfeld.) — 1881. 179 l. + 3 tábla. — (Nyáry.) — 28. *Ortvay Tivadar: Temes vármegye és Temesvár város története.* I. Őskor. A vidék földtani alakulásáról, a kelta vaskor végéig. 1896. 358 l. — II. Régibb középkor. A római hódítástól a magyar királyság megalapításáig. 1914. 248 l. — (Geschichte des Kom. Temes und der Stadt Temesvár. I. Urzeit. Geologische Entwicklung der Gegend bis zum Ende der keltischen Eisenzeit. 1896. S. 358. — II. Das ältere Mittelalter. Von der römischen Eroberung bis zur Entstehung des ungarischen Königtums. 1914. S. 248. — (Ortvay.) — 29. *Pulzsky Ferenc: A rézkor Magyarországon.* — (Die Kupferzeit in Ungarn.) — 1883. 79 l. — (Pulzsky 83.) — 30. *Rómer Flóris: Műrégészeti kalauz.* I. Őskori műrégészet. — (Archaeologischer Wegweiser. I. Urzeitliche Archäologie.) — 1866. 134 l. — (Rómer.) — 1. *Serédi Justinán: Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulóján.* — (Gedenkbuch zur 900 jährigen Jahreswende des Todes des Königs Stephan des Heiligen.) — (Szent István Eml.) — 32. *Tamás Lajos: Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánban.* — (Römer, Rumenen und Walachen in Dacia Traiana.) — 1936. 234 l. — (Tamás.) — 33. *Torma Károly: Repertorium Dácia régiség és felirattani irodalmához.* — Repertorium ad literaturam Daciae archaeologicam et epigraphicam. — 1880. 191 l. — (Torma.)

XXXII. Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége. — (Oberinspektorat der Museen und Büchereien.)

1. *A Vallás és Közoktatásügyi m. kir. Ministernek a közoktatásról szóló*

és az országgyűlés elé terjesztett . . . évi jelentése. Ebben: Vidéki múzeumok. — (Bericht des Kultusministers.) — 1888—1889. — 1894—1896. — (*V. K. M. Jel.*) — 2. *Jelentés a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének . . . évi működéséről.* — (Bericht der Oberinspektorat der Museen und Büchereien.) — 1898—1913. — (*Felügy. Jel.*) — 3. *Magyar Minerva.* — (Ungarische Minerva.) — I. 1900. 391 l. — II. 1902. 550 l. — III. 1903—1904. 934 l. — IV. 1904—1911. 1039 l. — V. 1912—1913. 127 l. — VI. 1930—1931. 976 l. — (A VI. kötetet az Országos Könyvforgalmi és Bibliographiai Központ adta ki. — Der Band VI. ist durch die Zentralstelle für Bibliothekwesen herausgegeben.) — (*Min.*) — 4. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő.* — (Anzeiger für Museen und Büchereien.) — 1907—1918. — (*M. K. Ért.*)

XXXIII. Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége. — (Verband der Museen und Büchereien.)

1. *Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének jegyzőkönyve.* — (Protokoll des Verbandes der Museen und Büchereien.) — 1904—1906. — (*M. K. Jkv.*)

XXXIV. Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa. — (Landesrat für Museen und Büchereien.)

1. *Az Országos Múzeum és Könyvtárbizottság jelentése.* — (Bericht des Landesrates für Museen und Büchereien.) — 1901. — (*M. K. Biz. Jel.*) —

2. *A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának . . . évi jelentése.* — (Bericht des Landesrates für Museen und Büchereien.) — 1901—1913. — (*M. K. O. T.*)

XXXV. Országos Magyar Iparművészeti Társulat. — (Ung. Kunstgewerbe-Verein.)

1. *Magyar Iparművészet.* — (Ungarisches Kunstgewerbe.) — 1897—1938. — (*Iparműv.*)

XXXVI. Országos Magyar Régészeti és Embertani Társulat. — (Ung. Verein für Altertumskunde und Anthropologie.) — XXXVII. Országos Magyar Régészeti Társulat. — (Ung. Verein für Altertumskunde.) — XXXVIII. Országos Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat. — (Ung. Verein für Altertumskunde und Kunstgeschichte.)

1. *Az Országos Régészeti és Embertani Társulat évkönyve.* — (Jahrbuch des Vereins für Altertumskunde und Anthropologie.) — 1879—1888. — (*Rég. Évk.*) — 2. *Országos Magyar Régészeti Társulat évkönyve.* — (Jahrbuch der Ung. Archäologischen Gesellschaft.) — 1920—1926. — (*Rég. Évk.*) — 3. Nyáry Jenő br., Torma Károly, Henszlman Imre és Havas Sándor: *Pulszky Ferencnek ötvenéves írói jubileumára.* — 1834—1884. — (Gedenkbuch für das fünfzigjährige Jubiläum des Herrn Ferenc Pulszky. — 1834—1884. — 176 l. — (*Pulszky.*) — 4. Hampel József: *A bronzkor emlékei Magyarhonban.* — I. 1886. 16 l. I—CXXVII. t. — Altertümer der Bronzezeit in Ungarn. — 1887. S. 16 T. I—CXXVII. — Trouvailles de l'âge de bronze en Hongrie. — 1886. Compte-rendu de la huitième session à Budapest. 1876. II. vol. II. partie. 108 l. I—CXXVII. t. — II. 1892. 175 l. CXXVIII—CLXXXII. — III. 1896. 254 l. CLXXXIII—CCLV. — (*Hampel Br.*)

XXXIX. Országos Néptudományi Egyesület. — (Ung. Verein für Volkskunde.)

1. *Magyar Nyelvőr.* — (Ungarische Sprachwache.) 1872—1938. — (*M. Nyő.*)

XL. Pázmány Péter Tudományegyetem Erem- és Régiségtani Intézete. — (Institut für Münzkunde und Archäologie der Peter Pázmány Universität.)

1. *Dissertationes Pannonicae ex Instituto Numismatico et Archaeologico Universitatis de Petro Pázmány Nominatae Budapestinensis provenientes.* — I. Serie, No. 1—8., II. Serie No. 1—14. — (*Diss. Pann.*)

XLI. Szent István Akadémia. — (St. Stephan Akademie.)

1. *A Szent István Akadémia Értesítője.* — (Anzeiger der St. Stephans Akademie.) — 1916—1937. — (*Szt. István Akad. Ért.*) — 2. *Szent István Akadémia Emlékbeszédei.* — (Gedenkreden über die verstorbenen Mitglieder der St. Stephan Akademie.) — I—III. — (*Szt. István Akad. Eml.*) — 3. *A Szent István Akadémia mennyiségtan-, természettudományi osztályának felolvasásai.* — (Vorlesungen der Math.- und Naturhistorischen Section der St. Stephan Akademie.) — I—III. — (*Szt. István Akad. M. Tt.*)

XLII. Szent István Társulat. — (Szent István Gesellschaft.)

1. *Katholikus Szemle.* — (Katholische Rundschau.) — 1887—1938. — (*Kat. Szle.*)

XLIII. Szinnyi Merse Pál Társaság. — (Szinnyi Merse Gesellschaft.)

1. *Magyar Művészet.* — (Ungarische Kunst.) — 1925—1938. — (*Magy. Műv.*)

XLIV. Turáni Társaság. — (Turanische Gesellschaft.)

1. *Turán.* — 1913—1938. — (*Turán.*)

XLV. Uránia Tudományos Társaság. — (Urania wissenschaftliche Gesellschaft.)

1. *Uránia.* — 1900—1922. — (*Uránia.*)

XLVI. V. K. M. megbízásából: A magyar tudományos társulatok sajtóvállalata.

1. *Közművelődés.* — (Die allgemeine Bildung.) — 1924. 1. évf. — (*Közműv.*)

Debrecen.

I. Debreceni Városi Múzeum. — (Städtisches Museum.) — 1. a. Debrecen város Déri Múzeuma. — (Städtisches Déri Múzeum.)

1. *A debreceni városi múzeum kiadványa.* — (Veröffentlichung des städtischen Museums zu Debrecen.) — Bd. I—V. kt. — (*Debr.*) — 2. *Debrecen város múzeumának kiadványa.* — (Veröffentlichung des Museums der Stadt Debrecen.) — Bd. VI. kt. — (*Debr.*) — 3. *Debrecen sz. kir. város múzeumának kiadványa.* — (Veröffentlichung des Museums der kgl. Freistadt Debrecen.) — Bd. VII—XXII. kt. — (*Debr.*) — 4. *Debrecen szab. kir. város múzeumának (a Déri-Múzeumnak) kiadványa.* — (Veröffentlichung des Museums (des Déri-Museums) der kgl. Freistadt Debrecen.) — Bd. XXIII. kt. — (*Debr.*) — 5. *Debrecen sz. kir. város Déri-Múzeumának kiadványa.* — (Veröffentlichung des Déri-Museums der kgl. Freistadt Debrecen.) — Bd. XXIV—XXV. kt. — (*Debr.*) — 6. *Debrecen sz. kir. város Déri-Múzeumának kiadványai.* — (Veröffentlichungen des Déri-Museums der kgl. Freistadt

Debrecen.) — Bd. XXVI—XXXIII. kt. — (Dcbr.) — 7. *A Déri-Múzeum Régészeti Osztályának Ismeretterjesztő Közleményei.* — (Populärwissenschaftliche Mitteilungen der Arch. Section des Déri-Museums.) — Bd. 1—8. kt. — (D. Közl.) — 8. *A debreceni Déri-Múzeum gyűjteményeinek leírása.* — (Beschreibung der Sammlungen des Déri-Museums.) — 1922. 350 l. — (Déri.)
 II. 1. *Debreceni Szemle.* — (Revue de Debrecen.) — 1927—1938. — (Debr. Szle.)

Dés.

I. Szolnok-Doboka megyei Irodalmi-, Történelmi- és Ethnographiai Társulat. — (Literarische, historische und ethnographische Gesellschaft des Kom. Szolnok-Doboka.)

1. *A Szolnok-Dobokamegyei Irodalmi, Történelmi és Ethnographiai Társulat . . . évkönyve.* — (Jahrbuch der literarischen, historischen und ethnographischen Gesellschaft des Kom. Szolnok-Doboka.) — 1900—1902. — (Dés.)

Déva.

I. Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat. — (Historischer und archäologischer Verein des Kom. Hunyad.)

1. *Téglás Gábor: Rövid kalauz a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Múzeumának látogatói számára.* — (Kurzer Führer für die Besucher des Museums der historischen und archäologischen Vereins des Kom. Hunyad. — 1890. — (Téglás.) — 2. *Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve.* — (Jahrbuch des historischen und archäologischen Vereins des Kom. Hunyad.) — 1882—1914. — (Hunyad.)

Esztergom.

I. Esztergom-vidéki Történelmi és Régészeti Társulat. — (Archäologische und historische Gesellschaft der Umgebung von Esztergom.)

1. *Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat évkönyve.* — (Jahrbuch des historischen und archäologischen Gesellschaft der Umgebung von Esztergom.) — 1896—1900. — (Eszterg. Évk.) — 2. *Esztergom Évlapjai.* — Annales Strigonienses. — 1925—1936. — (Eszterg. Évlap.)

Felka.

I. Tátra-Múzeum.

1. *A Tátra-Múzeum Felkán. Jelentés eddigi működéséről.* — Das Tátra-Museum in Felka. Bericht über dessen bisherige Tätigkeit. — 1884. — (Felka.) — 2. *A felkai Tátramúzeum működéséről szóló második jelentés.* — (Zweiter Bericht des Tátra Museums.) — 1892. — (Felka.)

Gödöllő.

I. Gödöllő és vidéke Történelmi és Régészeti Múzeumegylet. — (Historischer und archäologischer Museumverein der Umgebung der Gemeinde Gödöllő.)

1. *Gödöllő és vidéke Történelmi és Régészeti Múzeumegyletének első évi jelentése.* — (Jahresbericht des historischen und archäologischen Museumvereins zu Gödöllő.) — 1877. — (Göd.)

Győr.

I. 1. *Győri történelmi és régészeti füzetek.* — (Historische und archäologische Hefte der Stadt Győr.) — 1861—1869. — (*Győr. Füz.*) — II. 2. *Győri Szemle.* — (Győrer Rundschau.) — 1930—1938. — (*Gy. Szle.*) — III. 3. *Börzsönyi Arnold: — Kalauz a győri Szent Benedek-rendi főgymnázium régiségtárában.* — (Führer des Museums des Benediktinerordens. — 1897. 20 l. — (*Győr* 97.)

Gyula.

I. Békés vármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat. — (Archäologischer und Kulturhistorischer Verein des Kom. Békés.)

1. *A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyve.* — (Jahrbuch des archäologischen und kulturhistorischen Vereins des Kom. Békés.) — 1874—1893. — (*Gyula.*) — 2. *Mogyoróssy János: Képes kalauz a Békésvármegyei Múzeum érem és régiségtárában elhelyezett tárgyak ismertetéséhez.* K. — (Illustrierter Führer in dem Museum zu Gyula.) — 1885. 34 l. — (*Mogyoróssy.*)

Gyulafehérvár.

I. *Alsófehérmegyei Történelmi és Természettudományi Társulat.* — (Historischer und naturhistorischer Verein des Kom. Alsófehér.)

1. *Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat Évkönyve.* — (Jahrbuch des historischen, archäologischen und naturhistorischen Vereins des Kom. Alsófehér.) — 1888—1908. — (*Gyfv.*) — 2. *Jelentés az Alsófehérmegyei Történelmi és Természettudományi Társulat . . . évi működéséről.* — (Bericht über die Tätigkeit des historischen und naturhistorischen Vereins des Kom. Alsófehér.) — 1909—1911., 1916—1917. — (*Gyfv.*) — 3. *Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egyesület 1912. évi működése és múzeumának állapota az 1912. évben.* — (Jahrestätigkeit und Museumszustand des historischen, archäologischen und naturhistorischen Gesellschaft des Kom. Alsófehér, im Jahre 1912.) — 1912. — (*Gyfv.*)

Hódmezővásárhely.

I. Hódmezővásárhely városi múzeum régészeti osztálya. — (Archäologische Abteilung des Städtischen Museums zu Hódmezővásárhely.)

1. *Banner János: A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának első öt éve.* — (Die ersten fünf Jahre der Archäologischen Abteilung des Städtischen Museums zu Hódmezővásárhely.) — 1934. 60 l., XCIII t. — (*Hmv.* 35.) — 2. U. az, Csongrád megyei Könyvtár 7. sz. — (Dasselbe in Bücherei des Kom. Csongrád, No. 7.) — 3. *A hódmezővásárhelyi múzeum ásatásai*

1935-ben. — Die Ausgrabungen des Städtischen Museums im Jahre 1934. — (Hmv.)

Igló.

I. Magyarországi Kárpátgyesület. — (Ungarischer Karpatenverein.)

1. *A Magyarországi Kárpátgyesület évkönyve.* — (Jahrbuch des Ungarischen Karpatenvereins.) — 1874—1915. — (M. K. Évk.)

Ipolyság.

I. Honti Múzeum. — (Museum des Kom. Hont.)

1. *Pongrácz Elemér: A Honti Múzeum képes katalógusa.* — (Illustrierter Katalog des Museums zu Ipolyság.) — 1902. — 48 l. (Pongrácz.).

Jászberény.

I. Jászmúzeum. — (Jazygen Museum.) — I/a. Jászberény város Jászmúzeuma. — (Jazygen Museum der Stadt Jászberény.)

1. *Pethes József, múzeum igazgatósági elnöknek: Jászberény város múzeumának f. 1874. évi dec. 26. történt ünnepélyes megnyitása alkalmával mondott beszéde.* — (Eröffnungsrede des Präsidenten der Museumdirektion.) — 1875. 13 l. — (Pethes.) — 2. *Szabó József: A jászberényi múzeumi bizottság által Jászberényben, a kerületi ház termeiben rendezett és 1878. jan. 6-án megnyitott múzeumi kiállítási tárgyak jegyzéke.* — (Ausstellungskatalog.) — 1878. 74 l. — (Szabó.) — 3. *Blénessy János: A Jászmúzeum ismertetése, Jászberény vázlatos történetével.* — (Beschreibung des Jászmuseums und die Geschichte der Stadt Jászberény.) — 1933. 47 l. — (Jászberény 33.) — 4. *Blénessy János: Jászberény történelmi emlékei.* — (Historische Denkmäler der Stadt Jászberény.) — 1933. 53 l. — (Jászberény 33.) — 5. *Blénessy János: Jászberény természeti viszonyai és élete.* — (Naturhistorische Verhältnisse und das Leben der Stadt Jászberény.) — é. n. 215 l. — (Jászberény.) — 6. *A Jászberényi Jászmúzeum évkönyve.* — (Jahrbuch des Jazygen-Museums der Stadt Jászberény.) — 1937. — (Jász. Évk.)

Kaposvár.

I. Somogyvármegyei Régészeti s Történelmi Társulat. — (Archäologischer und historischer Verein des Kom. Somogy.)

1. *A Somogyvármegyei Régészeti s Történelmi Társulat évkönyve.* — (Jahrbuch des archäologischen und historischen Vereins des Kom. Somogy.) — 1879—1881. — (Somogy.) — 2. *Gönczi Ferenc: A Somogymegyei Múzeum Egyesület 25 éves története.* — (Geschichte des Museumvereins des Kom. Somogy.) — 1935. 59 l. — (Gönczi.)

Kassa.

I. Felsőmagyarországi Múzeum Egylet. — (Oberungarischer Museum Verein.) — II. Felsőmagyarországi Múzeum. — (Oberungarisches Museum.)

1. *Felsőmagyarországi Múzeum Egylet évkönyve.* — (Jahrbuch des

Museumsvereins in Oberungarn.) — 1872—1892. — (*Kassa*.) — 2. *Vezető a Kassai Múzeum gyűjteményeiben*. — (Führer in den Sammlungen des Museums zu Kassa.) — 1903. — (*Kassa 1903. V.*) — 3. *A Kassai Múzeum gyűjteményeinek leíró lajstroma*. — (Das beschreibende Verzeichnis des Museums zu Kassa.) — 1903. 430 l. — (*Kassa 1903.*) — 4. *A Kassai Múzeum az 1908. évben*. — (Das Museum zu Kassa im Jahre 1908.) — 56 l. — (*Kassa 1908.*)

III. 1. *Történelmi Közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa múltjából*. — (Historische Mitteilungen aus der Vergangenheit des Kom. Abauj-Torna und der Stadt Kassa.) — 1910—1918. — (*Kassa Tört.*)

Kecskemét.

I. Városi Múzeum. — (Städtisches Museum.)

1. *Kecskeméti Múzeum ásatásai*. — (Die Ausgrabungen des Museums zu Kecskemét.) — 1934. — (*Kecsk. I.*) — 2. *Szabó Kálmán: Kecskemét th. város múzeuma*. — (Städtisches Museum zu Kecskemét.) — é. n. 48 l. — (*Kecsk.*)

II. Katona József Társaság. — (Katona-Gesellschaft.)

1. *Katona József Társaság évkönyve*. — (Jahrbuch der Katona Gesellschaft zu Kecskemét.) — 1891—1934. (*Kecsk. Évk.*)

Keszthely.

I. Balatoni Múzeum Egyesület. (Plattensee Museumverein.)

1. *A Balatoni Múzeum Egyesület évkönyve*. — (Jahrbuch des Museumvereins der Plattensee Gegend.) — 1898—1901. — (*Keszth.*)

Kolozsvár.

I. Erdélyi Múzeumegyesület. — (Siebenbürgischer Museumverein.) —

II. Erdélyi Múzeum Érem és Régiségtára. — (Numismatische und archäologische Abteilung des Siebenbürgischen Museumvereins.) — III. Ferencz József Tudományegyetem. — (Franz Joseph Universität.) — IV. Erdélyrészi Kárpátgyesület. — (Siebenbürgischer Karpaten Verein.)

1. *Erdélyi Múzeum Egylet évkönyvei*. — (Annalen des Siebenbürgischen Museumvereins.) — 1859—1873., — 1874—1878. — (*E. M. Évk.*) — 2. *Az Erdélyi Múzeum Egylet évi tudósítása*. — (Jahresbericht des Siebenbürgischen Museumvereins.) — 1866—1869. — (*E. M. Tud.*) — 3. *Az Erdélyi Múzeumegylet évkönyve*. — (Jahrbuch des Siebenbürgischen Museumvereins.) — 1906—1914. — (*E. M. Évk.*) — 4. *Erdélyi Múzeum*. — (Siebenbürgisches Museum.) — 1874—1878. — (*E. M.*) — 5. *Erdélyi Múzeum*. — (Siebenbürgisches Museum.) — 1879—1882. — (*E. M.*) — 6. *Erdélyi Múzeum Egylet bölcsélet, nyelv és történettudományi szakosztályának kiadványai*. — (Veröffentlichungen der philosophischen, sprach- und geschichtswissenschaftlichen Section des Siebenbürgischen Museumvereins.) — 1884—1891. — (*E. M.*) — 7. *Erdélyi Múzeum*. — (Siebenbürgisches Museum.) — 1892—1917. — (*E. M.*) — 8. *Az Erdélyi Múzeum-Egylet vándorgyűlésének emlékkönyve*. — (Gedenkbuch der Wanderversammlungen des Siebenbürgischen Museumvereins.) — 1906—

1912. — (E. M. Eml.) — 9. *Értesítő a Kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulat . . . szaküléseiről és . . . estélyeiről.* — (Berichte der kolozsvärer medizinischen und naturhistorischen Gesellschaft.) — 1876—1878. — (E. M. Ért.) — 10. *Orvos-Természettudományi Értesítő. Természettudományi szak.* — (Medizinisch-Naturhistorischer Bericht. (Naturhistorische Abteilung.) — 1879—1889. — (E. M. Ért.) — 11. *Értesítő az Erdélyi Múzeum Egylet orvos-természettudományi szakosztályából. Természettudományi szak.* — (Revue über den Inhalt des Értesítő. Sitzungsberichte der Medizinischen-Naturwissenschaftlichen Section des Siebenbürgischen Museumvereins. Naturwissenschaftliche Section. — 1890—1905. — (E. M. Ért.) — 12. *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából.* — (Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie à Kolozsvár (Hongrie) avec un abrégé français. — 1910—1919. — (Dolg.) — 13. *Vass József: Erdély a rómaiak alatt.* — (Siebenbürgen unter der Römerherrschaft.) — 1863. 196 l. — (Vass.) — 14. *Emlékkönyv, Gróf Mikó Imre emlékszoobra leleplezése alkalmára.* — (Gedenkbuch zur Enthüllung der Statuett des Grafen Imre Mikó.) — 1889. 47 l. — (Mikó.) — 15. *Az Erdélyi Múzeum Egylet Emlékkönyve.* — (Gedenkbuch des Siebenbürgischen Museumvereins.) — 1903. 68 l. — (E. M. Eml. 1903.) — 16. *Erdélyi Pál: Hidvégi gróf Mikó Imre emlékezete.* — (Gedechtniss des Grafen Imre Mikó.) — 1905. 47 l. — (Erdélyi.) — 17. *Kelemen Lajos: Az Erdélyi Múzeum Egyesület multja és jelene. Az Erdélyi Múzeum Tárai.* — (Die Vergangenheit und die Gegenwart des Siebenbürgischen Museumvereins. Die Sammlungen des Siebenbürgischen Museums.) — 1909. 68 l. — (Kelemen.) — 18. *Szádeczky Lajos: Az Erdélyi Múzeumegylet eredete és rendeltetése.* — (Ursprung und Bestimmung des Siebenbürgischen Museumvereins.) — 1904. 9 l. — (Szádeczky.) — 19. *Az E. M. E. Emlékkönyve.* — (Gedenkbuch des Siebenbürgischen Museumvereins.) — (Az E. M. E. Emlékkönyve.) — 20. *Pósta Béla: Útmutató az Erdélyi Országos Múzeum Érem- és Régiségtárában.* — (Wegweiser in der numismatischen und archäologischen Abteilung des Siebenbürgischen Museums.) — 1903. 58 l. — (Pósta.)

III. 1. *A Kolozsvári M. K. Ferencz József Tudományegyetem Emlékkönyve.* — (Gedenkbuch der Franz Joseph Universität zu Kolozsvár.) — 1903. 418 l. (Kv. Eml. 903.)

IV. 1. Erdély. — (Siebenbürgen.) — 1892—1917. — (Erdély.)

Komárom.

I. Komárom vármegyei és Komárom városi Történeti és Régészeti Egylet. — (Historischer und archäologischer Verein des Kom. und der Stadt Komárom.) — II. Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület. — (Jókai Kultur- und Museumverein.) — III. Komáromi Múzeum. — (Museum zu Komárom.)

1. *A Komárom vármegyei és Komárom városi Történeti és Régészeti Egylet . . . évi Jelentése.* — (Bericht des historischen und archäologischen Vereins des Kom. und der Stadt Komárom.) — 1887—1892. — (Kom. Jel.) — 2. *A Komárom vármegyei és városi Múzeum Egyesület . . . évi Értesítője.* — (Anzeiger des Museumvereins des Kom. und der Stadt Komárom.)

— 1900—1909. — (*Kom. Ért.*) — 3. *Komárom. A Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület hivatalos Értesítője.* — (Komárom. Anzeiger des Jókai Kultur- und Museumvereins.) — 1913—1916. — (*Kom.*) — 4. *Gyulai Rudolf: Kalauz a Komárom megyei és városi Történelmi és Régészeti Egylet Múzeumában.* — (Wegweiser im Museum zu Komárom.) 1889. 16 l. — (*Gyulai.*) — 5. *Alapy Gyula: A Jókai Egyesület gyűjteményei a komáromi kultúrházban.* — (Die Sammlungen des Jókai-Vereins im Kulturhause von Komárom.) — 1930. 12. l. — (*Alapy.*)

Lőcse.

I. Szepesmegyei Történelmi Társulat. — (Historischer Verein des Kom. Szepes.)

1. *A Szepes megyei Történelmi Társulat Évkönyvei.* — (Jahrbücher des historischen Vereins des Kom. Szepes.) — 1885—1913. — (*Szepes. Évk.*) — 2. *Közlemények Szepes vármegye multjából.* — (Mitteilungen aus der Vergangenheit des Kom. Szepes.) — 1909—1916. — (*Szepes Közl.*) — 3. *A „Szepesmegyei Történelmi Társulat“ milleniumi kiadványai.* — (Millenniums-veröffentlichungen des historischen Vereins des Kom. Szepes.) — Bd. I—VI. kt. — (*Szepes Mill.*) — 4. *Dénes Ferenc: A Magyarországi Kárpátgyesület alapítása, fejlődése és működése.* — (Die Gründung, Entwicklung und Tätigkeit des ung. Karpathenvereins.) — Lőcse 1883. 61 l. — (*Dénes.*)

Magyaróvár.

I. Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet. — (Historischer und archäologischer Verein des Kom. Moson.)

1. *A Mosonmegye védnöksége alatt álló Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet . . . évi elnöki jelentése.* — (Jahresbericht des Präsidenten des historischen und archäologischen Vereins des Kom. Moson.) — 1886—1892., 1898. — (*Moson.*) — 2. *Sötér Ágost: A Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet gyűjteményei.* — (Die Sammlungen des historischen und archäologischen Vereins des Kom. Moson.) — 1903. 16 l. — (*Moson 903.*) — 3. *Sötér Ágost: A Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet Emlékönyve. 1882—1898. A honfoglalás ezredéves ünnepélyének emlékére.* — (Gedenkbuch des historischen und archäologischen Vereins des Kom. Moson.) — 1898. 304 l. — (*Moson 82—98.*) — 4. *A Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egyletnek Magyaróvárott 1904. évi április hó 9-én tartott közgyűléséről felvett jegyzőkönyve.* — (Sitzungsprotokoll des historischen und archäologischen Vereins des Kom. Moson; 1904. 9. 4.) — 1904. — (*Moson 904.*)

Makó.

I. Csanádmegyei Régészeti és Történelmi Társulat. — (Archäologischer und historischer Verein des Kom. Csanád.)

1. *A Csanádmegyei Történelmi és Régészeti Társulat évkönyve.* — (Jahrbuch des archäologischen und historischen Vereins des Kom. Csanád.) — 1889—1902. — (*Csanád.*) — 2. *Csanádmegyei Könyvtár.* — (Bücherei des

Kom. Csanád.) — 1926—1938. — (*Csanád K.*) — *A Csanádvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat kiadványai.* — (Veröffentlichungen des historischen und archäologischen Vereins des Kom. Csanád.) — 1936—1938. — (*Csanád K.*)

Máramarossziget.

I. Máramarosszigeti Múzeum Egyesület. — (Museum Verein des Kom. Máramaros.)

1. Múzeumi Évkönyv. — (Jahrbuch des Museums.) — 1905. — (*Máramaros.*)

Miskolc.

I. Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egylet. — (Kultur- und Museum Verein des Kom. Borsod und der Stadt Miskolc.) — *II. Borsod-Miskolci Múzeum.* — (Borsod-Miskolcer Museum.)

1. Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület . . . évi Évkönyve. — (Jahrbuch des Borsod-Miskolcer Kultur- und Museumvereins.) — 1900—1907. — (*Misk. Évk.*) — *2. Jelentés a Borsod-Miskolci Múzeum 1908., 1909. és 1910. évi működéséről.* — (Tätigkeitsbericht des Borsod-Miskolcer Museums von den Jahren 1908., 1909. und 1910.) — 1908—1910. — (*Misk. Jel.*) — *3. Jelentés a Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egylet Múzeumi osztályának 1911—1912. évi működéséről és a Borsod-Miskolci Múzeum 1911—1912. évi állapotáról.* — (Bericht über die Tätigkeit der Museumsection des Borsod-Miskolcer Kultur- und Museumvereins und des Borsod Miskolcer Museums in den Jahren 1911—1912.) — 1911—1912. — (*Misk. Jel.*) — *4. (Leszih Andor): Vezető a Borsod-Miskolci Múzeumban.* — (Führer in dem Museum zu Miskolc.) — Aufl. 1. kiadás, 1906. 40 l. — 5. Aufl. 2. kiad. 1929. 32 l. — (*Leszih.*)

III. 1. Történelmi és Régészeti Közlemények. — (Historische und archäologische Mitteilungen.) — 1926—1927. — (*Misk. Közl.*)

Nagybánya.

I. Nagybányai városi múzeum. — (Städtisches Museum.) — *II. Nagybányai Múzeum Egyesület.* — (Museum Verein der Stadt Nagybánya.)

1. Schönherr Gyula: Nagybányai várasi múzeum. — (Städtisches Museum zu Nagybánya.) — 1899. — (*Schönherr.*) — *2. Útmutató a nagybányai városi múzeum gyűjteményeihez.* — (Wegweiser zu den Sammlungen des Städtischen Museums zu Nagybánya.) — 1904. 53 l. — (*Nagyb. Útm.*) — *3. Nagybányai Múzeum Egyesület Értesítője.* — (Anzeiger des Museumvereins zu Nagybánya.) — 1900—1905. — (*Nbánya.*)

Nagyenyed.

I. Bethlen Kollégium Múzeuma. — (Museum des Bethlen-Kollegiums.)

1. Benkő Ferencz: Parnassusi időtöltés. — (Parnassische Unterhaltung.) — 1790—1796. — (*Parn.*)

Nagykőrös.

I. Nagykőrösi Arany János Társaság. — (Arany-Gesellschaft in Nagykőrös.)

1. *A Nagykőrösi Arany János Társaság Évkönyvei.* — (Jahrbücher der Arany-Gesellschaft in Nagykőrös.) — 1925—1936.) — (*Nagykőrös.*)

Nagyvárad.

I. Biharvármegyei és Nagyvárad Régorészeti és Történelmi Egylet. — (Archäologischer und historischer Verein des Kom. Bihar und der Stadt Nagyvárad.) — II. Múzeum. — (Museum.)

1. *A Biharvármegyei és Nagyvárad Régorészeti és Történelmi Egylet évkönyve.* — (Jahrbuch des historischen und archäologischen Vereins des Kom. Bihar und der Stadt Nagyvárad.) — 1885—1892., 1896—1897., 1901—1909. — (*Bihar.*) — 2. *Biharvárad.* — 1913. — (*Biharvárad.*) — 3. *Tárgymutatója a „Biharvármegyei Régorészeti és Történelmi Egylet“ által 1878. évi április 22-től kezdődőleg rendezett régészeti, történelmi és műipartörténelmi kiállításnak.* — (Ausstellungskatalog.) — 1878. 30 l. — (*Nv. kiáll.*) — 4. *Emlékkönyv a Biharvármegyei és Nagyvárad Régorészeti és Történelmi Egylet Múzeumépületének s a benne lévő kettős gyűjteménynek megnyitó ünnepéről.* — (Gedenkbuch des historischen und archäologischen Vereins zur Eröffnung der Museumgebäude und der Sammlungen.) — 1898. — (*Nv. Múz. 98.*) — 5. *Kalauz a biharvármegyei és nagyvárad rég. és tört. egylet múzeumához.* — (Führer durch das Museum des historischen und archäologischen Vereins des Kom. Bihar und der Stadt Nagyvárad.) — 1896. — (*Nv. Múz. 96.*)

Nyíregyháza.

I. Szabolcs vármegye Jósa-Múzeuma. — (Jósa-Museum des Kom. Szabolcs.)

1. *Hampel József: A szabolcs megyei múzeum.* Rövid utasításul a vidéki múzeumok berendezésére. — (Das Museum des Kom. Szabolcs.) — 1871. 26 l. — (*Szabolcs. 71.*) — 2. *Jósa András: A Szabolcs vármegyei múzeum őse és középkori tárgyainak ismertetése.* — (Beschreibung der urzeitlichen und mittelalterlichen Gegenstände des Museums des Kom. Szabolcs.) — 1899. 70 l. — (*Szabolcs. 99.*) — 3. *Nyírvidek c. hetilap számaiban: Jósa András múzeumi vonatkozású közleményei.* Különnyomatokban is megjelentek. — (*Nyírvidek. Wochenschrift.*) — 1889—1918. — (*Nyírvidek.*)

II. *Szabolcs megyei Bessenyei-kör.* — Bessenyei Verein des Kom. Szabolcs.)

1. *Dr. Jósa András.* — (Dr. András Jósa.) — 1922. 44 l. — (*Jósa.*)

Pápa.

I. Ref. főiskola. — (Ref. Hochschule.)

1. *Borsos István: A pápai ev. ref. főiskola régiségtárának és történetphilológiai múzeumának katalógusa.* — (Katalog des historisch-philologischen Museums der ref. Hochschule zu Pápa.) — 1899. 57 l. — (*Borsos.*)

Pécs.

I. Pécs-Baranya vármegyei Múzeum Egyesület. — (Museum Verein der Stadt Pécs und des Kom. Baranya.) — *II.* Városi Múzeum. — (Städtisches Museum.)

1. *A Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője.* — (Anzeiger des Pécs-Baranyaer Museum Vereins.) — 1908—1926. — (*Pécs.*) *2.* *Marosi Arnold: Vezető a pécsi városi múzeumban.* — (Führer in dem Museum der Stadt Pécs.) — 1905. 15 l. — (*Marosi*) — *3.* *Emléklapok a pécsi városi múzeum megnyitása ünnepségéről.* — 1904. november 27. — (Gedenkblätter zur Eröffnung des Städtischen Museums zu Pécs. — 1905. 24 l. — (*Pécs Eml.*))

III. 1. *Pannonia.* — 1935—1938. — (*Pannonia.*) — *2.* *Pannonia Könyvtár.* — (Pannonia Bücherei.) — 1—52. — (*Pannonia. K.*)

Pozsony.

I. Pozsony vármegyei Régészeti Egylet. — Museumverein des Kom. Pozsony.) — *II.* Városi Múzeum. — (Städtisches Museum.)

1. *A Pozsony vármegyei Régészeti Egylet . . . évi Értesítője.* — (Anzeiger des Museumvereins des Kom. Pozsony.) — 1876—1885. — (*Pozsony.*) — *2.* *Könyöki József: A pozsonyi régiségtár rövid ismertetése.* — (Kurze Beschreibung der Altertümersammlung zu Pozsony.) — 1877. 16 l. — (*Könyöki.*)

Rimaszombat.

I. Gömör megyei Múzeum Egyesület. — (Museum Verein des Kom. Gömör.)

1. *A Gömörmegyei Múzeum Egyesület Évkönyve.* — Jahrbuch des Museumvereins des Kom. Gömör.) — 1906. — (*Göm. Évk.*) — *2.* *Fábry János: Gömörmegyei Múzeum multja és jelene.* — (Die Vergangenheit und der Gegenwart des Museums des Kom. Gömör.) — 1905. 34 l. — (*Gömör.*) — *3.* *Kiállítási Kalauz. Közrebocsátja a gömörmegyei művészeti és régészeti kiállítás végrehajtó bizottsága.* — (Ausstellungs Katalog.) — 1882. 56 l. — (*Göm. Ki.*)

Sátoraljaujhely.

I. 1. *Adalékok Zemplén vármegye történelméhez.* — (Beiträge zur Geschichte des Kom. Zemplén.) — 1896—1917. — (*Zempl.*)

Selmecbánya.

I. Múzeum.

1. *Richter Ede: Selmec-Bélabánya sz. k. bányaváros múzeumának katalógusa.* — (Katalog des Museums der Stadt Selmec-Bélabánya.) — 1900. 20 l. — (*Selmec.*)

Sepsiszentgyörgy.

I. Székely Nemzeti Múzeum. — (Szekler Nationalmuseum.)

1. *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője.* — (Anzeiger des Szekler Nationalmuseums.) — 1891—1902. — (*Székely Ért.*) — *2.* *Jelentés a Székely*

Nemzeti Múzeum . . . évi állapotáról. — (Bericht von der Zustand des Székler Nationalmuseums.) — 1902—1911. — (*Székely.*) — 3. *A Székely Nemzeti Múzeum igazgató választmányának jelentése a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségéhez, a múzeum . . . évi fejlődéséről és állapotáról.* — (Bericht des Szekler Nationalmuseums.) — 1912—1914. — (*Székely.*)

Sopron.

I. Sopron megyei Régészeti Társulat. — (Archäologische Gesellschaft des Kom. Sopron.) — *II. Sopron Vármegye és Sopron város Régészeti Társulata.* — (Archäologische Gesellschaft des Kom. und der Stadt Sopron.) — *III. Sopron vármegye és Sopron sz. kir. város egyesített múzeuma.* — (Museum des Kom. und der Stadt Sopron.) — *IV. Soproni Városszépítő Egyesület.* — (Stadtverschönerungsverein.)

1. *A sopronmegyei régészeti társulat évkönyve.* — (Jahrbuch des Archäologischen Vereins des Kom. Sopron.) — 1886—1891. — (*Sopron. Évk.*) — 2. *Jelentés a Sopronmegyei Régészeti Társulat . . . évi működéséről.* — (Tätigkeitsbericht des Kom. Sopron.) — 1892—1893. — (*Sopron. Jel.*) — 3. *Sopron vármegye és Sopron szab. kir. város régészeti társulatának . . . évi jelentése.* — (Bericht des archäologischen Vereins des Kom. und der Stadt Sopron.) — 1898. — (*Sopron Jel.*) — 4. *Kugler Alajos: Fezető Sopron vármegye és Sopron sz. kir. város egyesített múzeumában.* — (Führer in dem Museum zu Sopron.) — 1903. — (*Sopron. V.*) — 5. *Sopron vármegye és Sopron szab. kir. város régészeti társulatának jelentése . . . évi működéséről.* — (Tätigkeitsbericht des archäologischen Vereins des Kom. und der Stadt Sopron.) — 1917. — (*Sopron Jel.*) — 6. *Soproni Szemle.* — (Soproner Rundschau.) — 1937—1938. — (*Sopr. Szle.*) — 7. *A Soproni Szemle kiadványai.* — (Veröffentlichungen der Zeitschrift Soproner Rundschau.) — 1—44. — (*Sopr. Szle. K.*)

Sümeg.

I. Állami Darnay Múzeum. — (Staatl. Darnay-Museum.)

1. *A sümegi Darnay-Múzeum ingyen Naptára.* — (Kalender des Darnay Museums.) — 1905—1914. — (*Sümeg.*) — 2. *Házibarád.* — (Der Hausfreund.) — 1899—1909. — (*Házib.*)

Szabadka.

I. Szabadkai Közkönyvtár Egyesület. — (Bibliothekverein zu Szabadka.)

1. *A szabadkai közkönyvtár egyesület évkönyve.* — (Jahrbuch des Bibliothekvereins zu Szabadka.) — 1895. — (*Szabadka.*) — 2. *A szabadkai könyvtár és múzeum egyesület könyveinek és gyűjteménycinek jegyzéke.* — (Verzeichnis der Bücher und Sammlungen des Bibliothek- und Museumvereins zu Szabadka.) — 1897. — (*Szabadka.*)

Szamosújvár.

I. Örmény Múzeum. — (Armenisches Museum.)

Armenia. — 1887—1913. — (*Arm.*)

Szatmár.

I. Szatmári Kölesey Kör. — (Kölesey Verein in Szatmár.)

1. A szatmári Kölcsey Kör évkönyve. — (Jahrbuch des Kölesey Vereins.) — 1895—1898. — (*Szatmár Évk.*) — *2. A szatmári Kölesey Kör múzeum tárgyainak és könyvtárának jegyzéke.* — (Verzeichnis der Gegenstände und Bibliothek des Kölesey Vereins.) — 1905—1906. — (*Szatmár.*)

Szeged.

I. Városi Múzeum. — (Städtisches Museum.) — *II. Ferencz József-Tudományegyetem Régiségtudományi Intézete.* — (Archäologisches Institut der Franz Joseph Universität.) — *III. A Ferencz József-Tudományegyetem Barátai Egyesülete.* — (Verein der Freunde der Franz Joseph Universität.) — *IV. Szegedi Alföldkutató Bizottság.* — (Kommission zur Erforschung des ungarischen Tieflandes.)

1. Városi Múzeumról. Könyomatos jelentés. — (Vom Städtischen Museum.) — 1897—1913. — (*Szeged.*) — *2. A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai.* — Veröffentlichungen des städtischen Museums in Szeged. — 1932—1938. — (*Szeged.*)

3. Dolgozatok a Ferencz József-Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből. — Arbeiten der Archäologischen Institut der Franz Joseph Universität. — 1925—1938. — (*Dolg.*)

4. Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Hungaricae Francisco Josephinae. Sectio Geographico-historica. — 1932—1938. — (*Acta g. h.*) — *5. Acta. Sectio Philologica. Szegedi Füzetek.* — (Szegeder Hefte.) — 1934—1937. — (*Szegedi Füz.*)

6. Népünk és Nyelvünk. — (Unser Volk und unsere Sprache.) — 1929—1938. — (*NNy.*) — *7. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára.* — (Bücherei der Kommission zur Erforschung des ungarischen Tieflandes.) — *II. Szakosztály közleményei.* — (Mitteilungen der II. Section.) 1—9. — *IV. Szakosztály közleményei.* — (Mitteilungen der IV. Section.) 1—11. — (*Alf.*)

Szekszárd.

I. Tolna vármegyei Múzeum Egyesület — (Museumverein des Kom. Tolna.) — *II. Tolna vármegye múzeumi bizottsága.* — (Museums Kommission des Kom. Tolna.) — *III. Tolna vármegye Közművelődési Egyesülete.* — (Kultur-Verein des Kom. Tolna.) — *IV. Tolna vármegye Múzeuma.* — (Museum des Kom. Tolna.)

1. Tolna vármegye múzeumbizottságának. . . évi jelentése. — (Jahresbericht des Museumkommission des Kom. Tolna.) — 1901—1907. — (*Tolna Jel.*) — *2. Jelentés Tolna vármegye Múzeum Egyesületének 1905. évi működéséről.* — (Tätigkeitsbericht des Museumsvereins des Kom. Tolna.) — 1905. — (*Tolna Jel.*) — *3. A Tolnavármegyei Múzeum és Múzeum Egylet Évkönyve.* — (Jahrbuch des Museums und des Museumvereins des Kom. Tolna.) — 1902. — (*Tolna Évk.*) — *4. A Tolna vármegyei Közművelődési Egyesület Évkönyve.*

— (Jahrbuch des Kultur Vereins des Kom. Tolna.) — 1913. — (*Tolna Évk.*) — 5. *Haugh Béla: A Tolna vármegyei Múzeum kalauza.* — (Führer des Museums des Kom. Tolna.) — 1902. 36 l. — (*Haugh.*)

V. 1. *Tolna vármegye múltjából.* — (Aus der Vergangenheit des Kom. Tolna.) — 1936. — *Ebben: Csalogovits József: Tolna vármegye múzeumának újabb szerzeményei.* — (Neuere Erwerbungen des Museums des Kom. Tolna.) — (*Tolna.*)

Szentes.

I. Csongrád megyei Történelmi és Régészeti Társulat. — (Historische und Archäologische Gesellschaft des Kom. Csongrád.)

1. *A Csongrád megyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve.* — (Jahrbuch der Historischen und archäologischen Gesellschaft des Kom. Csongrád.) — 1899. — (*Csongr. Évk.*) — 2. *A Csongrád megyei Történelmi és Régészeti Társulat jelentése az 1897–1904-ik évi működésről.* — (Bericht der historischen und archäologischen Gesellschaft des Kom. Csongrád.) — 1897–1904. — (*Csongr. Jel.*)

II. 1. *Csongrádmegyei Könyvtár.* — (Bücherei des Kom. Csongrád.) — 1–20. — (*Csongr. K.*)

Székesfehérvár.

I. Fejérmegyei és Székesfehérvár városi Történelmi és Régészeti Egylet. — (Historischer und archäologischer Verein des Kom. Fejér und der Stadt Székesfehérvár.) — II. Fejérmegyei és Székesfehérvári Múzeumegyesület. — (Museumverein des Kom. Fejér und der Stadt Székesfehérvár.)

1. *A fejérmegyei és székesfehérvári városi történelmi és régészeti egylet évkönyve.* — (Jahrbuch des historischen und archäologischen Vereins des Kom. Fejér und der Stadt Székesfehérvár.) — 1885–1893. — (*Szf. Évk.*) — 2. *A Fejérmegyei és Székesfehérvári Múzeumegyesület Jelentése.* — (Bericht des Museumvereins des Kom. Fejér und der Stadt Székesfehérvár.) — 1910–1917. — (*Szf. Jel.*) — 3. *Székesfehérvári Szemle.* — (Székesfehérvári Rundschau.) — 1931–1933. — (*Szf. Szle.*) — 4. *Székesfehérvári Szemle.* — (Székesfehérvári Rundschau.) — 1934–1938. (*Szf. Szle.*) — 5. *Gebauer Miklós: Emlékirata a Székesfehérvárott felállítandó múzeum ügyében. A Történelmi és Régészeti Egylet megbízásából.* — (Gedenkschrift im Interesse des Museums zu Székesfehérvár. — 1898. 35 l. — (*Szf. Eml.*))

Szombathely.

I. Vas megyei Régészeti Egylet. — (Archäologischer Verein des Kom. Vas.) — II. Vas megye és Szombathely város Kultur Egyesülete. — (Kultur Verein des Kom. Vas und der Stadt Szombathely.) — III. Vas megyei Múzeum. — (Museum des Kom. Vas.)

1. *A Vas megyei Régészeti Egylet évi jelentése.* — (Jahresbericht des Archäologischen Vereins des Kom. Vas.) — 1873–1897. — (*Vas. Jel.*) — 2. *Vas vármegye és Szombathely város Kultur egyesülete és a Vas vármegyei Múzeum Évkönyve.* — Annales societatis culturalis comit. Castriferrei et civit.

Sabariae et musei comit. Castriferrei. Annales Sabarienses. — 1925—1929. — (*Vasi Évk.*) — 3. *Vas vármegyei Múzeum Természettudományi Osztályának évi jelentése az 1928. évről.* — Annales Musei Comit. Castriferrei scetio histor. natur. A. 1928. — (*Vasi To.*) — 4. *Vasi Szemle.* — Folia Sabariensia. — 1933—1938. — (*Vasi Szle.*) — 5. *Vasi Szemle Könyvei.* — (Die Bücher der Zeitschrift Vasi Szemle.) — 1—130. — (*Vasi Szle. K.*)

Temesvár.

I. Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat. — (Südungarischer historischer und archäologischer Museumverein.)

1. *Szenikláray Jenő: Emlékkönyv a „Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat” 1873-dik évi május hó 15-én Temesvárott tartott második ünnepélyes évi közgyűlésének emlékére.* — (Gedenkbuch zur Generalversammlung des südungarischen historischen und archäologischen Vereins.) — 1873. — (*Tv. Eml.*) — 2. *Janky Károly: Emlékkönyv a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat 1874. évi Temesvárott tartott 3. közgyűlésének emlékére.* — (Gedenkbuch zur Generalversammlung des südungarischen historischen und archäologischen Vereins.) — 1874. — (*Tv. Eml.*) — 3. *Pontelly István: A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat tizenhárom éves működésének vázlata.* — (Die dreizehnjährige Tätigkeit des südungarischen historischen und archäologischen Vereins.) — Separatum. 1884. 40 l. — (*Pontelly.*) — 4. *Patzner István: Emlékkönyv. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-társulat épületének és gyűjteményeinek 1891. évi augusztus hó 29-én történt ünnepélyes megnyitása alkalmából.* — (Gedenkbuch zur Eröffnung des Museumgebäudes und der Sammlungen des südungarischen historischen und archäologischen Vereins.) — 1891. 91 l. — (*Tv. Eml.*) — 5. *Történelmi és Régészeti Értesítő.* — (Historischer und archäologischer Anzeiger.) — 1875—1917. — (*Tv. Ért.*) — 6. *Milleker Bódog: Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből.* — (Die Altertumsfunde Südungarns vor der Landnahmezeit.) — I—III. — (*Milleker.*) — 7. *Berkeszi István: A délmagyarországi történelmi és régészeti múzeum Temesvárott.* — (Südungarisches historisches und archäologisches Museum in Temesvár.) — 1908. — (*Berkeszi.*) — 8. *Bellai József: Temesvár szab. kir. város közművelődési intézményei.* — (Die Kultur-Institutionen der Stadt Temesvár.) — 1904. — (*Bellai.*)

Tiszazug.

I. Tiszazugi archéológiai magán társulat. — (Archäologische Privatgesellschaft zu Tiszazug.)

1. *A Tisza-zugi arch. magántársulat 1876-ik évi ásálásainak leírása.* — (Beschreibung der Ausgrabungen des Arch. Vereins zu Tiszazug, im Jahre 1876.) — (*Tiszazug.*)

Tiszafüred.

I. Tiszafüredi múzeum és könyvtáregylet. — (Museum- und Bibliothek-Verein zu Tiszafüred.)

1. *A tiszafüredi múzeum és könyvtáregylet működése . . . évben.* — (Die Tätigkeit des Museums und des Bibliothek Vereins zu Tiszafüred.) — 1898—1899. — (*Tiszaf.*) — 2. *A tiszafüredi múzeum és könyvtár az . . . évben.* — (Das Museum und Bibliothek zu Tiszafüred im Jahre) — 1900—1902., 1904—1906., 1912. — (*Tiszaf.*)

Trencsén.

I. Trencsén vármegyei Természettudományi Egylet. — (Naturwissenschaftlicher Verein des Kom. Trencsén.) — II. Trencsén megyei Múzeum Egyesület. — (Museum Verein des Kom. Trencsén.)

1. *A Trencsén vármegyei Természettudományi Egylet Évkönyve.* — Jahresheft des Naturwissenschaftlichen Vereins des Trencsener Comitales. — 1878—1910. — (*Trencsén Évk.*) — 2. *A trencsénmegyei múzeum egyesület értesítője.* — Bericht des Museumvereins für das Comitatus Trencsén. — 1914. — (*Trencsén Ért.*)

Vác.

I. Váci Múzeum Egyesület. — (Museumverein zu Vác.) — II. Múzeum.

1. *A Váci Múzeum-Egyesület . . . -ben.* — (Der Museumverein zu Vác im Jahre) — 1908—1910., 1912., 1914—1917., 1919., 1921., 1922., 1923., 1925., 1926., 1927., 1932—1933., 1936., 1937. — (*Vác.*) — 2. *A Váci Múzeum-Egylet Évkönyve.* — (Jahrbuch des Museumvereins zu Vác.) — 1911., 1913., 1918. — (*Vác.*) — 3. *A Váci Múzeum-Egylet évi jelentése.* — (Jahresbericht des Museumvereins zu Vác.) — 1921. — (*Vác.*) — 4. *A Váci Múzeum gyűjteményeinek leíró lajstroma.* — (Beschreibende Katalog der Sammlungen des Museums zu Vác.) — 1912. 255 l. — (*Vác. Múz.*) — 5. *Váci Könyvek.* — (Vácer Bücherei.) — 1—27. — (*Vác K.*)

Versec.

I. Városi Múzeum. — (Städtisches Museum.)

1. *Milleker Bódog: Kalauz a verseci városi múzeum és könyvtár régiség-tárában.* — (Führer in der Altertümersammlung des Städtischen Museums und in der Bücherei.) — 1910. 20 l. — (*Versec. Kal.*) — 2. *Milleker Bódog: Kalauz a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének 1904. évi temesvári kirándulói számára.* — (Führer für die Teilnehmer der Generalversammlung der Gemeinschaft der Museen und Bibliotheken zu Temesvár.) — 1904. — (*Versec.*)

Veszprém.

I. Veszprém vármegyei Múzeumegylet. — (Museumverein des Kom. Veszprém.) — II. Veszprém vármegyei múzeumi bizottsága. — (Museums Kommission des Kom. Veszprém.) — III. Múzeum.

1. *A Veszprém vármegyei múzeumi bizottság és Múzeumegylet évi jelentése.* — (Jahresbericht der Museumskommission und des Museumvereins 1905—1914. — (*Veszprém.*) — 2. *Lackó Dezső: A Veszprém megyei múzeum 1918-ban.* Veszprémi Hírlap, 1919. 23., 25. — 3. *U. a.: a Veszprém vármegyei múzeum és könyvtár 1919. évi fejlődéséről és állapotáról szóló jelentés.* U. ott,

1920., 38., 39. — 4. U. a.: *A Veszprém vármegyei múzeum és könyvtár 1920. évi jelentése*. U. ott, 1921. 30., 31. — 5. U. a.: *A Veszprém vármegyei múzeum és múzeumi könyvtár 1921. évi fejlődéséről és állapotáról szóló jelentés*. Kny. — 6. U. a. az 1922. évről. U. ott, 1923. 9. — 7. *Jelentés a veszprémmegyei múzeum és múzeumi könyvtár 1925—1926. évi állapotáról és működéséről*. — (Bericht des Museums und der Bibliothek.) — 1925—1926. — (*Veszpr.*) — 8. *Évi jelentés a veszprémvármegyei múzeum és múzeumi könyvtár . . . évi fejlődéséről és évvégi állapotáról*. — (Jahresbericht des Museums und der Bibliothek des Kom. Veszprém.) — 1926—1932. — (*Veszprém.*) — 9. *Báró Hernig Károly: Balácsa*. 1912. 104. l. — (*Bal.*) — 10. *Közlemények Veszprém vármegye múltjából*. — (Mitteilungen aus der Vergangenheit des Kom. Veszprém.) — 1—2. — (*Veszpr. Közl.*)

Zombor.

I. *Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat*. — (Historische Gesellschaft des Kom. Bács-Bodrog.) — II. *Múzeum*.

1. *Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat közlönye*. — (Mitteilungen des historischen Vereins des Kom. Bács-Bodrog.) — 1885—1917. — (*Bács.*) — 2. *Gubitz Kálmán és Trencsényi Károly: A Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat múzeumának képes kalauza*. — (Illustrierter Führer des Museums der historischen Gesellschaft des Kom. Bács-Bodrog.) 1908. 78 l. — *Zombor Múz.*

Rövidítések.¹ — Abkürzungen.²

Acta. g. h. Szeged III. 4.
A. K. Budapest XXXI. 1.
Ak. Eml. Budapest XXXI. 13.
Ak. Ért. Math. Tt. Közl. Budapest XXXI. 6.
Alapy. Komárom III. 5. .
Alf. Szeged IV. 7.
Antr. Füz. Budapest XXIV. 5.
Aqu. Bibl. Budapest I. 13.
Aquincum. Budapest I. 3—9.
Aqu. Kiadv. Budapest I. 12.

Arad. Arad I. 1.
Arch. Hung. Budapest XIV—XVII. 13.
Arm. Szamosújvár I. 1.
Az E. M. E. Emlékkönyve. Kolozsvár I. 19.
Bal. Veszprém I. 9.
Bálaton. Budapest VIII. 2.
Bárlangkut. Budapest VI. 2. X. 3.
Bariangvil. Budapest VI. 1.
Bács. Zombor I. 1.
Bártfa. Bártfa I. 1.

¹ A rövidítések betűsorban következnek. Minden egyes rövidítés egy-egy kiadványra utal, amelyet fennebb, a kiadás helyének betűsoros jegyzékében megjelölt helység neve és az ezt követő római, illetőleg arab számjegy alatt talál az olvasó. Ez a jegyzék a kiadványok címeinek és azok fordításának újabb felsorolását teszi feleslegessé. Ezért tér el a szokásos beosztástól.

² Die Abkürzungen folgen in alphabetischer Reihenfolge. Eine jede Abkürzung weist auf eine Veröffentlichung hin, die der Leser oben in dem alphabetischen Verzeichnis des Erscheinungsortes unter dem Namen des bezeichneten Ortes und der nachfolgenden römischen bzw. arabischen Nummer findet. Dieses Verzeichnis macht eine neuerliche Aufzählung der Titel der Veröffentlichungen und deren Übersetzung überflüssig. Deshalb weicht es von der üblichen Einteilung ab.

- Bátky.* Budapest XVIII. 42—43.
Bellai. Temesvár I. 8.
Berkesz. Temesvár I. 7.
Beszterceb. Besztercebánya I. 1.
Bihar. Nagyvárad I. 1.
Biharvárad. Nagyvárad I. 2. .
Borsos. Pápa I. 1.
B. Sz. Budapest XXXI. 5.
Csaba. Békéscsaba I—III. 1—2.
Csanád. Makó I. 1.
Csanád K. Makó I. 2—3.
Csányi 17. Budapest XX—XXI. 67.
Csányi 26. Budapest XX—XXI. 68.
Csongr. Évk. Szentes I. 1.
Csongr. Jel. Szentes I. 2.
Csongr. K. Szentes II. 1.
Debr. Debrecen I—Ja. 1—6.
Debr. Szle. Debrecen II. 1.
Dénes. Lőcse I. 4.
Déri. Debrecen Ia. 8.
Dés. Dés I. 1.
Diss. Pann. Budapest XL. 1.
D. Közl. Debrecen Ia. 7.
Dolg. Kolozsvár II. 12.
Dolg. Szeged II. 3.
Dux. Budapest XIV—XVII. 4.
E. M. Kolozsvár I. 4., 5., 6., 7.
E. M. Eml. Kolozsvár I. 8.
E. M. Eml. 903. Kolozsvár I. 15.
E. M. Ért. Kolozsvár I. 9., 10., 11.
E. M. Évk. Kolozsvár I. 1., 3.
E. M. Tud. Kolozsvár I. 2.
Erdély. Kolozsvár IV. 1.
Erdélyi. Kolozsvár I. 16.
Eszterg. Évk. Esztergom I. 1.
Eszterg. Évlap. Esztergom I. 2.
Ethn. Budapest XXII. 1—3.
Érdy. Budapest XXXI. 19—20.
Ért. Budapest XXXI. 4., 10., 14.
Ért. Társ. Tud. Budapest XXXI. 11.
Ért. Tört. Budapest XXXI. 9.
Évk. Budapest XXXI. 2.
Felka. Felka I. 1—2.
Felügy. Jel. Budapest XXXII. 2.
F. é. É. Budapest XXIII. 4.
Finály. Budapest XXXI. 21.
Földr. Közl. Budapest VII. 1.
Földt. Évk. Budapest XII. 1.
Földt. Jel. Budapest XII. 2.
Földt. Kiadv. Budapest XII. 3.
Földt. Kiadv. 909. Budapest XII. 4.
Földt. Közl. Budapest IX—X. 1—2.
Göd. Gödöllő I. 1.
Göm. Évk. Rimaszombat I. 1.
Göm. Ki. Rimaszombat I. 3.
Gömör. Rimaszombat I. 2.
Gönczi. Kaposvár I. 2.
Gyfv. Gyulafehérvár I. 1—3.
Győr 97. Győr III. 3.
Győr Füv. Győr I. 1.
Győr Szle. Győr II. 2.
Gyula. Gyula I. 1.
Gyulai. Komárom III. 4.
Gyüjt. Egy. Budapest XIV—XVII. 37.
Hadt. Közl. Budapest XXXI. 18.
Hampel I. Budapest XXXI. 22.
Hampel II. Budapest XXXI. 23.
Hampel III. Budapest XXXI. 24.
Hampel 76. Budapest XIV—XVII. 7.
Hampel 81. Budapest I. 1.
Hampel Br. Budapest XXXVI. 4.
Haugh. Szekszárd IV. 5.
Házib. Sümeg I. 2.
Hekler I. Budapest XIX. 46., 47.
Hekler II. Budapest XIX. 48., 49.
Hekler III. Budapest XIX. 50—53.
Hmv. Hódmezővásárhely I. 3.
Hmv. 35. Hódmezővásárhely I. 1—2.
Hopp. Budapest XIX. 57.
Hopp eml. Budapest XIX. 58.
Hunyad. Déva I. 2.
Inscr. Budapest XIV—XVII. 6.
iparműv. Budapest XXXV. 1.
Jászberény. Jászberény I. 5.
Jászberény 33. Jászberény I. 3—4.
Jász. Évk. Jászberény I. 6.
Jósa. Nyíregyháza II. 1.
Kalauz. Budapest XIV—XVII. 15—30.
Kalauz lp. Budapest XX—XXI. 59.
Kalauz lp. 77. Budapest XX—XXI. 60.
Kalauz lp. 907. Budapest XX—XXI. 65.
Kalauz lp. 912. Budapest XX—XXI. 66.
Kalauz lp. id. Budapest XX—XXI. 62—64.
Kassa. Kassa I. 1.
Kassa 903. Kassa II. 3.
Kassa 903. V. Kassa II. 2.
Kassa 908. Kassa II. 4.
Kassa Tört. Kassa III. 1.
Kat. Szle. Budapest XLII. 1.
Kecsk. Kecskemét I. 2.
Kecsk. I. Kecskemét I. 1.
Kecsk. Évk. Kecskemét II. 1.
Kelemen. Kolozsvár I. 17.
Kel. Szle. Budapest IV. 1.
Keszth. Keszthely I. 1.
Kincst. Budapest XXIX. 2.
Kom. Komárom II. 3.
Kom. Ért. Komárom I. 2.
Kom. Jel. Komárom I. 1.
Könyöki. Pozsony II. 2.
Körösi Csoma. Budapest IV. 2.
Közműv. XLVI. 1.
Krammer. Békéscsaba III. 4.
Kubinyi. Budapest XIV—XVII. 2., 2a.
Kuzsinszky 25. Budapest I. 11.

- Kuzsinszky* 88. Budapest I. 10.
Kv. Eml. 903. Kolozsvár III. 1.
Lajstr. Budapest XX—XXI. 69.
Lenhossék. Budapest XXXI. 25.
Leszih. Miskolc II. 4—5.
Lipp. Budapest XXXI. 26.
Magy. Műv. Budapest XLIII. 1.
Magy. Nyelv. Budapest XXVI. 1.
Magy. Szle. Budapest XXIX. 1.
Magy. Szle. K. Budapest XXIX. 3.
Marosi. Pécs II. 2.
Math. Tt. Ért. Budapest XXXI. 12.
Math. Tt. Közl. Budapest XXXI. 7.
Máramaros. Máramarossziget I. 1.
Mátray. Budapest XIV—XVII. 5.
Mérn. Közl. Budapest XIII. 1.
Mikó. Kolozsvár I. 14.
Milleker. Temesvár I. 6.
Misk. Évk. Miskolc I. 1.
Misk. Jel. Miskolc I. 2—3.
Misk. Közl. Miskolc III. 1.
Min. Budapest XXXII. 3.
M. K. Biz. Jel. Budapest XXXIV. 1.
M. K. Ért. Budapest XXXII. 4.
M. K. Évk. Igló I. 1.
M. K. Jkv. Budapest XXXIII. 1.
M. K. O. T. Budapest XXXIV. 2.
M. N. M. 15. Budapest XIV—XVII. 1.
M. N. M. 35. Budapest XIV—XVII. 3.
M. N. M. 96. Budapest XIV—XVII. 8.
M. N. M. 902. Budapest XIV—XVII. 9.
M. N. M. B. Budapest XIV—XVII. 36.
M. N. M. Jel. Budapest XIV—XVII. 11., 12.
M. N. M. Közl. Budapest XIV—XVII. 14.
M. N. M. Tört. Budapest XIV—XVII. 35.
M. Nyó. Budapest XXXIX. 1.
Mogyoróssy. Gyula I. 2.
Moson. Magyaróvár I. 1.
Moson 82—98. Magyaróvár I. 3.
Moson 903. Magyaróvár I. 2.
Moson 904. Magyaróvár I. 4.
Motv. Budapest XXVII. 1.
Nagyb. Utm. Nagybánya I. 2.
Nagykörös. Nagykörös I. 1.
Napk. Budapest XI. 1.
Nbánya. Nagybánya II. 3.
Nyáry. Budapest XXXI. 27.
Nyelvtud. Budapest XXXI. 16.
Nyelvtud. K. Budapest XXXI. 17.
Nyelvtud. Közl. Budapest XXXI. 8.
Népr. Ért. Budapest XVIII. 39—41.
Népsz. Tt. K. Budapest III. 4.
N. Ny. Szeged IV. 6.
Num. Közl. Budapest XXV. 1.
Nv. Kidll. Nagyvárad I. 3.
Nv. Múz. 96. Nagyvárad II. 5.
Nv. Múz. 98. Nagyvárad II. 4.
Nyirvid. Nyíregyháza I. 3.
Oroszlán. Budapest XIX. 55.
Oroszlán-Dobrovits. Budapest XIX. 56.
Ortvay. Budapest XXXI. 28.
Pannónia. Pécs III. 1.
Pannónia K. Pécs III. 2.
Parn. Nagyenyed I. 1.
Pethes. Jászberény I. 1.
Petrovics. Budapest XIX. 54.
Pécs. Pécs I. 1.
Pécs Eml. Pécs II. 3.
Pongrád. Ipolyság I. 1.
Pontelly. Temesvár I. 3.
Pósta. Kolozsvár II. 20.
Pozsony. Pozsony I. 1.
Prot. Szle. Budapest XXVIII. 1.
Pulszky. Budapest XXXVI. 3.
Pulszky 83. Budapest XXXI. 29.
Radács. Budapest XX—XXI. 61.
Rel. Békéscsaba III. 3.
Rég. Évk. Budapest XXXVI—XXXVII. 1—2.
Rómer. Budapest XXXI. 30.
Schönherr. Nagybánya I. 1.
Selmec. Selmechánya I. 1.
Somogy. Kaposvár I. 1.
Sopron Évk. Sopron I. 1.
Sopron Jel. Sopron I. 2., II. 3., 5.
Sopron V. Sopron III. 4.
Sopr. Szle. Sopron IV. 6.
Sopr. Szle. K. Sopron IV. 7.
Sümeg. Sümeg I. 1.
Szabadka. Szabadka I. 1—2.
Szabó. Jászberény I. 2.
Szabolcs 71. Nyíregyháza I. 1.
Szabolcs 99. Nyíregyháza I. 2.
Szatmár. Szatmár I. 2.
Szatmár Évk. Szatmár I. 1.
Szádeczky. Kolozsvár I. 18.
Száz. Budapest XXX. 1.
Szeged. Szeged I. 1—2.
Szegedi Füz. Szeged III. 5.
Szent István Eml. Budapest XXXI. 31.
Szepes Évk. Lőcse I. 1.
Szepes Közl. Lőcse I. 2.
Szepes Mill. Lőcse I. 3.
Székely. Sepsiszentgyörgy I. 2—3.
Székely Ért. Sepsiszentgyörgy I. 1.
Szépm. Évk. Budapest XIX. 44.
Szfv. Eml. Székesfehérvár I. 5.
Szfv. Évk. Székesfehérvár I. 1.
Szfv. Jel. Székesfehérvár II. 2.
Szfv. Szle. Székesfehérvár III. 3—4.
Szt. István Ak. Eml. Budapest XLI. 2.
Szt. István Ak. Ért. Budapest XLI. 1.
Szt. István Akad. M. Tt. Budapest XLI. 3.
Tamás. Budapest XXXI. 32.
Tanács. Budapest XIV—XVII. 38.

Tájékoztató. Budapest XIV—XVII. 31.
Tenger. Budapest V. 1.
Term. Budapest II. 1.
Téglás. Déva I. 1.
Tiszaf. Tiszafüred I. 1—2.
Tiszazug. Tiszaug I. 1.
Tíz év. Budapest XIV—XVII. 32.
Tolna. Szekszárd V. 1.
Tolna Évk. Szekszárd I., III., IV. 3—4.
Tolna Jel. Szekszárd I—II. 1—2.
Torma. Budapest XXXI. 33.
Torma 81. Budapest I. 2.
Trencsén Évk. Trencsén I. 1.
Trencsén Ért. Trencsén I. 2.
Tt. gyűjt. Budapest III. 3.
Ttk. Budapest III. 1.
Ttk.-pót. Budapest III. 2.
Tud. Tár. Budapest XXXI. 3.
Turán. Budapest XLIV. 1.
Tv. Em. Temesvár I. 1., 2., 4.
Tv. Ért. Temesvár I. 5.
U. M. Múz. Budapest XXXI. 15.

Uránia. Budapest XLV. 1.
Vas Jel. Szombathely I. 1.
Vasi Évk. Szombathely II. 2.
Vasi Szle. Szombathely II. 4.
Vasi Szle K. Szombathely II. 5.
Vasi To. Szombathely III. 3.
Vass. Kolozsvár I. 13.
Vác. Vác I. 1—3.
Vác K. Vác I. 5.
Vác Múz. Vác II. 4.
Versec. Versec I. 2.
Versec Kal. Versec I. 1.
Veszpr. Veszprém I. 2—7.
Veszprém. Veszprém I. 1., 8.
Veszpr. Közl. Veszprém I. 10.
Vezető 35. Budapest XIV—XVII. 33.
Vezető 38. Budapest XIV—XVII. 34.
V. K. M. Jel. Budapest XIV—XVII. 10., XXXII. 1.
Wollanka. Budapest XIX. 45.
Zempl. Sátorajáújhely I. 1.
Zombor Múz. Zombor I. 2.

Őskőkor. — Die ältere Steinzeit.

Balogh Béla: Újabb leletek az Altamira barlang közelében. — (Neuere Funde bei der Altamira-Höhle.) — *Ttk.* 29. 40—41.

Balogh Béla: A steinheimi ősember. K. — (Der Urmensch von Steinheim. B.) — *Ttk.pót.* 34. 89—91.

Balogh Károly: A diluviumi nagy emlősök kipusztulása és az ember. — (Das Zugrundegehen der diluvialen Säugetiere und der Mensch.) — *Ttk.* 23. 223—227.

Banner János: Az első alföldi palaeolith-lelet. K. — Der erste Paläolithfund in der ungarischen Tiefebene. B. — *Dolg.* 36. 1—7. — 8—13.

Bartucz Lajos: A moustieri ősember koponyájának új összeállítása. — (Neuere Rekonstruktion des Schädels des Moustieren Menschen.) — *Ttk.pót.* 13. 110.

Bartucz Lajos: Az ősember újabban fölfedezett művészi alkotásai. — (Die neuentdeckten Kunstprodukte des Urmenschen.) — *Ttk.* 13. 782—783.

Bartucz Lajos: A weimari ősember állkapcsa. — (Der Unterkiefer des Urmenschen von Weimar.) — *Ttk.pót.* 14. 154—156.

Bartucz Lajos: Az oberkasseli ősember. — (Der Urmensch von Oberkassel.) — *Ttk.pót.* 15. 66—69.

Bartucz Lajos: A jávai rejtély. K. — (Das Rätsel von Jáva. B.) — *Ttk.pót.* 33. 87—90.

Bayer Joseph: Magyarország a jégkorszak idején. — Ungarns Stellung im Eiszeitalter. — *Földt. Közl.* 13. 345—349. — 400—404.

B(áfonyi) E(de): Új ősember lelet. — (Ein neuer Urmenschfund.) — *Ttk.* 30. 580—581.

Bella Lajos: A Legény- és Leány-barlang ásatásának régészeti méltatása. — Über die archäologischen Resultate der Ausgrabungen in der Legény- und Leány-Höhle. — *Barlangkut.* 13. 170.—201.

Bella Lajos: A magyar barlangkutatás az 1916. évben. — Die ungarische Höhlenforschung im Jahr 1916. — *Barlangkut.* 17. 1—3. — 55—57.

Bella Lajos: A magyar barlangkutatás az 1917. évben. — Die ungarische Höhlenforschung im Jahr 1917. — *Barlangkut.* 18. 1—5. — 53—56.

Bella Lajos: Elnöki megnyitó. — Eröffnungsrede des Präsidenten. — *Barlangkut.* 19. 1—5. — 37—38.

Bella Lajos: Elnöki megnyitó. — Eröffnungsrede des Präsidenten. — *Barlangkut.* 21. 30—31. — 54—55.

Bibó-Bige György: A palaeolith-kori emberfajok. — (Menschenrassen in dem Paläolithikum.) — *Bács.* 1901. 212—218.

Bogsch László: A Magyar Barlangkutató Társulat működése az 1936. évben. — (Die Tätigkeit der Höhlenforschenden-Gesellschaft im Jahre 1936.) — *Barlangvil.* 37. 17—21.

Cholnoky Jenő: Mit beszélnek a Déli-Kárpátok az emberi művelődés hajnaláról? — (Was erzählen die Südkarpaten von der frühesten Kultur der Menschheit?) — *E. M. Eml.* 908. 74—85.

Cholnoky Jenő: A csoklovinai barlang. K. — (Die Höhle von Csoklovina. B.) — *E. M. Eml.* 11. 94—99.

Cholnoky Jenő: Höhlenkunde und Urgeschichte. — *Barlangkut.* 26—27. 66—69.

Cholnoky Jenő: Gondolatok az ősember életéről hazánkban. — Gedanken über die Lebensweise des Urmenschen in Ungarn. — *Barlangvil.* 38. 4—11. — 35.

Cholnoky Jenő: Néhány részlet Magyarország földrajzából, a barlangi ősember korában. — (Einige Daten aus der Geographie Ungarns im Zeitalter des Urmenschen der Höhlen.) — *Term.* 20. 14—16., 36—39.

Csalogovics József: Őskori leletek Dunaföldváron. K. — Die Paläolithfunde von Dunaföldvár. B. — *Tolna.* 36. 7—14. — 31—32.

Éber László: A művészet őskora. — (Die Urzeit der Kunst.) — *M. N. M. Jel.* 901. 175—178.

Éhik Gyula: A borsodmegyei Peskő barlang pleistocén faunája. K. — Die pleistozäne Fauna der Peskőhöhle im Kom. Borsod. B. — *Barlangkut.* 14. 191—199. — 224—229.

Ferenczi István: Jelentés a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Szakosztályának 1921. évi működéséről. — Bericht über die Tätigkeit der Fachsektion für Höhlenforschung. — *Barlangkut.* 21. 40—43. — 60—61.

Ferenczi István: Jelentés a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Szakosztályának 1924. évi működéséről. — Bericht der Fachsektion für Höhlenkunde der Ung. Geol. Gesellschaft für das Jahr 1924. — *Barlangkut.* 22—25. 54—78. — Jelentés-Bericht, 1923. — 22—25. 53—78. — Jelentés-Bericht, 1922. — 22—25. 51—52. — 77—78.

Fleissig József és Kormos Tivadar: A legrégibb ősembernyomok Magyarországon. K. — Die ältesten Menschenspuren in Ungarn. B. — *Dolg.* 33—34. 16—23. — 24—29.

Gaál István: A diluvium kultúrfokozatainak a földtani szintekkel való összeegyeztetése. — (Die divulialen Kulturstufen und die geologischen Schichten.) — *Ttk. pót.* 28. 182—185.

Gaál István: A magyar barlangkutató és jelentősége. — (Die ungarische Höhlenforschung und ihre Bedeutung.) — *Term.* 29. 203—206.

Gaál István: Diluviális emberkoponyák a Csillaghegyen. — (Diluvial-Menschenschädel auf dem Csillaghegy.) — *Term.* 29. 210—211.

G(aál) I(stván): 10.000 esztendőös bánya a Miskolc melletti Ávason. — (Ein 10.000 jähriges Bergwerk auf dem Ávas, bei Miskolc.) — *Term.* 29. 213—214.

Gaál István: Az ősember rokonsága a mai törpe emberfajokkal. — (Die Verwandtschaft des Urmenschen mit den heutigen Zwerg-Rassen.) — *Term.* 29. 226—229.

Gaál István: Mikor élt a heidelbergi ősember. — (Das Zeitalter des Urmenschen von Heidelberg.) — *Ttk. pót.* 30. 82—83.

Gaál István: A harmadik bajóti barlang diluviális faunája. — (Diluvial-Fauna der dritten Höhle von Bajót.) — *Ttk. pót.* 30. 85.

Gaál István: A neandervölgyi ősember első erdélyi csontmaradványa. K. — (Die Knochenreste des Menschen vom Neandertal in Siebenbürgen. B.) — *Ttk. pót.* 31. 23—31., 61—70.

Gaál István: A ságyári felső-diluviális őstelep gerinces maradványai. — (Wirbeltierreste in der oberdiluvialischen Uransiedlung von Ságyár.) — *Ttk. pót.* 32. 35—37.

Gaál István: A jávorszarvas legrégibb csontmaradványa Magyarországon. — (Die Knochenreste des Elentiers in Ungarn.) — *Ttk. pót.* 33. 19—22.

Gaál István: A szuhogyi diluviális emlősmaradványok. K. — (Diluviale Säugetierreste bei Szuhogy. B.) — *Ttk. pót.* 33. 65—71.

Gaál István: A neandervölgyi ősember (*Homo primigenius*) újabb csontmaradványai Magyarország földjén. — (Neuere Knochenreste des *Homo primigenius* in Ungarn.) — *Ttk. pót.* 34. 87—89.

Gaál István: A diósgyőri Tapolca-barlang negyedkori emlősei. K. — (Diluviale Säugetiere in der Tapolca-Höhle bei Diósgyőr. B.) — *Ttk. pót.* 34. 129—136.

Gaál István: A jávai ősember maradványok ösföldrajzi jelentősége. — Paläogeographische Bedeutung der Urmenschenknochenreste von Jáva. — *Földr. Közl.* 34. 19—23. — 42—44.

Gaál István: A bánhidai Szelimbarlang ásatása. K. — (Die Ausgrabung der Szelimhöhle in Bánhida. B.) — *Ttk. pót.* 35. 49—63.

Gaál István és Saád Andor: Előzetes jelentés a diósgyőri barlangban végzett ásatásokról. — (Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in der Höhle zu Diósgyőr.) — *Barlangvil.* 34. 2. f. 12—19.

Gaál István és Saád Andor: A diósgyőri barlang felsődiluviális kőeszközei és faunája. K. — Oberdiluviale Steingeräte und Säugetierreste aus der Höhle von Diósgyőr, bei Miskolc. B. — *Dolg.* 35. 56—69. — 70—75.

Gaál István: A Szelim-barlang ásatásának újabb eredményei. — (Neuere Ergebnisse der Ausgrabungen in der Szelim-Höhle.) — *Ttk. pót.* 36. 42—43.

Gabnay Ferenc: A harmadkori ember. — (Der Tertiärmensch.) — *Ttk.* 907. 522—524.

Gálffy Ignác: A palaeolith emberre vonatkozó miskolci kutatások. — (Forschungen zu Miskole über den Paläolithmenschen.) — *Motv.* 11. 192.

Gálffy Ignác: Jelentés a Borsod-miskolci múzeum archaeológiai szakosztályának 1900. évi működéséről. — (Die Archäologische Abteilung des Museums von Miskole im Jahre 1900.) — *Misk. Évk.* 900. 34—48.

Gálffy Ignác és Leszih Andor: Jelentés a Borsod-miskolci múzeum 1906—1907. évi állapotáról. — (Das Museum von Miskole in den Jahren 1906—1907.) — *Misk. Évk.* 906—907. 27—39.

Gálffy Ignác: A palaeolith emberre vonatkozó miskolci kutatások. — (Die Forschungen betreffs der Paläolith-Menschen bei Miskole.) — *Ttk.* 910. 822.

Geöcze Sarolta: A jégkor és a harmadkori ember. — (Die Eiszeit und der Tertiärmensch. — Siehe: Himmel u. Erde. Bd. VII. S. 105.) — *Ttk.* 95. 422—435.

Gorjanovič-Kramberger Dragutin: A krapinai ősember diluviális koráról. — (Das Zeitalter des Urmenschen von Krapina.) — *Földt. Közl.* 905. 26—29.

Gorjanovič-Kramberger Károly: A horvátországi krapinai diluviális ember. K. — Der diluviale Mensch von Krapina in Kroatien. B. — *Földt. Közl.* 906. 241—255. — 305—322.

G(orka) S(ándor): A krapinai ősember rendszertani helyzete. — (Die Lage des Urmenschen von Krapina in der Systematik.) — *Ttk. pót.* 907. 155—157.

Gorka Sándor: A jávai majomember geológiai kora. — (Das geologische Zeitalter des Affenmenschen von Jáva.) — *Ttk. pót.* 908. 71—72.

Gorka Sándor: Az őskori ember kezdetleges művészetének eredete. K. — (Die Herkunft der primitiven Kunst des Urmenschen. B.) — *Ttk.* 908. 630—633.

G(orka) S(ándor): A la chapellei ősember koponyaüregc. — (Die Schädelhöhle des Urmenschen von la Chapelle.) — *Ttk.* 909. 128.

Gorka Sándor: A kőkori festőeszközökről. — (Die Malergeräte der Steinzeit.) — *Ttk. pót.* 10. 202—204.

Gorka Sándor: Az ősember testalakja. K. — (Die Körperstruktur des Urmenschen. B.) — *Ttk.* 10. 395—397.

Gorka Sándor: A piltowni ősember. — (Der Urmensch von Piltown.) — *Ttk.* 19. 52—54.

G(orka) S(ándor): A régibb kőkor időrendje. — (Die Chronologie der älteren Steinzeit.) — *Ttk.* 21. 67—69.

Greguss Pál: Az első alföldi palaeolith-lelet faszén maradványai. K. — Die Holzkohlenreste des ersten Paläolithfundes in der ungarischen Tiefebene. B. — *Dolg.* 36. 14—19. — 20—25.

Greisiger Mihály: Táttravidéki palaeolithikus kulturrétegekről. — (Die paläolithischen Kulturschichten der Táttragegend.) — *Motv.* 906. 226—232.

Gstettner Katalin: Diluviális emberábrázolatok a Laussel-barlangból.

— (Diluvial-Menschendarstellungen aus der Höhle von Laussel.) — *Barlangkut.* 17. 115—117.

Halaváts Gyula: Miskolc városa földtani viszonyai. — Die geologischen Verhältnisse der Stadt Miskolc. — *Földt. Közl.* 94. 18—23. — 88—92.

Halaváts Gyula: Miskolc városa földtani viszonyai. — (Die Geologischen Verhältnisse der Stadt Miskolc.) — *Ttk.* 94. 40—41.

Henszlmann Imre: Ösemeri csontok a Baráthegyi-Barlangban. — (Urmenschliche Knochenreste in der Höhle von Baráthegy.) — *Ttk.* 74. 282—284.

Herman Ottó: A miskolci tüzkő-szakócák. K. — (Die Feuersteinfautkeile von Miskolc. B.) — *Ttk.* 93. 169—183.

Herman Ottó: Beszéd a palaeolith ügyben. — Rede gehalten in der Fachsitzung der Ung. Geolog. Ges. am 3. april 1907. — *Földt. Közl.* 907. 155—156. — 206—207.

Herman Ottó: A miskolci szelvény helyreigazításához. — Zur Rektifizierung des Profils von Miskolc. — *Földt. Közl.* 907. 256—257. — 318—319.

Herman Ottó: A borsodi Bükk őseme. K. — (Der Urmensch des Bükk-Gebirges. B.) — *Ttk.* 908. 545—564.

Herman Ottó: Előadása a magy. földt. társ. barlangkutató bizottságának február 6-i ülésén. — Vortrag, gehalten in der Sitzung der Kommission für Höhlenforschung d. ung. geol. Gesellschaft am 6. Feber 1911. — *Földt. Közl.* 11. 105—111. — 212—220.

Herman Ottó: A magyar palaeolith és tartozékai. — Über das Paläolithikum Ungarns. — *Barlangkut.* 13. 10—12. — 37—39.

Hillebrand Jenő: Az ősemer csontjai a Bükk hegység Ballabarlangjában. — Über der Fund von Urmenschenknochen in der Ballahöhle des Bükkgebirges. — *Földt. Közl.* 11. 92—95. — 209—210.

Hillebrand Jenő: A répáshutai Ballabarlangban talált diluviális gyermekcsontok maradványai. K. — Die diluvialen Knochenreste eines Kindes aus der Ballahöhle bei Répáshuta in Ungarn. B. — *Földt. Közl.* 11. 452—464. — 518—531.

Hillebrand Jenő: Jelentés a Szeleta-barlangban 1909. év nyarán végzett ásításokról. — Bericht über die in der Szeletahöhle, im Sommer des Jahres 1909 durchgeführten Ausgrabungen. — *Földt. Közl.* 911. 645—655. — 681—692.

Hillebrand Jenő: A Szeletabarlangot kitöltő rétegek geológiai koráról. K. — Über das geologische Alter der Ablagerungen in der Szeleta-Höhle. — *Földt. Közl.* 11. 788—795. — 834—842.

Hillebrand Jenő: A csobánkai kiskevélyi barlangban végzett ásításokról. — (Die Ausgrabungen in der Kiskevélyer Höhle bei Csobánka.) — *Földt. Jel.* 12. 355.

Hillebrand Jenő: A Balla-barlangban 1911. évben végzett ásítások eredményei. — Resultate der im Jahre 1911 in der Ballahöhle vorgenommenen Grabungen. — *Földt. Közl.* 12. 763—772. — 876—885.

Hillebrand Jenő: Az aggteleki Baradla-barlangból újabban kikerült anthropológiai anyag ismertetése. — (Das anthropologische Material der Baradla-Höhle.) — *Népr. Ért.* 13. 331—334.

Hillebrand Jenő: Az ősember újabb lakóhelyei hazánkban. — Neuere Wohnstätten des Urmenschen in Ungarn. — *Földt. Közl.* 13. 75–76. — 390–391.

Hillebrand Jenő: A pleisztocén ősember újabb nyomai hazánkban. — Neuere Spuren des diluvialen Menschen in Ungarn. — *Barlangkut.* 13. 19–25. — 46–52.

Hillebrand Jenő: A diluviális ősember nyomai a bajóti Öregkő nagy barlangjában. — Die Spuren des dil. Urmenschen in der Bajóter Öregkő-Höhle. — *Barlangkut.* 13. 126–128. — 147–149.

Hillebrand Jenő: A kiskevélyi barlangban 1912. évben végzett ásatások eredményei. K. — Ergebnisse der in der Kiskevély-Höhle im Jahre 1912 vorgenommenen Grabungen. B. — *Barlangkut.* 13. 153–163. — 187–193.

Hillebrand Jenő: A diluviális ősember nyomai a bajóti Öregkő barlangjában. — Die Spuren des dil. Urmenschen in der Bajóter Öregkő-Höhle. — *Barlangkut.* 13. 170. — 201.

Hillebrand Jenő: Az 1913. évben végzett barlangkutatásaim eredményei. — ... berichtet über jene Ergebnisse, die er im Jahre 1913 ... erzielte. — *Barlangkut.* 13. 172–203.

Hillebrand Jenő: A fosszilis ember kérdése. — Zur Frage des fossilen Menschen. — *Földt. Közl.* 13. 85. — 397. — 14. 245–255. — 345–356.

Hillebrand Jenő: Az 1913. évi barlangkutatásaim eredményei. K. — Ergebnisse meiner Höhlenforschungen im Jahre 1913. B. — *Barlangkut.* 14. 115–124. — 147–153.

Hillebrand Jenő: A régibb kőkori ember. — (Der Mensch der älteren Steinzeit.) — *Ttk.* 15. 722–729.

Hillebrand Jenő: A bajóti Jankovich-barlangban 1914. és 1915. években végzett kutatások eredménye. K. — Die Erforschung der Bajóter Jankovich-Höhle in den Jahren 1914 und 1915. B. — *Barlangkut.* 15. 129–141. — 173–179.

Hillebrand Jenő: Palaeolitikori leletek a Nemzeti Múzeum régiségtárában. K. — (Paläolithische Funde im Nationalmuseum. B.) — *M. N. M. Közl.* 16. 3–7.

Hillebrand Jenő: Az 1916. évi barlangkutatásaim eredményéről. K. — Über die Resultate meiner Höhlenforschungen im Jahre 1916. B. — *Barlangkut.* 17. 98–108. — 125–130.

Hillebrand Jenő: Az 1917. évben végzett ásatásaim eredményei. K. — Resultate meiner Ausgrabungen im Jahre 1917. B. — *Barlangkut.* 19. 6–13. — 39–41.

Hillebrand Jenő: A jégkorszak problémája. — Das Problem der Eiszeiten. — *Barlangkut.* 20. 9–13. — 48–51.

Hillebrand Jenő: A bajóti barlangkutatások régészeti jelentőségéről. — (Die archäologische Bedeutung der Höhlenforschung in Bajót.) — *Esztér.* 26. 54–55.

Hillebrand Jenő: A hazai őskőkori kutatások fontosabb eredményei. — (Die wichtigsten Resultate der Paläolithforschung in Ungarn.) — *Ttk. pót.* 36. 1–12.

Hillebrand Jenő: Az őskőkor története. — (Geschichte der älteren Steinzeit.) — *Kincst.* 12.

Hillebrand Jenő: Magyarország őskőkor. K. — Die ältere Steinzeit Ungarns. B. — *Arch. Hung. XVII.* 1—40.

Hillebrand Jenő és Kormos Tivadar: A jégkorszaki ősember első magyar rekonstrukciója. — Die erste ungarische Rekonstruktion des eiszeitlichen Urmenschen. — *Barlangkut.* 15. 49—53. — 95—99.

Hecening—O'Carol Emil br.: Archäologisches. K. — *Trencsén Evk.* 92—93. 76—80.

Hollendonner Ferenc: A magyarországi praehistorikus fák és faszemek mikroszkópos vizsgálata. 1. A tószegi praehistorikus faszemek. 2. A tószegi praehistorikus esónak anyaga. 3. A pilisszántói kőfülke és 4. a bajóti barlang praehistorikus fájának és faszemeinek mikroszkópos vizsgálata. K. — Mikroskopische Untersuchungen der ungarländischen praehistorischen Hölzer und Holzkohlen. 1. Die praehistorischen Holzkohlen von Tószeg. 2. Das Holz des praehistorischen Nachens von Tószeg. 3. Die praehistorischen Holzkohlen von der Felsen-Nische von Pilis-Szántó. 4. Die Holzüberreste der Bajóter Jankovich-Höhle. B. — *Math. Tt. Ért.* 26. 178—201., 204—207. — 202—203., 208—209.

Horusitzky Henrik: Barlangjaink újabb kincse. — (Neue Funde der ungarischen Höhlen.) — *Ttk.* 11. 716—721.

Horusitzky Henrik: Őskori barlanglelet Detreköszentmiklós határában. — Ein urzeitlicher Höhlenfund aus der Gemarkung von Detreköszentmiklós. — *Barlangkut.* 13. 167—169. — 198—200.

Horusitzky Henrik: A magyarországi barlangok s az ezekre vonatkozó adatok irodalmi jegyzéke. 1549—1913. — Zusammenfassung der Literatur über die Höhlen Ungarns. 1549—1913. — *Földt. Kiadv.* 1914. 1—77.

I. L.: A történelem előtti korszakok egymásutánjához. — (Zur vorge-schichtlichen Chronologie.) — *Ttk.* 81. 349—350.

Kadič Ottokár: A krapinai diluviális ember kövült maradványairól. K. — (Die versteinerten Überreste des Diluvialmenschen in Krapina. B.) — *Ttk. pót.* 904. 30—37.

Kadič Ottokár: A krapinai diluviális ember maradványairól. K. — (Die Überreste des Diluvialmenschen von Krapina. B.) — *Földr. Közl.* 906. — 259—279.

Kadič Ottokár: . . . befasst sich mit der Frage des diluvialen Menschen bei Miskolc. — *Földt. Közl.* 907. 205—207.

Kadič Ottokár: Adatok a színvavölgyi diluviális ember kérdéséhez. K. — Beiträge zur Frage des diluvialen Menschen aus dem Színvathale. B. — *Földt. Közl.* 907. 333—345. — 381—395.

Kadič Ottokár: A hámosi ősemberről. — (Der Urmensch von Hámor.) — *Földt. Közl.* 908. 78.

Kadič Ottokár: Palaeolithos köeszközök a hámosi Szeleta barlangból. K. Paläolithische Steingeräte aus der Szeletahöhle bei Hámor. B. — *Földt. Közl.* 909. 524—540. — 580—598.

Kadič Ottokár: Prehisztorikus eszközök. — (Prähistorische Werkzeuge.) — *Földt. Kiadv.* 909. 171—173.

Kadič Ottokár: A heidelbergi ősember állkapcsa. — (Der Unterkiefer des Urmenschen von Heidelberg.) — *Ttk.* 910. 137—140.

Kadič Ottokár: A hátori ősember. — (Der Urmensch von Hátor.) — *Ttk.* 910. 822—823.

Kadič Ottokár: Jelentése a hátori Szeleta-barlangban 1911-ben folytatott ásátásokról. — (Bericht über die Ausgrabung der Szeleta-Höhle im Jahre 1911.) — *M. N. M. Jel.* 911. 178—182.

Kadič Ottokár: A hátori ősember. — (Der Urmensch von Hátor.) — *Motv.* 11. 202.

Kadič Ottokár: A Bükkhegység ősemberének egy újabb lakóhelye. — Eine neue Siedlungsstelle des Urmenschen im Bükk-Gebirge. — *Földt. Közl.* 11. 91. — 209.

Kadič Ottokár: Jelentés az aggteleki Baradla barlangban 1910-ben végzett rendszeres ásátásokról. — Bericht über die in der Aggteleker Baradla-Höhle im Jahre 1910 vorgenommenen systematischen Ausgrabungen. — *Földt. Közl.* 11. 665—668. — 712—716.

Kadič Ottokár: Jelentése a hátori Szeleta-barlangban 1912. évben folytatott ásátásról. — (Bericht über die Ausgrabung der Szeleta-Höhle im Jahre 1912.) — *M. N. M. Jel.* 12. 282—283.

Kadič Ottokár: Jelentés a Barlangkutató Bizottság 1912. évi működéséről. — Bericht über die Tätigkeit der Kommission für Höhlenkunde. — *Barlangkut.* 13. 68—81. — 95—104.

Kadič Ottokár: Jelentés a Barlangkutató szakosztály 1913. évi működéséről. — Bericht über die Tätigkeit der Fachsektion für Höhlenkunde im Jahre 1913. — *Barlangkut.* 14. 19—32. — 43—48.

Kadič Ottokár: A barlangok kutatásáról. — Über die Erforschung der Höhlen. — *Barlangkut.* 14. 124—132. — 154—161.

Kadič Ottokár: Az 1913-ban végzett barlangkutatásaim eredménye. K. — Resultate meiner Höhlenforschung im Jahre 1913. — *Barlangkut.* 14. 185—191. — 217—223.

Kadič Ottokár: Jelentés a Barlangkutató Szakosztály 1914. évi működéséről. — Bericht über die Tätigkeit der Fachsektion für Höhlenkunde im Jahre 1914. — *Barlangkut.* 15. 12—20. — 32—39.

Kadič Ottokár: A barlangok kubikoló és fogásos ásátásáról. — Über das kubizierende und staffelweise Graben in Höhlen. — *Barlangkut.* 15. 92—94. — 123—126.

Kadič Ottokár: Újabb adatok a hátori barlangok ismeretéhez. — Neuere Beiträge zur Kenntnis der Höhlen von Hátor. — *Barlangkut.* 15. 148—153. — 186—191.

Kadič Ottokár: Jelentés az 1915. évben végzett ásátásaimról. — (Bericht über meine Höhlenforschungen im Jahre 1915.) — *Földt. Jel.* 15. 568—576.

Kadič Ottokár: A Herman Ottó-barlang Hátor község határában. K. — Die Herman Ottó-Höhle bei Hátor in Ungarn. B. — *Barlangkut.* 16. 6—17. — 37—43.

Kadič Ottokár: Jelentés a Barlangkutató Szakosztály 1915. évi működéséről. — Bericht über die Tätigkeit der Fachsektion für Höhlenkunde im Jahre 1915. — *Barlangkut.* 16. 29—32. — 49—50.

Kadič Ottokár: A Búdöspetben 1916. évben végzett ásátás eredményei.

— Die Ausgrabungen in der Höhle Búdöspeszt im Jahre 1916. — *Barlangkut.* 16. 136—140. — 185—189.

Kadič Ottokár: Jelentés az 1916. évi barlangkutatásaimról. K. — (Bericht über meine Höhlenforschungen im Jahre 1916. B.) — *Földt. Jel.* 16. 664—674.

Kadič Ottokár: A Szeleta-barlang kutatásának eredményei. K. — (Die Ergebnisse der Forschung in der Szeleta-Höhle. B.) — *Földt. Évk.* 16. 151—278.

Kadič Ottokár: Jelentés a Barlangkutató Szakosztály 1916. évi működéséről. — Bericht über die Tätigkeit der Fachsektion für Höhlenkunde im Jahre 1916. — *Barlangkut.* 17. 40—45. — 79—82.

Kadič Ottokár: Jelentés a Barlangkutató Szakosztály 1917. évi működéséről. — Bericht über die Tätigkeit der Fachsektion für Höhlenkunde im Jahre 1917. — *Barlangkut.* 18. 38—40. — 77—79.

Kadič Ottokár: Jelentés az 1917—1919. években végzett barlangkutatásaimról. — Bericht über meine Höhlenforschungen in den Jahren 1917—1919. — *Barlangkut.* 19. 14—18. — 42—45.

Kadič Ottokár: Titkári jelentés a Barlangkutató Szakosztály 1918. évi működéséről. — Sekretärsbericht über die Tätigkeit der Fachsektion für Höhlenkunde im Jahre 1918. — *Barlangkut.* 19. 19—22. — 48—50.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutatás állása az 1919. évben. — Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1919. — *Barlangkut.* 20. 4—9. — 46—48.

Kadič Ottokár: A puskaporosi Színvaszoros és barlangjai. K. — Die Puskaporoser Színvaschlucht und ihre Höhlen. B. — *Barlangkut.* 20. 24—31. — 55—60.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutatás állása az 1920. évben. — Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1920. — *Barlangkut.* 21. 32—35. — 55—58.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutatás állása az 1921. évben. — Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1921. — *Barlangkut.* 21. 37—40. — 59—60.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutatás állása az 1922. évben. — Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1922. — *Barlangkut.* 22—25. 45—47. — 73—75.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutatás állása az 1923. évben. — Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1923. — *Barlangkut.* 22—25. 47—49. — 75—76.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutatás állása az 1924. évben. — Der Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1924. — *Barlangkut.* 22—25. 49—51. — 76—77.

K(adič) O(ttokár): Az ősember első magyar mellszobra. K. — Die erste ungarische Büste des Urmenschen. B. — *Barlangkut.* 22—25. 56. — 78—79.

Kadič Ottokár: Az újonnan felfedezett barlang Hosszúaszó határában. — Die neuentdeckte Höhle bei Hosszúaszó in der Tschechoslovakei. — *Barlangkut.* 26—27. 25—26. — 88.

Kadič Ottokár: Gründung der Ungarischen Speläologischen Gesellschaft. — *Barlangkut.* 26—27. 70—74.

Kadič Ottokár: Barlangkutatások és őslénytani gyűjtések. — Höhlenforschungen und paläont. Aufsammlung. — *Földt. Jel.* 25—28. 191—195. — 195—196.

Kadič Ottokár: A Magyar Barlangkutató Társulat megalakulása. — (Die Stiftung der Ungarischen Höhlenforschungsgesellschaft.) — *Barlangvil.* 26. 7—12.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutató állása az 1925. évben. — (Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1925.) — *Barlangvil.* 26. 26—31.

Kadič Ottokár: Adatok a magyar barlangkutató történetéhez. — (Angaben zur Geschichte der ungarischen Höhlenforschung.) — *Term.* 29. 232—233.

Kadič Ottokár: A Bükk-hegység barlangjai és őslakói. — (Die Höhlen und Urbewohner des Bükk-Gebirges.) — *Term.* 30. 182—184.

Kadič Ottokár: Az 1930. és 1931. években végzett barlangkutatóaim eredményeiről. — Ergebnisse meiner Höhlenforschungen in den Jahren 1930 und 1931. — *Földt. Jel.* 29—32. 531—536. — 537.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutató állása az 1927—28. évben. — (Stand der ungarischen Höhlenforschung in den Jahren 1927 und 1928.) — *Barlangvil.* 32. 3—4. f. 10—16.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutató állása az 1931. évben. — (Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1931.) — *Barlangvil.* 32. 10—17.

Kadič Ottokár: A cserépfalvi Mussolini-Barlang. — (Die Mussolini-Höhle bei Cserépfalva.) — *Barlangvil.* 33. 11—17.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutató állása az 1932. évben. — (Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1932.) — *Barlangvil.* 33. 2. f. 18—21.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutató állása az 1929. évben. — (Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1929.) — *Barlangvil.* 33. 4. f. 16—21.

Kadič Ottokár: A Mussolini-Barlang földtani viszonyai. — Die geologischen Verhältnisse der Mussolini-Höhle in Ungarn. — *Földt. Közl.* 33. 177—182.

Kadič Ottokár: A jégkor embere Magyarországon. K. — Der Mensch zur Eiszeit in Ungarn. B. — *Földt. Évk.* 34. 1—24. — 1—147.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutató állása az 1933. évben. — (Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1933.) — *Barlangvil.* 34. 1. f. 1—5.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutató állása az 1930. évben. — (Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1930.) — *Barlangvil.* 34. 2. f. 7—12.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutató állása az 1934. évben. — (Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1934.) — *Barlangvil.* 35. 1—2. f. 11.

Kadič Ottokár: A Peskő-barlangban eddig végzett ásatások eredményei.

— (Die Ergebnisse der Forschungen in der Peskő-Höhle.) — *Barlangvil.* 35. 49—54.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutató állása az 1935. évben. — (Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1935.) — *Barlangvil.* 36. 19—22.

Kadič Ottokár: A harmincéves magyar barlangkutató tudományos eredményei. — (Die wissenschaftlichen Ergebnisse der dreissigjährigen ungarischen Höhlenforschung.) — *Barlangvil.* 36. 58—66.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutató állása az 1936. évben. — (Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1936.) — *Barlangvil.* 37. 1—7.

Kadič Ottokár: A Szeleta-barlang szerepe a hazai barlang- és ősemberkutatásban. — (Die Szeleta-Höhle und die ungarländische Forschung der Höhlen und des Urmenschen.) — *Ttk. pót.* 37. 117.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutató állása az 1937. évben. — Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1937. — *Barlangvil.* 38. 11—16. — 35—38.

Kadič Ottokár: Dreissig Jahre ungarischer Höhlenforschung. — *Barlangkut.* 38. 1—7.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutató ősrégészeti eredményei. K. — (Urzeitliche Resultate der ungarischen Höhlenforschung. B.) — *Szent István Ak. M. Tt.* 2. köt. 8. sz. 1—12.

Kadič Ottokár és Kormos Tivadar: A hátori Puszkaporos és faunája Borsod megyében. K. — (Die Felsnische Puszkaporos bei Hámor im Kom. Borsod und ihre Fauna. B.) — *Földt. Évk.* 11. 109—149.

Kadič Ottokár és Kretzoi Miklós: Előzetes jelentés a csákvári sziklaüregben végzett ásatásokról. — Bericht über die Ausgrabungen in der Csákvárer Höhlung. — *Barlangkut.* 26—27. 1—19. — 40—60.

Kadič Ottokár és Mottl Mária: Felsőtárkány vidékének barlangjai. K. — Die Höhlen der Umgebung von Felsőtárkány. B. — *Barlangkut.* 38. 8—70. — 70—89.

Kerekes József: Bibliographia spelaeologica Hungarica. — *Barlangvil.* 37. 49—52. — 38. 25—32.

Kieselbach Gyula: A történelemelőtti ember barlangi rajzai és festményei. K. — (Die Höhlen-Zeichnungen und Malerei des vorgeschichtlichen Menschen. B.) — *Ttk.* 21. 228—234.

K(och) A(ntal): Az embernek a földön való megjelenéséről. — (Das Erscheinen des Menschen auf der Erde.) — *Ttk.* 96. 273.

Kormos Tivadar: A pleisztocén ősember nyomai Tatán. K. — Die Spuren des pleistozänen Urmenschen in Tata. B. — *Földt. Közl.* 909. 61—62., 149—151., 210—212.

Kormos Tivadar: Az ősember első nyomai a Karszt-hegységben. K. — Die ersten Spuren des Urmenschen im Karstgebiete. B. — *Földt. Közl.* 12. 47—54. — 97—104.

Kormos Tivadar: A tatái őskori telep. K. — (Die paläolithische Ansiedlung bei Tata. B.) — *Földt. Évk.* 12. 1—66.

Kormos Tivadar: Rénszarvas vadászok újabb nyomai a Pilis hegység-

ben. — Neuere Spuren der Rentierjäger im Piliser Gebirge. — *Barlangkut.* 15. 90. — 122.

Kormos Tivadar: A pilisszántói kőfülkében végzett ásatások eredményei. — Resultate der Ausgrabungen in der Felsnische bei Pilisszántó. — *Barlangkut.* 15. 167—168.

Kormos Tivadar: Újabb ásatások az Igric-barlangban. — (Neuere Ausgrabungen in der Igric-Höhle.) — *Földt. Jel.* 15. 558—567.

Kormos Tivadar: Jelentés az 1916. évi gyűjtő- és múzeumrendezési munkálatokról. — (Bericht über die Aufsammel- und Museumarbeiten im Jahre 1916.) — *Földt. Jel.* 16. 675—686.

Kormos Tivadar: A jászói Takács Menyhért barlang. K. — Die Takács Menyhért-Höhle bei Jászó. B. — *Barlangkut.* 17. 3—24. — 57—65.

Kormos Tivadar: Roth Samu és az óruzsini „Nagybarlang“. — (Samu Roth und die Höhle von Óruzsini.) — *Ttk.* 18. 38—44.

Kormos Tivadar és Fleissig József: A legrégibb ősembernyomok Magyarországon. K. — Die ältesten Menschenspuren in Ungarn. B. — *Dolg.* 33—34. 16—23. — 24—29.

Kormos Tivadar és Hillebrand Jenő: A jégkorszaki ősember első magyar rekonstrukciója. K. — Die erste ungarische Rekonstruktion des eiszeitlichen Urmenschen. — *Barlangkut.* 15. 49—53. — 95—99.

Kormos Tivadar és Kadič Ottokár: A hámosi Puskaaporos és faunája Borsod megyében. K. — (Die Felsnische Puskaaporos bei Hámos im Kom. Borsod und ihre Fauna. B.) — *Földt. Évk.* 11. 109—149.

Kormos Tivadar és Lambrecht Kálmán: A pilisszántói kőfülke. Tanulmányok a postglacialis kor geológiája, ősipara és faunája köréből. K. — (Die Felsnische Pilisszántó. Beiträge zur Geologie. Archäologie und Fauna der Postglazialen Zeit. B.) — *Földt. Évk.* 16. 307—498.

Kretzoi Miklós és Kadič Ottokár: Előzetes jelentés a csákvári sziklaüregben végzett ásatásokról. — Bericht über die Ausgrabungen in der Csákvári Höhlung. — *Barlangkut.* 26—27. 1—19. — 40—60.

Kubacska (András): Az ember egykori jelenlétét jelző leletek a solymári sziklaüregből. K. — Die Anwesenheit des Menschen andeutende Funde in Solymári Spalthöhle. B. — *Barlangkut.* 26—27. 20—22. — 80—81.

Kubacska András: Der pleistozäne Knochenfund der Solymári Fels-spalte. K. — B. — *Barlangkut.* 26—27. 61—65.

Kubacska András: Bibliographia Speläologica Hungarica. — *Barlangkut.* 26—27. 115—126.

Kubacska András: A magyar barlangtani irodalom jegyzéke. — Bibliographia Spelaeologica Hungarica. — *Barlangvil.* 32. 26—30.

Kutassy Endre: A palaeolithkori ősember hazánkban. — (Der paläolithische Mensch in Ungarn.) — *Ttk.* 19. 54—55.

Kutassy Endre: A barlangi medvék fogai az ősember szolgálatában. K. — (Die Zähne des Höhlenbären im Dienste des Menschen. B.) — *Ttk.* 24. 56—58.

Laczkó Dezső: Östörténeti adatok a Balaton környékéről. K. — (Urge-

schichtliche Angaben von der Balatongegend. B.) — *Szent István Ak. M. Tt.* 2. köt. 5. sz. 1—27. — *Veszpr.* 28—29. 3. sz. 3—27.

Lambrecht Kálmán és Kormos Tivadar: A pilisszántói kőfülke. Tanulmányok a postglacialis kor geológiája, ősipara és faunája köréből. K. — (Die Felsnische Pilisszántó. Beiträge zur Geologie, Archäologie und Fauna der Postglazialen Zeit. B.) — *Földt. Évk.* 16. 307—498.

Lenhossék Mihály: A jégkorszakbeli emberről. K. — (Der Mensch der Eiszeit. B.) — *Ttk.* 12. 129—147., 161—182., 245—266.

Lenhossék Mihály: A jégkorszakbeli ember kultúrája. K. — (Die Kultur des Diluvialmenschen. B.) — *Ttk.* 12. 345—368., 377—398.

Lenhossék Mihály: A piltdowni koponyalelet. — Über den Schädel Fund von Piltdown. — *Barlangkut.* 13. 172. — 202.

Lenhossék Mihály: A piltdowni koponyaleletről. K. — Der Piltdowner Schädel Fund. B. — *Barlangkut.* 14. 1—18. — 39—42.

Lenhossék Mihály: Elnöki megnyitó. — (Eröffnungsrede des Präsidenten.) — *Barlangkut.* 16. 1—6.

Leszih Andor és Gálffy Ignác: Jelentés a Borsod-Miskolci Múzeum 1906—1907. évi állapotáról. — (Das Museum von Miskolc in den Jahren 1906—1907.) — *Misk. Évk.* 906—907. 27—39.

Leszih Andor: Miskolc régiségei. — (Die Altertümer von Miskolc.) — *Misk. Közl.* 26. 41—44.

Lóczy Lajos, Róth Lajos, Török Aurél: Az óruzsini „nagybarlang“ megvizsgálásáról. — (Die Untersuchung der Óruzsiner Höhle.) — *Ttk.* 83. 105—111. — *Földt. Közl.* 83. 190—195. — 415.

Majláth Béla: Tanulmányok az ember eredetének történetéből. Ehhez szerkesztői toldalék. K. — (Die Herkunft des Menschen. — Bemerkungen des Schriftleiters B.) — *A. K.* IX. II. 2—34., 35—36.

Mallász József: A solutréen első biztos megállapítása Erdélyben. K. — Vorläufiges Bericht über das Solutrén der Nándor- (Nadru-) Höhle in Siebenbürgen. B. — *Dolg.* 33—34. 3—11. — 12—15.

Marosi Arnold: Őskori szigony Merítőpusztáról. K. — (Urzeitliche Harpune von Merítőpuszta. B.) — *Szfv. Szle.* 35. 75—76.

Marosi Arnold: Kormeghatározó adatok a csőr-merítőpusztai őskori esontszigonyhoz. — (Altersbestimmende Angaben zur Harpune von Merítőpuszta.) — *Szfv. Szle.* 36. 40—42.

Maier István: Visszapillantás a hazai barlangkutatás történetére. — (Rückblick auf die ungarischen Höhlenforschung.) — *Barlangvil.* 26. 12—17.

Majer István: Rückblick auf die Geschichte der ungarischen Höhlenforschung. — *Barlangkut.* 26—27. 74—77.

Májer István: Az ipolysági aurignacien lelet. K. — Der Aurignacien Fund von Ipolyság. B. — *Barlangkut.* 20. 13—23. — 52—55.

Márton Lajos: Jelentése hivatalos kiküldetéseiről. — (Studienfahrtsberichte.) — *M. N. M. Jel.* 909. 156—165.

Mihalik József: Kadič Ottokár: A Szeletabarlang kutatásának eredményei. — (Die Ergebnisse der Forschung der Szeleta-Höhle.) — *M. K. Ért.* 16. 203—204.

Miske Kálmán br.: A paleoethnolog-kutatás mai állapota. K. — (Der heutige Zustand der paläoethnologischen Forschung. B.) — *M. K. Ért.* 10. 213—219.

Mottl Mária: A magyar barlangkutató társulat tíz éves működésének története. — (Zehnjährige Geschichte der ung. Höhlenforschungsgesellschaft.) — *Barlangvil.* 36. 67—71.

Mottl Mária és Kadič Ottokár: Felsőtárkány vidékének barlangjai. K. — Die Höhlen der Umgebung von Felsőtárkány. B. — *Barlangkut.* 38. 8—70. — 70—89.

Münnich Sándor: A Szepesség őskora. — (Die Urzeit des Kom. Szepes.) — *Szepes Mill.* I. 177—255.

Ortmayr Tivadar: A barlangok paläontologiai és történeti jelentősége tekintettel Magyarország, de különösen Délmagyarország barlangjaira. — (Die paläontologische und historische Bedeutung der Höhlen in Ungarn, besonders in Südungarn.) — *Motv.* 72. 279—290.

Ortvay Tivadar: Az ősember táplálkozása. — (Die Ernährung des Urmenschen.) — *Ért. Tört.* 21. V. 1—160.

Otrok Mihály: A vágsziklási ásások. — (Die Ausgrabungen in Vágsziklás.) — *Trencsén Évk.* 14. 70—75.

Papp Károly: Miskolc környékének geológiai viszonyai. K. — (Die geologischen Verhältnisse der Umgebung von Miskolc. B.) — *Földt. Évk.* 907. 91—134.

Patay Pál: Újabb ősembernyomok Magyarországon. — (Neuere Urmenschen-Spuren in Ungarn.) — *Ttk.* 32. 239—242.

Párducz Mihály: Benda László: A magyar Alföld őstörténete. — (Die Urgeschichte des Alfölds.) — *Dolg.* 30. 223—226.

Platz Bonifác: Az ősember kritikai méltatása. — (Kritische Würdigung des Urmenschen.) — *Ért.* 909. 444—453. — *Ért. Társtud.* XIV. 2. 42 l.

Platz Bonifác: A palaeolith ember. — (Der palaeolithische Mensch.) — *Ért.* 14. 504—518. — *Ért. Társtud.* XIV. 9—72. l.

Platz Bonifác: Az ősember, az elő-ember és a majom anatómiai viszonya. — (Das anatomische Verhältnis des Urmenschen, des Vormenschen und des Affen.) — *Kat. Szle.* 19. 135—155., 215—229., 315—336., 409—416.

Pongrácz Sándor: Adatok a lengyelországi barlangok paläolith kultúrájának ismeretéhez. K. — Beiträge zur Kenntnis der Paläolith-Kultur Polnischer Höhlen. B. — *Barlangkut.* 22—25. 3—9. — 59—61.

Pongrácz Sándor: Képek Afrika kőkorából. — (Bilder aus der Steinzeit von Afrika.) — *Ttk.* 27. 34—38.

Rapaics Rajmund: A földművelés legrégibb emlékei Európában. K. — (Die ältesten Denkmäler des Ackerbaues in Ungarn. B.) — *Ttk.* 21. 235—237.

Roska Márton: A Földközi-tenger művelődésének hatása újabb kőkori temetkezéseinkre. — (Der Einfluss der Kultur des Mittelmeergebietes auf das Begräbnis der neueren Steinzeit.) — *E. M.* 908. 112—122., 162—172.

Roska Márton: A paleolitos-kor kérdésének mai állása. — (Der heutige Stand der Paläolith-Frage.) — *E. M.* 909. 121—143.

Roska Márton: A diluviális ember nyomai a csoklovinai Cholnoky-barlangban. K. — Traces de l'homme diluvien dans la caverne „Cholnoky“ à Csklovina. B. — *Dolg.* 12. 201—237. — 238—249.

Roska Márton: A csoklovinai Cholnoky-barlangban gyűjtött paleolit kőeszközök bemutatása. — Die paläolithischen Steingeräte aus der Csoklovinaer Cholnoky-Höhle. — *Földt. Közl.* 12. 774—776. — 887—888.

Roska Márton: Az őskori temetkezés zsugorító módja okáról. — (Der Grund des urzeitlichen Hockerbegräbnisses.) — *E. M.* 13. 31—40.

Roska Márton: Újabb adatok Magyarország palaeolithikumához. K. — Suppléments nouveaux à la palaeolithique de la Hongrie. B. — *Dolg.* 14. 1—8. — 9—12.

Roska Márton: Újabb adatok Erdély paleolitikumához. — Neuere Beiträge zum Paläolithikum Siebenbürgens. — *Barlangkut.* 26—27. 22—23. — 84—85.

Roth Lajos: Még néhány szó a miskolci szelvény helyreigazítása ügyében. — Noch einige Worte zur Richtigstellung des Miskolcer Profils. — *Földt. Közl.* 907. 373—374. — 425—426.

Róth Lajos, Török Aurél, Lóczy Lajos: Az óruzsini „nagybarlang“ megvizsgálásáról. — (Die Untersuchung der Óruzsiner-Höhle.) — *Ttk.* 83. 105—111. — *Földt. Közl.* 83. 190—195. — 415.

Róth Samu: Az óruzsini barlangok. — (Die Höhlen von Óruzsini) — *Ttk.* 81. 49—65.

Róth Samu: Felsőmagyarország néhány barlangjának leírása. K. — Einige Höhlen Ober-Ungarns. B. — *M. K. Évk.* 81. 367—398. — 399—430.

Róth Samu: A Magas-Tátra és környéke barlangjainak leírása. — Die Höhlen der Hohen Tátra und Umgebung. — *M. K. Évk.* 82. 309—332. — 333—356.

Róth Samu: Szepes megye néhány barlangjának leírása. K. — (Beschreibung einiger Höhlen in der Zips. B.) — *Math. Tt. Közl.* XVI. 6. 613—648.

Saad Andor: Újabb kutatások a diósgyőri barlangban. K. — (Neuere Forschungen in der Höhle von Diósgyőr. B.) — *Barlangvil.* 34. 3—4. f. 52—54.

Saad Andor és Gaál István: Előzetes jelentés a diósgyőri barlangban végzett ásatásokról. — (Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in der Höhle zu Diósgyőr.) — *Barlangvil.* 34. 2. f. 12—19.

Saad Andor és Gaál István: A diósgyőri barlang felső diluviális kőeszközei és faunája. K. — Oberdiluviale Steingeräte und Sängerrreste aus der Höhle von Diósgyőr bei Miskolc. B. — *Dolg.* 35. 56—69. — 70—75.

Supka Ervin: A bronzkori csörgőtől a hímestojásig. — Du hochet de l'âge du bronze à l'oeuf de paques. — *Debr. Szle.* 37. 160—164.

Schönviszky László: A magyar barlangtani irodalom jegyzéke. — Verzeichnis der ungarischen speläologischen Literatur. — *Barlangvil.* 34. 18—24.

Schréter Zoltán: Néhány adat a borsod-hevesi Bükk-hegység ősrégészetéhez. — Beiträge zur Archäologie des Borsod-Heveser Bükkgebirges. — *Barlangkut.* 16. 86—88.

Schréter Zoltán: A csoklovinai barlang. — Die Höhle von Csoklovina. — *Barlangkut.* 17. 175—191. — 211—219.

Szabó József: Egy continentális emelkedés és süllyedésről Európa délkeleti részén. (Ebben: Gomba, Kisterenne.) — Az ember történetének viszonya a negyedkori időszakhoz. — (Das Verhältnis der Geschichte der Menschheit zur Quartaire.) — *Évk.* 860—861. VI. 1—93.

Szabó József: Az ember a geológiában. — (Der Mensch in der Geologie.) — *Motv.* 63. 45—52.

Szabó József: Negyedkori kovaszerszámok. K. — (Die Feuersteingeräte der Quartär. B.) — *Ak. Ért. Math. Tt. Közl.* 64. V. 3—20.

Szabó József: Éltek-e emberek a mostanit megelőző geológiai korszakban? — I a-t-il des hommes sur la terre avant la dernière époque géologique? — *B. Sz.* 58. 3. 487—490.

Szabó József: Az ember a geológiában. — (Der Mensch in der Geologie.) — *B. Sz.* 63. 18. 309—320.

Szilády Zoltán: Diluviális embernyomok hazánkban. — (Die Spuren des Diluvialmenschen in Ungarn.) — *Ttk.* 907. 329—331.

Szilády Zoltán: A barlangi medve. — (Der Höhlenbär.) — *Ttk.* 907. 654.

Szilády Zoltán: (A topánfalvi Lucsia-barlangban végzett ásatásokról.) — (Grabungen in der bei Topánfalva gelegenen Lucsiahöhle.) — *Földt. Közl.* 907. 207—208.

Szilády Zoltán: Miért nincsen hazai ősemberünk? — (Warum haben wir keinen Urmenschen?) — *Debr. Szle.* 27. 636—637.

Szilády Zoltán: A kőkori állatfestés célkitűzései. — (Der Zweck der steinzeitlichen Tiermalerei.) — *Ttk.* 33. 523—536.

Sinka Ferenc Pál: Esztergom megye őskora. K. — (Die Urzeit des Kom. Esztergom. B.) — *Eszterg. Évk.* 25. 83—93. — 26. 40—55. — 27. 31—44.

Téglás Gábor: Az erdélyi medence őstörténelméhez. — Résumé sur les gites préhistoriques du plateau Transylvanien. — *E. M. Ért.* 87. 55—87., 181—204., 299—312. — 349—352.

Téglás Gábor: A Buhuj nevű csontbarlang Stejerlak-Anina határában. — (Die Knochenhöhle Buhuj bei Steierlak-Anina.) — *Ért.* 83. 110. — *Math. Tt. Közl.* XIX. 1—14.

Téglás Gábor: Újabb barlangi medve leletek hazánkból. — (Neuere Höhlenbärfunde in Ungarn.) — *Ért.* 84. 167.

Téglás Gábor: Egy új csontbarlang a hunyadmegyei Petrosz falu határán. — (Eine neue Knochenhöhle bei Petrosz in dem Kom. Hunyad.) — *Ért.* 86. 4.

Teutsch Gyula: A magyarbodzai aurignacien. K. — Das Aurignacien von Magyarbodza. B. — *Barlangkut.* 14. 51—64. — 91—99.

Tompa Ferenc: A Dunántúl őstörténelme. K. — De historia Pannoniae antiqua. B. — *Pannonia.* 35. 232—331. — 400. — *Pannonia K.* — 15.

Tompa Ferenc (Hillebrand Jenő): Őskori gyűjtemény. K. — (Die Sammlung der urzeitlichen Denkmäler. B.) — *Vezető* 38. 5—50.

Tóth Zsigmond: A diluviális ősemberről. K. — (Der Diluviale-Mensch. B.) — *Ttk.* 909. 40—43.

Tóth Zsigmond: A heidelbergi ősemberről. K. — (Der Urmensch von Heidelberg. B.) — *Ttk.* 909. 218—222.

Török Aurél: Az eolithokról, mint a legrégebb emberi szerszámokról. — (Die Eolithen als menschliche Werkzeuge.) — *Ttk.* 906. 556—568., 613—630.

Török Aurél, Lóczy Lajos és Róth Lajos: Az óruzsini „nagybarlang“ megvizsgálásáról. — (Die Untersuchung der Óruzsiner Höhle.) — *Ttk.* 83. 105—111. — *Földt. Közl.* 83. 190—195. — 415.

Vigh, Julius: Zur Geschichte des dritten Miskolcer Paläoliths. — *Antr. Füz.* 23. 100—101.

Wagner János: Barlangok világa. — (Die Welt der Höhlen.) — *Ttk.* 29. 206—210.

Zborovzky Ferenc S. J.: A piltowni ősember. K. — (Der Urmensch von Piltown. B.) — *Ttk. pótl.* 23. 8—20.

Zborovszky Ferenc S. J.: Az ősember. — (Der Urmensch.) — *Kat. Szle.* 27. 22—27.

— —: A diluviumi ember maradványai. — (Die Überreste des Diluvialmenschen.) — *Term.* 901. XVI. 12.

— —: Barlangkutatás. — (Höhlenforschung.) — *Közműv.* 24. 342.

— —: Régészeti kutatások. — (Archäologische Forschungen.) — *Misk. Jel.* 908—10. 10—13.

— —: Az egisheimi diluviális koponyáról. — (Der Diluvial-Schädel von Egisheim.) — *Ttk.* 909. 398.

— —: A la-chapelle-i ősember. — (Der Urmensch von la-Chapelle.) — *Ttk.* 909. 55.

— —: Az ősember betegségeiről. — (Die Krankheiten des Urmenschen.) — *Ttk.* 909. 393.

— —: Régészet. Régiségtár gyarapodása. — (Archäologie. Die Zunahme des Arch. Abteilung.) — *Misk. Jel.* 11—12. 4—7., 15—16., 21—22.

— —: Bibliographia spelaeologica hungarica. — A magyar barlangtani irodalom jegyzéke. 1914. — (Verzeichnis der ungarischen speläologischen Literatur. 1914.) — *Barlangkut.* 15. 41—47.

— —: A magyar barlangtani irodalom jegyzéke. (1915.) — (Verzeichnis der ungarischen speläologischen Literatur.) (1915.) — *Barlangkut.* 16. 53—56.

— —: A magyar barlangtani irodalom jegyzéke. (1916.) — (Verzeichnis der ungarischen speläologischen Literatur. (1916.) — *Barlangkut.* 17. 90—92.

— —: A magyar barlangtani irodalom jegyzéke. (1917.) — (Verzeichnis der ungarischen speläologischen Literatur. (1917.) — *Barlangkut.* 18. 84—86.

— —: Bibliographia spelaeologica hungarica. — *Barlangkut.* 20. 69—72.

— —: Bibliographia spelaeologica hungarica. — *Barlangkut.* 21. 62—64.

— —: Die Konstituierung der Ungarischen Speläologischen Gesellschaft. — *Barlangkut.* 26—27. 89.

— —: Die Zeitschrift und andere Publikationen der Gesellschaft. — *Barlangkut.* 26—27. 90—91.

— —: Organisation der Systematischen Höhlenforschung in Ungarn. — *Barlangkut.* 26—27. 91—92.

— —: Fejér megye az Arch. Értésítőben. — (Das Kom. Fejér in dem Archäologischen Anzeiger.) — *Szfv. Szle.* 36. 113.

— —: Óskori leletek Fejér megyéből a M. Tört. Múzeum kiállításán. — (Urzeitliche Denkmäler aus dem Kom. Fejér in der Ausstellung des Nationalmuseums.) — *Szfv. Szle.* 37. 70.

— —: A csákvári barlang régészeti jelentősége. — (Archäologische Bedeutung der Höhle von Csákvár.) — *Szfv. Szle.* 37. 68.

Dr. Banner János,

Ujabb adatok a zóki-kultúra elterjedéséhez.

Patay Pál nemrégén megjelent dolgozatában¹ részletesen foglalkozik a bronzkori kultúránkat kialakító tényezőkkel is. Ezek között egy fejezet-részt szentel a Vučedol-zóki-kultúra hazai emlékeinek is. Éles szemmel osztja be, vagy rekeszti ki azokat a leleteket, amelyek felfogása szerint beletartoznak e kultúrába, vagy amelyek más beosztást igényelnek. Fáradságot nem kímélő utánjárással állította össze annak a 18 lelőhelynek adatait, amelyeken, ha szórványos leletekkel is, de képviselve van ez a kultúra.

Bennünket a lelőhelyek közül most csupán azok érdekelnek, amelyek több-kevesebb joggal Szeged-környékieknek tekinthetők. De számottarthatnak érdeklődésünkre azok is, amelyek e kultúra tisztántúli elterjedését bizonyítják.

A felsorolt leletek közül érdekelnek elsősorban a csókai, hódmezővásárhelyi és szentesi, másodsorban a kecskeméti és debreceni leletek, amelyek annak a lehetőségét mutatják, hogy a zóki-kultúra anyagának további előfordulásával is számolnunk kell; esetleg olyan előfordulásával, amely már nem csupán szórványos anyagot és szórványos jelenségeket produkál, hanem — behatolva területünkre — még több joggal tekinthető későbbi formaalakítónak ott is, ahol eddig ilyennek nem látszott. Ennek igazolásához azonban a szórványos leletek nem elegendők.

A csókai², pusztaszeri³ és szentesi⁴ leletek a legközelebbi rokonságot mutatják, nemcsak a kultúra, de a forma tekintetében is. Talpas tálak ezek, amelyeknek formája nem új s amelyeknek messze visszanyúló előzményei legrégibb neolitikus kultúránkba, a Kőrös-kultúrába vezetnek. Ez a megállapítás természetesen egyéb összefüggést nem bizonyít s egyáltalában nem érinti azt a rokonságot, amelyet a laibachi s ezzel rokon kultúrákkal már régen megállapítottak. Ugyan-

¹ Kerai bronzkori kultúrák Magyarországon. *Dissertationes Pannonicae*. Ser. II. No. 13. 1938. 103 l.

² *Corpus Vasorum Antiquorum*. Yougoslavie. Fasc. 3. Pl. 13: 11. Itt jegyezzük meg, hogy a szegedi múzeumnak a csókai Kremenjákról származó tiszai-kultúrába tartozó anyagában is van egy zóki-kultúrába tartozó, más típusú töredék.

³ Patay i. m. II. tábla 1.

⁴ U. o. II. 2.

ilyeneknek jelzi Patay a kecskeméti és debreceni darabokat is és valamennyit szimbólikus jelentőségű dísz tárgynak véli.⁵

A Hódmezővásárhely-solt-paléi szórványos leletről részletesebben nem szól, de jelzi, hogy ez is a talpas edények csoportjába tartozik. Minthogy ezek a leletek ezidőszereint az egyetem gyűjteményében vannak, róluk a következőkben számolhatunk be.

A solt-paléi Égető Bálint-féle földön kerültek elő, szórványos leletek közt, amelyeket az ásatás alkalmával sehova sem lehetett beosztani. Ezek a szórványos leletek nemcsak a telepen általánosan meglévő tiszai-kultúra és különböző periodusú bronzkor cserepeit képviselik, hanem a badeni-kultúrában otthonos, jellegzetes darabokat is. A Patay által hivatkozott jellemző táltöredékek kétségtelenül a zóki-kultúra emlékei (1. kép: 2., 3., 5–9.), de idetartozhatnak azok az itt talált durva darabok is, amelyek badeni anyaggal együtt is elő szoktak fordulni. Nem a kétségtelenül megállapítható badeni darabokra gondolunk, amelyek szép számmal fordultak elő ezen a telepen, hanem azokra a nagyobb méretű edényekre, illetőleg töredékeikre, amelyek apró, bevágott párhuzamos vonalakkal vannak tagolva, erősen domborodó rátett díszítéseiken.

Tál töredék nemcsak a Solt-Palében, hanem a vele határos Szakálháton is előfordult (1. kép: 1.). Az Égető Bálint-féle föld közelében lévő Nagy Sándor-féle földön találtuk, amelyet csupán a régi szegediút választ el emettől. Ezt a földet viszont csak egy keskeny dűlőút választja el a Diószegi Imre földjétől, amelynek, a dűlővel határos részében feltárt gödreiben is találtunk figyelemreméltó leleteket.

Ezeket a leleteket azonban mindaddig nem méltathattuk eléggé s az előfordult anyagot nem értékelhettük kellőleg, míg egy más helyen előfordult zárt lelet (sír?) kétségtelenül összetartozó anyaga erre biztos támpontot nem adott.

Már eleve is megmondhatjuk, hogy ez a lelet a Makó határában lévő Vörös-kereszt melletti területen került elő, ahol Párducz Mihály végezte az ásatásokat. Ennek a leletnek anyagát lejjebb fogjuk tüzetesen ismertetni.

Itt most vissza kell térnünk azokra a leletekre, amelyek az Égető Bálint földjén feltárt 13. gödörben és a Diószegi Imre földjén feltárt 7. gödörben kerültek elő. Meg kell mondanunk, hogy ezeket az edényeket, annak idején hibás analógia alapján, a hallstatti-korba tartozóknak véltük. Ezt pedig a makói hiteles lelet most már teljesen kizárja.⁶

A Diószegi-földön lévő 7. gödör mélysége 150, átmérője 150×125 cm. Alakja szabálytalan. Anyagában nagyon különböző edényeket és töredékeket találtunk. Egy részük rendkívül durva kidolgozású, más részük igen finom. A rekonstruálható edények a következők:

a. Edényke. (2. kép: 4.) Profilált feneke, csonkakúpos alsórésze,

⁵ U. o. 23 l.

⁶ Lásd: Dolgozatok, 1937, 62. l.

négy bütyökkel díszített, élesen kiugró öblösödése s kissé kihajló szájpereme van. Színe szürke. M. 4.5, sz. és ö. 4.8, f. 3 cm.

b. Tál. (2. kép: 2.) Lapos fenékkal, kissé bevágott szájjal, hosszúságos bütyökökkel az öblösödésen. Fekete színű. M. 5.5, sz. 18, f. 8 cm. Maga az edény nincs ugyan meg a vučedoli anyagban, de a száj-képződésnek tökéletes analógiáit egy lapos tálról⁷ és egy kétfülű fazékról⁸ ismerjük.

c. Fazék. (2. kép: 5.) Csak a fele része volt rekonstruálható. Kivitele elég durva. Határozottan tagolt nyaka van. Erősen kiöblösödik. Színe sárgás. M. 13 cm.

d. Csésze. (2. kép: 7.) Feneke hiányzik. Közepén ívesen öblösö-

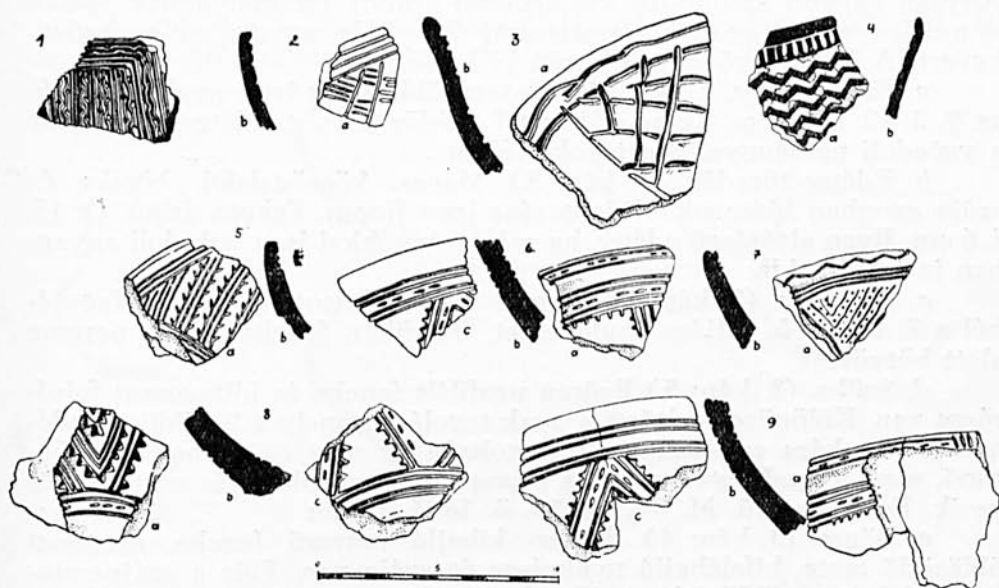

Abb. 1. kép.

dik. Szájpereme erősen behúzott nyaki rész után, kissé szögösen illeszkedik a testhez. A perem alatt egy száraival lefelé forduló félkör alakú domború rátét díszíti. Alakja félhold. Fekete színű. Valószínű magassága 6.5, sz. 13, ö. 17 cm. F. nem mérhető.

e. Edénytöredék. (2. kép: 3.) Csak az alsó része van meg. Felső-része és szája hiányzik. Az alsórész csónkakúpos, a fenék jól profilált. A letört felsőrész alatt bemélyedő, körbefutó vonal tagolja. Fekete színű. Ö. 14.5, f. 7.3 cm.

f. Bögre. (2. kép: 1.) Erős öblösödésbe átmenő csónkakúpos alsó-résszel, ívelt nyakkal és kissé kihajló peremmel. Valószínűleg füles

⁷ Corpus Vasorum Antiquorum, Yougoslavie, Fasc. 1. Pl. 7:7.

⁸ U. o. Pl. 2:3.

edény volt; ez azonban a jólkiegészíthető töredékből határozottan meg nem állapítható. M. 10, sz. 10, ö. 13, f. 6.4 cm.

g. Bögre. (2. kép: 6.) Az előbbihez hasonló, de arányaiban, a méretek egyezése ellenére is eltérő alak. M. 10, sz. 10, ö. 13, f. 8 cm.

A két utóbbi edény közeláll egy vučedoli⁹ füles példányhoz, ami valószínűsíti, hogy ezeknek is volt füle.

A gödörből előkerült edénytöredékek között is egy- és többszörösü bütyökfülek, erősen tagoltnyakú szájtöredékek vannak, amelyek tökéletesen hozzásimulnak az itt ismertetett edények típusaihoz.¹⁰

Az Égető Bálint földjén feltárt 13. gödör szabálytalan alakú. Szájátmérője 148×105, fenékmérője 104×42. cm. Mélysége 240. cm. Anyaga nagyon különböző kidolgozású s mint azt már annak idején is megjegyeztük, az előbb ismertetett 7. gödör anyagával egyezően, kevert. A következő anyag került ki belőle:

a. Füles edény. (3. kép: 2.) Erősen öblösödő; ívelt nyakkal. M. 9, sz. 9, ö. 12, f. 5.5 cm. Ez az edény a 7. gödör f. és g. edényeivel együtt a vučedoli példánnyal¹¹ tart rokonságot.

b. Edény töredék. (3. kép: 3.) Magas, köcsögalakú. Nyaka és szája azonban hiányzik. Kidolgozása igen finom. Fekete színű. Ö. 15, f. 6 cm. Ilyen alsórészü edény, ha más arányokkal is, a vučedoli anyagban is található.¹²

c. Tálacska. (3. kép: 1.) Pereme alatt behúzott nyakkal. Nagyjából a 7. gödör b. táljára emlékeztet. Profilált feneke van s pereme alatt bütyök.

d. Szilke. (3. kép: 5.) Erősen profilált feneke és jóltagozott felső-része van. Különösen feltűnő a nyak tagolása, amely a 7. gödör c. edényének nyakára emlékeztet. A tagoltság itt még erősebben szembe-tűnő, mert a nyak egyenesebb s közvetlenül az öblösödés után következik. Fekete színű. M. 8.5, sz. 14, ö. 16, f. 10 cm.

e. Bögre. (3. kép: 4.) Erősen kihajló peremű feneke, magasan öblösödő teste, kifeléhajló nyakrésze és szája van. Füle a szájperemből indul és az öblösödésen illeszkedik. Itt még három bütyök is díszíti. Világos szürke színű. M. 6.6, sz. 6.6, f. 5 cm.

Ebben a gödörben szájtöredékeken kívül, bütyökfülek és csavartszélű tál töredékek is voltak, amelyek a badeni telepre is jellemzőek.¹³

A telepről kikerült szórványos leletek közül egy magas tál (4. kép: 4.) és egy tagoltnyakú fazék (4. kép: 1.) töredék érdemelnek említést. Az előbbi behúzottnyakú, vörösszínű és egész felületén finom seprődísz van. Ehhez hasonló a fazéktöredék díszítése is.

A két gödör itt ismertetett edényei valósággal elkülönülnek a telep anyagától. A 7. gödör közvetlen szomszédságában még öt gödör volt. Ezek közül három külön állott, három pedig egymással össze-

⁹ U. o. Pl. 6: 7.

¹⁰ A gödör anyaga 688–716. sz. alatt van leltározva.

¹¹ U. o. Pl. 6: 7.

¹² U. o. Pl. 4: 5.

¹³ E gödör anyagának leltári számai: 865–883.

függésben volt. A különálló 7. gödör anyagát már láttuk. A 6. gödörben edénytöredéket nem találtunk, a 9. gödörben pedig csak római-kori cserepek voltak. Az egymással érintkező 8., 10., 11. gödrökben kora-bronzkori cserepeket találtunk. Maga az a tény, hogy a különálló 7. gödörben csak az ismertetett anyag fordult elő s kora-bronzkori anyag nem zavarta, megengedi, hogy az egészet zártleletnek tekintsük s datálásánál, mint felső határtól, még a korai bronzkortól is eltekintsünk. A 13. gödör különálló leletanyaga ugyanerre a megállapításra jogosít. Az edénytípusok egy részének azonos volta, vagy hasonlósága pedig az egyidejű datálást engedi meg.

Ezt a megállapítást erősen támogatja a Makó határában lévő Vörös-keresztnél feltárt zárt lelet.

A lelet (sír?) 1938 júniusában, hiteles ásatásból került elő, 50 cm mélységből. Együvé tartozóságában kételkedni nem lehet.

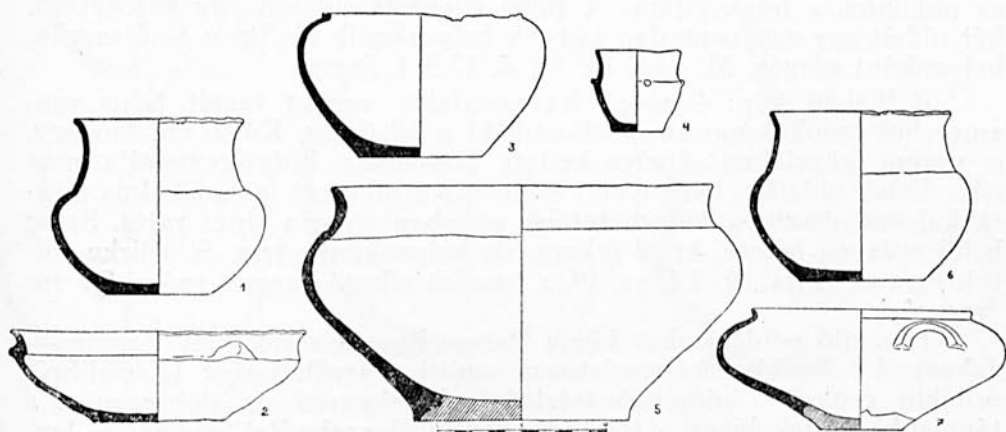

Abb. 2. kép.

Az edények elhelyezkedését az 5. kép mutatja. Alól egy nagyobb-méretű tál (a.) feküdt, amelyben egy öblösebb alsótestű, hengeres-nyakú edény (b.) helyezkedett el. A nagy edény mellett egy füles fazék (c.) és egy oldalra billent talpas tál (d.), valamint egy, a képen nem látszó behuzottnyakú tálcácska (f.) volt.

a. Tálformájú edény. (6. kép: 6.) Feneke profilált. Alsórésze fordított csónkakúp-alakú. Öblösödése erősen ívelt, majd hirtelen beugró. Rövid nyaka és kissé kihajló pereme van. Díszítése nincs. Sem fül, sem bütyök nem tagolja. — Tálformájúnak azért mondtuk, mert típusát a bodzásparti telep badeni anyagában, egy kb. hasonló méretű tálban találtuk meg. Hasonló lelet került elő Ober St. Veit badeni anyagában is.¹⁴ A forma egyébként éppenúgy hiányzik korai bronzkori formáink közül, mint a késő neolitikumból. Színe vörös, fekete foltokkal. M. 29, ö. 45, sz. 32, f. 12 cm.

¹⁴ Menghin-Wanschura: Urgeschichte Wiens. Taf. 2: 6.

b. Fületlen edény. (6. kép: 2.) Profilált feneke és fordított csonkakúpos alsórésze van, amelyhez lekerekített élben érintkező laposabb csonkakúpos rész csatlakozik. A két csonkakúp érintkezésénél négy bütyök helyezkedik el, egymástól egyenlőtlen távolságra. Közülük egy kétosztású, a többi egyes. Nyaka hengeresnek látszik ugyan, de méretei szerint inkább csonkakúpos. Szájpereme egyenes. A nyak illeszkedésénél bemélyedő vonal tagolja. Színe vörös. M. 14.2, sz. 7.7, ö. 13.5, f. 6.3 cm. Legközelebbi analógiáját a sarvaši telepről ismerjük, bár annak arányai mások.¹⁵

c. Fazék. (6. kép: 3.) Profilált fenékkal. Csonkakúpos, de befelé ívelt oldalú alsórésszel. Ez enyhe íveléssel megy át a felfelé még enyhébben emelkedő öblösödésbe. Befelé ívelő nyaka, határozott vonal mellett emelkedik, amely erősen tagolja. Szájpereme kissé kihajló. Szalagfüle a perem alól indul s a tagoló vonalat áthidalva illeszkedik az oldalhoz, a nyak alá. A fülel ellentett oldalon egy kétosztású, két oldalt egy-egy osztatlan bütyök helyezkedik el. Színe sötétszürke, helyenként sárgás. M. 18.6, sz. 15, ö. 17.5, f. 8 cm.

d. Tál (6. kép: 4. a—c.) Keresztalakú, vastag tagolt talpa van, amelyből csonkakúposan emelkedik ki a felsőrész. Külső oldalán egy, a perem közelében elhelyezkedett hosszúkás bütyök tagolja csupán. Belső oldalán, bemélyedő vonalakból alkotott, geometrikus mintákkal van díszítve. Mészbetétnek azonban nyoma sincs rajta. Színe belől egészen fekete, kívül fekete, de helyenként sárga és szürke foltok vannak rajta. M. 7.4, sz. 19, a feneket alkotó kereszt szárai 7.7 cm hosszúak.

Hasonló példányokat közöl Patay Pusztaszerről¹⁶ és Szentés—Jaksorról.¹⁷ Ezekkel kapcsolatosan említi a területünket közelebbről érdeklő csókai.¹⁸ hódmezővásárhelyi, kecskeméti és debreceni s a távolabbi leletek közül a tököli,¹⁹ szentkirályszabadjai, regölyi és lengyeli²⁰ példányokat. De ismerjük ezeket a formákat Vučedolról²¹ egész példányokból és töredékekből is. — Eddig ismeretlen az irodalomban az a példány, amelyet a kiskunhalasi ref. gimnázium gyűjteményében őriznek, ismeretlen, de bizonyára a város környékén lévő lelőhelyről, valamint a szombathelyi múzeum Körmendről származó példánya. — Legújabb a nyiregyházi múzeum Tiszabercel—nagyréti példánya. E három utóbbi anyagának és kidolgozásának nagy eltérése nem az importálás mellett szól.

¹⁵ *Corpus Vascrum Antiquorum. Yougoslavie. Fasc. 2. Pl. 1:3.*

¹⁶ Lásd a 3. jegyzetet.

¹⁷ Lásd a 4. jegyzetet.

¹⁸ Lásd a 2. jegyzetet.

¹⁹ A. É. 1896. 290 l. 3. ábra és Wosinszky: Az őskor mészbetétes díszű agyagművészete. LXXX. tábla.

²⁰ A. K. XVI. kt. XIII. t. 135a—b, és Wosinszky: i. m. XXXI. tábla és XXIX. tábla 2.

²¹ *Corpus Vascrum Antiquorum. Yougoslavie. Fasc. 1. Pl. 6:2., 3., 6. és Pl. 8:3a—b.*

e. Tál. (6. kép: 5.) Erősen behúzott nyakkal. Az a. alatt itt ismeretett nagy példányra emlékeztető forma. Profilált feneke, csonkakupos alsórésze van, amely gömbölyödő kiöblösödés után enyhén ívelve halad az erősen behúzott nyak felé. A szájerem alacsony, de kifelé hajló. Egyik oldalán, az öblösödésen, kidudorodás van, lefelé irányított szárakkal, féldhódszerűen. Színe fekete, szürkés foltokkal. M. 8.5, sz. 13.8, ö. 18.8, f. 7.3 cm. Analógiáját a Diószegi-tanya 7. gödrében találtuk.²²

Mint a kép is mutatja, a makói edények elhelyezkedése teljes joggal enged sírra következtetni, ámbár sem ép, sem égetett embercsontot, sem hamut nem találtak az edényekben, de még a környező földben sem. Ha sír volt, úgy csak szimbolikus sír lehetett, amelyen

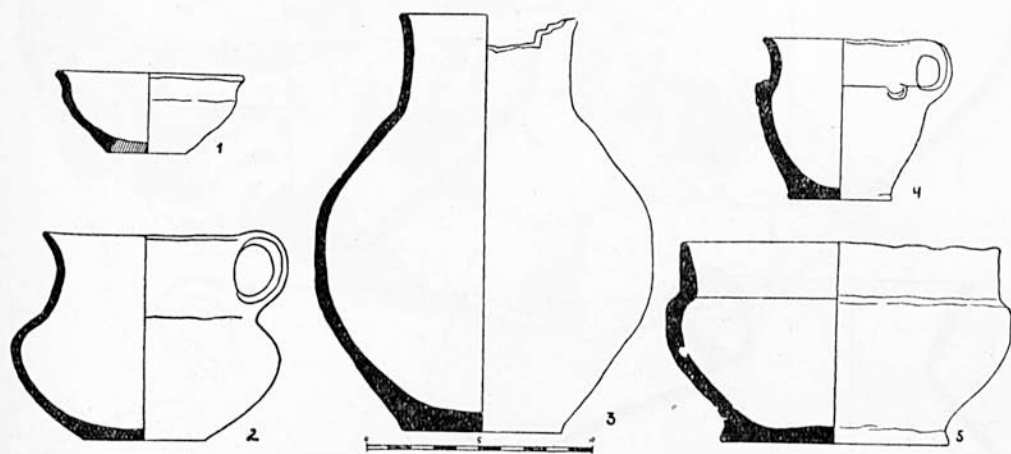

Abb. 3. kép.

a pusztai-tványházi temetőben is előfordult.²³ Hasonló jelenségeket ismerünk Ossarnból²⁴ és Breslauból is.²⁵ Az edények együttes előfordulása azonban tény még akkor is, ha nem sírral van dolgunk és ez, az egyidejűség mellett éppen annyit bizonyít, mintha sírban találtak volna.

Az edényeket tehát egykorúaknak kell tekinteni s minthogy a formák közt egyetlen olyan sincs, amely korai bronzkorunk bármelyik területéről származó anyagával összevethető volna, viszont a b. (6. kép: 2.) és d. (6. kép: 4. a—c.) formák, a felsorakoztatott analógiák alapján, a vučedol-zóki-kultúrába tartoznak, semmi okunk sincs arra, hogy a velük együtt előforduló többi edényt is azokkal egykorúaknak ne tartsuk. Bizonyít e mellett még az a nagy hasonlóság is,

²² Lásd az ott leírt d. edényt.

²³ Arch. Hung. IV. 18. l. 6. sír.

²⁴ Eiszeit. 1928. V. 67.

²⁵ Altshlesien Bd. 1. 1924. 72—74. l.

amely az a. (6. kép: 6.) edény és egy bodzásparti badeni edény közt kétségtelenül megállapítható s az a hasonlóság, amely az a. (6. kép: 6.) és e. (6. kép: 5.) edény közt, minden látszólagos ellentmondás ellenére is megállapítható. Analógia nélkül maradna a c. (6. kép: 3.) edény, de ennek határozott tagoltsága sem illeszthető be korabronz-

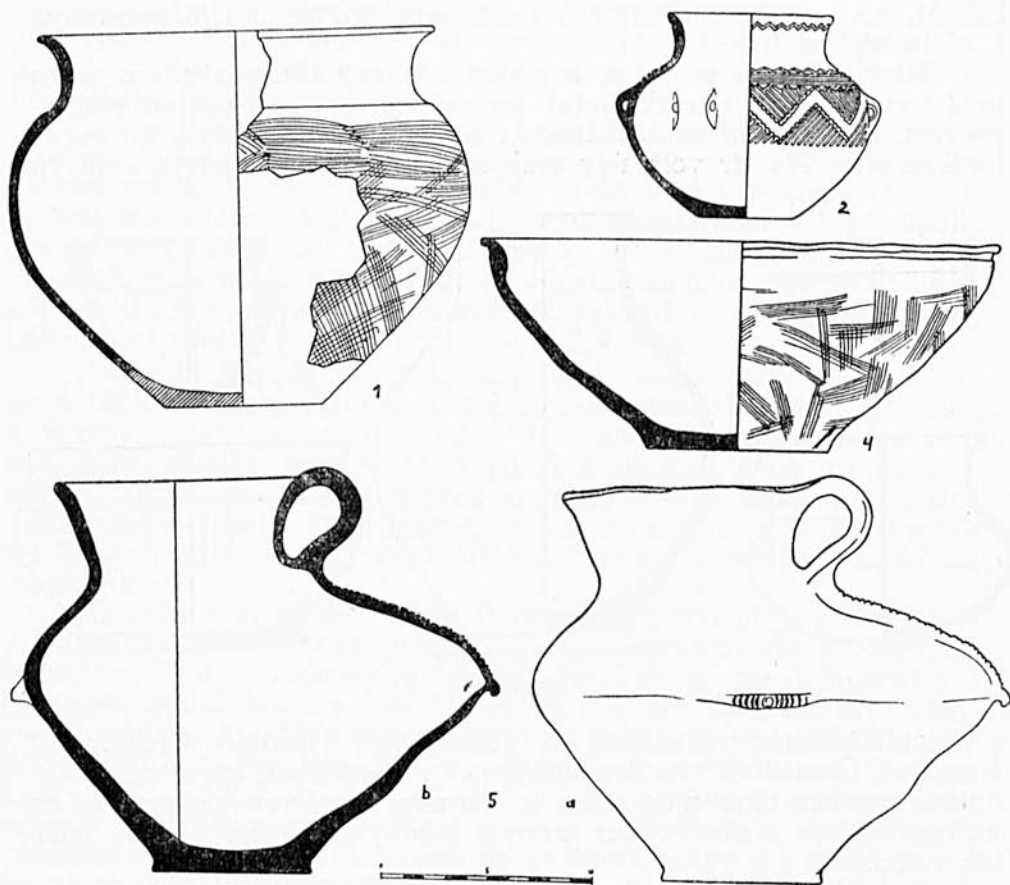

Abb. 4. kép.

kori formakészletünkbe. A tagoltságra viszont a vučedoli anyag²⁶ éppenúgy nyújt példát, mint az aeneolitikum²⁷ vagy a harangalakú edények kultúrája.²⁸ S így már ezért sincs okunk, hogy ezt az edényt a többi közt, véletlen jövevénynek tartsuk. Meg kell jegyeznünk, hogy hasonlóan tagolt töredékeket, büttyökkel, valamint behúzott

²⁶ Corpus Vasorum Antiquorum. Yougoslavie, Fasc. 1. Pl. 2: 4. és Pl. 6: 7—9.

²⁷ 24—25. Bericht. Taf. 16: 1. és 6.

²⁸ Patay: i. m. I. tábla 7.

szájú tál töredéket és rátett díszű darabot 1938. nyarán Dr. Bálint Alajos is talált a mezőkovácsházi középkori temetőben feltárt gödrökben. Figyelmet érdemel a Kotacparti Vata-tanya hasonló anyaga is.

A teljesség kedvéért megemlítjük azt a két edényt, illetőleg töredéket, amelyek a makói régészeti társulat gyűjteményében vannak. Lelelőhelyük Bökény. Az egyik a Diószegi-föld 7. gödrében talált f. és g. edényeknek (2. kép: 1., 6. és 3. kép: 2.) hasonmása; a másik olyan edény lehetett, mint a Diószegi-föld 7. gödrének d. csészéje (2. kép: 7.),

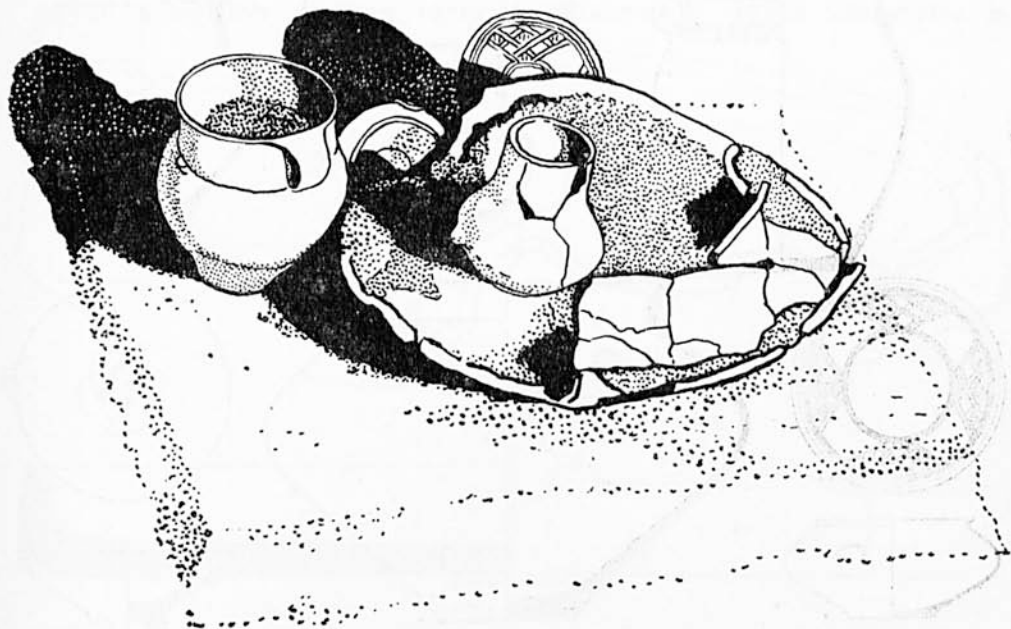

Abb. 5. kép.

illetőleg a makói lelet c. tálja (6. kép: 5.). Úgy a megmaradt rész formája, mint a rajta levő félholdszerű dísz töredéke ezt mutatja.

A makói lelet datálása ezek alapján kétségtelen. Támogatja ezt az az ugyanitt, magában előkerült egyfülű fazék is (6. kép: 1.), amely a Vučedolról közölt durva kerámiával²⁹ is rokonságot mutat, még akkor is, ha a fülképzése nem egyezik. Az edénynek széles szája, kissé kihajló pereme, enyhe öblösödése és csonkakúpos alsórésze van. Füle a szájperemből indul s a kissé befelé ívelő nyak alatt illeszkedik. A fültől indul az a körbefutó domború díszítés, amelynek erős bevágással képzett tagolása, a badeni kultúra hasonló díszítéseire emlékeztet. Bronzkori edényeink hasonló díszítéseinek tagoltsága sohasem ilyen határozott. Színe szürke. M. 23,5, sz. 18,5, ö. 22,5, f. 12 cm.

²⁹ Pl. 1: 1., 3., 6., 7., 9., de más fülképzéssel.

A Vörös-kereszt melletti telepen, amelyet a bronzkorban és később a római korban újabb település háborgatott, 34 gödör közül 7-ben (5., 17., 20., 21., 23., 26., 31.) találtak őskori töredékeket. Ezek közt badeni és zóki cserép is volt. Különösen figyelmet érdemel a 17. gödörben talált, peremes kemence töredék (7. kép), már csak azért is, mert a vissi badeni edényekkel együtt is találtak hasonló töredékeket.

A makói lelet rávilágít a hódmezővásárhelyi két gödör anyagának eredetére is. A makói edényeket az e. (6. kép: 5.) edény tökéletes

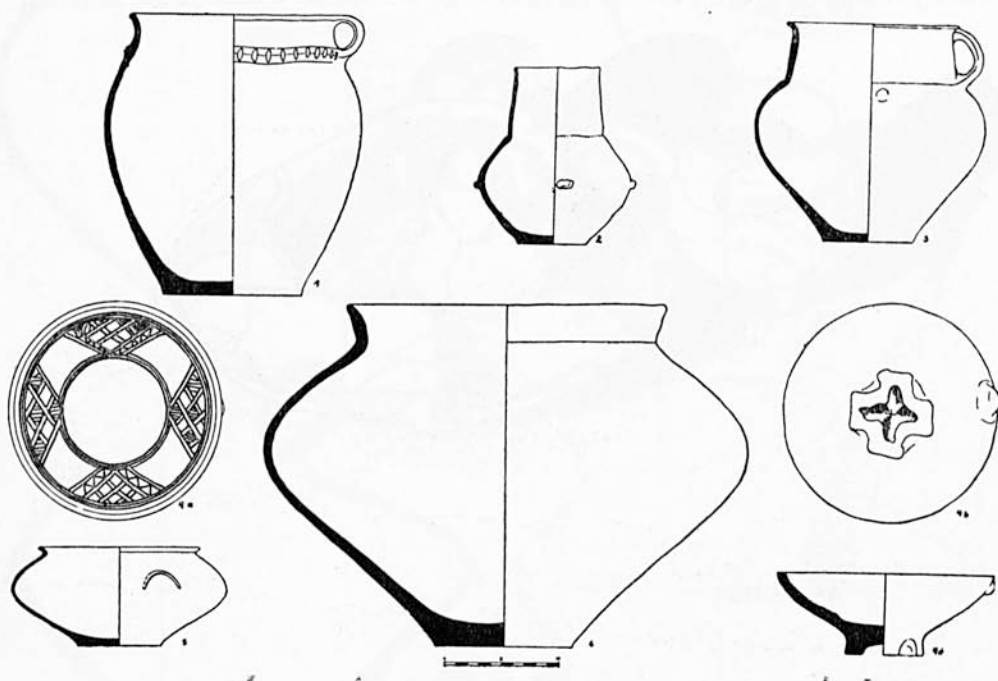

Abb. 6. kép.

analógiája a Diószegi 7. gödör d. edényéhez (2. kép: 7.) kapcsolja, nemcsak az alak, de még a díszítés alapján is. Tökéletesebb analógiát még elképzelni is nehéz volna. Az ezzel az edénnyel együtt előkerült tagolt formák (2. kép: 1. és 6.) is mutatják a kapcsolatot. De mutatja az a letört felsőrésű edény (2. kép: 3.) is, amelynek nyakirész illeszkedése, bemélyedő vonalával a makói b. edényt (6. kép: 2.) juttatja eszünkbe még akkor is, ha az öblösödésen lévő bütykök hiányoznak is róla. Az ebben a gödörben előkerült tál (2. kép: 2.) viszont az Égető-tanya 13. gödrének táljához (3. kép: 1.) vezet. Ezzel együtt is éppenúgy megtaláltuk a tagolt edényt, (3. kép: 5.) mint a bütyökkel díszített, de tagoltnyakú, kisebbméretű füles edényt (3. kép: 4.), amely — ha kivitele durva és méretei eltérőek is — a makói c. (6. kép: 3.) edény rokonának tekinthető.

Ezek a kapcsolatok világosan mutatják e három zártlelet összefüggését. Külön kell tehát választanunk ezt a csoportot, még akkor is, ha mai ismereteink mellett nem mondhatjuk ki határozottan, hogy valamennyi a zóki csoportba tartozik. Más csoportba beosztani nem lehet, a téves hallstatti datálás pedig egyenesen lehetetlen. Határozott véleményt majd akkor tudunk adni, ha a zóki edényeknek és jólmegfigyelt töredékeknek akkora tömege fog, valamelyik hitelesen feltárt telepről, rendelkezésünkre állani, mint a badeni anyagból, a hódmezővásárhelyi Bodzáspartról s az összegyűjtött anyag, a legtöbb esetben máig is elhanyagolt durva kerámiára is

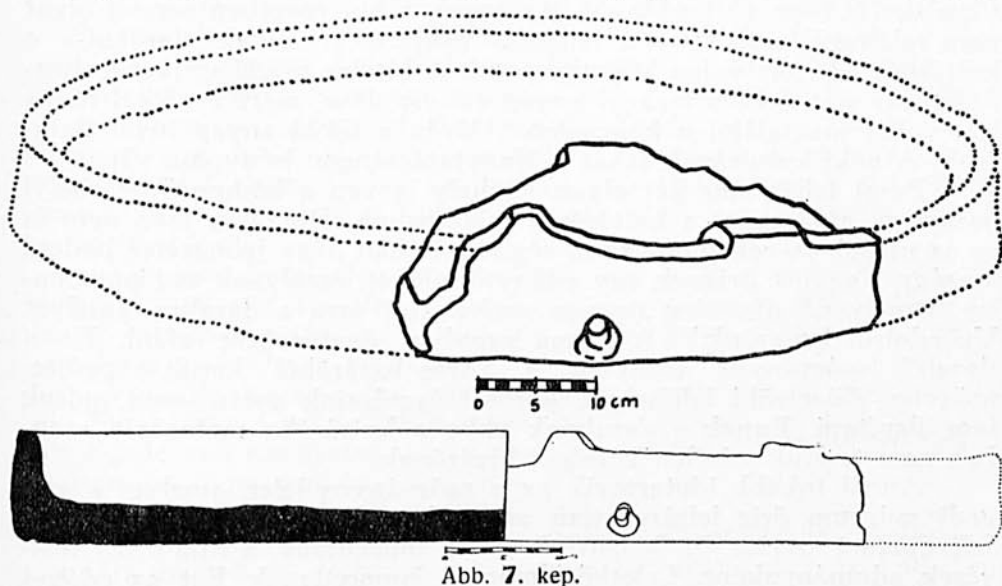

Abb. 7. kep.

tekintettel lesz. Akkor beszélhetünk majd részletesebben arról, hogy merőben véletlen-e, hogy a nagyon jellegzetes zóki tálak, a Kőrös-kultúra táljaira hasonlítanak, fenékképzésük pedig megdöbbenően egyezik azokéval. A hasonlatot azonban tagadni nem lehet már így sem.³⁰ Ezekre a kérdésekre azonban a magyar föld magában aligha adhat felvilágosítást.

Az itt felsorolt zártleleteken kívül még néhány szórványos darabra akarunk rámutatni, amelyeknek zóki eredete nem lehet kétséges.

³⁰ Itt csak rámutatunk arra, hogy a Corpus Vasorum Yougoslavie. Fasc. 1. Pl. 4:3. edénye bármelyik Kőrös-kultúrába tartozó telepünk anyagába beillenék. A Pl. 6:1 formája, felsőrészében ugyancsak hasonlít a Kőrös-kultúra gömbölyű táljaihoz, a Pl. 6:1-3. tálak alsórésze pedig részben az edények, részben a mécsesek lábaira hasonlít. Legyen elég itt csak a következő Kőrös-kultúrából származó edényekre hivatkozni: Dolgozatok, VIII. kt. V. tábla 1., 4., 13., XVII. tábla 1., 12., XXX. tábla 6., XXXI. tábla 14., XXXIV. tábla 4., 6., XXXIX. tábla legalsó kép 2., XLI. tábla 11., továbbá XI. kt. XIII. tábla 9., 10., 12., 31. — Ezek természetesen nem döntenek el a kérdést.

1939. augusztusában a Hódmezővásárhely határában lévő Nagytatársánc, a sánc belsejében, Török Bálint-földjén ásattunk. A tanya belterületén, három helyen is volt feltárásunk.

Az egyik helyen késő-bronzkori cserepekkel együtt, kora-réz-kori cserepek is kerültek elő. Ez a jelenség megismétlődött a tanya hátamögött feltárt területen is, azzal a különbséggel, hogy itt nemcsak késő-bronzkori, hanem hallstatti töredékek is voltak. A harmadik helyen csupán késő-réz-kori cserepeket találtunk.

A második helyen, az egyik árokban kisméretű, lapos rézbalt, a közvetlen közelben lévő másik árokból pedig egy mészbetétes zóki töredék (1. kép: 4.) került elő. Az anyag többi részében semmi olyat nem találtunk, amiből — a fennebb ismertetett anyag alapján — e kultúrára lehetett volna következtetni. A hiteles megállapításnál megnyugtató volt a kora-réz-kori anyag előfordulása, mert e nélkül bajos lett volna megtalálni a kapcsolatot, lévén a többi anyag jóval fiatalabb. A zóki kultúrának tehát a Nagytatársánc is nyoma van.

Ezzel tehát már két olyan lelőhely is van a hódmezővásárhelyi határban, ahol ezzel a kultúrával találkozunk. De talán még nem is ez az utolsó. A ref. gimnázium régiségtárában négy jellegzetes badeni cseréppel együtt őriznek egy edénytöredéket, amelynek zeg-zugvonalas bemélyedő díszítése nagyon emlékeztet arra a darabra, amelyet Vučedolról ismerünk.³¹ A forma azonban óvatosságot ajánl. Ez a darab³² szórványos leletként a város határából került a gyűjteménybe. Közelebbi lelőhelyét gorzsai ásataink során nem tudtuk megállapítani. Ennek a darabnak ebbe a kultúrába tartozását azonban nem tartjuk minden kétséget kizárónak.

Annál inkább idetartozik az a szórványos lelet, amelyet a szegedi múzeum őriz leltározatlan anyagában. Ez a lelet Móra Ferenc feljegyzései szerint Öttömösről került a múzeumba, a Rohonczy testvérek adományaként. Leletkörülményei ismeretlenek. Ezt az edényt (4. kép: 2.) nemcsak jellegzetes díszítése, de formája³³ és a badeni kultúrára is emlékeztető fülei kétségtelenül ebbe a csoportba sorozzák.

Ugyancsak a szegedi múzeumban van az, az állítólag Sövényházáról származó, nagyobb méretű, sajátos formájú edény, (4. kép: 5. a., b.), amelynek bütykein és a hátán végighúzódnó kiemelkedésen lévő apró, párhuzamos bevágások s maga az edényalak is, erre a korai csoportra utal. — Kicsinyített hasonmását a pécsi múzeum zóki anyagából ismerjük.³⁴ Ez a forma — nem mondjuk, hogy tovább élt, de — megvan a pannóniai mészbetétes csoportban is, mint azt a komáromi múzeum egyik kecskédi edénye³⁵ igazolja. Ez is bizonyítja a zóki kultúrának nagy befolyását hazai bronzkorunk formakészletének kialakulására.

Dr. Banner János.

³¹ Fasc. 1. Pl. 32: 4., 7., 8., 21., 23., 24.

³² Wosinszky i. m. VI. tábla 2.

³³ Lásd: Corpus Vasorum Yougoslavie. Fasc. 2. Pl. 1: 3. Sarvašról.

³⁴ 24—25. Bericht. Tafel 20. 6.

³⁵ Leltár: III. B. 1. szám.

Neuere Beiträge zur Verbreitung der Zóker-Kultur.

Pál Patay befasst sich in seiner unlängst erschienenen Arbeit¹ auch mit den Faktoren welche die Entwicklung unserer bronzezeitlichen Kulturen beeinflussten. Er widmet darunter auch den heimischen Denkmälern der Vučedol-Zóker Kultur einen Abschnitt und sondert mit scharfen Augen jene Funde, die in diese Kultur gehören von denen ab, die eine andere Einteilung erfordern. Er hat mit unermüdlichem Fleiss die Daten von 18 Fundorten zusammengestellt, in welchen diese Kultur — wenn auch nur durch Streufunde — vertreten ist.

Von den Fundorten interessieren uns jetzt nur diejenigen, die in der Umgebung der Stadt Szeged liegen, aber auch jene können auf unser Interesse rechnen, welche die Verbreitung dieser Kultur von der Tisza nach Osten bestätigen.

Von den angeführten Funden interessieren uns in erster Reihe die Funde von Csóka, Hódmezővásárhely, Szentes, in zweiter Linie die Funde von Kecskemét und Debrecen, welche die Möglichkeit aufweisen, auch mit einem weiteren Vorkommen des Materials der Zóker-Kultur zu rechnen, eventuell mit einem Vorkommen, welches nicht bloss Streufunde und sporadische Erscheinungen produziert, sondern auch dort als formveränderndes betrachtet werden kann, wo es bisher nicht dafür gehalten wurde. Das zu beweisen genügen aber die Streufunde nicht.

Die Funde von Csóka,² Pusztaszer³ und Szentes⁴ weisen nicht nur der Kultur sondern auch der Form nach die nächste Verwandtschaft auf. Es sind Schüsseln mit Sohlen, deren Form nicht neu ist und deren weit zurückreichende Vorgänger in die — bei uns — älteste neolithische Kultur, in die Köröskultur zurückführen. Diese Feststellung bestätigt natürlich vorläufig keinen anderen Zusammenhang und

¹ Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn. Dissertationes Pannonicae. Ser. II. No. 13. 1938. S. 103.

² Corpus Vasorum Antiquorum. Yougoslavie. Fasc. 3. Pl. 13: 11. Hier bemerken wir, dass es auch im Material des Szegeder Museums ein Bruchstück gibt, welches in die Zóker-Kultur gehört und von dem Csókaer Krementyák stammt.

³ Patay: a. a. O. Tafel II. 1.

⁴ a. a. O. II. 2.

berührt jene Verwandtschaft nicht, welche mit der Laibacher-Kultur und mit den damit verwandten Kulturen schon früher festgestellt wurde. Patay bezeichnet auch die Stücke von Kecskemét und Debrecen als solche und meint, dass alle diese gezierten Gefässe von symbolischer Bedeutung seien.⁵

Er bespricht den Streufund von Hódmezővásárhely-Solt-Palé nicht ausführlicher, aber er deutet an, dass auch dieser in die Gruppe der Schüssel mit Sohlen gehört (Abb. 1: 2., 3., 5—9.). Da diese Funde sich vorläufig in der Sammlung der Universität befinden, können wir über dieselben folgendes berichten.

Sie kamen auf dem Grundbesitz von Bálint Égető in Solt-Palé unter Streufunden zum Vorschein, und konnten damals nicht eingeteilt werden. Durch diese Streufunde werden nicht nur die Scherben der in der Siedlung überall vorkommenden Theisskultur und die der verschiedenen Perioden der Bronzezeit vertreten, sondern auch die charakteristischen Stücke der Badner-Kultur. Die von Patay erwähnten beiden charakteristischen Schüsselbruchstücke sind unzweifelhaft Denkmäler der Zóker-Kultur, in die aber auch jene — ebenfalls hier gefundenen — groben Stücke gehören können, welche mit dem Badner Material zusammen vorzukommen pflegen. Wir denken hier nicht an jene unzweifelhaft identifizierbaren Badner-Stücke, welche in dieser Kultur zahlreich vorkamen, sondern an jene Gefässe, beziehungsweise Bruchstücke von grossem Ausmasse, deren aufgelegte, plastische Verzierungen durch kleine, eingeschnittene, parallele Strichelchen gegliedert sind.

Schüsselbruchstücke kamen nicht nur in Solt-Palé, sondern auch in dem angrenzenden Szakálhát vor. Wir fanden sie im Meierhof von Sándor Nagy (Abb. 1: 1.) in der Nähe des Égető'schen Grundbesitzes. Die beiden Meierhöfe trennt bloss die alte Szegeder Strasse voneinander. Den Grundbesitz von Sándor Nagy aber trennt nur ein enger Ackerweg vom Grundbesitz von Imre Diószegi, wo wir — in dem angrenzenden Teil des Raines — in einigen Gruben erwähnenswerte Funde fanden.

Diese Funde und das vorkommende Material konnten wir erst dann wertschätzen, als ein unzweifelhaft zusammengehöriges Material eines anderswo gefundenen, geschlossenen Fundes (eines Grabes?) uns dazu einen sicheren Stützpunkt gab.

Wir können schon von vorherein verraten, dass dieser Fund bei Vöröskereszt im Stadtgebiet Makó zum Vorschein kam, wo Mihály Párducz die Ausgrabungen führte. Über das Material dieser Ausgrabung werden wir weiter unten ausführlich berichten.

Hier müssen wir noch auf jene Funde zurückkommen, welche in der Grube 13 auf dem Égető'schen Grundbesitz und in der Grube 7 des Grundbesitzes von Diószegi zum Vorschein kamen. Wir müssen gestehen, dass wir damals auf Grund einer verfehlten Analogie

⁵ a. a. O. S. 23.

meinten, dass diese Gefässe in die Hallstatt-Zeit gehören.⁶ Dies schliesst aber jetzt der Fund von Makó vollständig aus.

Die Tiefe der Grube 7 des Grundbesitzes von Diószegi beträgt 150, ihr Durchmesser 150×125 cm. Die Form ist unregelmässig. Wir fanden in ihrem Material sehr verschiedene Gefässe und Bruchstücke. Ein Teil derselben ist ausserordentlich grob bearbeitet, die übrigen sind aber sehr fein. Die rekonstruierbaren Gefässe sind die folgenden:

- a. Ein Gefässchen (Abb. 2.: 4.).
- b. Eine Schüssel (Abb. 2.: 2.). Das Gefäss selbst befindet sich zwar im Vučedoler Material nicht, aber vollständige Analogien der Öffnungsbildung kennen wir von einer platten Schüssel⁷ und von einem zweihenkeligen Topf.⁸
- c. Ein Topf (Abb. 2.: 5.).
- d. Eine Schale (Abb. 2.: 7.). Ihre Form und ihre Verzierung weist uns zu dem Fund von Makó.
- e. Ein Gefässbruchstück (Abb. 2.: 3.).
- f. Ein Töpfchen. (Abb. 2.: 1.).
- g. Ein Töpfchen (Abb. 2.: 6.).

Die Gefässe f. und g. stehen zu dem gehenkelten Exemplar von Vučedol⁹ nahe, was wahrscheinlich macht, dass auch diese gehenkelt waren.¹⁰

Die Form der Grube 13, die wir auf dem Grundbesitz von B. Égető freileigten, ist unregelmässig. Ihr Öffnungsdurchmesser beträgt 148×105, der Bodendurchmesser 104×42, die Tiefe 240 cm. Das Material ist von sehr verschiedener Bearbeitung und wie wir damals erwähnten, ebenso wie das Material der oben beschriebenen Grube 7. gemischt. Das folgende Material kam aus derselben heraus.

a. Ein Gefäss mit Henkel (Abb. 3.: 2.). Dieses Gefäss samt den Gefässen f. und g. der Grube 7, ist mit dem Exemplar von Vučedol verwandt.¹¹

b. Ein Gefässbruchstück (Abb. 3.: 3.). In dem unteren Teil des Gefässes gibt auch das Material von Vučedol ein Beispiel.¹²

c. Ein Schüsselchen (Abb. 3.: 1.). Es erinnert uns ziemlich an die Schüssel b. der Grube 7.

d. Eine Schale (Abb. 3.: 5.). Ihr Hals erinnert uns an das Gefäss c. der Grube 7, aber ihre Gliederung ist viel mehr auffallend.

e. Ein Töpfchen (Abb. 3.: 4.). In der Grube 13 fanden wir ausser Öffnungsbruchstücke, Knotenhenkel und Bruchstücke von Schüs-

⁶ Siehe: Dolgozatok-Arbeiten-Travaux, 1937. S. 72.

⁷ Corpus Vasorum Antiquorum. Yougoslavie. Fasc. 1. Pl. 7: 7.

⁸ a. a. O. Pl. 2: 3.

⁹ a. a. O. Pl. 6: 7.

¹⁰ Das Material der Grube ist im Inventar unter No. 688—716.

¹¹ a. a. O. Pl. 6: 7.

¹² a. a. O. Pl. 4: 5.

seln mit gewundenen Rand, welche auch auf die Badner Siedlung charakteristisch sind.¹³

Aus dem Fundmaterial der Siedlung sind eine hohe Schüssel (Abb. 4.: 4.) und ein Topf (Abb. 4.: 1.) mit gegliedertem Hals erwähnenswert.

Die Gefässe der beiden hier beschriebenen Gruben sondern sich effektiv vom Material der Siedlung ab. In der unmittelbaren Nachbarschaft der Grube 7 befanden sich noch fünf Gruben. Drei derselben lagen abgesondert, drei aber standen miteinander in Zusammenhang.

Das Material der abgesonderten Grube 7 sahen wir schon. In Grube 6 fanden wir keine Scherben, in Grube 9 fanden wir solche aus der Römerzeit. In den Gruben No. 8, 10, 11, die sich gegenseitig berühren, fanden wir Scherben aus der Frühbronzezeit. Die Tatsache, dass nur das bereits beschriebene Material in der abgesondert stehenden Grube 7 vorkam und dies kein frühbronzezeitliches Material störte, erlaubt uns das Ganze als geschlossenes Material zu betrachten und beim Datieren auch die Frühbronzezeit als obere Grenze ausser acht zu lassen. Das abgesonderte Fundmaterial der Grube 13 berechtigt uns zur gleichen Feststellung. Da ein Teil der Gefässtypen identisch oder ähnlich ist, gestattet es uns das gleichzeitige Datieren.

Diese Feststellung unterstützt auch der geschlossene Fund von Makó, der im Stadtgebiet bei Vöröskereszt freigelegt wurde.

Der Fund (Grab?) kam im Juni 1938, aus einer Tiefe von 50 cm, zum Vorschein. Man kann die Zusammengehörigkeit nicht in Zweifel ziehen.

Die Lage der Gefässe zeigt das Bild 5. (Abb. 5.) Unten lag eine umfangreiche Schüssel (a.), in welcher sich ein bauchiges Gefäss (b.) mit zylindrischen Hals befand. Neben dem umfangreichen Gefäss war ein Topf mit Henkel (c.) und eine Schüssel mit Sohle (d.), noch ein Schüsselchen mit eingezogenen Hals (f.), das am Bild nicht zu sehen ist.

a. Ein Schüsselartiges Gefäss. (Abb. 6.: 6.). Sein Typus von gleicher Grösse fanden wir im Badner Material in der Siedlung zu Bodzáspart. Eine gleiche Schüssel kennen wir im Badner Material von Ober St. Veit.¹⁴

b. Ein Gefäss ohne Henkel (Abb. 6.: 2.). Seine nächste Analogie kennen wir, von der Sarvašer Siedlung,¹⁵ zwar sind die Dimensionen desselben nicht gleich.

c. Ein Topf (Abb. 6.: 3.).

d. Eine Schüssel (Abb. 6.: 4. a—c.) Ähnliche Exemplare beschreibt Patay aus Pusztaszer¹⁶ und aus Szentes-Jaksor.¹⁷ In Zusam-

¹³ Das Material der Grube ist im Inventar unter No. 865—883.

¹⁴ Menghin-Wanschura: Urgeschichte Wiens. Taf. 2: 6.

¹⁵ Corpus Vasorum, Yougoslavie, Fasc. 2. Pl. 1: 3.

¹⁶ Siehe die Anmerkung 3.

¹⁷ Siehe die Anmerkung 4.

menhang mit denselben erwähnt er die Exemplare von Csóka,¹⁸ von Hódmezővásárhely, von Kecskemét und von Debrecen, dann von Tököl,¹⁹ von Szentkirályszabadja, von Regöly und von Lengyel.²⁰ Wir kennen die Form der ganzen Gefässe und Bruchstücke von Vučedol²¹ Hier erwähnen wir zuerst das Stück der Sammlung des ref. Gimnasiums zu Kiskunhalas, welches von einem unbekannten Fundort stammt, dann Stücke des Museums von Szombathely, welche in Körmen und die Stücke des Museums von Nyiregyháza, welche in Tiszabercel—Nagyvér gefunden wurden. Das Material und die Bearbeitung der drei letzteren weisen auf eine Importierung nicht.

e. Eine Schüssel. (Abb. 6.: 5.). Ihre Analogie fanden wir in der Grube 7 des Meierhofes von Diószegi.²²

Wie auch das Bild zeigt, gestattet die Lage der Gefässe von Makó mit vollem Rechte auf Gräber zu schliessen, obwohl weder unversehrte noch gebrannte Menschenknochen, oder Asche in den Gefässen, oder in der herumliegenden Erde zu finden waren. Wenn es ein Grab war, so war es ein symbolisches Grab; ein solches kam auch im Gräberfeld bei Pusztastvánháza²³ vor. Ähnliche Erscheinungen kennen wir auch aus Ossarn²⁴ und Breslau.²⁵

Das gemeinsame Vorkommen der Gefässe ist eine Tatsache, wenn wir es auch mit keinem Grab zu tun haben und dies beweist neben der Gleichzeitigkeit gerade so viel, als wenn man sie in Gräbern gefunden hätte.

Die Gefässe müssen also als aus gleicher Zeit stammende betrachtet werden und da unter den Formen keine einzige ist, welche mit dem Material der Frühbronzezeit verglichen werden könnte, und die Formen b. (Abb. 6.: 2.) und d. (Abb. 6.: 4. a—c.) nach den angeführten Analogien in die Vučedol-Zóker-Kultur gehören, haben wir keinen Grund, die mit denselben vorkommenden übrigen Gefässe nicht für solche zu halten, die aus der gleichen Zeit stammen. Ein Beweis dafür ist noch die grosse Ähnlichkeit, die zwischen dem Gefäss a. (Abb. 6.: 6.), und einem Badner Gefäss von Bodzáspart unzweifelhaft feststellbar ist, und die Ähnlichkeit, die zwischen den Gefässen a. (Abb. 6.: 6.), und e. (Abb. 6.: 5.), jedem scheinbaren Widerspruch gegenüber unbestreitbar festgesetzt werden kann. Das Gefäss c. (Abb. 6.: 3.), würde ohne Analogie bleiben, doch kann dessen sichtbare Gliederung in unseren frühbronzezeitlichen Formenvorrat nicht eingereicht werden. Das Vučedoler²⁶ Material liefert uns jedoch

¹⁸ Siehe die Anmerkung 2.

¹⁹ A. É. 1896. S. 290. Abb. 3. — Wosinszky: Az őskor művészeti díszítő tárgyművészete. T. LXXX.

²⁰ A. K. XVI. T. XIII. 135a—b.

²¹ Corpus Vasorum. Young. Fasc. 1. Pl. 6: 2.

²² Siehe das dort beschriebene Gefäss d.

²³ Arch. Hung. IV. S. 18. Grab 6.

²⁴ Eiszeit. 1928. Bd. V. S. 67.

²⁵ Altshlesien. Bd. 1. 1924. S. 72—74.

²⁶ Corpus Vasorum Antiquorum. Yougoslavie. Fasc. 1. Pl. 2: 4. und Pl. 6: 7—9.

ebensolches Beispiel zur Gliederung wie das Aeneolitikum²⁷ oder die Glockenbacher-Kultur²⁸ und auch deswegen haben wir keinen Grund dieses Gefäß für einen zufälligen Ankömmling zu halten.

Auch Alajos Bálint fand, im Sommer 1938 in den auf dem mittelalterlichen Gräberfeld von Mezókovácsháza freigelegten Gräben, gleich gegliederte Bruchstücke mit Knoten, ein Bruchstück einer Schüssel mit eingezogenem Mund und ein Stück mit Verzierung. Es ist auch das gleiche Material von Kotacpart aus dem Meierhof Vata beachtenswert.

Wir müssen auch jene aus Bökény stammenden beiden Gefäße erwähnen, von welchen das eine Gefäß eine vollständige Analogie der Abbildung 2.: 1., 6. und 3.: 2., das andere der Abbildung 2.: 7. und 6: 5. ist.

Das Datieren des Fundes von Makó ist auf Grund der Erwähnten unzweifelhaft. Dies unterstützt auch der hier abgesondert gefundene einhenkelige Topf (Abb. 6.: 1.) welcher auch mit der groben Keramik aus Vučedol²⁹ eine Verwandtschaft aufweist, selbst dann, wenn die Henkelausbildung nicht die gleiche ist. Das Gefäß hat eine breite Öffnung, einen etwas aufwärts gebogenen Rand, eine sanfte Ausbauchung und einen kegelförmigen unteren Teil. Sein Henkel geht aus dem Mundrand hervor und passt sich unter dem Hals an, der sich etwas aufwärts biegt. Von der Gegend des Henkels geht eine herumlaufende, plastische Verzierung aus, deren mit einem tiefen Einschnitt ausgebildete Gliederung, uns an die gleiche Verzierung der Badner-Kultur erinnert. Die Gliederung der gleichen Verzierung der frühbronzezeitlichen Gefäße ist nie so ausdrücklich. Die Farbe ist grau. Die Höhe beträgt 23.5, die Öffnung 18.5, die Breite 22.5, die Sohle 12 cm.

In der Seidlung bei Makó-Vöröskereszt, die in der Bronzezeit, später in der Römerzeit durch neue Ansiedlungen gestört wurde, fand man unter 34 Gruben in 7 (5., 17., 20., 21., 23., 26., 31.) Bruchstücke aus dem Aeneolitikum. Darunter befanden sich auch Scherben der Badner- und der Zóker-Kultur. Sehr beachtenswert ist ein — mit Rand versehenes — Backofenbruchstück, welches in der Grube 17. gefunden wurde (Abb. 7.). Deswegen ist es wichtig, weil ähnliche Bruchstücke auch unter den Badner Gefäßen in Viss (Museum zu Nyiregyháza) vorkamen.

Der Fund von Makó macht auch die Herkunft des Materials der beiden Gruben von Hódmezővásárhely klar. Die vollständige Analogie des Gefäßes e. (Abb. 6.: 5.) knüpft die Makóer Gefäße an das Gefäß d. (Abb. 2.: 7.) der Grube von Diószegi, nicht nur auf Grund der Form, sondern auch der Verzierung. Es wäre schwer sich eine vollständigere Analogie vorzustellen. Die samt diesem Gefäße

²⁷ 24—25, Bericht. Tafel 16: 1. und 6.

²⁸ Patay: a. a. O. Taf. I. 7.

²⁹ Corpus Vasorum. Yougoslavie. 3. Pl. 1: 1, 3., 6., 7., 9. aber mit einer anderen Henkelausbildung.

zum Vorschein gekommenen, gegliederten Formen (Abb. 2.: 1., 6.) deuten auch auf die Verbindung hin. Diese Verbindung zeigt auch das Gefäss, dessen oberer Teil abgebrochen ist (Abb. 2.: 3.) dessen Halsanpassung mit der eingetieften Linie uns an das Makóer Gefäss b. (Abb. 6.: 2.) auch dann erinnert, wenn die Knoten an der Ausbauchung fehlen. Die in dieser Grube gefundene Schüssel (Abb. 2.: 2.) führt uns zu der Schüssel (Abb. 3.: 1.) der Grube 13 des Meierhofes Égető. Mit denselben fanden wir das gegliederte Gefäss (Abb. 3.: 5.) gerade so, wie das kleinere Henkelgefäss, (Abb. 3.: 4.) welches mit Knoten verziert ist und einen gegliederten Hals hat; dieses kann — obwohl seine Ausführung grob, und seine Grösse abweichend ist — mit dem Makóer Gefäss c. (Abb. 6.: 3.) als verwandt betrachtet werden.

Diese Berührungen weisen auf den Zusammenhang der drei geschlossenen Funde hin. Wir müssen also diese Gruppe auch dann absondern, wenn wir bei unseren jetzigen Kenntnissen nicht mit Entschiedenheit behaupten können, dass alle in die Zóker-Gruppe gehören. Man kann sie in keine andere Gruppe einreihen, das verfehlte Datieren in die Hallstatt-Zeit ist aber gerade unmöglich. Aber eine bestimmte Antwort können wir nur dann geben, wenn uns eine derartige Menge von Zóker-Gefässen und gut überprüften Bruchstücken zur Verfügung stehen, wie aus dem Badner Material von Bodzáspart und wenn das gesammelte Material auch die vernachlässigte Haus-Keramik berücksichtigen wird. Dann kann später davon die Rede sein, ob es ein Zufall sei, dass die äusserst charakteristischen Zóker-Schüsseln den Schüsseln der Körös-Kultur gleichen, und ob die Bodenausbildung der Ausbildung derselben gleich ist. Die Ähnlichkeit kann aber auch so nicht abgeleugnet werden.³⁰ Auf diese Fragen kann aber der ungarische Boden allein kaum eine Aufklärung geben.

Ausser der hier erwähnten geschlossenen Funde möchten wir noch auf einige Streufunde hinweisen, deren Zóker-Ursprung nicht in Zweifel gezogen werden kann.

Im August 1939 gruben wir auf der Nagytatársánc (Grosse Tartarenschanze) in dem Stadtgebiet von Hódmezővásárhely, auf dem Grundbesitz von Bálint Török, im Inneren der Schanze. Im Meierhof selbst führten wir an drei Stellen Ausgrabungen aus.

An einer der Stellen sind samt spätbronzezeitlichen Scherben

³⁰ Wir weisen hier darauf hin, dass das Gefäss des Corpus Vasorum Yougoslavie Fasc. 1. Pl. 4: 3. in das Material jeder Siedlung der Körös-Kultur hineinpassen würde. Ebenfalls gleicht die Form des Pl. 6: 1 mit ihrem oberen Teil den kugelförmigen Schüsseln der Körös-Kultur. Der untere Teil der Schüssel Pl. 6: 1—3 gleicht aber teils den Füßen der Gefässe, teils den der Lichtscherben. Es soll uns hier erlaubt werden, uns auf die Folgenden, aus der Körös-Kultur stammenden, Gefässe zu berufen: Dolgozatok, Bd. VIII. Tafel V. 1., 4., 13., Tafel XVII. 1., 12., Tafel XXX. 6., Tafel XXXI. 14., Tafel XXXIV. 4., 6., Tafel XXXIX. das untere Bild 2., Tafel XLI. 11., dann Bd. XI. Tafel XIII. 9., 10., 12., 31. Diese entscheiden die Frage freilich nicht.

auch frühkupferzeitliche Scherben zum Vorschein gekommen. Dies wiederholte sich auch auf dem Gebiet hinter dem Meierhof, aber mit dem Unterschied, dass hier neben den Bruchstücken der Spätbronzezeit auch Bruchstücke der Halstatt-Zeit zu finden waren. An der dritten Stelle fanden wir Scherben bloss aus der Spätkupferzeit.

An der zweiten Stelle, in einem der Gräber, kam eine kleine platte Hacke, aus einem anderen naheliegenden Grab aber ein inkrustiertes Zóker-Bruchstück (Abb. 1.: 4.) zum Vorschein. Sonst fanden wir im Material nichts, woraus man auf diese Kultur folgern könnte. Das Vorkommen des frühkupferzeitlichen Materials war bei der begläubigten Feststellung befriedigend, weil es ohne dieses schwer gewesen wäre die Berührungen aufzufinden, da das übrige Material viel jünger ist. Die Zóker-Kultur hat also auch in der Nagytatársánc ihre Spur.

Damit befinden sich also schon zwei solche Fundstellen in dem städtischen Gebiet von Hódmezővásárhely, wo wir diese Kultur vorfinden, aber sie sind vielleicht noch nicht die letzten. Im Museum des ref. Gymnasiums ist ein Gefässbruchstück samt vier charakteristischen Badner-Scherben, dessen zickzackförmige, eingetiefte Verzierung uns an das Stück erinnert, das wir von Vučedol³¹ kennen. Die Form empfiehlt aber eine Vorsicht. Dieses Stück kam als Streurund aus dem städtischen Gebiet Gorzsa in die Sammlung. Bei unseren Ausgrabungen in Gorzsa konnten wir seinen Fundort nicht feststellen. Die Zugehörigkeit dieses Stückes in diese Kultur steht nicht ausser allem Zweifel.³²

Umsomehr aber gehört der Streufund (Abb. 4.: 2.) hierher, der im Szegeder Museum als ein im Inventar noch nicht aufgenommenes Material aufbewahrt wird. Dieser Fund kam, nach den Aufzeichnungen des Herrn Ferenc Móra, aus Öttömös ins Museum, als Geschenk der Gebrüder Rohonczy. Seine Fundumstände sind unbekannt. Nicht nur die charakteristische Verzierung reiht dieses Gefäss unzweifelhaft in diese Kultur, aber auch seine Form und seine Henkel, die uns an die Badner-Kultur erinnern.³³

Auch das — angeblich aus Sövényháza stammende — Gefäss (Abb. 4.: 5. a., b.) befindet sich im Szegeder Museum, an dessen Knoten und Rücken sich kleine, parallele Einschnitte befinden und deren Gefässform auf die Gruppe von früher her hinweist. Seine vollständige aber viel kleinere Analogie kennen wir aus dem Zóker-Material des Museum von Pécs.³⁴ Diese Form kommt auch in der inkrustierten pannonischen Gruppe vor, wie dies ein Kecskéder Gefäss des Museums von Komárom³⁵ rechtfertigt. Es beweist auch den grossen Einfluss der Zóker-Kultur auf die Ausbildung des heimischen bronzezeitlichen Formenvorrates.

Dr. János Banner.

³¹ Fase. 1. Pl. 32: 4., 7., 8., 21., 23., 24.

³² Wosinszky: a. a. O. Tafel VI. 2.

³³ Siehe: Corpus Vasorum Yougoslavie. Fase. 2. Pl. 1:3 von Sarvaš.

³⁴ 24—25. Bericht. Tafel 20. 6.

³⁵ Inventar. No. III. B. 1.

A hódmezővásárhelyi Nagytatársánc.

(Ide tartozik az I—V. tábla.)

A Hódmezővásárhely thj. város határának keleti szögletében fekvő Nagytatársánc, nem ebben a közleményben szerepel először az irodalomban.

Először Karácsonyi János¹ említi könyvének Pusztaföldvarról szóló részében, ott, ahol a község területéhez tartozó „szőlősi sáncoknak” vagy „nagytatársáncoknak” nevezett földvarról szól. Sem eredetéről, sem a róla esetleg máig is élő mondákról egyáltalában nem beszél. A munkájához mellékelt térképen, annak méreteihez viszonyítva túlzottan nagyméretű köralakú sáncnak jelzi.

Később Borovszky Samu² könyvében találkozunk a Nagytatársánc nevével. Földvár történetével foglalkozva, annak nevét a szőlősi Nagytatársáncból (hajdani földvár) származtatja — teljes joggal. — Megtévesztheti az érdeklődőt a munkához mellékelt térkép, amelyen, a mérethez viszonyítottan, még a Karácsonyi-féle térképnél is erősebben nagyított, teljes köralakú sánc van a helység neve mellett feltüntetve.

Szeremlei Samu³ ismételten is foglalkozott a Nagytatársánccal, annyira tüzetesen, hogy már ezért is megérdemli, hogy kutatásának eredményeit behatóbban ismertetve, kritika tárgyává tegyük.

Szeremleivel polemizálva, Csallány Gábor⁴ említi újból a Nagytatársáncot, de az ő hozzászólása inkább csak elméleti, nem a helyszínen szerzett tapasztalatok alapján készült.

Legutóbb Follajtar Ernő⁵ említi a sáncot, közleményének Pusztaföldvarról szóló részében, de hogy a vidéket nem ismeri, kitűnik abból, hogy a szőlősi puszta területén húzódó nagyméretű „határsánc”-ról beszél.

Tudtunkkal más még nem foglalkozott a Nagytatársánccal, sőt talán még az sem túlzás ha azt állítjuk, hogy az itt felsorolt munkák nem igen vitték a sáncot és régészeti problémáit a szakemberek elé.

Valamennyi közül Szeremlei munkája érdekel bennünket a legjobban. Nagy felkészültséggel fogott hozzá a Nagytatársánc történelmi és régészeti kérdéseinek megoldásához. Helyes érzékkel az ástudományára akarta bízni annak tisztázását, de eredményre még

sem jutott. Nem pedig azért, mert a Nagytatársánc kutatásával, illetőleg annak eredményeivel azt a tételt akarta bizonyítani, hogy a sánc hún eredetű s Attila székhelyével azonos, amelyet később a gepida fejedelmek és az avar khánok is laktak.⁶

Feltűnő, hogy Szeremlei két munkája között igen sok az eltérés, ha nagyjából meg is egyeznek. Ez az eltérés, főleg a sánc méreteire vonatkozik. Míg az előbbi munkában⁷ a sánc szélességét alól mintegy 7—10, magasságát 2—3 méterre, az utóbbiban⁸ alól 60—70, felől 40—50, magasságát 2—4 méterre teszi, de még ebben sem következetes, mert az utóbbi munka más helyén már 50—70 méteres szélességről és 2—8 méteres magasságról beszél.⁹

Ezek az eltérések valóban zavarólag hatnak. Még inkább zavar az, hogy egyik középkori falu (Szöllős, vagy Földvár?) templomának megtalált alapfalait egyszer¹⁰ a sáncon belől, másszor¹¹ azon kívül jelzi. Ennyi eltérés valóban óvatosságra int.

De hagyjuk figyelmen kívül az előbb megjelent munkát. Ezt annyival is könnyebben megtehetjük, mert az utóbbi sokkal részletesebb s későbbben jelenvén meg, Szeremlei megfigyeléseinek és végleges álláspontjának is jobban megfelel.

Ebben a munkában három helyen is¹² foglalkozik a sánccal. Két helyen¹³ térképet is közöl róla.

A térkép (I. tábla VIII.) Herczóg József városi mérnök eredeti felvétele. Egyenesen Szeremlei munkája részére készült. Néhány kisebb-nagyobb eltéréstől eltekintve, elég jónak mondható. Áll ez különösen a nagytatársánci részre vonatkozóan. A szöllősi rész, nemcsak hogy nem megbízható, de, szándékai ellenére is, határozottan félrevezeti a szemlélőt. Ez magyarázza meg, hogy Szeremlei, akinek térkép ismerete nem lehetett olyanfokú, hogy egyszeri megtekintés és terepszemle után a térkép hibáit azonnal észrevegye, valóságos sáncrendszerrel¹⁴ beszél s mind azt, amit a térképen hibás rajzolásban együtt lát, összetartozandónak is tartja s amit a térkép — ismeretlen okból — fel nem tüntet, azt nem is keresi.

A térkép a hódmezővásárhelyi határnak négy dűlőjét: a Barackos-, Aranyad-halmi-, Nagytatársánci, és Szöllősi-dűlőt tünteti fel, a szöllősi pusztá érintkező részével együtt.

A szöllősi pusztai részen egy, nyugat-keleti irányba haladó, sáncszerűnek jelzett, „magaslat” húzódik végig, amelynek keleti végén két, egymást kiegészítő félköralakú sánc van jelezve. A „magaslat” közvetlenül a határút mellett „mélységgel” érintkezik. Ez meg is felelne a valóságnak, de a mélység valójában sokkal keskenyebb s mellette még egy partszerű kiemelkedés húzódik, ami a térképen nincs jelezve. Ez az emelkedés az 1:25000 méretű térképen (I. tábla IX.) jól látható. Ettől nyugatra következik egy, a térképen látható, de külön nem jelzett, hosszan elnyúló ér, amely délnyugat felé a szöllősi dűlőben, majd tovább egész a Szárazérig folytatódik. Északkelet felé Földvár, illetőleg a szöllősi köralakú sánc felé van folytatása.

Ez a — Szeremlei szerint is — 250-300 m széles kiszáradt ér (lásd az V. tábla 3. képén) választja el a Nagytatársáncot a szőlősi kőrsáncról. Ennek az érnek, máig is erősen feltűnő mélysége is bizonyítja, hogy az általa elválasztott két sánc egymással semmiféle szerkezeti összefüggésben nem állott, bár nem kétséges, hogy mind a kettő mesterséges alkotás. A szőlősi kőrsánc mesterséges eredetével szemben a térképen jelzett „magaslat” helyenként pár száz méter széles természetes hátság, amelynek déli oldalán, az előbb említett érrel is összefüggő, kiszáradt vízmeder húzódik.

A szőlősi pusztán lévő emelkedéseket tehát nem kell figyelembe vennünk akkor, amikor a Nagytatársánc régészeti és történeti problémáit tárgyaljuk. Hogy eddig figyelembevették, az a hibásan megrajzolt térképnek, még hibásabban való értelmezésén múlt.

A Nagytatársánc az Aranyad-halmi és Nagytatársánci dűlők területére esik. A Herczóg-féle térkép (I. tábla VIII.) szerint is, félkör alakban támaszkodik arra a kiszáradt érre, amely egykor a sánc keleti részére eső két vége mellett elfolyva, a Szárazérbe torkollva, hozzátartozott a Maros, illetőleg Kőrösök vízrendszeréhez. Az ér olyan mély volt, hogy a benne hömpölygő víz tömege teljes biztonságot nyújtott az érre támaszkodó sánc lakóinak. A szabálytalan félkörív teljes hossza 3060, az ív két végének egymástól való távolsága 1800 m.

A Herczóg-féle térkép, ha nem is mindenütt, de még is mutatja, hogy a sánc kettős. Ez az 1:25000 méretű térképről (I. tábla IX.) nem tűnik ki. A kettős sánc külső oldalánál széles árok húzódik, amely a már említett kiszáradt érrel volt összeköttetésben. Ebből is látszik, hogy az ér volt a keleti részen elhelyezett védelmi vonal. A sánc északkeleti vége mellett, a vizesárok külső oldalán halom emelkedik — a térkép szerint is. Ezt a halmot a térkép (I. tábla VIII.) „régí földvár” jelzéssel tünteti fel. A sánc délkeleti végénél a térkép halmot nem jelez, holott ma is határozottan megállapítható. A földvárnak jelzett halom, magában természetesen nem földvár, de a délkeletivel együtt — mint látni fogjuk — szervesen hozzátartozik a Nagytatársánchoz. Ez a térképről egyáltalán nem tűnik ki.

A térképen a sánc vonulatán négy kapu van ábrázolva. Az 1:25000 méretű térképen csak kettő. Az első a mai Bor Antal tanya udvarára esik, a második a Kunos József földjére. Ez a kettő az 1:25000 méretű térképen is megvan. A harmadik a Zalai Pál földjén lévő téglavető melletti földön, a negyedik a Bánki Horvát Mihály tanyája előtt. Valamennyi mai napig is megállapítható ugyan, de szervesen — mint látni fogjuk — csak egy tartozhatik a sánchoz, és pedig a Kunos József földjén lévő. A többieknek csak a felülete kopott le s így kapuknak tekinteni már csak azért sem lehet egyiket sem, mert a külső vizesárok mindegyiknél ma is elég mély. A Kunos-féle földön azonban nemcsak a kapu kivágása látszik meg, de nem olyan mély a vizesárok sem.

Szeremlei több térképet is ismer. Ilyenekül említi az 1751. évi földesúri térképet, amelyen a sánc alakja négyszögű, az 1774. évi Vertics-féle térképet, amelyen ellipszis alakú s több kisebb, meg nem nevezett későbbi időből származó térképet, amelyeken lekerekített négyszög alakú.¹⁵ Mindezekhez hozzávehetjük a József császár idejéből való, 1783. évi térképet (I. tábla V.), amelyen a Nagytatársánc négy vonallal, szögesen ugyan, de nyitottan van ábrázolva, míg a szőlői sáncnak négyszög alakja van.¹⁶

A régi térképek természetszerű ellentmondása, de főleg az 1:25000 méretű és a Herczog-féle térkép szembetűnő különbségei késztettek arra, hogy a Nagytatársánc rendszeres feltárása előtt megkísérleljem a sánc légifelvételének kieszközlését. A Légügyi Hivatal kérésemet teljesítette, a felvétel elkészítését a szegedi repülőezredre bízta s az elkészített felvétel közzétételét 163,832/1939. szám alatt engedélyezte. Kötelességemnek tartom, hogy mindezekért őszinte szívvel mondjak köszönetet úgy a Légügyi Hivatal vezetőjének, mint a felvételt készítő repülőezred parancsnokának. Munkájuk nélkül valóban nem tudtam volna eredményesen dolgozni.

A felvétel 1:4000 arányban 1939 június 27.-én készült el. Ez a felvétel véglegesen tisztázta azokat a kérdéseket, amelyeket az ellentmondó térképek alapján tisztázni nem lehetett volna s immár kétségtelenné tette a sánc mesterséges eredetének sokszor vitatott kérdését is.

A térkép (II. tábla) alapján a sánc fekvéséről a következőket állapíthatjuk meg:

A csaknem többé-kevésbé félkörösen elhelyezkedő kettős sánc arra az érre (II. tábla X. jelzés és V. tábla 3. nyíl jelzés.) támaszkodik, amely — mint már említettük — a Szárazérrel volt összeköttetésben. Az ér északkelet-délnyugati irányban húzódik a város határának ezen a részén. Az ér folyása szabta meg a sánc elhelyezkedését. Ez az oka annak, hogy a nagyjában keletfelé néző sánc egyik vége az ér megfelelő szakaszának délnyugati, a másik északkeleti részén van.

A félköríves sánc és az ér által határolt védett rész, egy kerek 12 km² területű magaslaton terjeszkedik. A magaslat meghaladja a 100 méteres tengerszínfeletti magasságot. A magaslat és az ér másik partján lévő emelkedés határozta meg a közbevágódó ér futásirányát, aránylag szűk és mély medrét. Kétségtellenül megállapítható, hogy az ér délnyugati folytatása sokkal szélesebb és kevésbé mély. Ugyanez áll az északkeleti részre is. Az említett tényezők hatása alatt kialakult folyómeder s a mellette fekvő magaslat adták azt a természet által is védett pontot, amelyen az ember — mint látni fogjuk — már a neolitikum legvégső szakaszában megtelepedett. De ez az egyoldalról már védett terület későbbi időben, a vidéknek egyetlen olyan alkalmas pontja volt, amely egy ilyenalakú sánc építésének minden előfeltételét megadta.¹⁷ A sánc belsejében a telepü-

lés lehetőségét azok a vízerek szolgálták, amelyek — elszántva bár, de — mai napig is megállapíthatók.

A sánc tehát kettős (III. tábla 1. B., D., IV. tábla 1. B., D., III. tábla 2. B., 3. D., IV. tábla 2. B., 3. B., V. tábla 1. B., 2. B. jelzés). Külső oldalán széles vizes árok kiszáradt medre helyezkedik el. Ez az árok (IV. tábla 1. A., 2. A., 3. A., V. tábla 1. A., 2. A.) félreismerhetetlenül belemélyed a sáncon kívüli, legtöbb helyen a sánc belsejénél mélyebben fekvő fölszínbe. Az a néhány hely, ahol a külső rész fölszíne nem alacsonyabb a sánc belsejénél — itt-ott a külső sáncnál sem — még jobban szemlélteti a külső vizesárok jelentős bemélyedését. (V. tábla 1. A., 2. A.)

A külső árok közvetlenül az érbe torkollott, ha mai fölszíne kissé magasabbnak is látszik. Az árkon kívül, a sánc déli végétől délnyugatra, az északi végétől északkeletre egy-egy mesterséges halom helyezkedik el, amely — úgy látszik — a sáncnak az érpartjára ereszkedő végeit erősítette, illetőleg védelmezte. Előretolt védelmi pontjai voltak ezek a sáncnak.

A vizesárok szélessége 27—37 m közt van. Közvetlenül mellette fut a félköríves külső sánc (III. tábla 1. B., 2. B., IV. tábla 1. B., 2. B., 3. B., V. tábla 1. B., 2. B.), majd egy ma sokhelyen már alig megfigyelhető, de legtöbb helyen jól látszó mélyedés (III. tábla 1. C., 2. C., IV. tábla 1. C., 2. C.), amely ma sehol sem éri el a külsőárok fölszínének mélységét. Ennek a mélyedésnek belső oldalán emelkedik a szintén félkörívesen haladó belső sánc (III. tábla 1. D., 3. D., IV. tábla 1. D.), amely a sánc belseje felé lejtve itt-ott teljesen elvész a belső szinten, de legtöbb helyen ma is jelentős magas. A két sánc közti mélyedésnek különböző méretei azt a gyanút kelthetik, — és mint látni fogjuk teljes joggal — hogy ez a belső árok egykor sokkal mélyebb lehetett.

A légifelvételen három kapuszerű bemélyedés figyelhető meg. Ezek közül egy valóban kapu lehetett. Ez a Kunos József földjén van, a másik kettő a Zalai-féle téglavető mellett, illetőleg a Bánki Horvát-féle földön; a negyediket a Bor Antal tanyájának fái eltakarják.

Bennünket ezek közül csak a Kunos-féle földön lévő érdekel, mert ez — mint már a Herczog-féle térkép elemzésénél is láttuk — valóban az eredeti bejárat lehet. (II. tábla K-K.) A többi csak későbbi, a sánc szerkezete szempontjából figyelembe nem vehető kopás.

A kapu nyitott része 25 m széles. Előtte a külső árok feltűnően sekély. Ez sejteti, hogy a külsőárookban lévő víz két oldalról jött az árokba. A kapuval szemben, annak csaknem pontosan középirányában, kisebb halom látszik, amely látszólag hozzátartozik a kapu védelmi berendezéséhez.¹⁸

A sáncranézve a légi felvétel többet nem mond. De ez is elegendő úgy a forma kétségtelen megállapítására, valamint annak a sokszor kísértő gondolatnak megcáfolására, hogy a sánc természetes

eredetű volna. Ezt ugyan már az egyszeri bejárás is félreérthetetlenül mutatja. Szeremleinek tehát ebben a tekintetben a légi felvétel is igazat adott.

A térkép és a hely ismeretében most már nem lehetett más a feladatunk, minthogy a sánc szerkezetét és lehetőleg korát is megállapítsuk s tisztázzuk azt a kérdést kik laktak területén keletkezése előtt, kik építették és kik lakták az idők folyamán?

Az 1939 július 31.-től augusztus 26-ig, 378 munkanapon keresztül folytatott ásítás¹⁹ valamennyi kérdésre feleletet adott. Ez alatt az idő alatt a sáncot és a külsőárkot egy-egy helyen (I. tábla I., Ia., II., IIa., II. tábla I. II—I. II. és Ia. IIa—Ia. IIa.) keresztülvágtuk; három helyen (I. tábla II., IIa., III., IIIa., IV., IVa., II. tábla I. II—I., II., Ia., IIa.—Ia., IIa., III—IIIa., IV—IVa.) a külsőároktól a belsősáncig felmértük; egy már részben feltárt helyen (II. tábla Z.) nemcsak az ott talált leleteket hitelesítettük, de a magunk munkáját is ellenőriztük s a területnek a sánc keletkezése előtti és jóval későbbi lakóiról is adatokat kaptunk. Ezeket az adatokat a sánc belsejében négy helyen (II. tábla T., J.) végzett ásítások nemcsak hitelesítették, de több korról is bőséges adatokat adtak.

A három felmérés azt mutatja, hogy a sánc egyes helyein a különböző részek (külső árok, külső sánc, belső árok, belső sánc) nem pontosan egyforma nagyságúak. Ez az alább részletezendő méretek-ből is megállapítható.

A Török Bálint földjén felvett méretek adták az egész méréshez a kiindulási pontot. Ezt a mérést ugyanis ott hajtottuk végre, ahol a külső és belső sáncot 64 m hosszúságban feltártuk. (I. tábla I., II., II. tábla I. II—I. II., III. tábla I.) Ez a feltárás csak a sáncra szorítkozott. Ezen a helyen ugyanis a külső árkot, amely pedig nyilvánvalóan szerves része a sáncnak, nem vághattuk át, mert olyan területre esett, ahol nem dolgozhattunk. Ennek feltárását tehát a területhez legközelebb eső szabad részen, Bor Antal (I. tábla Ia., II. tábla Ia. IIa—Ia. IIa., IV. tábla I.) tanyájában végeztük el.

A Török Bálint földjén lévő sáncrész átmetszése világosan megmutatta azt az eredeti fölszínt, amelyre a külső és belső sánc épült. (Lásd a III. tábla 1., 2. és 3. képeken húzódó, mai fölszín alatti egyenes fekete réteget.) Ez az eredeti humuszréteg csaknem tökéletesen vízszintes vonalban rajzolódott ki a felhordott föld alatt. (Lásd az I. tábla I. képen ábrázolt szelvényen húzódó vastag fekete vonalat.)²⁰ Így nagyon könnyű volt ennek a vízszintes vonalnak a kitűzése a külső árok másik oldalán lévő, többé-kevésbé eredeti helyén található fölszínen is. Az így átmért pont volt a kiindulás helye. Ettől a ponttól 37 m távolságra volt a külső sáncnak az a helye, ahol az eredeti humuszréteg a mai fölszínre kiütközött a felhordott sánc alól.

A külső árok tehát a feltárt szelvény folytatásában 37 m széles volt. (I. tábla IIa.) Mai legmélyebb²¹ pontja a 20. m-nél a fölszín alatt 89 cm.

A külső sánc feltöltése (I. tábla II., III. tábla 1.) az eredeti humusréteg fölé a 37. méternél kezdődik. Legmagasabb pontját az 52. méternél éri el. Itt 152 cm-rel emelkedik az eredeti fölszín fölé. (III. tábla 2.) Innen lassan ereszkedik a belső árok felé, de a mai formában soha sem éri el az eredeti fölszínen levő 0 pontot. Legjobban megközelíti a belső árok közepe táján a 66. m-nél, ahol 62 cm-rel fekszik annál magasabban. (III. tábla 1.) Innen kezdve újra emelkedik és a 80. és 82. m közt éri el a fölszín fölötti legmagasabb pontot, 155 m-es emelkedéssel. (III. tábla 3.) Ezután már állandóan lefelé halad és 98. m-nél 58 cm-re ereszkedik a fölszín 0 pontja fölé. Ezt a helyzetet szemmel láthatólag még tovább is megtartja, ami azzal magyarázható, hogy a sánc belseje is emelkedett térszínen van ezen a részen.²²

A sánchoz tartozó földmunka szelvénye itt, természetesen a külső vizesárok beleszámításával, kerekén 100 méter.²³

A második mérést a Bánki Horváth Mihály földjén végeztük. (II. tábla IV—IVa.) Itt úgy a külső árok, mint a külső sánc ma is gyes. (IV. tábla 2.) Feltételezhető tehát, hogy ez a terület még nem volt feltörve s így az eredeti térszíni formát és az eredeti mélységet és magasságot a legjobban megtarthatta. Az eredeti fölszín magasságát a külső árkon kívüli mai térszín itt is éppenúgy megadja, mint a Török Bálint-féle földön átmért 0 pont. Az árok külső szélétől kezdtük tehát a mérést. Az árok szélessége itt is 37 m (I. tábla IIIa.) volt. Legmélyebb pontja a 26. méternél van. Itt 137 cm. Lényegesen mélyebb tehát, mint az első mért helyen.²⁴

Minthogy ezen a területen nem feltárást mértünk, hanem a mai felszínt, a kettős sánc magassági adatait a külső árok külső partján kijelölt 0 ponthoz kellett viszonyítani. Ezt egyszerű méréssel végre lehetett hajtani. Így alakult ki az a méretsor (I. tábla III.), amely a 37. m-nél lévő 0 ponttól kiindulva a 46. m-nél érte el a legmagasabb emelkedést, ahol 158 cm magasra emelkedett az adatokból kiszámítható eredeti térszín fölé. Innen befelé lejtve 59.-nél jutott a legmélyebb pontra, ahol 100 cm-re volt a kiszámított fölszín fölött. Majd folytonosan emelkedett és 76.-nál elérte a 158 cm legmagasabb pontot. Innen újra lejtett, de minthogy a belső térszín itt magasabb 94. m után 80 cm körül állandósult s ezt látszólag tovább is megtartotta.²⁵

Lőrinc István tanyájánál (II. tábla III—IIIa.) a helyzet egészen más, mert itt a külső árok külső partján, a külső sáncnál is magasabb természetes magaslat vonul, ami felületes szemléletre azt a látszatot keltheti, hogy itt a sánc nem kettős, hanem hármas. Beható tanulmányozás után könnyen megállapítható, hogy a harmadik sáncnak látszó rész, természetes vonulat. A kettős sáncon mindenütt megállapítható felhordott felső sárgaföld réteg ezen nincs meg. Ezt az éppen akkor történt tarlóbuktatás friss szántásából kétségtelenül meg lehetett állapítani. Ennek tisztázása tehát nem okozott nagyobb ne-

hézséget, de az eredeti fölszín 0 pontjának megállapítását, éppen az a természetes emelkedés tette lehetetlenné. Mérni pedig azért kellett éppen ezen a helyen, mert itt a külső árok gyeppel van borítva s így, a már kifejtett okokból, megközelítheti az eredeti legmélyebb pontot. Ez a pont pedig itt, éppen azért, mert az árok a természetes magaslat és a külső sánc között feküdt, feltűnően alacsonynak látszott. (V. tábla 1. és 2.)

Az eredeti fölszín 0 pontját ki kellett számítani. Ebből a célból az előző két méréssel megállapított külső és belső sáncok magasságának négy adatát vetettük össze. (A mérést a legmagasabb ponthoz igazítottuk s az így nyert adatokból számítottuk.) Ezek szerint a Török Bálint-féle földön mért adatok alapján a külső sánc 152, a belső 155 cm magas. A Bánki Horváth Antal földjén, az átmért 0 pont fölött a külső sánc 158, a belső 157 cm. E négy adatot véve figyelembe aligha tévedtünk ha a sánc alatt meglévő eredeti fölszínt itt is 150 cm körül tételeztük fel.

A mérésnél kiindulási pontul felvett 0 pont, a sánc legnagyobb magasságával egy szintben, a természetes magaslatnak is a legmagasabb pontjával esik össze. A természetes eredeti fölszínnek megfelelő kiszámított, 0 pont pedig, ettől 17 m-re esik. Az árok másik partjára, a belső sánc tövére átmért 0 pont pedig a 45. m-nél van. Így a külső (I. tábla IVa.) árok csak látszólag szélesebb, mint a másik két helyen. Valójában azonban jóval keskenyebb. Az ott mért 37 méterrel szemben itt csak 28 méter. Ezt csak azzal lehet magyarázni, hogy az árkon kívül eső magaslat, szélesebb árok ásását akadályozta. Olyan kiugrás viszont, amely a természetes emelkedésnek külső sáncként való kiképzését tette volna lehetővé, a sánc szabályos alakját rontotta volna el s így annak védelmét tette volna nehezebbé. Ismerve azt a gondos körütekintést, amellyel — mint láttuk — az építésre alkalmas területet kiválasztották, az itt megállapított tény valóban nem lephet meg.

A kiszámított és minden egyéb mérettel indokolt 0 pontnak itt történt megállapítása nemcsak az árok szélességének méretét kisebbitette meg, de annak 250 cm-es mélységét is. Kitűnt, hogy a legnagyobb mélység csak éppen hogy eléri a 102,5 m-t, a 31. méternél. Ez pedig lényegesen kisebb a második mérés adatánál, az elsőnél viszont alig számbavehetően nagyobb. Pedig hangsúlyoznunk kell, hogy az egész sánc területén látszólag itt a legmélyebb a külső árok.²⁶

Itt kezdődik a sánc emelkedése a kiszámított eredeti fölszín fölé. Az emelkedés (I. tábla IV.) itt elég rohamos. 58.-nál már eléri a legmagasabb pontot, 150 cm emelkedéssel, majd ismét lefelé halad, de a kiszámított eredeti fölszínt csak 50 cm-re közelíti meg a 79. m-nél. Innen tovább emelkedve a 101. és 102. közt 155 cm-re emelkedik. Ez a sánc azonban, a másik kettőtől eltérően — alig észrevehetően halad lefelé. Még 110. m-nél is 130 cm-rel van a kiszámított eredeti fölszín fölött.²⁷

Ezen a helyen tehát a sáncmű annak ellenére, hogy az árok keskenyebb, szélesebbnek látszik, mint a másik két helyen, de ez csak látszólagos. Ha figyelembe vesszük a kiszámított eredeti magasság 17-es kezdőpontját s azt, hogy még a 110-en túl is befelé lejt, itt is kb. 100 méteres szélességet mérhetünk.

E három mérés adatait egybevetve azt látjuk, hogy a külső árok szélessége 28—37 m közt változik, az egész sáncmű szélessége pedig átlagosan 100 méter körül van. A külső árok eredeti fölszín alatti mai mélysége 89—137, a belsőé 50—100 cm. A külső sánc magassága 150—158, a belsőé 155—158 cm. A két sánc legmagasabb pontjának egymástól való távolsága 26, 30, illetőleg 44 méter, ami a belső árok eredeti szélességének, a külsőnél lényegesen kisebb méreteire is következtetést enged. Ezek a méretek is mutatják, hogy a sáncot nem pontosan ugyanazokkal a méretekkel építették, ami egyébként — nem mai mérnöki munkáról lévén szó — egészen természetes is.

A sánc mai magassága ebből a három méretből is megállapítható, a közvetlen mellette lévő külső árok mai felszínéhez viszonyítva. E szerint a magasság az első helyen 241, a második helyen 295, a harmadikon pedig 252.5 m. A külső területekhez mérten ennél is alacsonyabb. Ha ezeket a méreteket Szeremlei-féle ingadozó adatokkal összehasonlítjuk, amelyek hol 2—3, hol 2—4, hol meg éppen 2—8 méteres magasságról beszélnek, kellőleg értékelhetjük az adatok pontosságát. De ezek az adatok azt mutatják, hogy a Herczog-féle térkép magassági adatai — természetesen az általa mért, de meg nem jelölt helyen — teljesen megbízhatók lehetnek. Szerinte a sánc belső része 103.5, a két sánc közti mélyedés 101.76, a külső sáncpart 102.98, a külső mélyedés 100.42, a külső terület fölszíne 101.41 m a tengerszín fölött, ami jelentős magasság az 1:25000 méretű térkép sáncon kívüli 94—95 m magasságával szemben. (Ezen a térképen a sáncon egy 99 és egy 98 m-es magassági pont van feltüntetve, a sánc belsejének magassága pedig 96 m.)

Az itt ismertetett méretek azonban úgy a két ároknak, mint a két sáncnak mai fölszínére vonatkoznak. Ezeknek eredeti mélységét és magasságát a két helyen történt átvágás mutatta meg. Ez hozta egyúttal a legmeglepőbb eredményt is.

Török Bálint földjén a sánc végétől, mintegy 50 m távolságra vágtuk át a sáncot. (I. tábla I., II. tábla I. II—I. II., III. tábla I.) Közelebb nem lehetett, mert a sánc végéből — bemondás szerint — kb. 600 kocsi földet évekkel ezelőtt elhordtak.²⁸ Itt tehát a sánc teljes képét nem lehetett volna megállapítani.

Az árok ásását 4 m szélességben kezdtük meg. A falakat nem ástuk teljesen függőlegesen, hanem kissé menedékesen, hogy a nagytömegű felhordott föld be ne omoljék. Ez az óvatosság azonban teljesen feleslegesnek bizonyult. Ebben a szélességben — leszámítva a lefelé minimálisan csökkenő szélességet — mindaddig megmaradtunk, amíg a 64 m hosszú egész árok területén el nem értük, a csak-

nem vízszintes vonalával mindig jól feltűnő, eredeti természetes talajt, az eredeti fölszint. Ettől lefelé — az eredeti fölszín alá mélyedő jelenségek megfigyelésére — már csak egy m széles árokkal dolgoztunk, amelynek fala függőleges volt.

Az árok folytatásaként, a sánc előtt lévő külső árkot — mint már láttuk — nem áshattuk keresztül, de annak semmi akadálya sem volt, hogy a feltárásban jól látható eredeti fölszín vízszintes vonalának folytatásában ki ne jelöljük az árok másik partján is, az eredeti fölszint jelentő 0 pontot. Tudjuk, hogy ezt 37 m távolságban meg is találtuk. Kutató árunk tehát, a külső vizesárok belső partján, az annak külső partjától mért 37. méternél kezdődött. A jelenségeket tehát ettől a ponttól mérve jelezzük.

Az átvágásnál a két sánc és a közte lévő belső árok keresztmetszete a következő képet mutatja. (I. tábla I., III. tábla 1., 2., 3.)

A természetes fölszín alatt egy átlagosan 70—75 cm vastag feketeföld réteg van. Ez alatt 30 cm vastag feketével kevert sárgaföld réteg következik. Alatta 105 cm mélyen a háborítatlan sárga agyag fekszik.

Ez a kép csak ott változik meg, ahol kisebb-nagyobb bemélyedések zavarják a rétegeket. Ezek a bemélyedések mindenkor mesterségesek.

Eltekintve a szelvény elején és a belső sánc kezdetén található keskenyebb árkoktól, jelentős zavarás csak ott figyelhető meg, ahol a két sánc közti belső vizes árok vágódik be az eredeti fölszínbe, sőt a háborítatlan agyagrétegbe is. Ennek a bevágásnak legmélyebb pontja 260 cm-rel mélyebben van az eredeti fölszínénél. U-alakú mederszerű bevágása mutatja, hogy csakis vizes árok lehetett. (Lásd III. tábla 1. C.)

A két sánc 152, ill. 155 cm-rel emelkedik az eredeti fölszín fölé. Belsejében sem kő, sem faszerkezet nincs, csupán földből épült. Belsejében a fekete és sárgaföld rétegei, de sokszor csak sárgaföld rétegek úgy következnek egymás után, hogy különböző — de nem hosszú — időben történt felhordásuk ebből is megállapítható. (III. tábla 1., 2., 3.)

Utalunk itt a mellékelt szelvényrajzra (I. tábla I.) és a jegyzetre, ahol mindezt részletesen találhatja az érdeklődő.²⁹

Sajnos — mint már említettük — a külső vizesárok méreteit itt nem vehettük fel, de minthogy a sánc egyik közeli pontján, annak fölszíni méretei teljesen azonosak voltak az itt csak fölszínen mért vizesárok méreteivel, joggal következtethetünk annak belső egyezéseire is.

A külső árkot Bor Antal földjén vágtuk át. A mai fölszín legmélyebb pontja 98, a sárgaföldé 206 cm.³⁰ (I. tábla Ia., II. tábla Ia. IIa—Ia. IIa.)

Ebből is látszik, hogy a külső árok nem volt olyan mély, mint a belső. Nem lehet azonban kétséges, hogy előbb ezt az árkot ásták

s ebből hordták fel a külsősáncot. A belső árokra és sáncre már csak azután kerülhetett sor.

A rendelkezésünkre álló megfigyelésekből és mérésekből most már nem nehéz magunk elé állítani az egész sánc szerkezetét és egykori méreteit.

A mintegy 12000 m² kiterjedésű, kissé emelkedett terület településre mindenkor alkalmas volt. Megvédte, a vízjárása ellen, emelkedése, amelyen máig is látható vízerek futottak keresztül. Későbbben megerősítették az egész magaslatot. Délkeletről a kb. 300 m széles, mély vízer (II. tábla X. jelzés sor, V. tábla 3.) védte, amelynek összeköttetése volt a Szárazérrel. Ebből a vízből kapta a vizet a külső árok (I. tábla Ia. A. s a IV. és V. táblák képeinek A. jelzése), amelynek átlagos szélessége 28—37 m, mélysége átlag 2 m volt. Az árok belső oldalán emelkedett a 220 cm magas külső sánc. (I. tábla I. B. s a III., IV., V. táblák képeinek B. jelzése.) Ezzel párhuzamosan futott az átlagosan ugyanilyen magas belső sánc. (I. tábla I. D. s a III., IV. táblák képeinek D. jelzése.) A kettő közt egy belső keskenyebb, de mélyebb vizesárok (I. tábla I. C. s a III., IV., V. táblák C. jelzése.) volt, amely 260 cm mély volt. A sánc és az árok egy helyen megszakad. Ez lehetett a sánc kapuja. (II. tábla K—K. jelzése.) Hogy azonban ezt mi védte, azt ma már megállapítani nem lehet.³¹ A külső árok és a külső sánc eredeti mélysége, illetőleg magassága között megközelítően 5 méter különbség van. Ez a méret is mutatja, hogy a stratégiailag jól kiválasztott ponton készült földvár, biztos menedéket nyújthatott a lakosságnak és állatállományának. Erősítette még a külsősáncsal egyforma magasságú két halom, amely a sánc végén, az érpártjához közel böles előrelátással volt elhelyezve.

A földvár, Alföldünk legérdekesebb és legnagyobbkiterjedésű erőssége s így méltán figyelmet érdemel.

Melyik időben épült tehát?

Ez a kérdés már Szeremleit is foglalkoztatta s habár ő, mint láttuk, célkitűzéssel közeledett a kérdéshez, a Varga Antal tanár által végeztetett ásátásokkal juttatott néhány olyan adatot ránk, amelyek — ha egyébre nem, de arra — jók, hogy kik nem építették a sáncot. Lássuk hát ezeket az adatokat.

Szeremlei szerint: „Atilla székhelyére a sokkal későbbben ide-települt avar khánok”³² építették a sáncot; vagy mint más helyen mondja³³ „ez az a hely, hol a népvándorlás korában a húnok királyának, Atillának, utána pedig a gepida és avar fejedelmeknek székhelye volt”. Elismeri, hogy az ásátások „népvándorláskori leletre nem vezettek”. Találtak egy lékelt koponyát, szarvasagancs eszköz kíséretében, mely valószínűen a bronzkorra utal.³⁴ Hogy azonban ezek a leletek hol kerültek elő és hogy jelenleg hol vannak, arról egyáltalán nem szól.

Más helyen más leletről beszél: „Később, t. i. 1899-ben a Tárkányi Ferenc tanyája építéskor ... a mostani fölszíntől mintegy

3 méter mélységben, egy kova nyílhegyet találtak“....; „a Tatár-sánc dülő északkeleti szélén a Csizmadia József, Csizmadia Péter és Tárkány Sz. Ferenc földeiben a tulajdonosok vallomása szerint a sánc testében... apró ezüst pénzek... találtattak“.³⁵

Másik munkájában ezeket írja: „Néhány ottani lakosok állítása szerint a töltés körül s a töltés oldalában is ezelőtt emberi koponya és egyéb csontok roppant mennyiségben találtattak, valamint egy nagy vas sarkantyú“.³⁶

Nem kell bizonyítani, hogy ezek az adatok éppen olyan keveset bizonyítanak, mint a már említett adat arról, hogy a lehordott részen kardokat és kengyeleket találtak.

Ha mégis értékelni akarjuk máris kitűnik, hogy ezek közt olyan adat, amely a sánc hún eredetét bizonyítaná éppen úgy nincs, mint olyan, amely a gepida, vagy az avar eredete mellett tanúskodnék. Ha a kengyeleket és kardokat avar eredetűeknek tekintenők is — amiben semmi lehetetlen nem volna, — az, mint nem hiteles lelet legfeljebb azt bizonyíthatná, hogy a sánc oldalában már ezekben az időkben temetkeztek. Aki pedig bele temetkezett, aligha építhette a sáncot. Ugyan ezt bizonyítaná, ha a kengyelek honfoglaláskoriak volnának, mint ahogy ezt bizonyítja az Árpád-kori pénzek is. Már pedig az itt felsorolt leletek közül egyedül ezeket a pénzeket lehet hiteleseknek tekinteni, de ezekre is csak a környéken talált hiteles leletekből lehet következtetni s ezek alapján a XII—XIII. századra tenni. Ez viszont csak annyit igazolna, hogy a tatárjárás idején a sánc már állott s így annak építését nem lehet az 1241. évi tatárjárással egyidőre tenni, vagy azzal kapcsolatba hozni, mint azt Csallány Gábor³⁷ tette, aki egész határozottsággal állítja: „Abból, hogy olyan épségben van a sánc, az tűnik ki, mint ahogy a neve is mutatja, hogy az a tatárjárás alkalmával készítettet“. Kitűnik ez Szeremlei adataiból is, aki azt állítja, hogy 1566-ban a Gyula ostromára igyekvő tatárok építették újra.³⁸ Innen volna tehát a máig is megmaradt elnevezés. Megnyugtató adat azonban ezt se bizonyítja.

Látni való tehát, hogy a sánc építésének idejére olyan adat nincs az irodalomban, amelyre kétséget kizáróan lehetne támaszkodni, mert sem az eddig említett leletek, sem a bronzkorra utaló trepanált koponya, sem a sánc alatt talált kovanyílhegy ilyenek nem tekinthető.

A most elvégzett ásatások már több adatot szolgáltatnak erre a kérdésre. Zalai Pál földjén (II. tábla Z. jelzése.) van a sánc egyetlen nagyobb feltárása. Az itt lévő téglavető gödörben talált cserepekre Marsovszky Péter téglamester hívta fel a figyelmünket. A cserepeknek egyrésze, a kora-rézkorra jellemző bütykökkel volt díszítve. Ezeknek a cserepeknek utmutatása nyomán tovább folytattuk a már eddig nagyterületen feltárt külső sánc ásatását. Ennek eredményeként a sánc alatt, az eredeti feketeföldben valóban megtaláltuk a korai-rézkor jellegzetes cserepeit, amelyek a kecskeméti múzeum által

feltárt kisérti tópart ismert cserepeivel azonosak, de nem mészbetétesek. A mészbetétesnek látszó darabok bemélyedései, kivétel nélkül, csak a talajból lerakódó mésszel voltak kitöltve. Ezek a zavaraltan feketeföldben, közvetlenül a felhordott sárgaföld réteg alatt fekvő cserepek igazolják, hogy itt már a sánc építése előtt nagyobb-kiterjedésű kora-rézkori telep volt, s így a sánc a kora-rézkort megelőző időben nem keletkezhett. De nem keletkezhett akkor sem, mert a sánc építői aligha tették volna tönkre saját telepüket a sánc ráépítésével. Későbbben kellett tehát keletkeznie.

Ugyanitt, a sánc felhordott sárgaföld rétegében, szabálytalanul bemélyedő gödröt találunk, amelynek cserepei az Alföld római korára utalnak. Ezek a cserepek, bemélyedő gödörbe, csak akkor kerülhetek ide, amikor a sánc már állott s így ezek a cserepek azt igazolják, hogy a sánc a Kr. u-i III—IV. században már megvolt s erősítés jellege már meg is szűnt.

Ez az utóbbi adat már magában is elegendő annak a feltevésnek megdöntésére, hogy a sáncot akár a húnok, akár az avarok, akár más népvándorláskori nép építette volna. Építési ideje a Kr. e-i századokba nyúlik vissza.

Nem jelent ugyan semmit a sánc építési idejére vonatkozóan, de meg kell említenünk, hogy a feltárás egyik végében XVI—XVII. századra mutató edény töredéket is találtunk, ami azt mutatja, hogy a sánc környékén még ebben az időben is van élet. Ez az edény a török hódoltság elejére utal, de éppen nem az akkori restaurálást és újabb megerősítést bizonyítja, mert ez a darab is gödörből került elő.³⁹

E negatív adatok mellett pozitív adatot is szolgáltatott az ásatás. A Török Bálint-féle földön történt átvágással talált, magukban előforduló leletek azok, amelyek e tekintetben figyelembe vehetők. Magukban és szórványosan kerültek elő, de éppen ezért jobban bizonyítanak, mintha telepről, gödörből, vagy sírból kerültek volna elő.

Két olyan leletünk van, amely csak a sánc építés idején kerülhetett ide. Az egyik egy kisméretű, korongosfejű bronztű, (I. tábla VII.) amelynek típusa megvan Velemszentviden.⁴⁰ A másik egy füles edény töredéke, (I. tábla VI.) amelynek alsó öblös része ferdén haladó, erősen bemélyedő vonalakkal van díszítve⁴¹ s Velemszentviden szintén megtalálható. Mindkét darab a hallstatti időkre mutat. Az előbbi a belső vizesárokra a belső sánc felé emelkedő, eredeti helyén lévőnek látszó, feketeföldből, 50 cm mélyről, a másik a belső sánc belső oldalán ugyanilyen mélységről került elő. Az a néhány cserép, amely még előkerült a sáncból, annyira jellegtelen, hogy a datálásra semmit se mond.

Ezek szerint a sánc a hallstatti időkben, valószínűleg a kelták vagy még előbb a szkíták ellen épült. Korát a Kr. e-i VIII—V. századra tehetjük. Ez a megállapítás nem mond ellen a dunántúli erődtések idejének sem.⁴²

A terület azonban jóval előbbi időkben benépesült. Olyan adatunk nincs, amely az újabb kőkor régebbi szakának emberéről tanúskodnék, de a kor végéről már vannak adataink. A badeni kultúra és a zóki kultúra emlékei hiteles leletekből állanak rendelkezésünkre s az sem kétséges, hogy úgy a korai-, mint a java-rézkor embere lakott itt.

A sánc belsejében, Török Bálint tanyáján (II. tábla T. jelzése.) ezek az emlékek épenúgy megvannak, mint a késői-bronzkor és a hallstatti kor emlékei. Az utóbbi kor emberei már minden valószínűség szerint ismerték a sáncot, hiszen mint láttuk, jogosan tételezhetjük fel, hogy ők építették.

A La-Tène kor emlékeit eddig még nem ismerjük innen. A jázigok telepei azonban nemcsak a sáncon, de a sánc belsejében lévő érponton is megmaradtak. Bizonyítja ezt nemcsak a sok szórványos lelet, de próbaásatásunk eredménye is. (II. tábla J. jelzése.) A népvándorlás idején sem maradhatott lakatlan, de leleteink a sánc belsejéből nincsenek. A sáncból kb. két km távolságra azonban nagy-kiterjedésű avar temető van. Ismeretlen tehát előttük sem lehetett, az akkor még sokkal magasabb sánc. Árpád-kori lakottságának bizonyítékait már láttuk.

Kétségtelen tehát, hogy az idők folyamán sokféle nép fordulhatott meg a környékén és belsejében, de eredetét még a monda sem őrizte meg. Az az egyetlen monda, amit hallottunk, csak a török időkig megy vissza. E szerint: két 24 óra alatt építették, de csak egy 24 óráig laktak benne. Akkor lakóival együtt elpusztította a török.

Az elvégzett ásatások után most már kétségtelenül megállapított adatok igazolják, hogy Alföldünk egyik legrégibb földvára, amely hatalmas méreteivel, érdekes szerkezetével megérdemelné, hogy ingatlan műemlékeink sorába felvétessék.

Jegyzetek.

- ¹ Békésvármegye története. 1896. II. kt. 267. l.
- ² Csanád vármegye története 1715-ig. 1897. II. kt. 195. l.
- ³ Atilla székhelye H.-M.-Vásárhely határában volt. 1899. 27. l. és Hódmezővásárhely története. 1900. I. kt. 354—357., 481—486., 1901. II. kt. 342—343., 435—437., III. kt. 63. l., IV. kt. 830. l.
- ⁴ Atilla székhelye és sírja Szentes határában — Dónáton. 1900. 48—52. l.
- ⁵ Márkus György: Békés vármegye. 1936. 339. l.
- ⁶ Utóbb idézett munkája I. kt. 358—362. l.
- ⁷ Előbb i. m. 23. l.
- ⁸ Utóbb i. m. 355. l.
- ⁹ U. ott 486. l.
- ¹⁰ Előbb i. m. 24. l.
- ¹¹ Utóbb i. m. 357. l.
- ¹² I. kt. 355—357., 481—488. — II. kt. 343. l.
- ¹³ I. kt. 354. és 485. l.

¹⁴ Később i. m. 485—486. II-n a következőket mondja: „Nemesak a térképek, de a helyszíni szemle is bizonyítja, hogy a sánemű, mely ma keleti oldalán nyitott, egykor minden oldalán zárt volt, mert a keleti oldal előtt a két szimmetrikus ág külső végeit egy egyenes meder, azon túl pedig a meder egész hosszában egy széles part köti össze, mely régebben, míg nem szántották, vagy tetejét el nem hányták, magasabb volt s a sáneművet ez oldalról elzárhatta. E pont mindkét vége előre kanyarodik s a nyúlványok egy kisebb, de a túlsó parton lévénél magasabb körsáncba nyúlnak, (Lásd az I. tábla V., VIII., IX. térképein és a II. tábla légi felvételén. Ez utóbbin SZ. jelzéssel), mely már a gróf Wenckheim birtokán terül el. Lehetséges, sőt valószínű, hogy a két sánc hajdan egy védművet képezett, mely középén kétfelé volt rekesztve, keleti részében pedig a kisebb sánc, mint benső erősség bele volt foglalva.“ Ezek a megállapítások, mint látni fogjuk, nem helytállóak.

¹⁵ Később i. m. I. kt. 484. I.

¹⁶ C. XXI. S. 27.

¹⁷ A József császári térképen ez a megjegyzés áll: „Az itt lévő két régi sáncról nem tudjuk ki és mikor építette. A nagyobbik némely helyen összemolt, a kisebbik azonban még teljesen jó. Mindkettő olyan helyen fekszik, ahonnan a szomszédos vidék uralható.“

¹⁸ Ez azonban csak látszólagos. Később még lesz róla szó; semmi köze sincs a sáncához.

¹⁹ Meg kell itt emlékeznem arról, hogy ezt az ásatást a hódmezővásárhelyi ref. gimnázium e célra alakult önkéntes munkatáborának tagjaival és két előmunkással végeztük el. A 17 diák, Csátáry Endre dr. tanár vezetésével végezte a munkát. A munkatábor tagjai voltak: Baricsa Bálint, Dömötör János, Gajdán Lajos, Rákos János és Török Imre VIII., Balog Imre, Bodrogi Imre, Fehérvári József, Hídi Mihály, Kecskes István, Kőszegfalvi Antal, Kun Tibor, Nagy Mihály, Nemes János, Nyéki Imre, Újházi Sós Attila VII. és Lencse Jenő V. o. tanulók. Előmunkásaim voltak az évek óta velem dolgozó Radics Mihály és Tóth Pál. — Nagy segítségemre volt a munka egy részénél Dr. Párducz Mihály tanársegéd s mindvégig Foltinyi István tanárjelölt. Huzamosabb ideig részt vett a munkában Dr. Banner Benedek a békéscsabai leánygimnázium igazgatója és Dr. Bálint Alajos adjunktus is.

²⁰ Ugyanígy helyezkedett el a Zalai-téglavetőben is, ahol ezt a megállapításunkat két helyen is ellenőrizhettük.

²¹ A külsőárok mélységének mai adatait a következő számok mutatják. A kiindulási pontnál 0, 2. méternél 8, 4.-nél 16, 6.-nál 24, 8.-nál 36,5, 10.-nél 49, 12.-nél 62,5, 14.-nél 76, 16.-nál 78, 18.-nál 80, 20.-nál 89, 22.-nél 87, 24.-nél 84,5, 26.-nál 78, 28.-nál 73,5, 30.-nál 66, 32.-nél 51,5, 34.-nél 35, 36.-nál 16,5, 37.-nél 0. cm. (Lásd: I. tábla IIa.)

²² A két sánc és a köztük lévő belső árok mai fölszíni méreteit (I. tábla II.) az alábbi számok mutatják. 37. méternél 0, 38.-nál 8, 40.-nél 32, 42.-nél 61, 44.-nél 82, 46.-nál 110, 48.-nál 134, 50.-nél 147, 52.-nél 152, 54.-nél 149, 56.-nál 141, 58.-nál 124, 60.-nál 97, 62.-nél 81, 64.-nél 69, 66.-nál 62, 68.-nál 75,5, 70.-nél 91, 72.-nél 107, 74.-nél 127, 76.-nál 141, 78.-nál 150, 80.-nál és 82.-nél 155, 84.-nél 143, 86.-nál 124, 88.-nál 121, 90.-nél 104, 92.-nél 94, 94.-nél 81, 96.-nál 67, 98.-nál 58, 100.-nál 58 cm.

²³ A feltárás eredményét lejjebb adjuk.

²⁴ A külső árok (I. tábla IIIa.) mélységi adatai a következők. 1. m-nél 3,5, 2.-nél 6, 3.-nál 8, 4.-nél 10,5, 5.-nél 16, 6.-nál 25, 7.-nél 28, 8.-nál 34, 9.-nél 38,5, 10.-nél 44, 11.-nél 52, 12.-nél 59, 13.-nál 67, 14.-nél 70, 15.-nél 78, 16.-nál 87,5, 17.-nél 94, 18.-nál 102, 19.-nél 108, 20.-nál 115, 21.-nél 119, 22.-nél 123, 23.-nál 130, 24.-nél 132, 25.-nél 136, 26.-nál 137, 27.-nél 136, 28.-nál 134, 29.-nél 130, 30.-nál 121,5, 31.-nél 113, 32.-nél 111, 33.-nál 83, 34.-nél 66, 35.-nél 45, 36.-nál 22, 37.-nél 0 cm.

²⁵ A két sánc és a közte lévő mélyedés adatait a következő méretek (I. tábla III.) mutatják. 37. méternél 0, 38.-nál 21, 39.-nél 40, 40.-nél 66,5,

41.-nél 89, 42.-nél 110, 43.-nál 128, 44.-nél 145, 45.-nél 154, 46.-nál 156,5, 47.-nél 158, 48.-nál 150, 49.-nél 148, 50.-nél 141, 51.-nél 134, 52.-nél 126, 53.-nál 131,5, 54.-nél 118,5, 55.-nél 113, 56.-nál 108, 57.-nél 105, 58.-nál 104, 59.-nél 100, 60.-nál 103, 61.-nél 106, 62.-nél 110, 63.-nál 113, 64.-nél 117, 65.-nél 122, 66.-nál 130, 67.-nél 136, 68.-nál 141,5, 69.-nél 147, 70.-nél 149,5, 71.-nél 148, 72.-nél 152, 73.-nál 153, 74.-nél 153, 75.-nél 153, 76.-nál 157, 77.-nél 151, 78.-nál 150, 79.-nél 144, 80.-nál 134,5, 81.-nél 129, 82.-nél 122, 83.-nál 112, 84.-nél 108, 85.-nél 103, 86.-nál 99, 87.-nél 98, 88.-nál 101, 89.-nél 97, 90.-nél 96, 91.-nél 94,5, 92.-nél 94, 93.-nál 94.—100.-ig 88. cm. — Az egész sáncépítmény átmetszete tehát itt is kb. 100 méterig terjed.

²⁶ E számítás alapján az ároknak (I. tábla IVa.) a 150 cm mélységre redukált adatait a következő számok mutatják. 1. méternél a fölszín fölött 39, 2.-nél 40, 3.-nál 50, 4.-nél 57, 5.-nél 66, 6.-nál 76, 7.-nél 84, 8.-nál 99, 9.-nél 107, 10.-nél 118, 11.-nél 134, 12.-nél 144, 13.-nál 150, 14.-nél a fölszín alatt 27, 15.-nél 28, 16.-nál 35,5, 17.-nél 45, 18.-nál 54, 19.-nél 61, 20.-nál 64, 21.-nél 69, 22.-nél 76, 23.-nál 78, 24.-nél 86, 25.-nél 92, 26.-nál 93, 27.-nél 95, 28.-nál 99, 29.-nél 100, 30.-nál 101,5, 31.-nél 102,5, 32.-nél 101, 33.-nál 100, 34.-nél 99, 35.-nél 92, 36.-nál 93,5, 37.-nél 89,5, 38.-nál 87, 39.-nél 79, 40.-nél 72, 41.-nél 63, 42.-nél 47, 43.-nál 23, 44.-nél 15, 45.-nél 3, 45.10.-nél 0 cm.

²⁷ A két sáncnak és a köztük lévő bemélyedésnek méreteit (I. tábla IV.) a következő számok mutatják. 46. méternél 23, 47.-nél 44, 48.-nál 56, 49.-nél 72, 50.-nél 86, 51.-nél 98, 52.-nél 105, 53.-nál 110, 54.-nél 118, 55.-nél 128, 56.-nál 132, 57.-nél 140, 58.-nál 150, 59.-nél 147, 60.-nál 142, 61.-nél 137, 62.-nél 132, 63.-nál 126, 64.-nél 128, 65.-nél 110, 66.-nál 102,5, 67.-nél 97, 68.-nál 92, 69.-nél 89, 70.-nél 81, 71.-nél 77,5, 72.-nél 74, 73.-nál 72,5, 74.-nél 68, 75.-nél 62, 76.-nál 55, 77.-nél 53, 78.-nál 51, 79.-nél 50, 80.-nál 52, 81.-nél 51, 82.-nél 59, 83.-nál 64, 84.-nél 66, 85.-nél 66, 86.-nál 66,5, 87.-nél 68, 88.-nál 75,5, 89.-nél 77, 90.-nél 75, 91.-nél 84, 92.-nél 95, 93.-nál 103, 94.-nél 111, 95.-nél 118, 96.-nál 123, 97.-nél 129, 98.-nál 136,5, 99.-nél 140, 100.-nál 141, 101.-nél 150, 101,5.-nél 155, 102.-nél 150, 103.-nál 148, 104.-nél 145, 105.-nél 145, 106.-nál 146, 107.-nél 142, 108.-nál 137, 109.-nél 134, 110.-nél 120 cm.

²⁸ Ez alkalommal, állítólag, kardokat, kengyeleket s egyéb vas régiségeket is találtak. Magunk is húztunk e hely közvetlen közelében próbaárkokat s bár ezek nem igazolták a leleteket, feltételezzük, hogy csakugyan voltak ilyenek. Ezekre a sánc korának tisztázásánál még visszatérünk.

²⁹ Az I. tábla I. szelvényen a következő jelenségek figyelhetők meg: 37. m-nél a háborítatlan agyagrétteg 105 cm mélyen bukkant elő. 38. m-nél ebbe vágódott bele egy 1 m széles és 87 cm mélységű, szabályosan szterilesre ásott, de két alsó sarkán lekerekített árok, amely sárga- és feketeföld keverékével volt kitöltve. Ez a kitöltő réteg csak a sárgaföldbe mélyedő részben tűnt fel. A felette lévő feketeföld háborítatlannak látszott. Ez a bemélyedés, amely a kutatóárok mindkét oldalán pontosan rajzolódott ki, a 39. m-nél megszűnt.

Innen kezdve az eredeti sárgaföld 61.30.-ig megvolt. 61.30.-tól 66.-ig újból megzavarta egy helyére került feketeföld réteg. Ez a feketeföld réteg U-alakban helyezkedett el, a mai fölszíntől kiindulva s a háborítatlan sárgaföld alá is lenyúlt. Legmélyebb pontját a 63.70.-nél érte el. Itt 145 cm-re nyúlt le az alá. Tovább már semmi sem zavarta és 66.-tól 100.-ig mindennütt megvolt.

E sárga agyag fölött, feketével elegyes sárgaföld réteg telepedett, átlagosan 30 cm vastagságban. A rétegnek felső határa 37.-nél 70 cm volt az eredeti fölszín alatt. Zavartalanul haladt 60.90.-ig, alsó részén mérve 61.25.-ig. Itt egyszerre megszűnt, a már említett U-alakú feketeföld tömeg beleékelődése folytán. 65.90.-nél, illetőleg felső határán mérve 66.35.-nél újra jelentkezett s innen a 100 m-ig zavartalanul megvolt.

Erre a rétegre települt az eredeti fekete humuszréteg, átlagosan 75 cm vastagságban. Ez a réteg a 37. m-nél kiütkezött a mai fölszínre, de az árok felé, éppen az árok bevágása miatt, nyomtalanul eltűnt s csak az árok másik oldalán lévő 0 pontnál került újra elő. Az eredeti helyén lévő feketeföld réteget az U-alakú feketeföld tömeg beékelődéséig semmi sem háborgatta. E miatt

azonban 59.-nél keskenyedni kezdett. 59.50.-nél már csak 55 cm vastag volt, majd fokenként keskenyedve 60.95.-nél teljesen eltűnt. Újra jelentkezett 66.30.-nál s fokenként szélesedve 66.90.-nél már 70, 68.-nál újra 75 cm vastagságot ért el s ezt átlagosan meg is tartotta. Még egy helyen zavarta meg egy keskeny árok rész, amely 75.30.-nál kezdődött, de már 76.15.-nél véget is ért: legnagyobb mélységét 75.72.-nél érte el, ahol 45 cm-re nyúlt bele a rétegbe. Az árkot felhordott sárgaföld töltötte ki. Az árok körvonalai mindkét oldalon jól kirajzolódtak. Ezen a feketeföld rétegen nyugszik a belső és külső árok s ebbe vágódott bele a belső árok is.

A külső sánc emelkedésének kezdete a 37. m-nél van. Egész terjedelme pontosan nem állapítható meg, mert a belső sánc felőli végét nem lehet meghatározni. Annyi azonban tény, hogy 59.-nél már a belső árok U-alakú mélyedése kezdődik. A mélyedés kezdetének megállapításánál a már előbb ismertetett méretek is segítségünkre vannak.

A 37.-től 59.-ig terjedő külső sánc felépítésében különböző rétegeket lehet megállapítani, de már is határozottan ki kell jelteni, hogy sem a kutató árokban, sem a sánc más helyén lévő feltárásokban (Zalai-téglavető, Bánki Horváth-tanya) kőrákásnak, vagy erősítő facölöpnek nyomát, sehol sem tudtuk megtalálni. A sánc tehát kizárólag földmunka, amelynek felhordott részeiben a sárga-, feketés-sárga- és tiszta feketeföld egyaránt szerepet játszanak. Ezek közül hol az egyik, hol a másik van túlsúlyban. Ismételtén előfordul, hogy az egyik sárgaföld réteg, a másikra kerül, a nélkül, hogy közte feketeföld lenne, de a külön időben történt felhordás ennek ellenére is mindenkor jól megállapítható. Ezeknek a rétegeknek elhelyezkedése is mutatja, hogy a sánc felhordása nem egyszerre történt, hanem legalább is annyi időközzel, amely elegendő volt arra, hogy a már előbb felhordott földtömeg megüledjék.

A külső sánc külső oldalán a 37.-től 45.-ig eső részen az eredeti fölszín fölött is feketeföld réteg van. Ez a földréteg 43.30.-ig, közvetlenül az eredeti feketeföld fölött fekszik. Innen kezdve azonban sárgaföld réteg ékelődik a kettő közé. Ez a sárgaföld réteg 54.70.-ig csak a szántással háborgatott réteggel van borítva. Ettől kezdve újra feketeföld alá kerül, amely már az U-alakú bemélyedéshez tartozik. 59.-nél ennek a sárgarétegnek felső határa belesimul az eredeti feketeföldbe és nyomtalanul eltűnik.

Ez a legfelső sárgaföld réteg nagyon egyenlőtlen vastagságú és nem is mindenütt érintkezik az eredeti fölszínnel. Az érintkezés csak 47.30.—47.70., illetőleg 58.45.—58.95. közt van meg. 47.70.-nél egy vékonyabb sárgaföld réteg fekszik az eredeti fölszínen, amely alá 51.70.-től 56.-ig újabb sárgaföld réteg került. Ez a második sárgaföld réteg 58.45.-nél elvégeződik. Itt simul hozzá a fennebb ismertetett első réteg.

Az első és második sárgaföld réteg közé is illeszkedik egy újabb sárgaföld réteg, amely 45.85.-től 47.-ig, illetőleg egészen vékony összefüggéssel 47.-től 48.18.-ig tart. Részben ennek utóbbi részére, részben az eredeti fölszínre hordott s azzal mindvégig érintkező sárgaföldre telepszik egy 49.35.-ig húzódó feketeföld réteg.

Az itt említett rétegek kivétel nélkül különböző vastagságban váltakoznak. Egymáshoz való viszonyukat a szelvény rajza tüzetesen szemlélteti. Kronológiai jelentősége a rétegek egymásutánjának csupán annyi, hogy nem egyidejűleg hordták fel a külső árokból. Hogy valóban onnan, az kintűnik a külső vizesárok később ismertetendő szelvényének réteg elhelyezkedéséből.

Fennebb volt már szó arról, hogy a legfelsőbb sárgaföld rétegre 54.70.-től kezdve, nagyobb területen összefüggő feketeföld tömeg telepszik. Ez a feketeföld fokozatosan vastagszik. 59.-nél már az eredeti fölszínnel érintkezik, de közvetlenül mellette már meg is szűnik az eredeti fölszín. Innen, fokenként mélyebbre ereszkedve 63.75.-nél 145 cm mélyen kerül a sárgaföld alá; illetőleg a sárgaföld itt ennnyivel mélyebben van. A sárgaföld

61.25.-től közvetlenül érintkezik ezzel a feketeföld tömeggel. Ez az érintkezés 65.90.-ig tart. Innen fokozatos emelkedéssel 66.30.-nál már újból az eredeti fölszínnel érintkezik. Az érintkezés 73.10.-nél megszűnik, mert itt már a belső sánc sárgaföld rétege bukkan elő. Itt végződik tehát az árokszerűen bemélyedő rész, amelynek eredeti fölszín alatti, 260 cm-ig süllyedő mélysége, kétségtelenül mutatja, hogy az csakis a belső vizesárok lehetett, amely ezen a helyen — mint látni fogjuk — mélyebb volt a külső vizesárok egykori mélységénél. Hogy csakugyan vizesárok lehetett, azt szabályszerű meder alakja is mutatja.

73.10.-től kezdődik a második sánc emelkedése, amit az is jelez, hogy az eredeti fölszínen itt kezdődik az első sárgaföld réteg. Ez szabálytalan formában 84.65.-ig megmarad legfelsőbb sárgaföld rétegnek, de az eredeti fölszínnel tovább nem érintkezik, a mai fölszínre soha ki nem ütközik. Hol vékonyabb, hol vastagabb feketeföld réteg takarja el, amely — mint már szó volt róla — erősen humuszos és szántással bolygatott. Ha legfelső helyzetét meg is tartja, alá újabb sárgaföld rétegek kerülnek. Az első 75.25.-nél — de már előbb 74.-nél bele van ékelődve — nemcsak, hogy alatta van, de árokszerű mélyedésbe, az eredeti fölszín alá is behatol. Ez a 75.30.-nál kezdődő és 76.15.-nél végződő árok, 75.72.-nél 45 cm-re hatol az eredeti fölszín alá. Az egész beékelődő sárgaföld tömeg 76.65.-nél már meg is szűnik. Ekkor már fél méter hosszan rajtafekszik annak az újabb sárgaföld rétegnek a tetején, amely a már említett árok 76.15.-nél lévő végétől kezd emelkedni s 85.30.-nál megszűnik. Ez a réteg mindvégig érintkezik a fölszínnel.

Az itt most ismertetett réteg és a felső sárgaföld réteg közé, két újabb réteg ékelődik be. Az alsó szintén sárgaföld, amely 77.50.-nél kezdődik s felső határán határozott íveléssel, 82.90.-nél az alsó sárgaföld rétegre ereszkedik, amellyel egyébként teljes kiterjedésében érintkezik. Ezt a réteget felső határán egy feketeföld réteg kíséri végig. Ennek a fölszíne mutatja a belső sánc első feltöltési magasságát. Ebből látszik a legjobban, hogy a belső sánc eredetileg alacsonyabb volt, mint a külső s ennek feltöltése a belső vizesárok egyidejű kimélyítésével későbbi időben történt.

Ezzel a réteggel érintkezve még egy sárgaföld réteg települt a sáncre. Ez az a sárgaföld, amely 82.90.-től 85.30.-ig az alsó sárgaföld rétegen, innen kezdve 86.60.-ig az eredeti fölszínen volt. Ennek a földrétegnek legnagyobb vastagsága 70 cm; majd hirtelen elkeskenyedve kiér a szántott terület alá s a sánc legmagasabb pontján szemmel láthatólag elszántották; teljesen hiányzik. Ez is mutatja, hogy a sánc eredeti magassága kb. 70 cm-rel lehetett magasabb a mainál.

Innen kezdve már csak feketeföld telepedett az eredeti fölszínre, amelynek anyaga azt mutatja, hogy a magasabb részekről mosódott le. Ezt igazolja az összetétele, amely teljesen azonos a külső és belső vizesárok fekete földjével.

³⁰ Az árok belső végében, a külső sánc alatt mutatkozó eredeti fölszín 0 pontjához igazodó mérésünk adatai, kívülről a sáncefelé haladva, a következők. (I. tábla Ia.)

A mai fölszín 2. méternél 12, 4.-nél 27, 6.-nál 42, 8.-nál 50, 10.-nél 68, 12.-nél 69, 14.-nél 84, 16.-nál 95, 18.-nál és 20.-nál 96, 22.-nél 98, 24.-nél 97, 26.-nál 91, 28.-nál 84, 30.-nál 82, 32.-nél 70, 34.-nél 60, 36.-nál 42 cm. Ezek a mérési adatok eltérnek a Török Bálint-féle földön eszközölt mérésektől, de ez az eltérés még a legmélyebb pont adatánál sem több 10 cm-nél.

A háborítatlan sárgaföld fölszíne, amely a sáncre felhordott föld eltávolítása után eredeti meder mélységének tekintendő 2. méternél 86, 4.-nél 103, 6.-nál 95, 8.-nál 107, 10.-nél 172, 12.-nél 181, 14.-nél 188, 16.-nál 176, 18.-nál 186, 20.-nál 192, 22.-nél 188, 24.-nél 197, 26.-nál és 28.-nál 206, 30.-nál 194, 32.-nél 185, 34.-nél 184, 36.-nál 190 cm.

³¹ A Kunos József földjén lévő, kisebbméretű kerék halom megásása negatív eredménnyel végződött. A halom alatt egy évtizedekkel ezelőtt romba-

dőlt épület romjai hevernek. A fölszínre is kiütköző sárgaföld, ennek az épületnek vert falaiból való. Más felhordott sárgaföld itt nincs. Az eredeti pedig, a szokottnál is mélyebben, mintegy 170 cm-re van.

³² I. m. 483. l.

³³ I. m. 482. l.

³⁴ I. m. 487. l.

³⁵ I. m. II. kt. 343. l.

³⁶ I. m. 1899. 24. l.

³⁷ I. m. 52. l.

³⁸ I. m. V. kt. 830. l.

³⁹ Ezek a cserepek, illetőleg egyes összeillő darabok hitelesítették a Dani Jánostól kapott, szerinte is innen származó hasonló korú darabokat.

⁴⁰ Miske: A velem szót. vidi őstelep. I. kt. XII. 16. és XIX. 4.

⁴¹ U. o. LXII. 10. — Lásd még 24—25. Bericht. Tafel 51:3.

⁴² 24—25. Bericht. S. 105—106. Seperatum.

Dr. Banner János.

Die Grosse-Tartarenschanze bei Hódmezővásárhely.

(Hierzu gehören die Tafeln I—V.)

In der nördlichen Ecke des städtischen Gebietes von Hódmezővásárhely, 42 km von der Stadt entfernt, unmittelbar an der Grenze des Komitates Békés, liegt Nagytatársánc (Grosse Tartarenschanze). Ihre Grösse, ihre kompliziert erscheinende Konstruktion fiel den Menschen schon lange auf und da sie auf einem Gebiet liegt, das im Laufe der Jahre drei Komitaten angehörte, ist sie in allen Monographien, die sich mit diesen Komitaten befassen, erwähnt. Am ausführlichsten behandelte sie Samu Szeremlei, der Verfasser der Stadtgeschichte. Er liess dort auch Ausgrabungen ausführen, aber die Ergebnisse derselben förderten die Frage der Entstehung der Schanze nicht. Szeremlei hielt an seinem ursprünglichen Gedanken fest, nämlich, dass der Sitz Attilas in der Schanze war und dass sie nach dem Untergang der Hunnenherrschaft durch Gepiden-Fürsten und später durch Khanen der Avaren bewohnt war.

Es sind uns mehrere Karten (Taf. I.: V., VIII., IX.) von der Schanze bekannt, sie sind aber nicht verlässlich. Auf Grund derselben ist nicht festzustellen, ob diese mit der in einer Entfernung von einigen hundert m liegenden rundlichen Schanze und der dorthin führenden Erhöhung im Zusammenhang war, oder ob sie abgesondert stand und ob das Wasser, welches zwischen den beiden Schanzen herabfloss, nicht als Verbindung der Schanzen diente, sondern ein ausgesprochener organischer Teil der einen Schanze war.

Diese Fragen wurden durch eine photographische Aufnahme des Luftverkehrsamtes (Taf. II.) und durch die — auf Grund derselben — wiederholt vorgenommene Besichtigung an Ort und Stelle aufgeklärt, die Ausgrabung aber, die wir im August 1939 ausführten, legte die innere Konstruktion, (Taf. I.: I., Ia.) die heutige Oberfläche und die Entstehung der Schanze klar.

Nach der Luftaufnahme und nach unseren Abmessungen (Taf. I.: I., Ia., II., IIa., III., IIIa., IV., IVa.) können wir, wenn wir diese mit den mehr oder weniger guten Karten vergleichen, das äussere Bild der Schanze wie folgt darstellen: ihre Form ist beinahe die eines Halbkreises (Siehe: Taf. I.: VIII., IX., Taf. II.), die Bogenlänge des

Halbkreises macht 3060 m aus, die Entfernung der Bogenenden voneinander beträgt 1800 m. Das ganze innere Gebiet macht ungefähr 12000 m² aus. Die beiden Enden des Bogens stützen sich auf das Ufer eines 250—300 m breiten, seit Menschengedenken ausgetrockneten, Flussbettes. (Siehe: Taf. II.: X—X., Taf. V. 3.) Das Flussbett breitet sich sowohl südwestlich als auch nordöstlich von der Schanze stark aus und plattet sich ab. Es ist dort auf dem ungefähr 2 km langen Abschnitt am tiefsten, wo es mit dem Abschnitt der inneren Schanze, welche gegen das Flussbett fällt, in Berührung kommt. In Anbetracht einer Verteidigung ist also dieser Abschnitt der entsprechendste Teil der ganzen Gegend.

Die Schanze, die sich auf das einstige Flussbett stützt, ist eine doppelte. An ihrer äusseren Seite lief ein 28—37 m breiter Graben, (Taf. IV. 1. A., IV. 2. A., IV. 3. A., V. 1. A., V. 2. A.) der einst mit dem Fluss im Zusammenhang stand. Die heutige Tiefe dieses Wassergrabens liegt 89—137 cm unter der ursprünglichen Oberfläche. (Taf. I.: Ia., IIa., IIIa, IVa.)

Sowohl die äussere (Taf. III. 1. B., III. 2. B., IV. 1. B., IV. 2. B., IV. 3. B., V. 1. B., V. 2. B.) als auch die innere (Taf. III. 1. D., III. 3. D., IV. 1. D.) Schanze erhebt sich durchschnittlich 150—158 cm über die ursprüngliche Erdoberfläche. (Siehe: Taf. I.: I., II., III., IV., A—D.) Die Entfernung der höchsten Punkte der beiden Schanzen voneinander beträgt 26—44 m. Zwischen beiden befindet sich eine Vertiefung, die man heute kaum bemerken kann, deren tiefster Punkt einst 50—100 cm über der ursprünglichen Erdoberfläche liegt. (Taf. III. 1. C., III. 2. C., IV. 1. C., IV. 2. C.)

An beiden Enden der Schanze, ausserhalb des äusseren Wassergrabens, erhebt sich je ein Hügel, welche jene Stellen schützten, die mit der schwankenden Flussoberfläche in Berührung standen. Die künstliche Entstehung derselben wie auch die der beiden Schanzen ist auch wegen der gelben Erde, welche auf der Oberfläche zu finden ist, sehr auffallend.

Auf der Schanze befindet sich nur ein einziger Einschnitt, der als Tor (Taf. II.: K—K.) dienen konnte. Hier hört nicht nur die Schanze auf, sondern auch der äussere Wassergraben ist nicht sehr tief. Dem Einschnitt gegenüber sieht man auf der Luftaufnahme einen kleinen Hügel, der scheinbar als Schutz des Tores diente. Diese Voraussetzung rechtfertigt aber der Erfolg der Ausgrabung nicht.

Die Ausgrabung legte die Konstruktion der Schanze klar. (Taf. I.: I., Ia.) Es sind in beiden Schanzen weder Stein- noch Holzbauwerke. Sie besteht nur aus Erde, welche an die Oberfläche gefördert wurde, in der die gelben und schwarzen Schichten abwechseln. (Taf. III. 1. B., D., III. 2. B., III. 3. D.) Sie kannte ursprünglich 220—230 cm hoch gewesen sein, was — mit Rücksicht darauf, dass die einstige Tiefe des äusseren Wassergrabens 206 cm betrug — auch dann eine

genügende Sicherheit geboten hätte, wenn kein innerer, 260 cm tiefer Graben (Taf. III. 1. C., III. 2. C.) zwischen den beiden Schanzen gewesen wäre. Das innere Gebiet schützte also ein etwa 100 m breiter Erddamm, welcher aus zwei Wassergräben und aus zwei Schanzen bestand. (Taf. I.: I., Ia.)

Das Alter der Schanze stellen zwei negative Daten und ein positive Angabe fest. Wir fanden unter der Schanze eine Siedlung aus der Kupferzeit, (Taf. II. Z.) im oberen Teil der Schanze aber eine Ansiedlung der Römerzeit und eine aus der XVI.—XVII. Jahrhundert. Wir mussten also die Entstehung der Schanze zwischen beiden Zeiten suchen.

Die Streufunde, die bei einem anderen Durchschneiden der Schanze aus der aufgetragenen Schicht zum Vorschein kamen, weisen auf die Hallstadt-Zeit hin. (Taf. I.: VI., VII.) Man muss also die Entstehung der Schanze auf diese Zeit verlegen. Dies unterstützen auch die in inneren Gebiet der Schanze gefundenen Funde.

Dr. J. Banner.

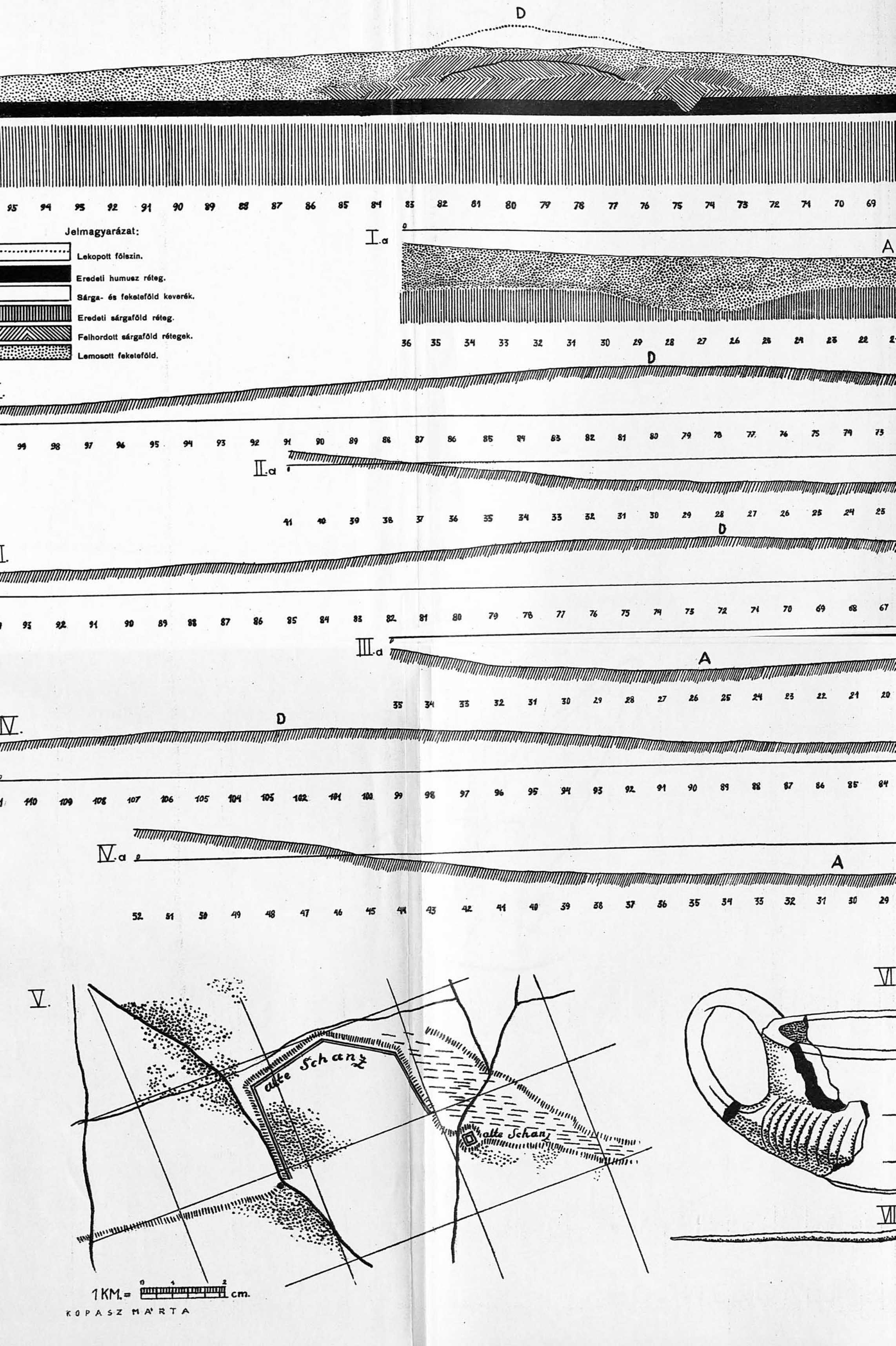

25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95 100

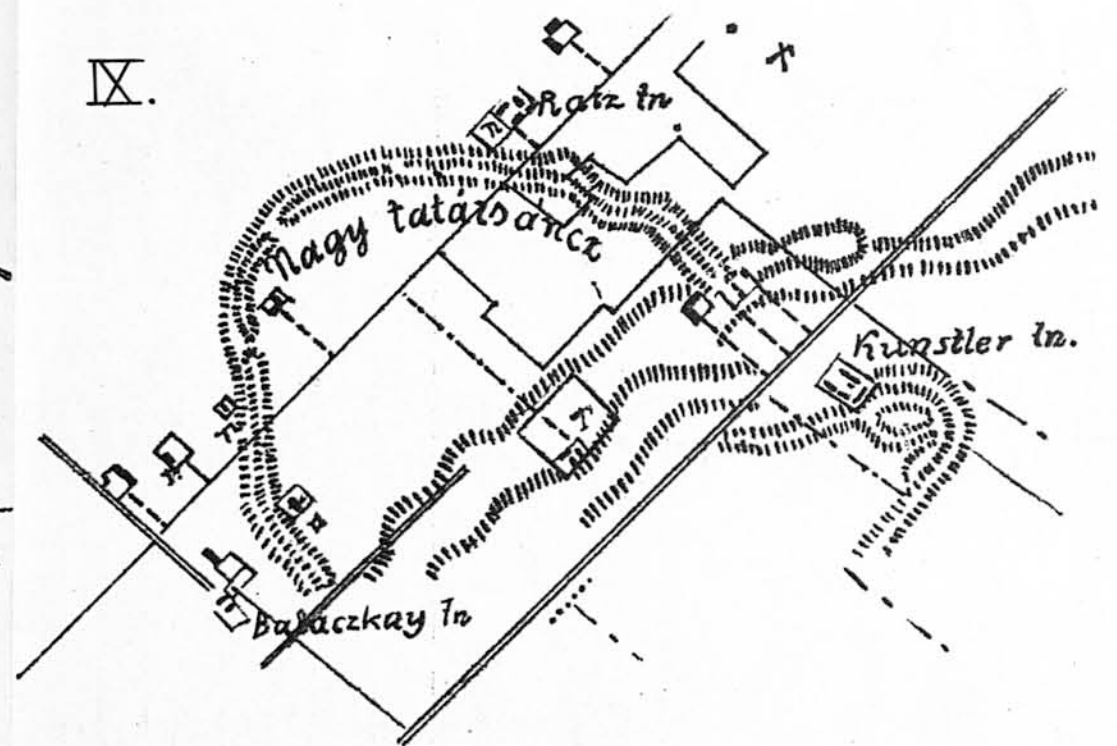
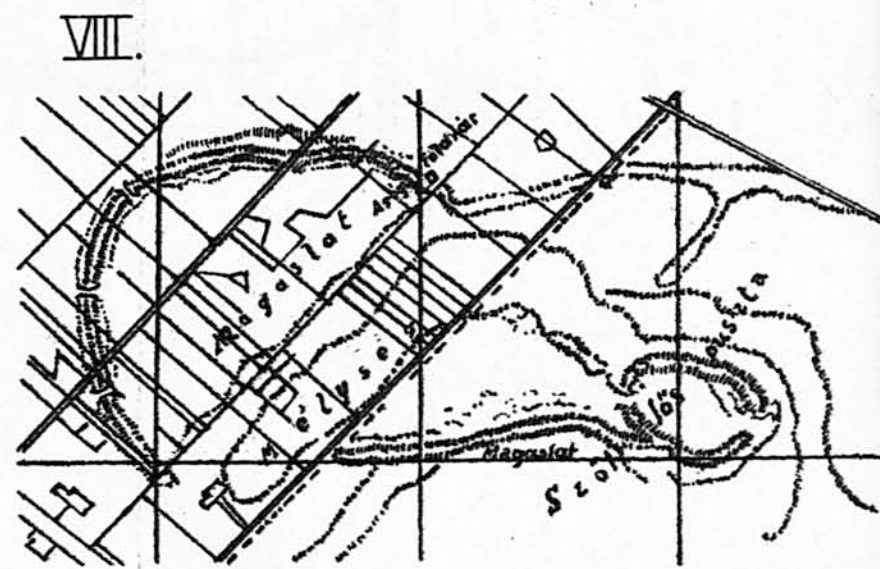
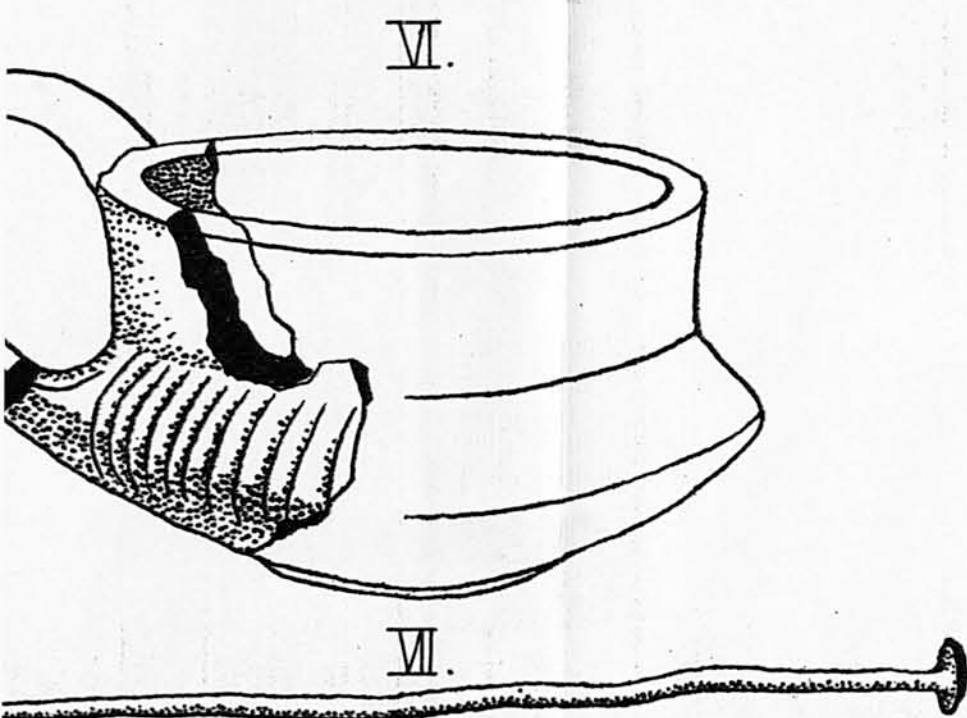
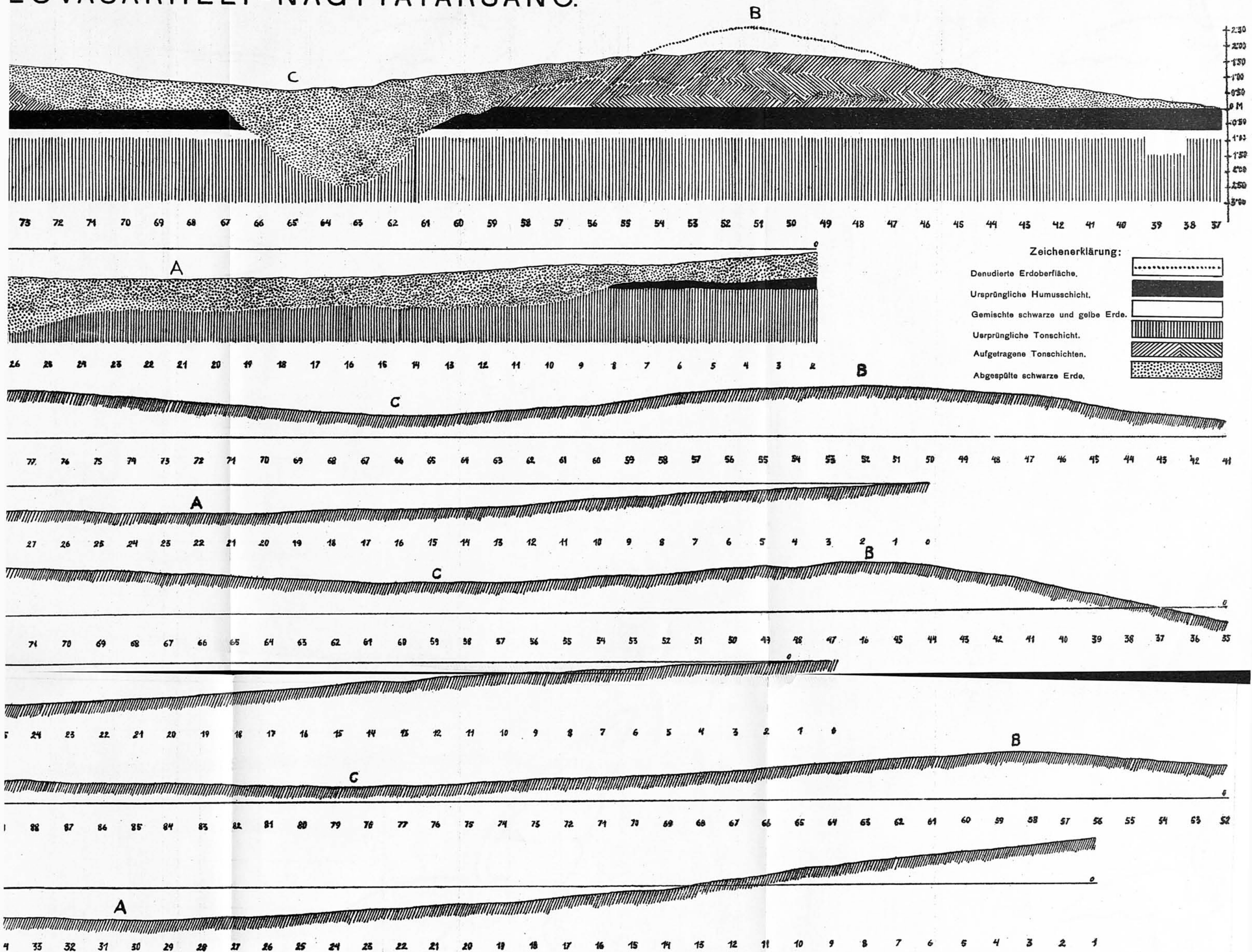

Zeichenerklärung:
 Horizontale Linien
 Diagonale Linien
 Wellenlinien
 Punkte
 Gesteinsschichten
 Gesteinsarten

ZÖVÁSÁRHELY-NAGYTATÁRSÁNC.

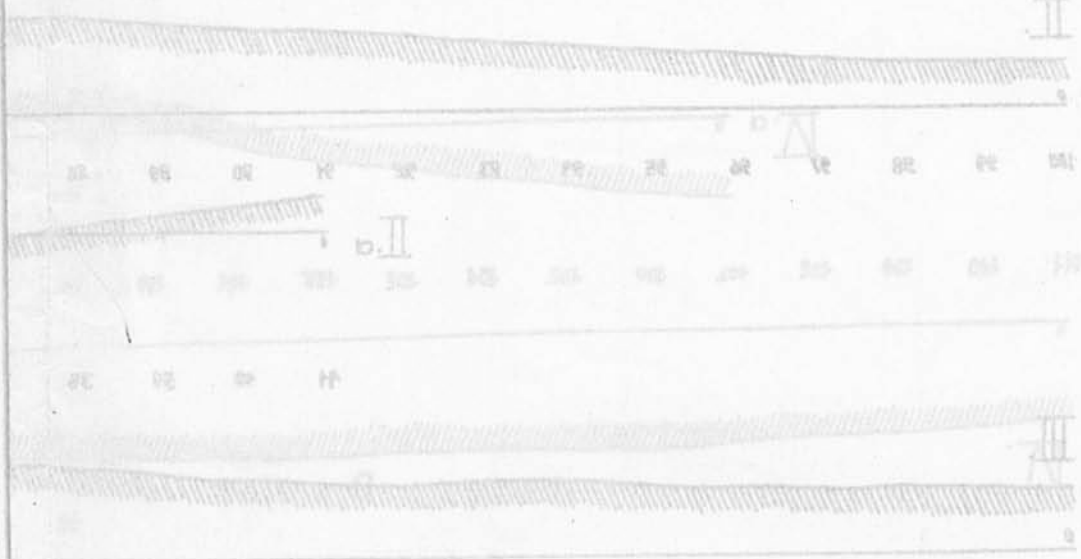
1KM = cm

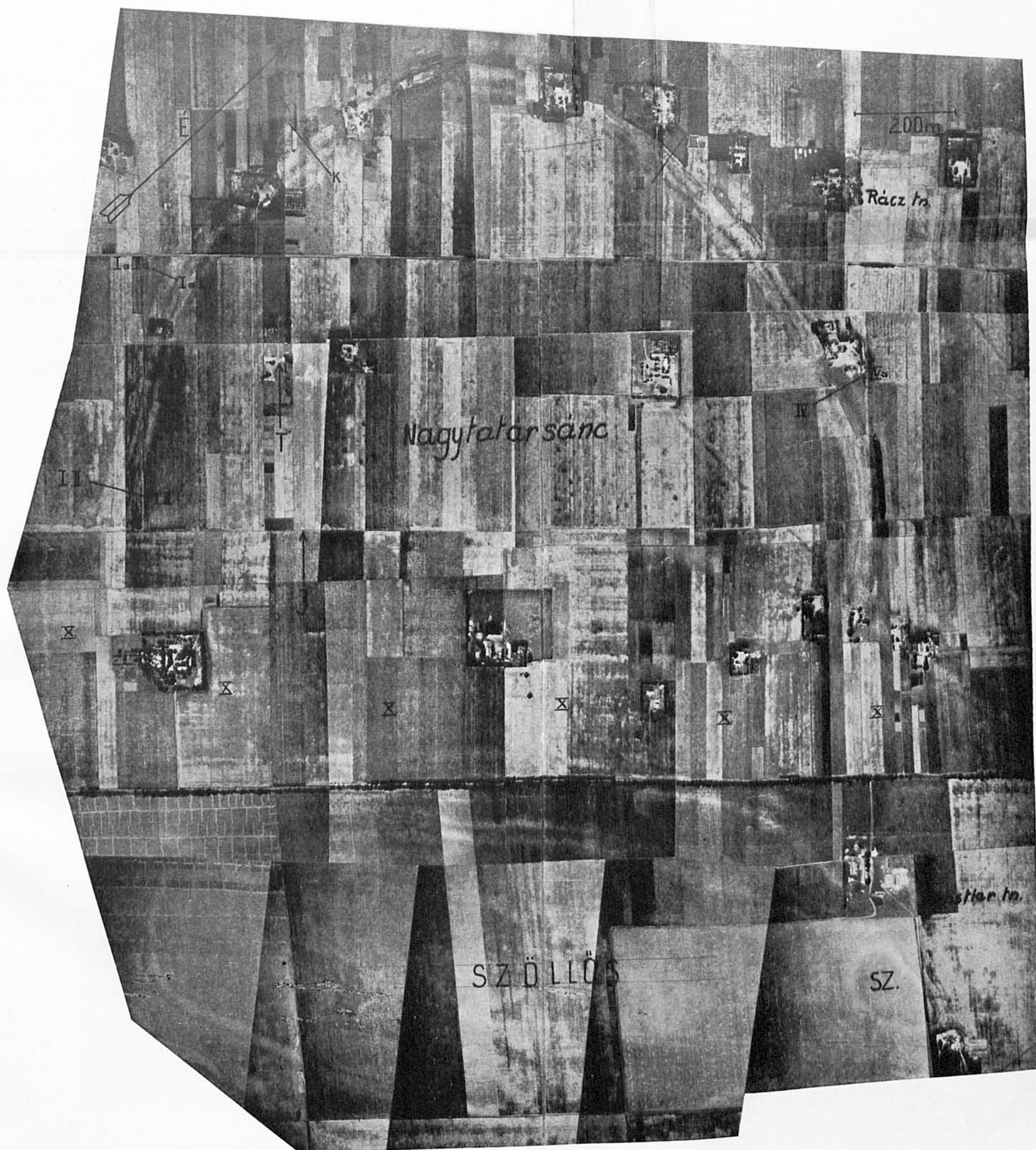
1KM = cm

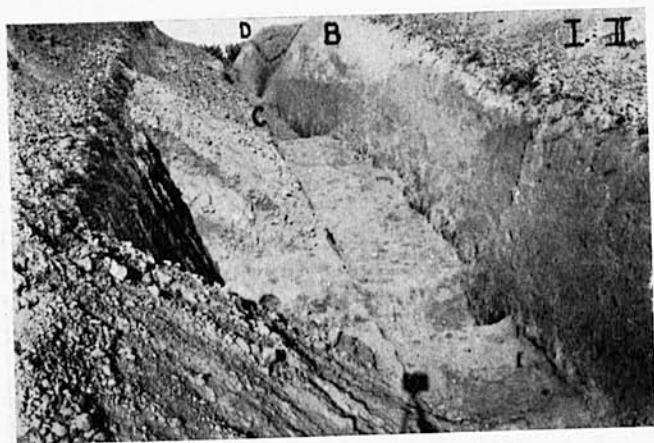
Levegőgyártelep:

- Lakott földszint
- Erdőn belüli réteg
- Bárga- és földalatti kőzetek
- Erdőn alatti réteg
- Földalatti kőzetek
- Lakott földszint

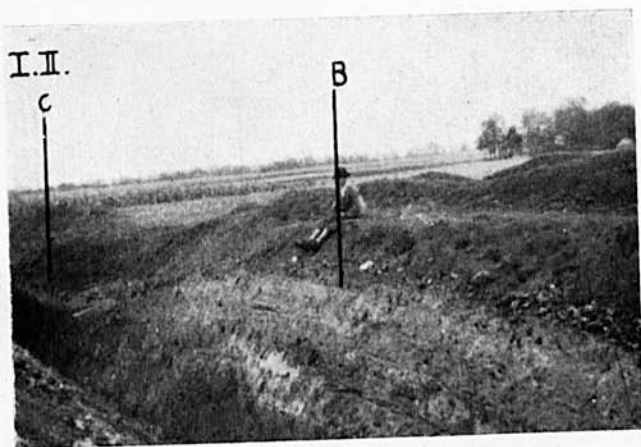

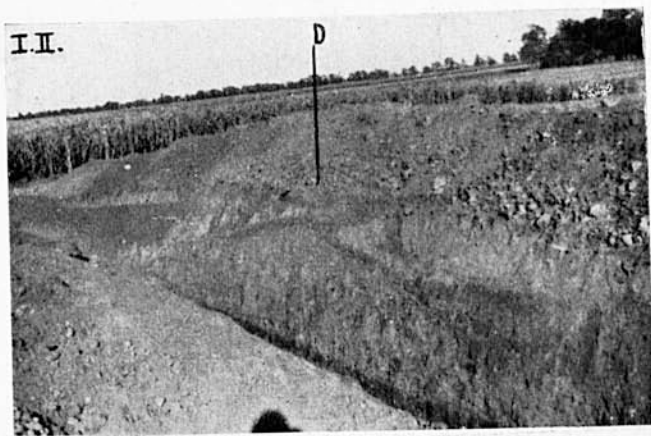

1.

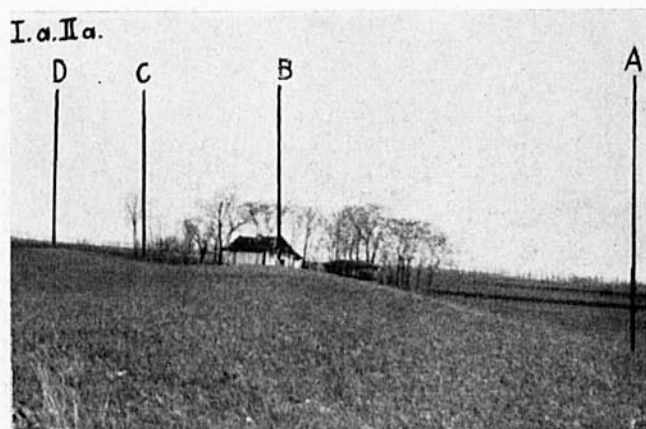

2.

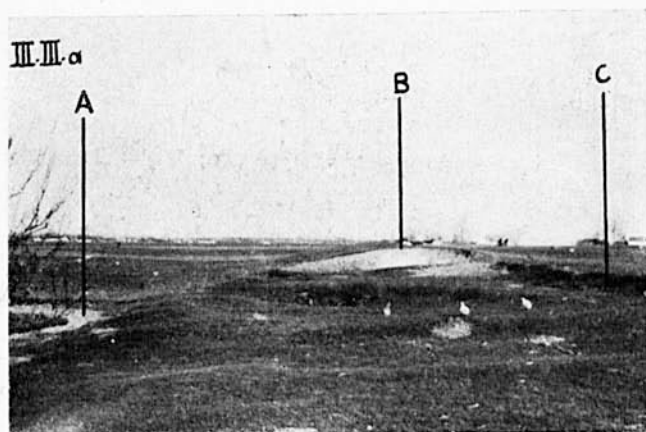

3.

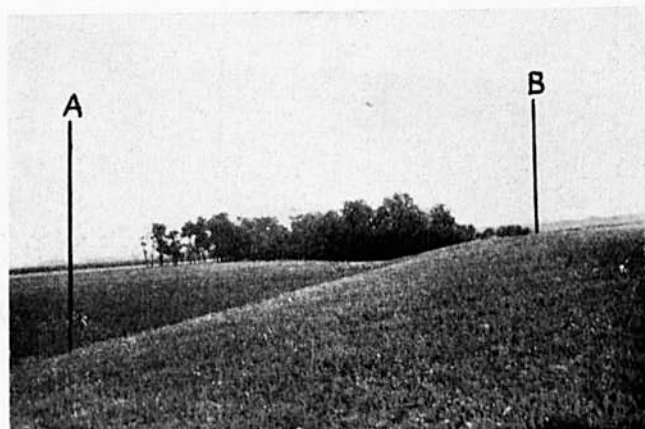
Tafel IV. tábla.

1.

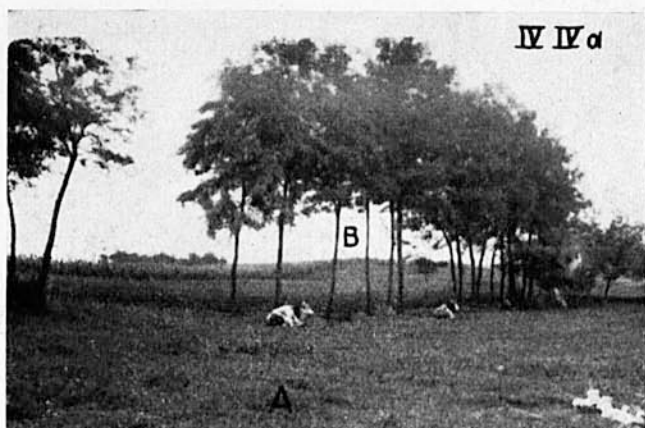
2.

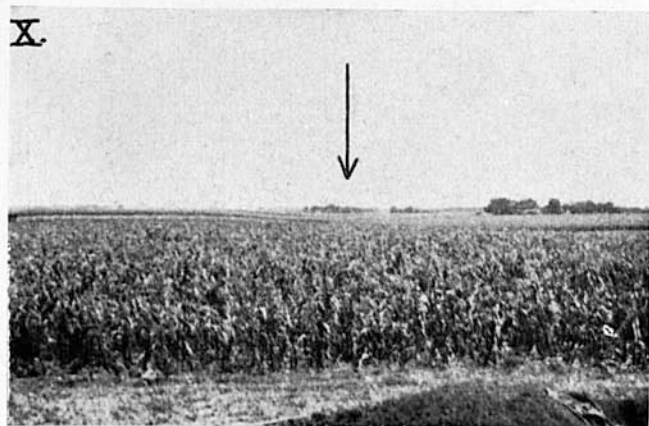
3.

1.

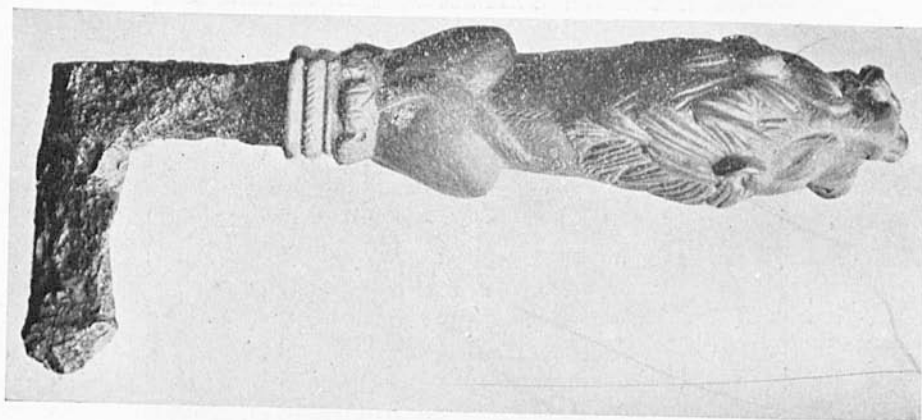
2.

3.

1. a.

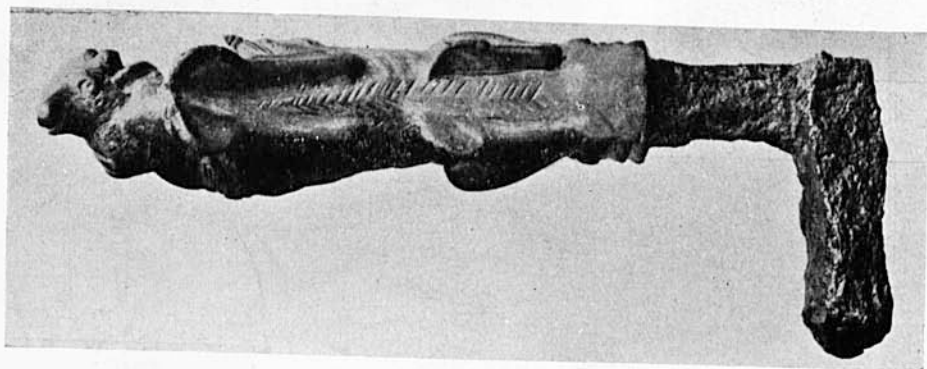
1. b.

2.

1. a.

1. b.

1. c.

Tafel VIII. tábla.

4

5.

6.

1. a.

1.

2.

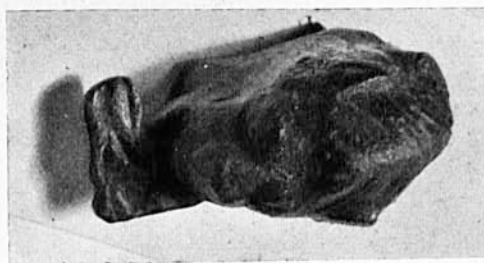
3.

1.

2.

4.

5.

6.

7.

3.

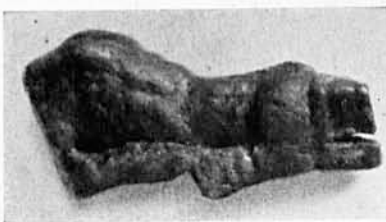
Tafel X. tábla.

1.

2.

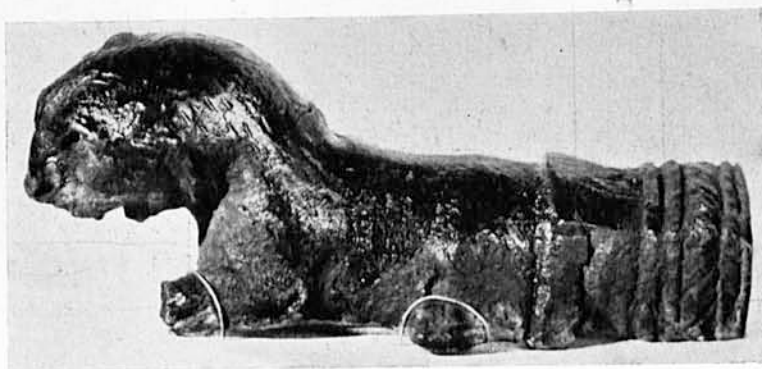
3.

4.

5.

6.

1.

2.

3.

4.

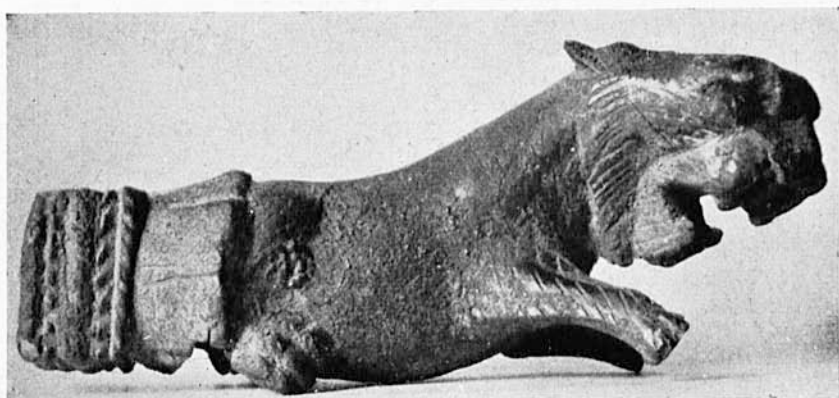

5.

6.

Tafel XII. tábla.

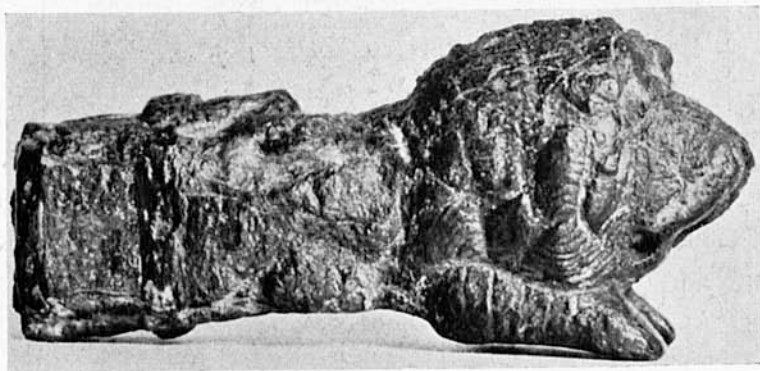
1.

2a.

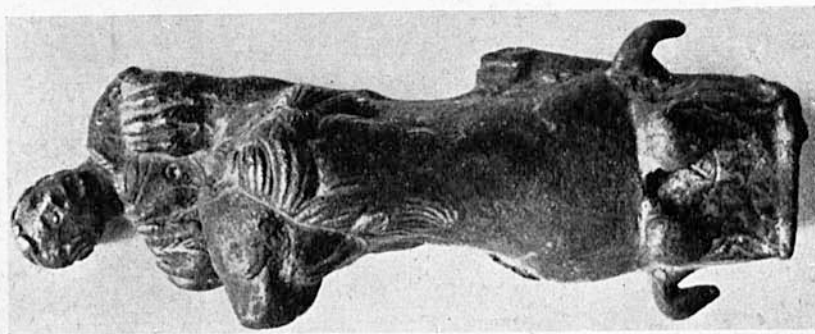
2.

3.

1a.

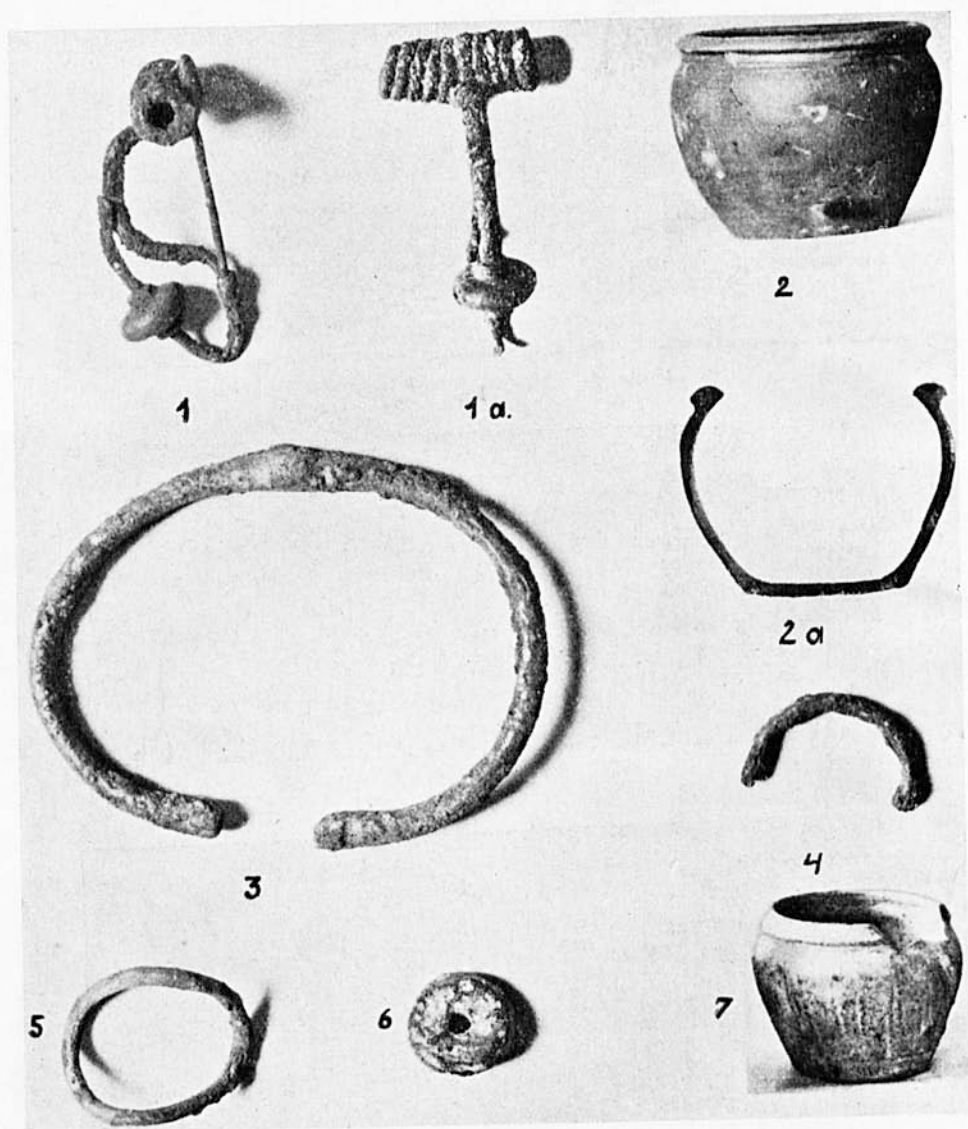

1b.

1c.

Tafel XIV. tábla.

Állatalakos kulcsnyelek Pannoniában.

Adatok a brigetiói bronzöntő műhelyek működéséhez.

(Ide tartozik a VI—XIII. tábla.)

A hódmezővásárhelyi református gimnázium régiségtára már közel ötven éve őriz egy „bronzfogantyús vaskulcsot (VI. t. 1 a—b., VII. t. 1 a—c.); a fogantyú ülő oroszlánt ábrázol, amint zsákmányát, özfejet a szájában tartja”.¹ Az érdekes tárgyat eddig senki nem tette tanulmány tárgyává. Nem találjuk külön megemlítését a gimnázium történetéről szóló kötetnek a régiségtárról írt fejezetében sem.² Mint-hogy azonban a gyűjtemény római tárgyai, amelyek nem a város környékén végzett ásatásokból származnak, csaknem kivétel nélkül Ószőnyből és Matók Béla ajándékaként kerültek oda, feltételezhetjük, hogy a díszes és figyelemreméltó római kulcs is Brigetióból jutott mai őrzési helyére.

A kulcs két, egymástól anyagban is különböző részből áll: a vas-szárból és tollból, melyet itt-ott alaposan kikezdett már az idő, és a bronznyélből, mely teljesen ép, és ritka szép zöld patinája is sértetlen. A kulcs, minden kicsinysége mellett is — teljes hossza 10.7 cm, a bronz-nyél 7.8 cm hosszú, — a hazánkban előkerült római bronz-öntvények egyik igen érdekes emléke, annál is inkább, mert nem áll társtalanul egymagában Pannonia bronz tárgyai között.

A kulcs vasból készült részéről és a vele egykor felnyitható zár-ról ez alkalommal nem kívánok szólni, mert messzevezetne az elem tű-zött feladattól. Fordítsuk figyelmünket inkább a bronz-nyélre, mely mint már fentebb láttuk, fekvő oroszlánt ábrázol, szájában a zsák-mányul ejtett állat fejét tartja. (VI. t. 1 a.) Az oroszlán teste levél-kehelyből nő ki, melynek szirmai az akantusz leveleire emlékeztet-nek. A kelyhet a vasnyéllel négyszög alakú, hármastagozású keskeny hüvely kapcsolja össze, melynek közepét a más bronz emlékekről is jól ismert font kötél motívum díszíti. Az oroszlán négy lábát előre-

¹ Párducz Mihály: „A hódmezővásárhelyi református gimnázium régiség-gyűjteménye”. Dolgozatok XIII. (1937) 105. l. skk.

² „A hódmezővásárhelyi ev. ref. főgymnasium története”, szerkesztette Futó Mihály igazgató, 1897. „Érem- és régiséggyűjtemény”, 392—405. l.

nyújtva fekszik. Hatalmas fejét, mely testének csaknem fele, az afrikai berber oroszlán alkatának megfelelőleg, hosszú és dús, csomókba szedett sörény borítja; és ebből kissé stilizáltan, apró palmettához hasonlóan emelkedik ki két füle. A fej többi része is természetihven és ügyesen van mintázva. A kitátott szájából előcsillan az állat hatalmas szemfoga; az erőteljesen mintázott orr alatt vastag bajusz látszik. Szeme nyitott, a szemcsillagok vájtak. Lábai izmosak, a lábfejen a karmok erősen tagoltak. A testet egész felületén finoman vésett, párhuzamos vonalakból álló szőrzet borítja, mely alatt a bordák tűnnek elő. Nagy bojtban végződő farka a két comb között vágódik hátára és hull az állat jobb oldalára. (VI. t. 1 b.) Hasát ékalakban összefutó és nyilván ismét szőrzetet utánozó vonalak díszítik. (VII. t. 1 b.) Szájában antilop³ fejet tart. (VII. t. 1 c.) Az antilop egyik füle már félig eltűnt az oroszlán szájában, a másik még egészében látható; homlokán apró szarvak dudorodnak. Az antilop feje is jól mintázott, azonban meg sem közelíti az oroszlán művészi ábrázolását.

Ebbe a fogantyúba van beépítve a már említett vasból készült tulajdonképpeni kulcs, melynek tolla derékszögben hajlik meg és a római kulcsok ismeretes típusát képviseli.⁴

Nyilvánvaló, hogy e bronz, oroszlánalakos kulcsnyél azok között a hasonló állatalakos díszítésű kulcsnyelek között, melyekkel a külföldi múzeumokban is sok helyütt találkozunk, igen előkelő helyen áll mintázásának az átlagon felülemelkedő művészi szintje és csorbitatlan épsége miatt. A kis alkotás mai hatását még emeli a már említett gyönyörű zöld patina, mely ma is sértetlenül vonja be az egész felületet.

A mint fentebb említettük, a kulcs minden valószínűség szerint Brigetióból való, és nyilván a régebben olyan gyakori rablóátadások valamelyikéből származik. Arra a kérdésre azonban, hogy az újabb kutatások által már névvel is jelzett bronzöntőműhelyek egyikéből származik-e, tehát pannoniai készítmény-e, ma már talán igennel felelhetünk, bár a kis állatfigura a maga nemében, mintázásban és kivitelben egyaránt olyan tökéletes, hogy messze felülemelkedik azoknak a hasonlóan oroszlánt vagy pár esetben más állatokat ábrázoló kulcsnyeleknek mintázásán és technikai kivitelén, amelyekkel a Nemzeti Múzeum pannoniai gyűjteményében, továbbá néhány túl-a-dunai mú-

³ A Székesfővárosi Állatkert igazgatóságának köszönöm a meghatározást. Az antilop ábrázolása különben sem idegen a római művészetben. L. Keller, *Die antike Tierwelt* I—II., 1909—1913. Antilop c. fejezetét.

⁴ A római zárákra és kulcsokra l. A. v. Cohausen: *Die Schlösser und Schlüssel der Römer*. Ann. d. Ver. f. Nassauische Altertumskunde u. Geschichtsforschung. Bd. 13. 1874. — J. Marquardt: *Das Privatleben der Römer* I. rész, Leipzig, 1886. — Cagnat et Chapot: *Manuel d'Archéologie Romaine*, I—II. Paris, 1920., Vol. II. p. 423. — Továbbá a legbővebb irodalmi utalásokkal tárgyalja az antik zár és kulcs meglévő emlékeit Daremberg-Saglio: *Dictionnaire...*, Vol. IV. 2, p. 1241. sqs. „Sera” címszó alatt.

zeumban és pár magángyűjteményben találkozunk. Ugyanis abban a kedvező helyzetben vagyunk a kérdés eldöntésénél, hogy meglehetősen nagy számban vannak e gyűjteményekben a mienkhez hasonló kulcsnyelek, amelyeknek nemcsak lelőhelye volt Brigetió, hanem egészen bizonyosan ott is készítették őket. Bizonyítja ezt az is, hogy a kb. két tucat ilyen állatalakos kulcsnyél, melyek Brigetióból kerültek elő, nemcsak mintázásban hasonlítanak egymáshoz, hanem sokszor méretben is csaknem megegyeznek. Így hát az a felfedezés, melyet Paulovics István tett néhány esztendeje,⁵ s amelynek révén ennek a brigetiói bronzöntő iparnak egyik úgy látszik jelentős mestere — ROMULIANUS artifex — név szerint is ismeretessé vált és amely elvitathatatlanul megállapította az ő műhelyének néhány reprezentáns alkotását, bátran bővíthető azzal a szép sorozattal, mellyel e dolgozat keretében akarjuk gyarapítani a brigetiói bronz kisplasztika hiteles darabjainak számát.

Vizsgálatainkba belevonhattuk a Magyar Történeti Múzeum Régészeti Osztályának⁶ pannoniai anyagát, az aquincumi, a komáromi, soproni, székesfehérvári múzeumok római kollekcióját, Basch Lóránt dr. ügyvéd budapesti, valamint Kállai Ödön főjegyző ószónyi magángyűjteményének római régiségeit, továbbá a bécsi Kunsthistorisches Museum antik osztályának gyűjteményeit és a Deutsch-Altenburg-i (Carnuntum) múzeum anyagát is.⁷ Mindamellett a dolgozat anyaggyűjtését nem nevezhetem teljesnek, és remélem, hogy a közeljövőben még számos hasonló tárggyal gyarapíthatjuk az itt bemutatandó sorozatot.

Az összegyűjtött anyagot a jobb áttekinthetőség kedvéért az alábbi csoportokba osztva mutatjuk be olvasóinknak:⁸

⁵ Paulovics István: Római művésznév Brigetióból. Egyet. Philologiai Közlöny 1932. 183. l. skk. — U. az, Római kisplasztikai műhely Pannoniában. Pannonia I. 1935. 21. l. skv. Kny. is. — U. az, Dolichenus-háromszögek tartója Brigetióból. Arch. Ért. XLVII. (1934) 40. l. skv.

⁶ Ezentúl Rég. Oszt. rövidítéssel jelezzük.

⁷ Kötelességemnek tartom, hogy köszönetemet fejezzem ki e helyütt is a hódmezővásárhelyi ref. főgimnázium igazgatóságának, a Szegedi Régészeti Intézet vezetőségének, továbbá dr. Paulovics István egy. rk. tanár úrnak, dr. Erdélyi Gizella úrhölgynek, dr. Radnóti Aladár múzeumi gyakornok, Dormuth Árpád, Lauringer Ernő, Szombathy Viktor múzeumi igazgató uraknak, dr. Fritz Eichler professzor úrnak, a bécsi Kunsthistorisches Museum antik osztálya igazgatójának, dr. Basch Lóránt ügyvéd és Kállai Ödön főjegyző uraknak, akik nemcsak a birtokukban lévő tárgyak közzétételére adták meg az engedélyt, de a tárgyak összegyűjtésében és lefényképezésében is segítségemre voltak. — (Egyébként a többi pannoniai gyűjteményeket őrző vidéki múzeumokhoz kérdést intéztem ily kulcsok tárgyában; tőlük azonban vagy nemleges választ kaptam, vagy semmi választ.)

⁸ Teljesen feleslegesnek tartom, hogy az itt tárgyalandó állatalakos nyél-típusokra nagyszámú példát hozzak párhuzamként a régészeti irodalomból és a múzeumok anyagából. A cél nem a típus fejlődésének bemutatása, hanem a Brigetióból származó példányok összegyűjtése. Így meg fogok elégedni egy-egy feltűnően hasonló darabra való utalással.

1. Oroszlán; szájában állatfej.

Ebbe a csoportba:

1. a hódmezővásárhelyi példányon kívül még egy példány sorozható.

2. *Oroszlán protomé, szájában öz- (antilop?) fej.*⁹ Rég. Oszt., korábban a komáromi Milch-gyűjteményben. (Lelt. sz. 4/1933. 16.) Lelőhelye: Ószőny. Hossz. 7.3 cm. Kulcsnyél (VIII. t. 4.). A vas kulcs-tollnak nyoma a bronznyél végében jól látható. Egy repedt négyszögű és egy ép henger-alakú hüvelyből, melyet ékalakban összefutó bevésések díszítenek és elől, középtűt s a végén kiemelkedő peremek — a legbelső kötél formájú — tagolnak, nyúlik ki az oroszlán-test. A fej erősen stilizált, rövid orral, csomósan ábrázolt sörénytömeggel, melyből apró fül áll ki. Az oroszlán alsó ajka elsikkadt: a szájában tartott állatfej az oroszlán felső állkapcsa és két mellső lába között foglal helyet. Ez valószínűleg őznek (antilopnak?) a feje, nagy orrlyukakkal, hosszú füllel. A száj nincs jelezve. Sötét bronzsín.

II. Oroszlán; szájában lapos tárgy (korong).¹⁰

Ebbe a csoportba 5 példányt sorozhatunk.

1. *Oroszlán; szájában korong.* Dr. Basch Lóránt gyűjt. Korábban a Milch-gyűjt.-ben. Lelőhelye: Ószőny. Hossz. 8 cm. Kulcsnyél. (IX. t. 7.) A kulcs-tolla valószínűleg vasból volt, de elveszett; bent a repedezett hüvelyben a bronz-öntőmag látható. Négyszögű, négyszeres síma tagolással ellátott hüvelyből levélkehely nő ki. Ebből emelkedik ki az oroszlán teste. A felület erősen megkopott, de a sörény, valamint az orr és a fül mintázásának némi jele még látható. A két hátsó láb alig van jelezve, a mellsők előre nyúlnak. A szájban lapos, egyik oldalán kissé megnyult korong van az egykori állatfej helyett. Sötétzöld hibátlan patina.

2. *Oroszlán protomé; szájában korong.* Székesfehérvári Múzeum. (Lelt. sz. 9634.) Előkerült 1905-ben Vajtán (Fejér m.) ládaalkatrészekkel és bronzveretekkel együtt. A leletben volt még egy fogantyú is női fejjel és delfinnel díszítve, továbbá még egy kulcs és gomb-díszítések. (Dormuth Árpád szíves közlése.) Kulcsnyél. (VIII.

⁹ A kulcs- vagy késnyeleken szereplő állatalakos ábrázolásokon az oroszlán legyőzött zsákmányának fejét mindig vagy szájában, vagy talpai között tartja. L. pl. Germania Romana V. Taf. XVIII. 4. Text, S. 14. „Eiserner Schlüssel mit Bronzegriff in Gestalt eines liegenden Löwen, der ein kleines Tier zwischen den Vorderpranken hält. Gef. in Miedelsbach. Mus. Stuttgart“. — A külföldi példányok is a mieinkhez hasonló tagolásúak: több tagból álló négyszögű, ritkábban hengeres hüvely, a belőle kinövő rendszerint virágvelelekből képzett kehely, melyből kinyúlik az állat teste. Pl. Haug-Sixt, Römische Inschriften u. Bildwerke, 2. Aufl. 1914. S. 308. és u. ott S. 219. Fig. 127. Lásd továbbá Vischer: Kleine Schriften II. pl. 21. a Frickben lévő hasonló oroszlán ábrázolást. — L. még Walters: Cat. of the Bronzes, greek, roman and etruscan, in the British Museum. London, 1899. p. 357. Nr. 2956. Késnyél, oroszlán szájában ökör fejet tart.

¹⁰ Lásd e típusra pl. Brunšmid, Monument du Musée d'Agram, a Vjesnikben, 1913—1914. évf. p. 253., hol hasonló oroszlán fekszik szájában korongot tartva.

t. 1.) Hossz. 7.3 cm. A négyszögű és tagolt hüvely nagyrésze hiányzik. A leveles kehelyből oroszlán test nyúlik ki, stilizált sörénnyel, meg lehetőszen nagy füllel, és provinciális ügyeskedéssel mintázott fejjel. Az állat szájában — az előbbi példányhoz hasonlóan — jobb felé erősen, orr vagy csörszerűen kinyúló és közepén átfúrt korongot tart, melyet bekarcolások díszítenek. (VIII. t. 1 a.) Ugyancsak át van fúrva a fej az oroszlán szája sarkában is. Radnóti Aladár kacsának gondolná a szóban forgó állatot, azonban azt hiszem, hogy a jelen esetben is a furcsa formájú korong valamely állatnak provinciális módon elstilizált fejét akarta jelenteni.^{10a} Patinája ép, barnás-fekete színű.

3. *Oroszlán; szájában korong.* Kunsthistorisches Museum, Bécs. (Br. Inv. 1328.) Találták „am Burgplatz in Wien“. (L. Kenner, Beitrag d. Geschichte der Stadt Wien, Bd. I.) Kulcsnyél. (IX. t. 3.) Hossz. 7.8 cm. Itt is az előbbihez hasonlóan tagolt négyszögű hüvelyt, viráglevelekből álló kelyhet látunk, mely utóbbiból nő ki az oroszlán teste. A mintázás erősen provinciális, a sörényt kisebb-nagyobb párhuzamos bekarcolások jelzik. Az állat szájában lapos megnyúlt tárgy. A kulcstoll vasból volt. Zöldes patina.

4. *Oroszlán; szájában ellipszis alakú korong.* Kunsthistorisches Museum, Bécs. (Br.-Inv. 3027.) Találták Ószőnyben. Az oroszlán teste több helyütt repedt. Kulcs. (X. t. 1.) Hossz. 10.6 cm. A kulcs tolla is teljesen ép. Az előbbihez hasonló példány, csak az állat teste kissé hosszabb. Szájában hasonlóan lapos tárgy. Zöldes patina.

5. *Oroszlán; szájában lapos tárgy.* Kunsthistorisches Museum, Bécs. (Br.-Inv. 4317.) Találták Ószőnyben. Kulcs. (IX. t. 4.) Hossz. 5.4 cm. Töredék, csak az oroszlántest első része van meg. A sörényt hosszú, párhuzamos bevésésekkel jelezték. A szájban lapos, jobb felén keskenyebb szögletes tárgy van, nyilván állatfej elstilizált alakja.

III. *Oroszlán; szájában hosszúkás, hengeres tárgy.*¹¹

Ebbe a csoportba 9 tárgyat sorozhatunk.

1. *Oroszlán; szájában hosszúkás tárgy.* Rég. Oszt. (Lelt. sz. 86/906. 87.) Találták Csákberényben. Kulcsnyél. (XI. t. 1.) Hossz. 6.6 cm. Az öntőmag kiesett és ma csak a másfél milliméteres bronzfal van meg. Az oroszlán szája helyén fúrt lyuk. Ezek a lyukak zsinór vagy fonál, esetleg vékony lánc befűzésére voltak szánva, úgy ennél mint a többi hasonlóan átfúrt példánynál, hogy így a kulcsot felfüggeszt-hessék, esetleg magukkal hordhassák. A vas kulcstoll kijár a nyélből és nem biztos, hogy bele való. A mintázás hasonló az előbbiekhöz; a sörényt egymást keresztező mély bevésésekkel érzékeltetik. Az ál-

^{10a} V. ö. Mendel, Cat. d. sculptures grecques, romaines et byzantines du Musée Ott. — 1914. T. II. p. 170, No. 488, hol kis oroszlán hattyút vagy kacsát fojt meg.

¹¹ V. ö. Lehner, Führer durch die antike Abteilung des Provinzialmuseums in Bonn. 2. Aufl. 1914. Nr. 1501.: Messer oder Schlüsselgriff mit Löwenvorderleib. és u. ott S. 49. Schlüsselgriffe in Form von Löwen, Pferde, Hunde und Greifenköpfe. Aus Bronze.

lat szájában lévő tárgy csaknem megsemmisült a lyuk fúrásakor. A fej a mellső lábakon fekszik; hátsó lábakat jól láthatólag mintázták.

2. *Oroszlán; szájában hengeres tárgy.* Rég. Oszt. Lelt. szám és lelőhely nélkül. Kulcs. (VIII. t. 3.) Hossz. 7.3 cm. A tagolt négyszögű hüvelyből félkör alakú levelekből álló kehely nő ki, és ebből nyúlik ki az oroszlán portomé. Az állat mellső lábait előrenyújtja. Szájában hosszúkas, állatfejhez hasonló tárgy, mely a fejnek utóbb történt át-fúrása miatt ma már felismerhetetlet. A fej felülete erősen elmosódott, de a sörényt, a pofát, a fület és a szemet még felismerhetjük. Kékeszöld patina. Az öntőmag megvan; a kulcs tolla is valószínűleg vékony bronzlemezéből készülhetett, mert ennek egy darabja tüskeszerűen még kiáll a nyél végén.

3. *Oroszlán; szájában hengeres, hosszúkas tárgy.* Rég. Oszt. Lelt. szám és lelőhely nélkül. Kulcsnyél (IX. t. 5.). Hossz. 8.9 cm. Tipusban az eddigiekkel közelrokon példány. A test ügyesebben, a fej elnagyoltabban van mintázva. Szájában nyilván állatfejet tartott, azonban azt a lyuk fúrásával felismerhetetlenné tették. Barnászöld patina. A kulcs tollának maradványa tüske formájában nyúlik ki hátul a nyélből.

4. *Oroszlán; szájában hosszúkas tárgy.* Basch Lóránt dr. gyűjt., azelőtt a Milch-gyűjt.-ben; találták Ószönyben. Kulcsnyél (VIII. t. 5.). Hossz. 7.3 cm. Az eddigiekhez hasonló felépítésű hüvely, kehely és oroszlántest. A szájában fúrt lyuk a szájbán tartott tárgyat felismerhetetlenné teszi. A patina lemosva, a bronz sötétbarna. A kulcs tolla vasból volt, egy darabja ma is a hüvelyben van.

5. *Oroszlán; szájában kis hengeres tárgy.* Basch Lóránt dr. gyűjt., azelőtt a Milch-gyűjt.-ben; találták Ószönyben. Kulcsnyél (VIII. t. 6.). Hossz. 7.6 cm. Hasonló az előbbi darabhoz. A fej itt azonban nagyobb, a sörény mintázása némileg emlékeztet a hódmezővásárhelyi példányára. Az orron három lyuk megkezdett fúrásának nyomai. Zöld színű, sok helyen lekopott patina; a bronz világos színű.

6. *Oroszlán; szájában hosszúkas tárgy.* Basch Lóránt dr. gyűjt., azelőtt a Milch-gyűjt.-ben; találták Ószönyben. Kulcsnyél (VIII. t. 2.). Hossz. 8.5 cm. Az előbbihez hasonló, azonban igen lekopott felületű példány; a kulestollat tartó hüvely is szétrepedezett. Zöldebarna patina, rossz minőségű bronz. A fej szintén át van fúrva.

7. *Oroszlán; szájában hosszúkas tárgy.* Basch Lóránt gyűjt., azelőtt Milch-gyűjt.-ben, találták Ószönyben. Kulcsnyél (IX. t. 6.). Hossz. 6.6 cm. A hüvely erősen töredékes. Különben az ismert típus; a hüvely azonban tagolatlan. A test felülete mindenhol erősen kopott. A szájbán állatfejre emlékeztető tárgy. Zöldesszürke sötét patina. A kulestollnak semmi nyoma.

8. *Oroszlán; szájában hosszúkas tárgy.* Kállai Ödön gyűjteménye; találták Ószönyben. Kulcs, vasból való tolla is megvan. (XI. t. 6.) Hossz. 9.5 cm. A fej megformálásában a hódmezővásárhelyi példányra emlékeztet, csak sokkal durvább kivitelű. A sörényt csak a

fej tetején és a pofa alján jelezték. A szájból hosszú hengeres tárgy nyúlik ki állatfejre emlékeztetően. Zöld patina, világos sárga bronz.

9. *Oroszlán; szájában hosszúkás tárgy.* Komáromi Múzeum. (Lelt. sz. 1782.) Találták Ószőnyben. Kulcs (IX. t. 1.). Hossz. 10.5 cm. Az oroszlán protomé a fej megformálásában rokon az előbbi példánnyal. A sörényt erős és szabálytalanul futó bevésésekkel jelezték. A szájból állatfejre emlékeztető hosszúkás tárgy. A hüvely feltűnően finoman és szépen tagolt, a kehelylevelek viszont egy tömegben vannak ábrázolva csaknem minden osztódás nélkül. A vastollból egy erős tüske még kiáll.

IV. *Fekvő oroszlánok.*

Ebbe a csoportba 10 emléket sorozhatunk.

1. *Fekvő oroszlán.* Rég. Oszt. (Lelt. sz. Cim. 135.) Lelőhelye ismeretlen. Kulcs (XI. t. 5.). Hossz. 7.6 cm. Az előbbi példányokhoz hasonló tagolású hüvelyből és kehelyből kinyúló oroszlán, mely fejét két mellső lábára hajtja. A mintázás erősen provinciális, a sörényt hosszú árkolásokkal jelzik. A fej nagy, széles, apró fülekkel. Tömör öntés, a kulcs vastolla beletörött a hüvelybe. Zöldesbarna patina.

2. *Oroszlán protomé.* Rég. Osztály. (Lelt. sz. 24/1875. 26.) Találták Ószőnyben. Kulcs (XII. t. 3.). Hossz. 7.9 cm. Erősen rongált felületű, repedezett darab. A hatalmas fejét dús sörény díszíti, a jobb provinciális munkák közé tartozhatott. A szájon előlről hatalmas lyuk, a szájnál kétfelől átfúrás. Zöld patinája helyenként még látható.

3. *Oroszlán protomé.* Rég. Oszt., azelőtt a Delhaës-gyűjteményben. (Lelt. sz. D. 2303.) Lelőhelye ismeretlen. Ismeretlen rendeltetésű tárgy (VI. t. 2.). Hossz. 6.7 cm. Háromlevelű kehelyből nő ki a tömör mintázott oroszlán protomé. A fej elevenen és jellegzetesen van megalkotva, emlékeztet a hódmezővásárhelyi példány kvalitásaira. Nem kulcs volt, valamely más célra szolgált. Lehet, hogy mérleg egyensúlyozó karját díszítette (l. alább). Mintázásánál és jellegénél fogva azonban a mi sorozatunkba kétségtávol beleillik. Sötétzöld patina. A bronz világos színű.¹²

4. *Fekvő oroszlán.* Rég. Oszt. Lelt. szám és lelőhely nélkül. Kulcs (X. t. 3.). Hossz. 5.1. cm. Gyengén mintázott és elmosódott felületű darab, tagolása az előbbi csoportban lévő emlékekhez hasonló. Barnászöld patina. Világos bronz. A hüvely pereme részben letört, részben repedt.

5. *Fekvő oroszlán.* Komáromi Múzeum. (Lelt. sz. 1781.); találták Ószőnyben. Kulcs (IX. t. 2.). Hossz. 6.6 cm. A szokott kehelyből kinyúló oroszlán. A fej erőteljesen mintázott, a sörényt sűrű, párhuzamos vonalakkal és nagyobb árkokkal tagolták. A mellső lábak fölött a test át van fúrva. Zöldes patina.

6. *Fekvő oroszlán.* Komáromi Múzeum. Lelt. sz. nélkül; talál-

¹² Ehhez a darabhoz igen jó párhuzamul szolgál Brunšmid id. m. p. 257. látható szobrocska, mely egészen hasonló felfogásban és helyzetben állít elénk egy hatalmas molossusi kutyát.

ták Ószönyben. Kulcs (X. t. 2.). Hossz. 4.5 cm. Az előbbihez hasonló tartásban ülő oroszlán, szája kitátva. A sörényt mély vonalakkal ábrázolták. Hátral a vastoll maradványai. Zöldes patina.

7. *Fekvő oroszlán*. Régebben a Milch-gyűjt.-ben, most előttem ismeretlen helyen. Találták Ószönyben. Hossz. 5.8 cm. Kulcs (XI. t. 4.). Felületesen mintázott test, erősen elmosódott felülettel.

8. *Fekvő oroszlán*. Kállai Ödön gyűjt. Találták Ószönyben; hossz. 10.3 cm. Kulcs- vagy késnyél (XII. t. 1.). A darab több helyütt erősen sérült, belül ma is jól látható az öntőmag. A rendkívül gazdagon és tömören tagolt hüvelyből szíromszerű kehelylevelek nőnek ki, és ezek közül nyúlik elő a jól mintázott oroszlán test. Fejét felemeli, száját ordításra tátja. A fej erőteljesen mintázott, sörénye mint dús gallér övezi az állat pofáját. Két mellső lábát — mindkettő csonka — előrenyújtja, a két láb talán állatfejet tartott. A lábakon a szőrzetet apró, sűrű bekarcolások jelzik. Élettelen, ügyes munka. Zöldesbarna patina, helyenként foltokkal. A vasnyél darabja belül látszik.

9. *Fekvő, fejét felemelő oroszlán*; mellső lábai között a zsákmány. Rég. Oszt., azelőtt Milch-gyűjt.-ben. (Lelt. sz. 4/1933. — 17.). Találták Ószönyben. Kulcs- vagy késnyél (XII. t. 2—2a.). Hossz. 9.6 cm. Az előbbihez hasonlóan mintázott nőstény oroszlán. Teste jól, feje jellegzetesen van mintázva. Száját ordításra tátja. Fejét magasra emeli. Mellső lábai között zsákmány, özfej, melynek felső része azonban hiányzik. Sötétzöld patina.¹³

10. *Fekvő, fejét felemelő oroszlán*. Soproni Múzeum. (Leltár, Római terem, 15. szekrény, 68. szám). Lelőhelye Lorettom (régebben Sopron megye, ma Burgenland, Németország). Kulcs (X. t. 6.). Hossz. 10 cm. Töredékes darab, a lábak csonkák, a törzs jobb oldala repedezett, törött. Az eddigiekhez hasonló tagozódású hüvelyből és kehelyből nő ki a karcsú oroszlán test, melynek felépítése és fejtartása igen hasonlít az előző két darabéhoz. Barnászöld patina.

V. *Fekvő kutya*.

E csoportunkba két darabot sorozhatunk.

1. *Fekvő kutya protoméja*. Rég. Oszt. Leltári szám és lelőhely nélkül. Kulcs (X. t. 5.), hossz. 6.9 cm. Háromszorosan tagolt négyszögletű hüvelyből hosszú levelekből álló kehely nő ki és ebből nyúlik ki a fejét mellső lábaira hajtó kutya-protomé. A hosszúka fej, a kis fül, a nyitott szájból előcsillanó fogak, az ókor híres kutya-fajtaját, a

¹³ E csoport 9. és 10. számú darabjainak mintázása a legelőnkebben emlékeztet az antik kisplasztika párdue ábrázolásaira. Kétségkívül a két állatfajta ábrázolásában valahol bizonyos fokú összeolvastás történt. E két nőstényoroszlánt ábrázoló bronzunkat, ha a fej nem szólna ellene, hajlandó lettem volna párdue-ábrázolásnak tartani. A párdue hajlékonyabb és karcsúbb teste jut kifejezésre e darabjainkban, csak a fej mintázása mutat oroszlánra. V. ö. Führer des K. K. Staatsmuseum in S. Donato in Zara. 1912. S. 86. Zárókép, hol egy nyúlánk testű párdueot látunk teljesen hasonló helyzetben mintázva egy kulesnyélen.

molossusi kutyát idézik emlékünkebe.¹⁴ A fül mögött kétszeres kötélből álló nyakörv látszik, e mögött pedig a kutya testet dús szőrzet borítja. Zöldes patina. Jó munka. A vas kulcstoll ép.

2. *Fekvő kutya*. Rég. Oszt. Leltári szám és lelőhely nélkül. Kulcs (X. t. 4.), hossz. 8.6 cm. Hasonló, de nem oly gazdagon tagozott hüvelyből és kehelyből karcsú kutya-protomé nyúlik elő. A kutya mellső lábai között a száj alatt előre álló tárgy, talán zsákmányul ejtett kisebb vadnak a feje. A kutya fajtája az ábrázolás alapján nem ismerhető fel. A felület erősen roncsolt, mintha égett volna. A kulcs vastolla benn-törött. A kutya feje és mellső lábai között lyuk.¹⁵ A kutya mintázása megengedhetné annak feltevését is, hogy késnyél volt. (L. alább.)

VI. *Disznó*. Egy darab.

1. *Fekvő disznó*. Rég. Oszt. Leltári szám és lelőhely nélkül. Aligha kulcs (XI. t. 3.), hossz. 5.5 cm. Egy keskenyebb és egy szélesebb peremmel díszített nyélből kinövő állattest. Fejét mellső lábaira hajtja, orra erősen megvastagodik, a feje tetején a vaddisznóéhoz hasonló sörte. Derekan vastag kötél. Barna patina, világos színű bronz. Hátral lyuk.¹⁶

VII. *Kos*. Egy darab.

1. *Négylevelű kehelyből kinyúló kos-protomé*. Basch Lóránt dr. gyűjt., azelőtt a Milch-gyűjt.-ben, találták Ószönyben. Nem kulcs (XI. t. 2.), hossz. 4.9 cm. A fej csak felületesen van mintázva, kunkorodó szarvakkal. Világoszöld patina. Hátral vas tű nyele beletörve.¹⁷

Az itt ábrákon is közölt állatalakos kulcsnyeleken kívül még néhány darabról tudok, melyek részben biztosan, részben esetleg magyarországi származásúak.

1. A klagenfurti múzeum őriz egy nagy bronznyeles kulcsot, mely oroszlanfejet ábrázol,¹⁸ és a képből kivehetőleg erős rokonságot tart a mi eddig ismertetett példányainkkal.

¹⁴ V. ö. Keller id. m. I. S. 103. ff. Fig. 39–40. Nem állíthatjuk, hogy a mi kis bronzunkon ábrázolt kutya molossusi fajta lenne, csak arra emlékeztet. Ily provinciális ábrázolásokon egyes állatfajok pontos meghatározása jóformán lehetetlen, hiszen az ábrázolás annyira nem hű.

¹⁵ V. ö. Walter id. m. p. 357. Nr. 2955., hol egy kehelyből kinövő kutya szájában állatfejet tart. Vaisoni lelet. A kutya arányai és fejformája emlékeztet a mi kutyánkéra.

¹⁶ Ilyen kés- és kulcsnyelek között aránylag ritka a disznónak vagy vaddisznónak alakja. Amíg a nagy plasztikában annyira kedvelt motívum a disznónak, különösen a vaddisznónak főleg vadászat közben való ábrázolása, olyan szegényes az az anyag, amelyet a kisbronzok között ismerek. Azonban idézhetek még egy analógiát, ahol késnyél van disznó alakjában mintázva. L. Caylus: Recueil d'antiquités égyptiennes, grecques et romaines, Paris, Vol. VII. 49. 5.

¹⁷ A kos ábrázolása kulcs vagy késnyeleken szintén nem gyakori. Annál többször fordul elő antik edényeken, mint díszítőmotívum. V. ö. Radnóti A. A pannoniai római bronzedények. 1938., ahol a nevezetesebb edénydíszül szolgáló pannoniai edény-nyél ábrázolások kos motívumai felsorolását megtaláljuk.

¹⁸ L. R. Egger: Führer durch die Antiken-Sammlung des Landesmuseums in Klagenfurt, 1921. S. 100, Fig. 78. — „ein grosser Schlüssel mit Bronzegriff (Kopf eines Löwen)“.

2. A régi Figdor-gyűjteményben is volt egy Mondsee mellett talált kulcs, melynek nyele nőstényoroszlánt vagy inkább kutyát ábrázolt.¹⁹ Testén és fején a szőrt apró bemélyedésekkel jelezték, farka a hátán feküdt ügyetlenül mintázva. Nyelve kilógott, mellső lábával hosszúkás tárgyat tartott. A kulcs felakasztására szolgáló és már többször látott nyílást is megtaláljuk e darabnál. Bár kép alapján nagyon nehéz ily esetben véleményt formálni, a kulcsnyél lehet esetleg Magyarországról származó is.

3. Az 1905-ös carnuntumi ásatási jelentésben²⁰ szintén szerepel egy hasonló kulcs, valószínűleg oroszlanalakos nyéllel, de rajza oly kezdetleges, hogy mást nem mondhatunk róla.

4. A zágrábi múzeumnak is van egy kisebb sorozata oroszlán, nőstényoroszlán és kutya alakos kulcsnyelekből, melyeket Brunšmid tett közzé annak idején.²¹ Ezek közül a 187. sz. — Sziszekben talált — darab sok egyezést mutat a hődmézóvásárhelyi példánnyal, de annál rosszabb mintázású, a 193. sz. nőstényoroszlánt ábrázoló példány pedig IV. 8. és 9. számú darabjainkkal tüntet föl rokonságot. A darabok közt több az ismeretlen lelőhelyű, úgy hogy az esetleges északpannoniai származást ezeknél is feltehetjük.²²

Ennek a hosszú sorozatnak azonban legérdekesebb tagja Aquincumban került elő 1929-ben s ezúttal először adjuk a nyilvánosság elé.²³

Ez a példány ép állapotában szintén két anyagból készült kulcs volt. Tolla vasból készült, amint ezt egy megmaradt töredék is bizonyítja (melynek képben való bemutatását, minthogy nem csatlakozik közvetlenül a nyélhez, mellőzhetőnek gondoltam), nyele pedig bronzból, és oroszlánt ábrázol, mely leterített ifjúnak vállára és mellére teszi két mellső lábát (XIII. t. a—c.). Az oroszlántest itt is egy négyszög alakú hüvelyből nyúlik ki, melynek belsejében a kulcs vastollának benntört maradványai láthatók. A hüvelyt, melynek belső széléből

¹⁹ L. Arch. Anzeiger 1905. S. 151 m. Abb. „Griff aus Bronze, Stiel und Bart aus Eisen. 9.7 Zm. lang. Der Griff stellt einen sitzenden Vierfüßler, Löwin oder wahrscheinlicher Hund dar. Das Fell ist durch eingeschlagene Reihen kleiner Vertiefungen an Kopf und Rumpf charakterisiert. Der Schweif ist auf dem Rücken liegend ungeschickt modelliert. Die Zunge hängt heraus, die Vorderfüsse halten einen länglichen Gegenstand nieder, wodurch eine Öffnung entsteht, an welcher der Schlüssel aufgehängt werden konnte. Der Schlüsselbart hat vier rechteckige Zacken“.

²⁰ L. Der römische Limes in Österreich, Bd. VI. 1905. S. 102. Fig. 58. — „Dreh Schlüssel aus Bronze und Eisen“.

²¹ L. Vjesnik, XIII. 1913—14. — J. Brunšmid: Antikni figuralni bronsani pred meti u hrv. nor. muzeju u Zagrebu, S. 252—57.

²² Hogy mennyire elterjedt volt és kedvelt az ilyen, nyélként használt ábrázolás, arra hivatkozzunk Kubitschek és Frankfurter: Führer durch Carnuntum, 1923. Wien, S. 107, Fig. 95., hol a csontból készült tárgyak között találunk egy nyélként kidolgozott párdueot, mellső lábai közt kosfejjel, melyet valószínűleg késnyélként használtak. Az állat kifaragása a mi példányaink provinciális állattípusának felel meg.

²³ Őszinte köszönetemet fejezem ki a lelet átengedéséért dr. Nagy Lajos igazgató úrnak.

négy plasztikusan alakított kis levél hajt ki, ma már alig kivehető mintájú karcolt díszítés borította. Az oroszlán az eddigi példányoktól eltérőleg fejét a néző felé fordítja. Mintázása provinciális értelemben eléggé sikerült, bár testén a hódmezővásárhelyi példánynál megfigyelt finom részleteket (bordák jelzése, stb.) teljesen nélkülözzük. A fejet erőteljesen, de arányaiban hibásan, — a száj erősen sérült, — a sörényt és a fület a szokott módon mintázták. A két hátulsó láb — a baloldali sérült — formája megfelel az eddigieknek; az állat mellső lábai az előtte fekvő ifjú vállára és mellére nehezednek. Az ifjú testéből csak a fej és egy mellképszerűen kivágott darab van mintázva, mely alul körvonalalaiban is elválik az oroszlán testétől. A fej ifjú, szakálltalan arcot mutat, melyet koszorúszerűen övez a haj, mellén tunica látható. Az arc kissé balrafordulva feltekint.

Az ember-zsákmányát diadalmasan karmai között tartó oroszlán szobra és képe elég ritka az antik művészetben, a mi példányunkkal teljesen megegyező párdarabot pedig egyáltalában nem ismerek. Bizonyos azonban az, hogy itt nem gondolhatunk azon emlékekkel való összefüggésre, amelyek vadászat közben vagy gladiatori küzdelmekben felülkerülő oroszlánokat mutatnak elesetten fekvő, vagy földre terítésük perceiben is keményen küzdő emberekkel szemben.²⁴ Itt már a küzdelem végén vagyunk, mintahogy eddigi kulcsnyeleinknél is mindenütt a győztes állatot láttuk szájában vagy karmai között a legyőzött állat fejével vagy az azt helyettesítő erősen stilizált és így már fel sem ismerhető tárggyal. Bizonyos, hogy az utóbbi típus keleti származású és keleten kell keresnünk az aquincumi szobrocska első megformálását is.²⁵ De amint oroszlános kulcsnyeleinkkel közel rokon ábrázolá-

²⁴ V. ö. Lippold: Die Skulpturen d. vatikanischen Museums Bd. III. Berlin 1936, S. 153. Taf. 65. Nr. 1270. oroszlán és legázolt gladiátor harca: és Musei e gallerie pontificie I. Guida del museo Vaticano di Scultura, Roma, 1924. p. 191, nr. 312., mely hasonlóan gladiátor és oroszlán harcát mutatja. L. még Rohden-Winnefeld: Architektonische römische Tonreliefs der Kaiserzeit, Berlin, 1911. Taf. LXXXVI. 2., hol oroszlán vadászt gyűr maga alá. A képtípus nem ismeretlen a pannoniai síremlékek díszítése körében sem, l. Schober: Die römische Grabsteine von Noricum und Pannonien, Wien, 1923. S. 128. Abb. 147; egy Bécsben őrzött Mitrovicáról származó síremléken szintén ember látható, amint a föléje kerülő oroszlán ellen védekezik. Különösen gyakori azonban e küzdelem gladiatori és vadász jeleneteket ábrázoló mozaikokon.

²⁵ L. Encyclopédie photographique de l'art. I. Le Musée du Louvre. Oroszlán körmei között állattal Susából Kr. e. 3000-ból. Különösen a gemmák között találhatunk értékes összehasonlító anyagot, v. ö. Furtwängler: Die antiken Gemmen, Taf. XIII. 28. XLV. 19. oroszlán lábai közt állatfejjel. Taf. XI. 18—20. szárnyas oroszlán, lábai között emberfejjel Kr. e. V.—VI. századból való perzsa-görög vésett köveken. (Ez utóbbiakat közölte Layard: Mithra e. művében, pl. 46. 13 és pl. 44. 9 alatt.) Ugyanez a tárgy, de oroszlán helyett szárnyas griff szerepel, Lippold: Gemmen und Kameen, Taf. LXXXI. l. archaikus szkarabeoidon. Viszont római vésett kővön oroszlán állatfejjel u. ott. LXXXVII. 6. — Altmann: Die römische Grabaltäre, Berlin, 1905. S. 30 mint keleti eredetű típust idézi az oltárokon látható és lábai között állatfejet őrző oroszlánt.

sokat találunk a római sírplasztika körében,²⁶ úgy aquincumi szobrocskánknak is legközelebbi szobrászati megfelelőjét itt találjuk. Egy Rothselbergben lelt és ma a Speyeri Múzeumban őrzött hatalmas sírkoronázó hármass állatcsoport középső tagjában, mely egy földre döntött ember fölött álló hatalmas oroszlánt ábrázol.²⁷ Úgy e csoport, mint a karmaik között állatfejet tartó ú. n. sirt őrző oroszlánok típusa keleti eredetű és a legszorosabb összefüggésben áll Mithras tiszteletével, valamint más keleti kultuszokkal, amint ezt bővebben fejtegetni e helyütt szükségtelennek tartom.²⁸

31 példányát mutathattuk be az eddigiekben az állatalakos kulcs- és egyéb eszköz-nyeleknek, amelyek eddig publikálásra még sehol nem kerültek. Nagyon érdekesen alakul ennek a 31 darabnak leletstatisztikája: Ószőnyből való 18, valószínűleg Ószőnyből került elő 5, Aquincumból 1, a fejérmegyei Vajtáról és Csáktornyról 1—1, a sopronmegyei Lorettomból 1, Bécsből 1, ismeretlen eredetű 3. Az ismeretlen eredetű darabok kivételével a többi mind kerülhetett Brigetióból mai lelőhelyére, sőt ha tudjuk, hogy Delhaës István gyűjteményének zömét Bécsben és Pozsonyban vásárolta és pedig azokban az időkben, amikor az ószőnyi „turkálások” virágkorukat élték, akkor ide-sorozhatjuk az ő gyűjteményéből származó darabot is. Így körülbelül 28—29 darabot írhatnánk a brigetiói bronzöntő műhelyek számlájára bronz állatalakos nyeleinkből. De az sem lehetetlen, hogy a többi négy, az irodalomban már régebben ismert és az itt csak éppen említett példányok némelyike szintén Brigetiót vallhatná készítése helyéül, aminthogy az újabb kutatások szerint mindinkább előtérbe kerül az a vélemény, hogy Brigetiónak nagy intenzitással dolgozó bronzműves műhelyei nemcsak Pannoniát látták el produktumaikkal, hanem kivitelre is dolgozhattak.²⁹ A bronznyelek készítésének idejéül a Kr. u.

²⁶ Altmannak előbb idézett munkája mellett hivatkozzunk itt Schober id. m. S. 213, továbbá Arch. Ért. XXVI. évf. 361 l. 31 á., Arch. Ért. XXVI. 303 l. 14 á. Bud. Rég. V. 124—25. l. Annales Sabarienses III. 1927—29. 100 l. IX. kép, melyek mind vagy a sirtáblákon egymásnak megfelelően elhelyezett oroszlánokat, vagy magányos oroszlán sírszobrokat ábrázolnak, melyek lábuk között állat — leginkább kos-fejet tartanak.

²⁷ L. Bericht VII. der Röm. Germ. Komm. S. 180. és Germania Romana III. S. 55. Taf. XLVII. 3. — Espérandien: Recueil General d. Basreliefs de la Gaule romaine, VIII. 6003. — V. ö. még egy mainzi Jupiter oszlop koronázó lovasszobor tördékén a hátrahanyatló gigással, melynek helyzete analóg a mi ifjúnkéval. L. Mainzer Zschr. VI. S. 138. Espérandien id. m. VII. 5748.

²⁸ L. Kuzsinszky. Bud. Rég. IX. 63. 11. és Buday: Dolgozatok, VII. 1. 43. 11. — Schober id. m. S. 213. — Cumont: Les mystères de Mithra 3. kiad. 1913. p. 45. s. — Cumont: Les religions orientales dans le paganisme romaine. V. ö. továbbá Pauly-Wissowa: Realencyclopädie, Bd. XV. 2. Sp. 2131 f. — Strong: Apotheosis and after life, London (1915) p. 192—195. L. még Kuzsinszky: Bud. Rég. XII. (1937). 135 l. skv. Dea Syria és Baltis dia divina tiszteletére emelt feliratos kő elemzésénél.

²⁹ V. ö. Paulovics István: Dionysosi menet (thiasos) magyarországi római emlékeken. (Adatok a pannoniái scrinium-lemezek kérdéséhez) Arch. Ért. XLVIII. (1935) köt. 54—102. l. Különösen érdekesek a mi szempontunkból a 89—91. l.-n foglalt fejtegetései.

II. század derekától a Kr. u. III. század derekáig terjedő időt vehetjük. Nem valószínű, hogy ennél nagyobb időhatár választotta volna el készítésben e darabokat, amelyek stilizáltságban, felfogásban, sőt méreteikben is olyan kis különbségeket mutatnak, hogy feltétlenül a fenti szűkebb keretet szükséges keletkezésük idejeként megjelölni. Ami most a sorozat egyes darabjait mintázásban, készítésben messze a többi fölé emeli, például a hódmezővásárhelyi, az aquincumi, a Delhaës-gyűjteményből származó példányokat, — az lehet a készítő bronzöntőmester nagyobb technikai és mintázásbeli tudása, esetleg a mintaként felhasznált példányok tökéletesebb, finomabb kivitele, amely a darabok nagyobb átlagánál nem tudott egyformán érvényesülni.³⁰

A bemutatott bronznyelek zöme kétségtől kívül kulcsnyelül szolgált, hiszen a meglévő kulcstoll vagy ily toll nyelének maradványa rögtön eldöntötte a kérdést. Másutt viszont már maga a tárgy tiltakozott ilyen besorozás ellen (pl. VII. 1. sz. darabunk). Eleve kikapcsoltunk azonban a dolgozatunkból minden olyan tárgyat, mely edény- (paterna-) nyél,³¹ vagy állatdíszes kocsirész lehetne.³²

A kulcsokon kívül szokás volt még a késeket is hasonló bronznyelkekkel díszíteni. Különösen az áldozati kések (culter) nyelét ékesítették nem ritkán szép bronz állatfigurákkal, de a közönséges, mindennapi használatra készült késeket is sokszor művészileg díszítették.³³ A mi példányaink közül esetleg a nőstényoroszlánokkal díszített példányok (IV. 8. és 9.) lehettek késnyelek, de e feltevés mellett nem szól több érv, mint a kulcsnyélként való használat mellett. Lenne valószínűsége annak is, hogy az egyik fekvő kutyát ábrázoló bronznyél volt késnyél (V. 2.); ennek ugyanis készítése, könnyen kézbesimuló formája szólhatna e feltevés mellett. (A késnyelek alakításánál, úgy látszik, a használható formára is tekintettel voltak, mint a legtöbb példány igazolja.) A disznóval díszített kis bronznyél alig szolgálhatott késnyélként, inkább valamely női testápoló eszköznek

³⁰ Ismeretes, hogy Pannonia is ismerte azokat a mintakönyveket, amelyeket a nagy ipari- vagy művészeti-központok adtak a provinciáknak: L. Hekler, *Öst. Jahreshefte* XV. kötetében: *Forschungen in Intercrea c. tanulmányát és Oroszlán: Mitológiai és szimbolikus képtípusok a pannóniai sír-emlékeken*, Budapest, 1918. 21 l. skv.

³¹ A pannóniai állatalakos pateranyelekre l. Radnóti Aladár: *A pannóniai római bronzedények*, Budapest, 1938. 68–78. l.

³² E. v. Mercklin: *Wagenschmuck aus d. römischen Kaiserzeit*, *Jb. d. d. Arch. Inst.* Bd. XLVIII. (1933) S. 84–176. és Alföldi András: *Állatdíszes kerékvető fejek kelta-római kocsikról*, *Arch. Ért.* XLVIII. (1935) 190 l. skv.

³³ L. Reinach: *Culter*, *Darmstadt-Saglio* I. 2. p. 1582. sqs. — A szebb késnyelekre példaképpen l. Reinach, *Rep. de la statuaire* T. IV. p. 468. Genfből: oroszlán, mellső lábai közt állatfejjel; Reinach u. ott p. 476. Késnyél — oroszlán — Autunból. — Schumacher: *Beschr. d. Samml. ant. Bronzen in Karlsruhe*, 1890. Taf. XVI. 16. S. 155. késnyél sasfejben végződik. — Walters: *Cat. of the Bronzes in the Brit. Museum*, London, 1899. p. 357. No. 2955. — Igen szép késnyél — szájában vadat tartó kutyával.

nyelét — esetleg tűt — alakították ki ilyenformán. De kis kulcs nyele is lehetett.

Ezenkívül még a nagyobb mérlegek ellensúlyozó karját is szokás volt a mi állatalakjainkhoz hasonló díszítéssel ellátni.³⁴ A M. Történeti Múzeum Régészeti Osztályának már régóta tulajdona az az EQVEIAS feliratú női mellképet ábrázoló bronzsúly, mely bizonyítja, hogy ezek a mérlegek, mint a római birodalom minden provinciájában, nálunk is használatban voltak.³⁵ Figuráink közül egyedül a Delhaës István gyűjteményéből származó darab (IV. 3.) jöhetne e tekintetben számba, amely alkalmas dísz lett volna ily nagyobb mérleg karjára is.

Maradna végül a kehelyből kinyúló kostest (VII. 1.), melyet szintén valamely eszköz díszítésére használtak föl, ezt az eszközt azonban megállapítanunk nem sikerült. Mindenesetre tű, vagy valami hasonló lehetett, legalább is erre vall a beletört vékony nyél.

Felmerülhet végre e kulcsok használatának kérdése is, azaz egyszerűbben az a kérdés, hogy valójában mire használták ezeket a kulcsokat, amelyek állatalakos bronznyelének legtöbbször, mint láttuk, lyukat is fúrtak, hogy felfüggeszthessék, vékony fonalon vagy láncon viselhessek, magukkal hordhassák tulajdonosaik őket. Ez a díszes kulcsfajta, amint ezt már a felhozott, különböző helyekről származó párhuzamok is mutatják, meglehetősen el volt terjedve és példányaival, bár sohasem tömegesen, csaknem minden provinciában találkozunk. Mindamellet számuk a közönségesebb, nem ily díszesen előállított kulcsokénál sokkalta kisebb, nyilvánvaló tehát, hogy nem általános, hanem különleges használatra voltak szánva. Ebben a vonatkozásban tehát igen becseseknek kell tartanunk azokat a leletkörülményeket, melyeket sajnos csak egyetlenegy kulcsunknál konstatáltak. II. 2. sz. kulcsunk 1935-ben Vajtán került elő és bronz ládaalakatrészekkel — veretek, bronzlemezek, fogantyúk női fejjel és delfinalakkal, — valamint más kulccsal és gombdíszítésekkel találták együtt.³⁶ Más kulcsnál nem sikerült a leletkörülményeket ilyen pontosan megállapítani. Kulcsaink némelyikének felülete a használatától csakugyan megkopottnak látszik, más példányokon ellenben a használatnak nyomát alig találjuk. Mindenesetre feltehető, hogy e kulcsok jórészének használati célja is volt, de állandó használatra e kulcsok aligha szolgálhattak; alakjuk nem praktikus, használatuk nehézkes és súlyuk is számbevető lehetett. A vajtai lelet tanúsága szerint esetleg ilyen bronzveretes ládikák zárására készülhettek e kulcsok, és ezeknek többnyire szimbolikus mitológiai ábrázolásokkal ékített lemezeihez igen jól illehettek e kulcsok formái is, melyeknek orosz-lán-ábrázolásai a keleti

³⁴ L. Daremberg-Saglio „Libra“ címszavát, Tom. III. 2. p. 1222 sqs. — A berlini múzeum egy mérlegén párdue díszíti az ellensúlyozó kart, l. Jbueh. d. d. Inst. Arch. Anz. 1889. S. 117. és 1891. S. 138. L. még Friedrichs: Kleinkunst und Industrie. No. 929—930.

³⁵ Kalauz a Régiségtárban 15. kiad. 1912. 131 lap.

³⁶ L. fentebb.

művészet és vallások szimbolikus és kultikus vonatkozásait ültették át a római birodalom provinciáinak földjére.³⁷ De a vajtai leletben, mint láttuk, az oroszlános kulcson kívül még más közönséges fajtájú kulcs is volt; felmerülhet tehát az a gondolat is, hogy ez utóbbi szolgált talán a ládika elzárására, a díszesebb kulcsot pedig esetleg a ládikóban őrizték. Ebben az esetben pedig előtérbe kerülhetnek a kulcsoknak eddig kevesebb figyelemre méltatott egyéb vonatkozásai is.

A kulcs már régtől fogva a szimbolikus jelentőségű tárgyak között szerepelt. Elsősorban azoknak az istenségeknek volt jelvénye, akik az ég, az alvilág, vagy az időföldről uralkodtak. (Anubis, Sarapis, Hekaté, Kybele, Pluton, Hades, Janus, Kronos stb.) De egyúttal a papnők jelvénye is, és jelvénye a szentélyeket őrző mitológiai személyeknek is (Kassandra, Iphigenia, Io, stb.). Bizonyos, hogy némely vonatkozásokban a kulcsoknak varázserőt tulajdonítottak vagy legalább is ily erők forrásának tartották azokat.³⁸ Valószínűleg ilyen vonatkozásban kerültek a kulcsok, mint díszítő motívumok egyes közhasználatú tárgyakra is, melyeknek egyik legérdekesebb példáját szintén itt közölhetem. Kulccsal díszített hajtű ez, mely Aquincumban az Aranyhegyi árok felásása alkalmával a polgárváros kora-római temetőjéből került elő 1928-ban.³⁹ A 15.5 cm. hosszú bronztű (1. kép) végét szépmívű kulcs díszíti, melyet különféle, szépen formált

³⁷ V. ö. Paulovics I. id. m. (Dionysosi menet...) ládavereteit. Ugyanott a pannoniai ládaveretekre vonatkozó irodalmat is megtalálhatjuk. — A. Gaheis: Das römische Tür und Kastenschloss (Öst. Jhefte Bd. XXVI. 1930. Beiblatt S. 231—262.) c. cikkének a tárgyalta kérdés szempontjából érdekessége a Das Kassettenschloss c. rövid fejezet (S. 259—62), ahol e kis ládikának zárszerkezetét rekonstruálva a nyitásra szolgáló kulcsok tollát olyannak feltételezi, mint a minő a mi oroszlános kulcsaink éppen maradt tolla. — V. ö. még Fink: Der Verschluss bei den Griechen und Römern, Regensburg, 1890. — Diels: Antike Technik. 2. Aufl. Berlin. — Neuburger: Die Technik d. Altertums. 3. Aufl. S. 337 ff. — Cagnat et Chapot: Manuel d'archéologie romaine, 1920, Tome II. p. 423.

³⁸ V. ö. Cumont: Textes et monuments figurés rel. aux mystères de Mithra, Bruxelles, 1899. p. 83. — U. az: Les religions orientales dans le paganisme romain, 4. ed. Paris, 1929., több helyütt. — Daremberg-Saglio, Dictionnaire, T. IV. 2. p. 1247—8.

(Ézzel kapcsolatban emlékeztetek azokra a leletekre, melyeket Kölnben és közeli környékén, valamint Germania más helyein (Trierben) találtak és amelyeket most a bonni múzeum őriz. Apró kis tárgyak ezek és közöttük létra, mérleg, fésű, kulcs, kapa, lapát, béka, kígyó stb. fordulnak elő. Ezekben szerettek volna Mithras istenség tiszteletéhez tartozó szimbólumokat látni. Cumont tagadja ezeknek ily szerepét — id. mű T. II. p. 525—6, fig. 402. — minthogy ezek csak aránylag kis körre szorítkozó helyen és négy-öt leletben jelentkeznek. H. Lehner is inkább gonosz varázslatok eltávolztatására szolgáló apró eszközöket lát bennük, amint hasonlók gyakran előfordulnak sírokban. Führer d. d. Antike Abteilung d. Provinzialmuseums in Bonn, 1924. 2. Aufl. S. 51. — E tárgyak közül különben egyik-másik előfordul egy-egy mithraeum leletei között is pl. I. a II. Meddernheimi mithraeum leleteit: Cumont, t. II. p. 369—372.

³⁹ A közzétételt ismét dr. Nagy Lajos igazgató úrnak, a leletkörülmények ismertetését dr. Nagy Tibor asszisztens úrnak köszönhetem.

összekötő tag segítségével — orsó, felfelé keskenyedő oszlopocska, ismét díszített orsó és csavart oszlop — kapcsoltak össze a tűnek lefelé vékonyodó testével.

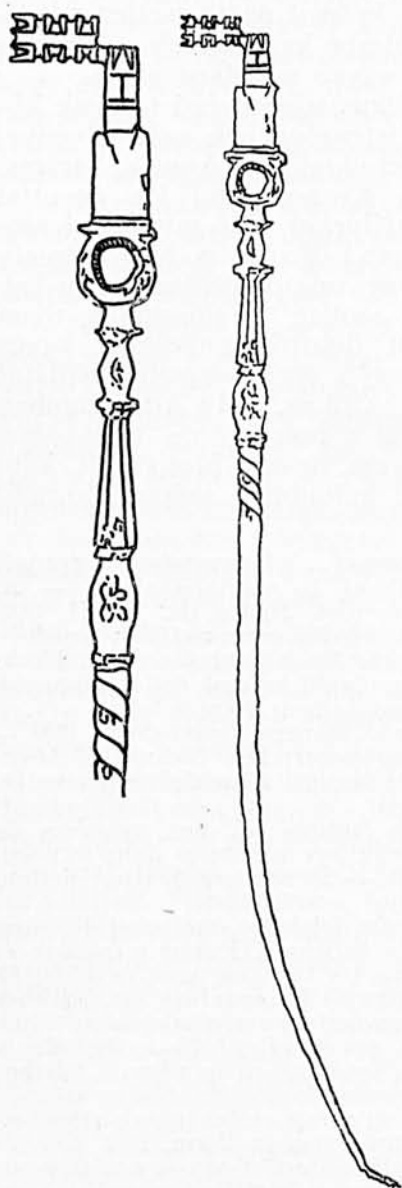

Abb. 1. kép.

A mi kulcsaink esetében azonban még az is feltűnő, hogy az ilyen ú. n. díszkulcsok legnagyobb része szimbolikus állatot — oroszlánt — ábrázol és pedig olyan tartásban, — szájában vagy mellső karmai között megölt állat fejével, sőt egy esetben mellső lábait leütött ifjú vállára téve — melyeket a keleti vallások körében elterjedtnek és már magában is szimbolikus vonatkozásúaknak ismerünk.⁴⁰ Az oroszlán kedvenc állata volt Sol Invictus Deus Mithrasnak, akinek kultusz emlékei között érdekes módon megtaláljuk a kulcsnak és az oroszlánnak közvetlen egymás mellett és egymással kapcsolatban való szerepeltetését is; a mithraeumoknak felszereléséhez tartozó és azoknak kultuszszobrai között gyakran szereplő oroszlánfejű (leontokephalosz) Aion (Aeon) vagy Kronos szobraira gondolok, ahol az istenség kígyóktól átfont testtel, oroszlán fejjel és egyik vagy mindkét kezében hatalmas kulcsot tartva jelenik meg.⁴¹ Véleményem szerint tehát nem véletlenül választották ezeknek a kulcsoknak a leggyakoribb díszítő motívumául az ellenségét letipró oroszlánt, mely, mint

⁴⁰ V. ö. a 25., 26., 28. sz. jegyzetekben elmondottakkal. — Oroszlán szobrocskák különben szintén gyakran fordulnak elő a mithraeumok kulturtárgyai között. — Egyébként a kulcsok többi állatalakjai is kapcsolatba hozhatók az istenek kultuszával, pl. a párdue Dionysosszal, a kutya Hekatével és Melkarttal, a kos Juppiter Ammonnal, stb.

⁴¹ Az oroszlánfejű Aion vagy Kronos istenség képeit l. Cumont id. m. II. kötetében számtalanszor. Fig. 41, 46, 47, 68, 69, 96, 286, 294, 330, stb.

tudjuk, az istenek győzelmének és mindenhatóságának jele is volt a hívők szemében. Ne felejtjük el végül, hogy a mithraikus vallás éppen a saját híveinek egyik csoportját nevezte leonesnek, éppen azt a negyedik csoportot, melynek tagjai átmenve az előző három fokozat beavatató és előkészítő próbáin, először vehettek részt és részesülhettek Mithras misztikus és titokzatos szertartásaiban.⁴²

Lehet tehát, hogy e kulcsok nemcsak kulcsok, hanem szimbolikus tárgyak, jelvények is voltak, talán éppen a Mithras vallás e negyedik fokozata boldog beavatottjainak jelvényei, akik fölavatásuk alkalmával kapták e varázserővel bíró, megszentelt és reájuk nézve azért mindenek fölött becses tárgyat, melyet azután elzárva tartottak és csak ünnepies alkalmakkor vették használatba. Ezt magyarázná a szobrocskákon fúrt lyuk is, mely lehetővé tette a kulcsoknak felfűzve való hordását.⁴³

Brigetióban, ahol az itt bemutatott oroszlanos kulcsnyelek legtöbbje készült, eddigelé nem került elő még Mithras szentély. De ez nem bizonyítja azt, hogy egyáltalában nem volt. Hogy Mithrasnak sok hívője lehetett Brigetióban, azt az ott előkerült emlékek száma is bizonyítja. Láng Nándor, aki a „brigetiói Dolichenumról“ írt tanulmányában szintén foglalkozik e kérdéssel, maga is abban a véleményben van, hogy ezek az emlékek egy Mithras szentély esetleges léte mellett bizonyíthatnak.⁴⁴ A két Keletről származó istenség különben is barátságos viszonyt tartott hívei között a birodalom nyugati felében is. Sokszor egymás mellett vannak templomaik, sőt olykor egy templom egyesíti a két istenség kultuszát és tiszteletét.⁴⁵ Ez a tény — Mithras tiszteletének Brigetióban való elterjedése — esetleg a fentiek szerint magyarázhatná is az ott készült ily kulcsnyeleknek aránylag nagy számát is.

Eddigi fejtegetéseink összefoglalásaként a magunk részéről ezeknek a kulcsoknak a szerepét a következőképen látjuk:

Lehettek ezek a kulcsok egyszerűen díszládikák kulcsai, de esetleg ezeket őrizhették ezekben a ládikákban. Ez utóbbi esetben lehettek szimbolikus, óvó vagy védő eszközök, lehettek az istenségnek (Mithrasnak vagy más keleti istenségnek) varázshatalommal bíró

⁴² V. ö. Cumont id. m. I. p. 313 sqs. és Wissowa: Religion und Kultus der Römer, 2. Aufl. 1912., S. 369 ff. — A negyedik és a hetedik gradus fordul elő a legtöbbször a hívők jelzésére: leones et patres.

⁴³ L. Daremberg-Saglio id. m. „amuletum“ címszavát is, T. I. 1. p. 252 sqs., ahol a többi között a kules is előfordul amuletként. A mi felfogásunk szerint a fenti esetben a kules több volt egyszerű amuletnél.

⁴⁴ Az előkerült brigetiói Mithras emlékekre L. C. I. L. 4296. 4301—2, 11.005 sqs. — A brigetiói Dolichenumot Milch Ármin fedezte föl 1899-ben és közzétette a Komárom vármegyei és Városi Múzeum Egyesület 1900. évi Értesítőjében 28 l. skv. — Láng Nándor: A brigetiói Dolichenum, Gróf Klebelsberg Kuno Emlékkönyv, 1925. 93 l. skv. — L. még Paulovics István: Dolichenus háromszögek tartója Brigetióból. Arch. Ért. XLVII. (1934) kötet, 40—48. l.

⁴⁵ Carnuntumban. L. Pauly Wissowa: Realencyclopädie, Bd. XV. 2. Sp. 2185. (E. Wüst.)

jelvényei és végül talán vallási beavatottsági jelvények és ebben az esetben könnyen érthető volna, hogy ezeket állandóan vagy legalább is sokszor fonálra vagy láncocskára fűzve viselték.

Csak egy ötletet kívántunk e lapokon e kulcsok használatára és alkalmazására nézve felvetni. Az igazi cél azonban ezeknek az állat-alakos bronzkulcsnyeleknek bemutatása volt, melyeknek nagy része, mint láttuk, a brigetioi műhelyek termése közé sorolandó. Akkor, amikor az őszyi ásatások Brigetiónak minden téren való jelentőségét oly nagy mértékben megnövelték és oly fontosnak mutatják, úgy hisszük, hogy e kulcsoknak összegyűjtésével és bemutatásával nem végeztünk felesleges munkát.

Dr. Oroszlán Zoltán.

Manichi di chiavi con animali, in Pannonia.

Dati sull' attività delle officine di bronzo di Brigetio.

(Le tavole No. VI—XIII. fanno parte del presente articolo.)

La traduzione italiana dell' articolo verrà pubblicata nel volume XVI. della rivista.

Dr. Zoltán Oroszlán.

Rómaikori telep Makó mellett.

(Ide tartozik a XV—XX. tábla.)

Makótól Nyény-ra, kb. 2 km-re, az ó-szegedi út szeli át azt a hosszan húzódó magaslatot, amelynek legkiemelkedőbb pontján útszéli kőkereszt (az ú. n. Vörös-kereszt) van. A szóchagyomány szerint itt valamikor kápolna állott. Makó városának mérnöki hivatalában van egy XVIII. (?) század végéről való térkép, amely a kápolnát a jelzett helyen ábrázolja is. Ennek lebontásakor került volna, a szentély helyére a „Vörös-kereszt”.

Az említett kiemelkedő rész csak kicsi maradványa az ó-szegedi úttól egykor Éék-re húzódó kiemelkedő vonulatnak, mert jelentékenyebb részét elhordták. Az elhordott földtömeg helyén ma nádas van. E nádasat körülvevő partirészen van a lelőhely.

Ezen a területen, közvetlenül az ó-szegedi út melletti részen 1937—38 telén Makó városa, inségmunka keretében, nyári utat vágott. Ez alkalommal került elő, különböző méretű és formájú gödrökből, az a leletanyag, amelynek előfordulási körülményeit a munkánál jelenlévő Kiss János, városi mérnöki hivatalhoz beosztott tisztviselő figyelte meg, s az anyagnak ezt a részét is ő tartotta külön. Az anyag maga is, de különösen Kissnek az a megfigyelése, hogy égetett falú, méhkasformájú gödrök kerültek elő, sőt többé-kevésbé négyzetes alakú, paticcsal fedett alaprajzrészecskék is (jelentékenyebb részüikkel sajnos az ó-szegedi út alá kerültek), kíváncsiságot keltett, hogy az úttól északra fekvő, az említett nádasig terjedő területrészt teljes egészében feltárjuk.

A feltárás eredménye a következő:

1. gödör. Szabálytalan, inkább hengeresformájú. Körvonalai (a továbbiakban K.) 85 cm mélyen tűntek elő, az átmérője (a továbbiakban á.) itt 140×145 cm. Mélysége (a továbbiakban M.) a felszíntől számítva 100, fenékatmérője (a továbbiakban Á.) 147 cm. A belőle előkerült leletanyagból figyelmet érdemelnek: egy durva peremrész, 9/1.¹ típusú edényből; egy sötétbarna fenék 11/27. és egy XXXIX. 17.² típusú. Került elő ugyanebből a gödörből egy kutyafej is.

¹ Az 5/..., 6/..., 7/..., 8/..., 9/..., 10/..., 11/..., 12/..., 13/..., 14/..., továbbá I. 1..., II. 1... számú utalások a Dolgozatok 1938. XIV. kö-

2. gödör. Méhkasformájú. A gödör méhkasszerűen szélesedő része gömbszerűen hajlik. K.: 120, á.: 150, Á.: 160, M.: 170 cm. Említésre méltó lelet nem volt benne.

3. gödör. Az előbbivel teljesen egyező méhkasformájú. K.: 120, á.: 160, Á.: 210, M.: 230 cm. Említésre méltó lelet nem sok volt benne. Ami figyelemreméltó azt az 5. gödör anyagának tárgyalásánál, azzal együtt mutatjuk be.

4. gödör. Szabálytalan, hosszúkás formájú. K.: 55, M.: 77 cm. Átmérői hosszirányban 200, erre merőlegesen 35 és 65 cm. voltak. Semmiféle leletanyag nem volt benne.

5. gödör. Szabálytalan aljú gödör. K.: 95, á.: 150, M.: 150 cm. Az előkerült keramikus anyagból figyelmet érdemel a XVIII. 2. rajzon bemutatott rekonstruált halvány piros színű, jól iszapolt edény és egy hasonló típusú edény talpa. Szürke színű edény fenekék közül kettő XXXIX. 8., négy XXXIX. 20. típusú; két szemcsés iszapolású, XXXIX. 8. típusú volt.

Volt egy agancstörredék és egy szalagfűl, jól iszapolt, szürke cserépből. A másik szalagfűl őskori.³ A peremtörredékek közül öt, 9/3. típusú, szemcsés iszapolású; szürke színű, jól iszapolt peremtörredékek közül egy XL. 12., egy 11/14., egy 11/14. típusú, de piros színű; egy piros és két szürke peremtörredék a XLI. 10.-zel, egy pedig XL. 45.-tel egyezik.

A díszített edénytörredékek közül a legtöbb hullámvonalas (14/5. és 8. típusú); kétszeres hullámvonaldíszű is akad. Van csúcsával lefelé fordított, besímitott háromszögű dísz éppen úgy, mint függőlegesen besímitott vonalakkal díszítettek (12/12.) és bordázott darabok. A hullámvonal alatt bekarcolt zeg-zug vonal dísz is előfordul. Egy szemcsés iszapolású, téglapiros színű, edényperem metszetét az 1. kép 4. ábráján mutatjuk be.

6. gödör. Egyenesfalú méhkasformájú; déli fala égetés következtében téglaszerűen összeáll. K.: 70, á.: 110, Á.: 180, M.: 170 cm. Néhány római kori, szürke cserépen kívül semmi sem volt benne.

7. gödör. 130 cm átmérőjű, 20 cm-es mélyedés.

8. gödör. Szabálytalan; felső harmadát a földmunkálatok alkalmával bolygatták meg. Mélysége 120, átmérője fent 290 cm. Jellegzetes szürke cserépanyag került belőle elő.

9. gödör. Méhkasformájú, félgömböszerű alsó résszel. K.: 72, á.: 139, Á.: 145, M.: 137 cm. Kevésbé jellegzetes római kori cserépanyag került belőle elő.

10. gödör. Szabálytalan formájú. K.: 42, á.: 132, M.: 116 cm.

tetésben megjelent: Római kori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt Paléban c. dolgozatra vonatkoznak.

² A XXXII. 1..., XXXIII. 1..., XXXIV. 1..., XXXV. 1..., XXXVI. 1..., XXXVII. 1..., XXXVIII. 1..., XXXIX. 1..., XL. 1..., XLI. 1... számú utalások a Dolgozatok 1935. XI. kötetében megjelent: Adatok az Alföld római kori kerámiájához c. dolgozatra vonatkoznak.

³ Lásd Dr. Banner János dolgozatát e kötetben a zóki kultúráról,

11. gödör. Szabálytalan formájú. M.: 110, á.: 132 cm.
 12. gödör. Teljesen szabálytalan, inkább földtúrás szerű mélyedés; mélysége helyenkint 170 cm.
 13. gödör. Szabálytalan formájú. M.: 195, á.: 165 cm.
 14. gödör. Csonkakúpformájú. K.: 84, á.: 74, M.: 141, Á.: 51 cm.
 15. gödör. Csonkakúpformájú. K.: 85, á.: 100, M.: 205 cm.
 16. gödör. Szabálytalan formájú. K.: 85, á.: 174×190, M.: 120 cm.
 A gödör félmagasságában vékony hamuréteget találtunk.
 17. gödör. Szabálytalan formájú. K.: 91, á.: 106, M.: 103 cm.
 Őskori tapasztott tűzhely volt benne (lásd a 3. jegyzetet).
 18. gödör. Kétharmad részével a kőkereszt alá nyúlt, s ezért

Abb. 1. kép.

nem bonthattuk ki. A felbontott részben lelet nem volt. K.: 128, M.: 151 cm.

19. gödör. Szabálytalan, kettős gödör. K.: 80, á.: 120, M.: 180 cm.
 20. gödör. Szabálytalan formájú. Hosszabbik átmérője 180, a rövidebb 173 cm; mélysége 121 cm volt. Nagy tömeg sártapasz töredéket találtunk benne, de már nem eredeti fekvésben. A belőle előkerült keramikus anyag egy része őskori (lásd a 3. jegyzetet). A római-kori töredékekből XXXVIII. 3. típusú fenék öt, XXXVIII. 7. típusú négy, XXXIX. 7. típusú egy és XXXIX. 8. típusú szemcsés iszapolós fenéktöredék egy. 9. 1. és 9. 3. ábrák edényeihez tartozó peremrész kilenc, XL. 5. típusú szürke peremtöredék egy, 11. 13. típusú egy, XLI. 1. típusú kettő, XLI. 10. típusú három, XL. 23. típusú egy, behúzott peremű három. Egy edénytöredéket besímított háromszögek díszítettek. Több bordázott felületű töredék mellett, az egymás alatt két-három sorban körbefutó függőleges rovátkolás is megvan. Az edényfűl típusok közül találtunk a 7. 3. edénytípushoz tartozók mellett, szalag és hengeres füleket is. Elég gyakori tálformát mutat a XVIII. 4. ábrán bemutatott, rajzban rekonstruált példány. Szürke

színű, jól iszapolt és égetett. Figyelmet érdemel még egy XL. 12. típusú edény töredéke; díszítését a 13. 8. ábra mutatja.

21. gödör. Szabálytalan formájú. K.: 115, á.: 183, M.: 205 cm. Egy behúzott peremű bronzkori táltöredék mellett hét nagyobb, valószínűleg ugyancsak bronzkori edénytöredék került elő belőle. De volt egy római kori, kevésbé jellegzetes darab is (lásd a 3. jegyzetet).

22. gödör. Szabálytalan formájú. K.: 78, á.: 128, M.: 180 cm.

23. gödör. Szabálytalan formájú, 180 cm mély gödör. Volt benne négy őskori, két római kori szürke edénytöredék és egy római kori szürke edényhez tartozó szalagfűl (lásd a 3. jegyzetet).

24. gödör. Csonkakúpformájú. K.: 90, á.: 147, M.: 190 cm.

25. gödör. Hengeresformájú gödör. K.: 110, á.: 105, M.: 130 cm.

26. gödör. Szabálytalan formájú. K.: 72, á.: 120, M.: 215 cm. Őskori edénytöredékek is voltak benne (lásd a 3. jegyzetet). A római kori anyagból 9/1. típusú peremtöredék kettő, XLI. 5. egy, XLI. 10. egy, XXXIX. 20. típusú fenéktöredék egy. Érdekes fülképzést mutat az 1. kép, 1. ábrája és rovátkolt peremet a XIX. 4. ábra.

27. gödör. Négyzetes formájú. Egy oldala 85, K.: 90, M.: 145 cm.

28. gödör. Szabálytalan formájú. K.: 110, á.: 205, M.: 205 cm.

A gödör anyagából előkerült egy bronzkori bütykös edényrész. A római kori anyagból bemutatjuk a XIX. 11. sz. szürke, rekonstruált tálat és egy kehelytöredéknek valószínű rajzát (1. kép, 3. ábra). A fenéktípusok közül egy XXXIX. 23. típusú téglapiros színű, egy pedig XXXIX. 8. típusú. A peremrészek közül a XL. 44.-ből kettőt, a XLI. 11.-ből és a 11. 2.-ből egy töredéket találtunk. A hullámvonal-díszű töredékek itt is előfordulnak. Egy I. 10. típusú terra-sigillata utánzatú tál töredék is került elő. Piros, jól iszapolt edény metszetét mutatja a XIX. 2. ábra.

29. gödör. Szabálytalan formájú. K.: 50, á.: 245, M.: kb. 200 cm. Tele volt sártapasztöredékekkel, de nem eredeti fekvésben. Három darab kevésbé jellegzetes edénytöredéken kívül volt egy zeg-zug díszítésű szemeses töredék is.

30. gödör. Szabálytalan formájú. K.: 90, M.: 140 cm.

31. gödör. Szabálytalan formájú. K.: 50, á.: 200×352, M.: 205 cm. Kerültek elő innen is őskori edénytöredékek (lásd a 3. jegyzetben idézett dolgozatot.). A fenéktöredékek közül XXXIX. 11. típusú hat, XXXVIII. 18. kettő. A peremtöredékek közül XL. 4.-ből egy, 11. 2.-ből kettő, 11. 13.-ból egy, I. 10.-ből egy, XL. 45.-ből kettő, XLI. 10.-ből öt, XLI. 6.-ból egy volt. Érdekes a XIX. 8. számú, szemeses iszapolású edény díszítése is. A díszített töredékek közül 14. 3. típusú hullámvonallal volt díszítve hét töredék; egy át volt furva. A 9. 1—4. típusú edényekhez tartozó töredékből három volt hullámvonalas díszű és huszónnyolc töredék díszítés nélküli. 12. 8. típusú besímitott rácsminta töredék volt egy. Szemeses, ékalakú benyomott díszítésű, 12. 6. típusú egy; szemesesen iszapolt egyszeres és többszörös bekarcolt hullámvonalas töredék négy; egymást követő bekarcolt körívek díszí-

tettek, két szemesés iszapolású töredéket (XVI. 1. ábrán látható minta szerint). Ágat utánzó, besímitott díszű töredék e gödörben is volt egy. Az edény formára és díszítésre a XVIII. 1. edény mutat példát.

32. gödör. Lefelé szűkülő csonkakúpformájú. K.: 140, á.: 130, M.: 230 cm. Üres volt.

33. gödör. Szabálytalan, ellipszishez hasonló formájú. á.: 230×370, M.: 120 cm. A belőle előkerült leletekből figyelmet érdemel egy 11. 1. típusú szürke peremtöredék; XV. 2. számú rekonstruált tál oldalán két hullámvonal van. Figyelmet érdemel egy élénkpiros színű be-

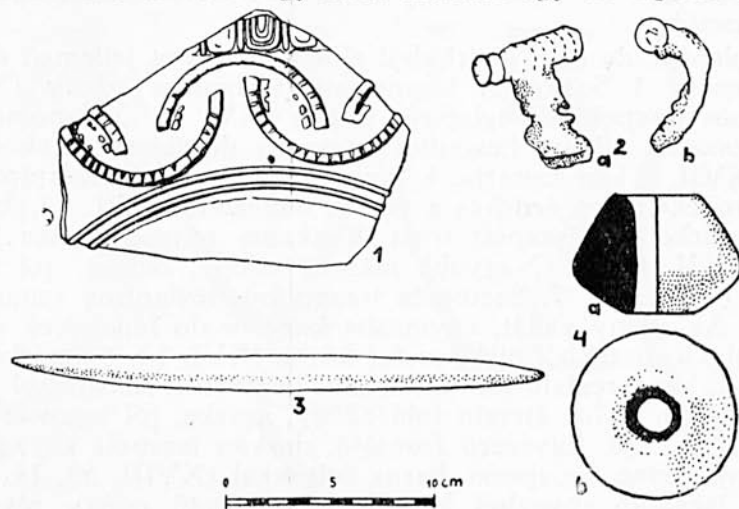

Abb. 2. kép.

húzott peremű tál-töredék, egy palackforma, élénkpiros edény pereme¹ és három durva, bekarcolt hullámvonallal díszített töredék.

34. gödör. Szabálytalan, ellipszishez hasonló formájú. á.: 260×200, M.: 80 cm. Az előkerült talptöredékek közül 11. 27. típusú egy, 7. 3. típusú fültöredék egy; szürke peremrészek közül egy a XLI. 10., egy a 11. 10., egy a 9. 3. típusú edényhez tartozó szemesés peremtöredék.

A telepen előkerült egy urnás és négy csontvázas sír. Az urnás sír őskori, (lásd a 3. jegyzetet). A négy csontvázas sír leírását alább adjuk:

1. sír. Közvetlenül a „Vörös-kereszt” tövében, hanyatt fekvő kinyújtóztatott női sír. Mélysége 165 cm. A csontváz hossza 155 cm, irányítása Ddny—Éék. Melléklete nem volt.

2. sír. Az előbbitől keletre kb. 2 m-re, 70 cm mélyen fekvő, csaknem teljesen elmállott gyermekcsontváz. Melléklete nem volt. A sír közelében egy őskori cserép darab került elő.

¹ Dolgozatok, 1937. XV. 5. típus.

3. *sír.* A 24. és 15. gödrök között került elő egy zsugorított csontváz 70 cm mélyen. A zsugorítás nem szabályos. A csontváz helyzetével kapcsolatban inkább arra lehet gondolni, hogy a sírbatétel gondatlanul történt. Egykorúnak látszik az előbb említett két csontvázal. Hossza 166 cm. Irányítása Dk—Ény, fejjel északnyugat felé.

4. *sír.* Az előbbtől északkeletre kb. 3 m-re, 25 cm mélyen csonkított csontváz volt. Lábai le voltak vágva; jelenlegi hossza 107 cm. Irányítása Éény.—Ddk.

A 2. és 4. *sír* földjében két érem került elő, mindkettő I. Ferenc 1. királyáé. Ezek alapján a négy *sír* korát a XIX. század első negyedére helyezzük.

A telepről, de nem gödrökből előkerült anyag jellemző darabjai a következők: 1. Szemeses iszapolású, téglapiros edény (XV. 1.). 2. Szemeses iszapolású, téglapiros edény (XV. 4.). 3. Finoman iszapolt, sárgaszínű edény, besímitott ágszerű díszítéssel. Rekonstruált rajzát a XVII. 1. kép mutatja. 4. Szemeses iszapolású, téglapiros színű edény töredéke. Igen érdekes a perem metszete (XVII. 5.). 5. Nagyméretű, szürke, jól iszapolt urna. Csaknem teljesen össze lehetett állítani (XVII. 4.). 6. Nagyobb méretű edény, szürke, jól iszapolt agyagból (XVII. 6.). 7. Szemeses iszapolású, téglapiros színű edény töredéke. Az edény vállát, egymásba kapcsolódó félkörívek díszítik, alatta ékalakú díszekből álló sor fut körbe (XVI. 1.). 8. Szürke színű, jól iszapolt, hengeresfalú tál, ágformájú besímitott díszítéssel (XVIII. 1.). 9. A perem fölött átívelő fülű edény, szürke, jól iszapolt anyagból (XVIII. 3.). 10. Egyszerű formájú, durván iszapolt anyagból készült edény. Színe téglapiros, barna foltokkal (XVIII. 5.). 11. Szürke színű, jól iszapolt anyagból készült nagyméretű edény része. Rekonstruált rajzát, a rajta lévő hullámvonalas és zeg-zug dísszel a XVIII. 6. ábra mutatja. Széles peremrészén is két hullámvonal dísz fut körbe. 12. Szürke színű, jól iszapolt anyagból készült tál. A felületét négy kiemelkedő borda és kettős hullámvonal díszíti (XIX. 13.). 13. Ugyancsak a telepről került elő az a kettős csontkakúpformájú orsókarika is, amelynek ábráját a 2. kép, 4 a., b. ábrái mutatják.

Az ásatást megelőző útépitési munkálatok alkalmával, mint már említettük, a telep nagyobb részét a munkások elhordták. Az ez alkalommal előkerült leletanyagot Kiss János munkavezető négy csoportra különítve csomagoltatta. Valószínűleg gödrökből, vagy ház-helyekről előkerült anyagot tartotta külön. Ezekhez járul ötödik csoportként az az anyag, amelyet a telepen talált elszórva. Az 1. csoport keramikus anyagából figyelemre méltók: 1. Szürke színű, jól iszapolt anyagból készült kétfülű korsó. A kihasasodáson, besímitott hullámvonalas dísz megy körbe (XVI. 3.). 2. Durva iszapolású, rossz-égetésű, primitív formájú edény (XVI. 5.). 3. Szürke színű, jól iszapolt anyagból készült tál, rekonstruált rajzát a XVII. 3. ábra mutatja. 4. Szemeses iszapolású, barnásfekete színű edény. A nyakhajlásban négy bemélyített vonal megy körbe, ez alatt egymásba kapcsolódó

félköríves díszítés van (XIX. 5.). 5. Szürke színű, jól iszapolt edény aljából készült orsókarika. 6. Aláhajtottlábú, kéttagú vassfibula (2. kép, 2 a., b. ábrák).

A második csoport emlékeanyagából jellegzetesebb anyag nem került elő.

A harmadik csoportból a 3. kép, 5. ábráján bemutatott La Tène jellegű, szürke, jól iszapolt anyagból készült tál érdemel figyelmet.

A negyedik csoportból: 1. Barnásszürke, szemcsés iszapolású anyagból készült szép formájú edény (XV. 5.). 2. Szürke, jól iszapolt anyagból készült, ágszerűen besímitott dísszel ékes edény

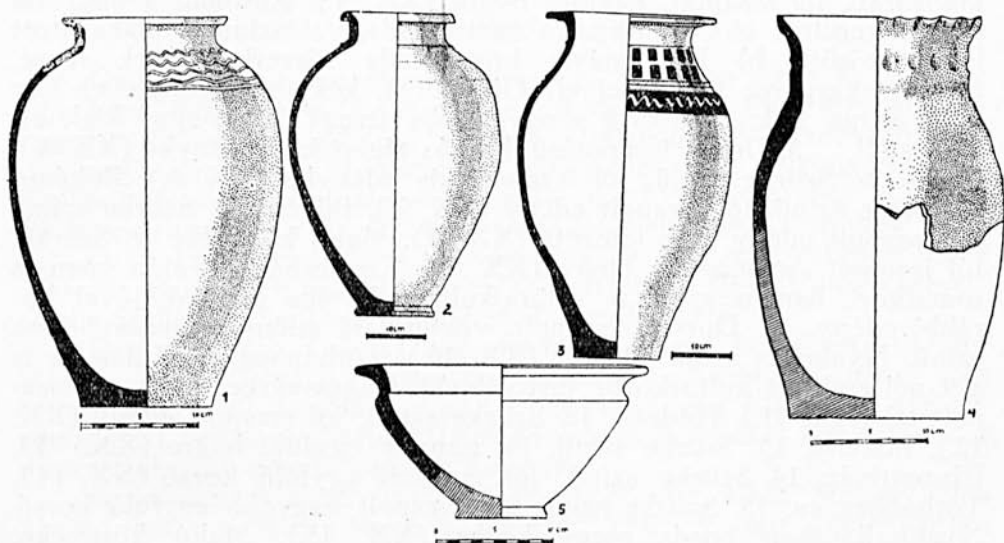

Abb. 3. kép.

(XIX. 1.). 3. Rovátkolt, durva peremű edénytöredék (XIX. 3.). 4. Edényperem metszet, szürke, jól iszapolt anyagú edényből (XIX. 6.). 5. Szemcsés iszapolású, téglapiros színű edény felső része, bemélyített hullámvonal dísszel (XIX. 7.). 6. Szemcsés iszapolású, barnászörös színű, erősen profilált edény (XIX. 9.). 7. Durva iszapolású tál (XIX. 10.). 8. Szemcsés iszapolású, lapos tál. A tál alján szimmetrikusan elhelyezve, négy ujjbenyomás van (XIX. 12.). 9. Háromfülű, öblös edény töredéke, szürke, jól iszapolt anyagból (XIX. 14.). 10. Benyomott oldalú edény töredéke, jól iszapolt, szürke anyagból (1. kép, 2. ábra). 11. Szemcsés iszapolású, téglapiros edény peremrésze, egymást keresztező, bekarcolt félkörös dísszel (1. kép, 5. ábra). 12. Szemcsés iszapolású, ékbenyomásokkal díszített edényperemrész (1. kép, 6. ábra). 13. Szemcsés iszapolású, félköríves vonalakkal díszített edényperem (1. kép, 7. ábra). 14. Terra-sigillata edény, töredéke (2. kép, 1. ábra). 15. Két végén hegyes csontár (2. kép, 3. ábra).

Ötödik csoportból valók: 1. Szürke színű, jól iszapolt anyagból

készült tál (XV. 3.). 2. Szürke színű, jól iszapolt anyagból készült tál, három sorban haladó rovátkolt díszítéssel (XVII. 2.). 3. Szürke színű, jól iszapolt anyagból készült tál, a perem alatt hat sorban haladó díszítéssel (XVI. 2.). 4. Durva iszapolású nagyobb edény töredéke (XVI. 4.).

A Csanádvármegyei Történeti és Régészeti Társulatnak a makói megyeházán lévő gyűjteményéből valók az alábbi rómaikori edények:

1. Szürke színű, jól iszapolt edény (XX. 1.), Makó környékéről.
2. Szürke színű, jól iszapolt edényke (XX. 2.), Szugoly-Maros part.
3. Szürke színű, jól iszapolt kehely (XX. 3.), Makó környéke.
4. Kékesszürke, jól iszapolt, egyfülű bögre (XX. 4.). Állítólag a bögrével együtt kerültek elő: a) Kéttagú bronzfibula, valószínűleg aláhajlított lába letörött. b) Egy másik bronzfibula tűszerkezetének része. c) Bronzkarperec töredékei. d) Gömbölyű, kék üveggyöngy. e) Egy zöldessárga kék csíkozású s egy vörös üveg(?) gyöngy. Elek cs. Apáczai?! ...
5. Durva iszapolású, barnás téglavörös edényke (XX. 5.), Gerka.
6. Szürke színű, jól iszapolt kis edényke (XX. 6.), Bökény.
7. Szürke színű, jól iszapolt edény (XX. 7.), Bökény.
8. Szürke színű, jól iszapolt edény, füle letörött (XX. 8.), Makó környéke.
9. Szürke, jól iszapolt, magasfülű bögre (XX. 9.), Kovácsháza. Talán nem is rómaikori, hanem az ú. n. szkíta-kultúra körébe tartozó, jóval korábbi edény.
10. Durván iszapolt, vékonyfalú edény. Barnászöröses színű. Nyaka és szája letörött (XX. 10.), Tótbánhegyes. Talán ez is a 9.-nél említett kultúrkörbe tartozik.
11. Kékesszürke színű, jól iszapolt tál (XX. 11.), Földeák.
12. Szürke színű, jól iszapolt edény (XX. 12.), Bökény.
13. Szürke színű, jól iszapolt egyfülű bögre (XX. 13.), Újszentiván.
14. Szürke színű, jól iszapolt egyfülű korsó (XX. 14.), Tótbánhegyes.
15. Szürke színű, jól iszapolt nagyobb egyfülű korsó. Nyakhajlásában borda megy körbe (XX. 15.), Makó környéke.
16. Durva, barnás vöröses edény (XX. 16.), Pitvaros.
17. Durva, barnás vöröses, kihajló peremű edény (XX. 17.), Gerka.
18. Sötétszürke, egyfülű korsó, besímitott hullámvonalas dísszel a perem alatt, erre merőlegesen az edényoldalon ágszerű besímitott dísz halad a kihasasodásig (XX. 18.), Makó környéke.
19. Szürke színű, jól iszapolt kis edény (XX. 19.), Földeák.
20. Szürke, jól iszapolt, egyfülű nagy kanta töredéke (XX. 20. a., b.), Makó.
21. Szemesés iszapolású, téglapiros színű edény. Az edény vállán három hullámvonal s egy egyenes vonal halad körbe (3. kép, 1. ábra), Makó környéke.
22. Szürke színű, jól iszapolt nagy edény (3. kép, 2. ábra), Makó környéke.
23. Szürke színű, jól iszapolt nagy edény. A vállán besímitott részek símán hagyottakkal váltakoznak, a kihasasodás fölött hullámvonal fut körbe (3. kép, 3. ábra), Mezőhegyes-Tótkomlói út építései kerültek elő.
24. Durva, barnás vöröses edény, a perem és a nyakhajlása ujbenyomásokkal tagolt (3. kép, 4. ábra), Bökény.

A telep anyagának összefoglaló ismertetését a német szövegrészben adjuk.

Dr. Párducz Mihály.

Eine Siedlung der Römerzeit bei der Stadt Makó.

(Hierzu die Tafeln XV—XX.)

Gegen Westen-Nordwesten von der Stadt, in einer Entfernung von 2 km, führt die alte Landstrasse nach Szeged über eine langgestreckte Erhöhung und hier an ihrem höchsten Punkte steht ein steinernes Kreuz am Strassenrand, das sogenannte „Vörös-kereszt“. Der mündlichen Überlieferung gemäss lag hier einst eine Kapelle. Im Ingenieuramt der Stadt Makó befindet sich eine Karte vom Ende des XVIII. (?) Jahrhunderts, die die Kapelle an der erwähnten Stelle darstellt. Beim Abtragen derselben soll angeblich das „Vörös-kereszt“ an die Stelle des Sanktuariums gestellt worden sein.

Der erwähnte Teil ist nur ein kleiner Rest der einst von der Strasse nach Norden-Nordosten ziehenden Erhöhung, denn ein bedeutender Teil derselben wurde abgetragen. An der Stelle der abgetragenen Erdmasse befindet sich heute ein Röhricht. Am Ufer, das dieses Röhricht umgibt, ist der Fundort.

In diesem Gebiet, unmittelbar neben der alten Strasse nach Szeged hat die Stadt Makó im Winter 1937—38 mit Notararbeitern einen Weg machen lassen. Bei dieser Gelegenheit kam das Fundmaterial aus Gruben von verschiedener Form und Grösse zum Vorschein, dessen Fundumstände ein Beamter des städtischen Ingenieuramtes, namens János Kiss, der bei der Arbeit anwesend war, beobachtete und das Material abgesondert hielt. Das Material selbst, aber besonders die Beobachtung des Herrn Kiss (bienenkorbförmige Gruben mit gebrannten Seitenwänden, quadratförmige mit Lehmbewurfbruchstücken bedeckten Grundrissteile) machten es wünschenswert, dass wir das Gebiet, welches nördlich von der Strasse liegt und bis zum erwähnten Röhricht reicht, im ganzen ausgraben.

Bei dieser Arbeit legten wir 34 Gruben frei, darunter waren 23 von einer unregelmässigen Form (4., 5., 7., 8., 10—13., 16—23., 26., 28—31., 33., 34.), 4 von einer gestumpften Kegelform (14., 15., 24., 32.), 4 von einer Bienenkorbform (2., 3., 6., 9.), 2 von einer Walzenform (1., 25.), 1 von einer Quadratform (27.).

Die charakteristischen Stücke des Materials, die aus den Gruben und aus der — um die Gruben liegenden — Erde herauskamen, stellen die Tafeln XV—XIX. und die Abbildungen der Bilder 1., 2.

und dann die Abbildung 3:5. dar. Vom Material und Fundort der einzelnen Gegenstände gibt die Tafelerklärung einen Aufschluss.¹

Das beschriebene keramische Material weist viele verwandten Züge mit den Funden der entsprechenden beiden Siedlungen der Römerzeit auf, von welchen wir die eine (Siedlung I.) im Jahre 1934 in Hódmezővásárhely-Solt-Palé freilegten² und die andere (Siedlung II.) ebenfalls in demselben Stadtgebiet im Jahre 1938, die von der Siedlung I. in der Luftlinie in einer Entfernung von 1200 m liegt.³

Sowohl in der Siedlung bei Makó-Vörös-kereszt als auch in der Siedlung I. Hódmezővásárhely-Solt-Palé kommen die in den Abbildungen: XXXV. 1—3., 6., 8.; XXXVII. 4., 6., 7.; XXXVIII. 3., 7., 18.; XXXIX. 7., 8., 11., 17., 20., 23.; XL. 4., 5., 12., 23., 44., 45.; XLI. 1., 6., 11., 12. veranschaulichten Typen vor.

Von den bekannten Typen, die sich im Material der Siedlung II. befinden, sind die folgenden Gefäßformen und Profile vorgekom-

¹ Wir veranschaulichen das in Makó-Vörös-kereszt ausgegrabene Material aus der Römerzeit an den Tafeln XV—XIX. und auf beiden Bildern des Textes, gleichwie an der Abbildung 3:5. Ein Teil des abgebildeten Materials wurde aus Gruben ausgegraben. Sie werden folgendermassen bezeichnet: die Inventarnummern mit arabischen Ziffern, die Grubennummern mit römischen Ziffern, z. B. (166. XX.) ein Gegenstand mit der Nummer des Inventars 166, aus der Grube XX. Ein anderer Teil des Materials ist nicht aus den Gruben, hier: die Inventarnummern mit arabischen Ziffern und mit dem Buchstaben S. (Siedlung) bezeichnet, z. B. 401. S. Die dritte Gruppe des Materials ist von derselben Siedlung. Diese Gruppe wurde durch den Arbeitsführer. János Kiss, bei einem Strassenbau um ein Jahr früher gesammelt. Ein Teil derselben kam aus Gruben zum Vorschein, bei diesen sind: die Inventarnummern mit arabischen Ziffern, die Grubennummern mit römischen Ziffern und mit einem K (Kiss) bezeichnet, z. B. 412. S. K. Die Bezeichnung der Streufunde von dieser Siedlung ist die folgende: die Inventarnummern mit arabischen Ziffern, daneben die Buchstaben KS., z. B. 512. KS.

Zur Bezeichnung der Beschaffenheit des Materials nehmen wir fünf Gruppen: Graufarbig, gut geschlämmt (G.); rot, gut geschlämmt (R.); terra sigillata (TS.); körnig geschlämmt, ziegelrot (Z.); grob gekörnt geschlämmt, ziegelrot mit braunen Flecken (Gr.). Die vier ersten Gruppen wurden mittels Drehscheibe, die fünfte mit freier Hand hergestellt.

Tafel XV.: 1. = 401. S. Z.; 2. = 391. XXXII. G.; 3. = 526. KS. G.; 4. = 398. S. Z.; 5. = 512. IV. K. Z.

Tafel XVI.: 1. = 138. S. Z.; 2. = 527. KS. G.; 3. = 414. I. K. G.; 4. = 570. KS. Gr.; 5. = 415. I. K. Gr.

Tafel XVII.: 1. = 399. S. R.; 2. = 511. KS. G.; 3. = 412. I. K. G.; 4. = 402. S. G.; 5. = 397. S. Z.; 6. = 400. S. G.

Tafel XVIII.: 1. = 396. S. G.; 2. = 5. III—V. R.; 3. = 310. S. G.; 4. = 166. XX. G.; 5. = 395. S. Gr.; 6. = 403. S. G.

Tafel XIX.: 1. = 569. KS. G.; 2. = 150. XXXVIII. R.; 3. = 478. IV. K. Gr.; 4. = 149. XXVI. Gr.; 5. = 413. S. Z.; 6. = 535. KS. G.; 7. = 482. IV. K. Z.; 8. = 188. XXXI. Z.; 9. = 516. KS. Z.; 10. = 514. KS. Gr.; 11. = 172. XXVIII. G.; 12. = 515. KS. Z.; 13. = S. G.; 14. = 513. IV. K. G.

Bild 1. 1. = 151. XXVI. G.; 2. = 497. IV. K. G.; 3. = 166. XXVIII. G.; 4. = 34. III—V. Z.; 5. = 542. KS. Z.; 6. = 481. KS. Z.; 7. = 509. IV. K. Z.

Bild 2. 1. = 505. IV. K. TS.; 2. = 417. I. K.; 3. = 560. IV. K.; 4. = 327. S. Bild 3. 5. = 455. III. K. G.

² Dolgozatok, 1935. XI. S. 185—203. Tafeln XXXII—XLI.

³ Dolgozatok, 1938. XIV. S. 115—123. Tafeln I—IV. 14. Bilder im Text.

men: Abb. 5: 1., 2., 5., 7.; Abb. 7: 3., 5.; Abb. 9: 1—4.; Abb. 11: 1., 2., 10., 13., 14., 21., 24., 26., 27.; Abb. 12: 12.; Abb. 14: 5., 8.; Tafel I Abb. 10.

Die übereinstimmenden Verzierungen sind dargestellt in: Abb. 12: 6., 8.; Abb. 13: 8.; Abb. 14: 3. Wir kannten bisher bloss die einglätzte zweigartige Verzierung nicht (XVII. 1., XVIII. 1., XIX. 1.), und es fehlte eine Art der eingekrazten, halbkreisförmigen Verzierungen, die die Abbildungen: XVI. 1.; XIX. 5.; 1: 5., 7. darstellen.

Die Verbreitung der Typen der Gefässe, die in der Siedlung vorkamen, können wir in den folgenden bekannt machen:

Eine sehr verbreitete Form ist: XV. 3. Wir erwähnen nur die nächsten Fundorte. Solche Gefässe kennt Szentes-Berekhát, die Umgebung von Szentes, die Umgebung von Szeged. Eine sehr nahe Analogie in Form und Verzierung hat das Gefäss XV. 4. aus der städtischen Ziegelfabrik zu Debrecen. Dem Gefäss XVI. 5. ähnliche kennen wir aus Nagykörös und von Hegyes, dessen Rand grob und sehr stark auswärts gebogen ist. Die Schüssel der Abbildung 5 des Bildes 3 gehört zu den früheren Formen. Diese Schüsseln stehen die vollständig unverletzten Exemplare aus Törökbálint und aus der Ziegelfabrik von Jászberény am nächsten. Eine biegsamere Form hat die Schüssel XVII. 3., aber sie kann zu diesem Formenkreis gerechnet werden. Ein den grossen Gefässen XVII. 4. ähnliches Exemplar kam in Kiszombor zum Vorschein, demselben gleicht auch das Gefäss von Makó, welches Abb. 3: 2. darstellt. Zu der walzigen Form der Gefässe XVIII. 1., 2. kennen wir Analogien aus der Umgebung Szegeds, von Ada und aus der Ziegelfabrik Kecskemét-Máriaváros, aber ihre Bodenausbildung weicht von den früheren ab. Die Analogien der halbkugelförmigen Schüssel XIX. 11. sind von Alpár, von der Umgebung Szegeds (mit etwas eingezogenem Munde), von Gyula-Kálváridülő bekannt. Die letzte hat einen eigenartigen, halbmondförmigen Pseudohenkel. Eine dem dreihenkeligen Gefäss XIX. 14. annähernd ähnliche Form kennen wir aus dem Kecskeméter Museum. Der Fundort ist nicht genau bekannt. Die Analogien der Schüsseln XV. 3. und der damit verwandten XVIII. 4. beschrieb Ödön Gohl samt den Funden der bienenkorbformigen Grube von Szabadka.⁴

Die aufgezählten Analogien sind Streufunde, welche die topographische Verbreitung der einzelnen Typen veranschaulichen, aber chronologische Stützpunkten liefern sie nicht.

Die dakischen Funde aus Transylvanien welche Richthofen publizierte und in die Früh-Kaiserzeit verlegte⁵ bieten uns diesbezüglich Stützpunkte. Die publizierten Gefässe sind umfangreiche Getreidebehälter, deren auffallende Eigenartigkeit der breite horizontal stehende Rand ist; einen solchen veranschaulichen wir in

⁴ Ö. Gohl: Römische Gefässe in Szabadka. A. É. 1889, S. 293, II. 3., 4.

⁵ Bolko Frhr. von Richthofen: Zur Zeitstellung und Verbreitung der Tonkräusen mit Wellenlinienverzierung. Archaeologiai Értesítő XLV. 1931. S. 257—265.

Abbildung XIX. 2. Diesen Profiltypus kennen wir von beiden Siedlungen zu Solt-Palé, wir kennen aber auch die besser gegliederten Abarten dieses Randtypus. Auch unsere Siedlung liefert solche Beispiele (XVIII. 6. und XIX. 6.). Diese gegliederten Ränder sind mit eingeglätteten Wellenlinien verziert und diese Eigenschaft ist auch an der Keramik zu sehen, die durch Richthofen publiziert wurde. Er betont es besonders (S. 258.). Die genaue Analogie des Bruchstückes das er in seiner Arbeit am Bild 142. veranschaulicht, befindet sich im Museum zu Gyula aus Sarkad-Feketeér. Sogar die Verzierung stimmt beinahe vollständig überein.

Obwohl wir die Feststellung Richthofens, die sich auf die chronologische Lage der Gefässe bezieht, bei den beschriebenen Exemplaren akzeptieren (I. Jhundert n. Chr.), müssen wir doch darauf hinweisen, dass diese Gefässe auf dem Alföld (Ung. Tiefebene) in grosser Menge zu finden sind. Es kann angenommen werden, dass sich diese Form hier entwickelte, wenn wir besonders an die beträchtlichen Budapest-Tabaner Getreidebehälter aus der Spät-La-Tène-Zeit denken, deren Randdurchschnitt ähnlich ist. Wir werden noch darauf zurück kommen die Frage von diesem Gesichtspunkte aus klarzulegen.

Die Schüssel Abb. 3: 5. ist in chronologischer Hinsicht ein sehr wichtiges Fundstück. Sie hat eine graue Farbe, ist gut geschliffen und dickwandig. Alle diese Schüsseln sind führende Typen der dakischen Keramik, ihre Böden sind von verschiedener Grösse, aber es gibt auch solche, nach denen wir den Boden der unsrigen rekonstruiert hatten.⁶

Für die Form bekommen wir eine vollständig gleiche Analogie aus der Siedlung von Poiana;⁷ den Typus kennen wir aber auch aus Crasani.⁸ Dem Crasaner Typus gleichen jene Analogien besser, die wir aus der Ziegelfabrik von Jászberény erwähnten.

Der dritte Typus XVIII. 3., der sich auch in Poiana befindet (76/4.), ist ein Gefäss, dessen Henkel sich über den Rand wölbt. Unsere Daten nach ist diese Form in der Umgebung der Maroseinmündung und entlang der Maros sehr verbreitet. Dieser Typus kommt auch noch in der ersten Siedlung von Solt-Palé vor, aber die Reihe schliesst sich damit noch nicht, da Ferenc Móra einen aus dem avarischen Gräberfeld von Kundomb und noch ein, einem Kochkessel ähnliches Gefäss, aus dem avarischen Gräberfeld von Szöreg bekannt macht.⁹ Zuletzt kam es bei der Ausgrabung von Hódmezővásárhely-Tatársánc (im Sommer 1939) zum Vorschein, mit Funden aus dem XVII. Jhd.

⁶ Jon Nestor: Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien. 22. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. 1932. S. 166—167.

⁷ Dacia. III.—IV. 1927—1932. S. 305, Abb. 78/13.

⁸ Vasile Parvan: Getica, Bukarest, 1926. S. 199—203.

⁹ Ferenc Móra: Volkskundliche Beziehungen in Funden der Völkerwanderungszeit und des frühen Ungartums aus der Umgebung von Szeged. Veröffentlichungen des Städtischen Museums in Szeged. II. 1932. S. 14—15. Abb 7., 8.

Den Anfang der Poianer Siedlung verlegt Nestor um die Zeit 100 vor Chr. Nach der Publikation kann man drei Schichten: La Tène II., La Tène III. und eine, die bis zum II. und III. Jahrhundert n. Chr. reicht, in Poiana annehmen. Auch Nestor sieht diese Behauptung nach den mangelhaften stratigraphischen Beobachtungen der Ausgrabung nicht vollständig begründet. Was das datierende Material der Publikation betrifft (in erster Reihe die Fibel der Abbildungen 106., 107., 108, dann die Tafel der Münzen, die an der Seite 339 mitgeteilt ist und zu denen als die spätesten die Münzen Augustus und Vespasianus gehören), wird die Zeit der Siedlung nicht auf eine spätere Zeit als in das I. Jahrhundert n. Chr. verlegt. Auf Grund des Erwähnten ist es uns möglich auch diesen Typus unter die frühesten Stücke der Siedlung einzureihen.

Wenn wir die bisher gewonnenen Daten zusammenfassen, müssen wir die Anfangszeit der Siedlung bei Makó-Vörös-kereszt nach den Gefäßformen, die einen dakischen Charakter haben, in das I. Jahrhundert n. Chr. verlegen. Dieses Datieren bestätigt das Spinnwirtel, das eine doppelt abgestumpfte Kegelform, zwei ungleiche Teile hat und auf den Abbildungen 2: 4 a., b. veranschaulicht wurde.

Die obere Grenze der Zeit der Siedlung bezeichnet die doppelt gegliederte Eisenfibel mit umgeschlagenem Fuss, der auf den Abbildungen 2: 2 a., b. zu sehen ist und dann die terra sigillata auf Abbildung 2: 1. Die genaue Analogie des letzteren Stückes kennen wir aus dem Castrum Niederbiebers.¹⁰ Oelmann behauptet, dass diese Gefäßgruppe aus der Werkstätte der Töpfer Censor, Criciro und Dexter von Trier stammt, und zu dieser Gruppe gehört auch unser Stück. Er setzt ihre Zeit zwischen 160—210 n. Chr., die auch mit der Zeit unserer Fibel übereinstimmt.¹¹

Die Grube 6. lieferte ein neues Datum für die bienenkorbformigen Gruben, deren Seitenwand von dem darin gemachten Feuer zum Ziegel gebrannt wurde. Diese Erscheinung war bisher in dieser Zeit unbekannt. Es ist wahrscheinlich, dass die bienenkorbformigen Gruben ausser der Tongewinnung im Leben der Siedlung noch eine wichtige Rolle spielten (sie waren nicht ausschliesslich Abfallgruben).

Die Seitenwände der Gruben waren übrigens in einem so schlechten Zustande, dass es uns unmöglich war die genaue Form der Gruben festzustellen. Wir werden die Daten, die sich auf die — in der Einleitung erwähnten — quadratischen Hausgrundrisse und auf die mit Lehm beworfenen Grubenseitenwände beziehen, in der Beschreibung des Herrn János Kiss angeben.

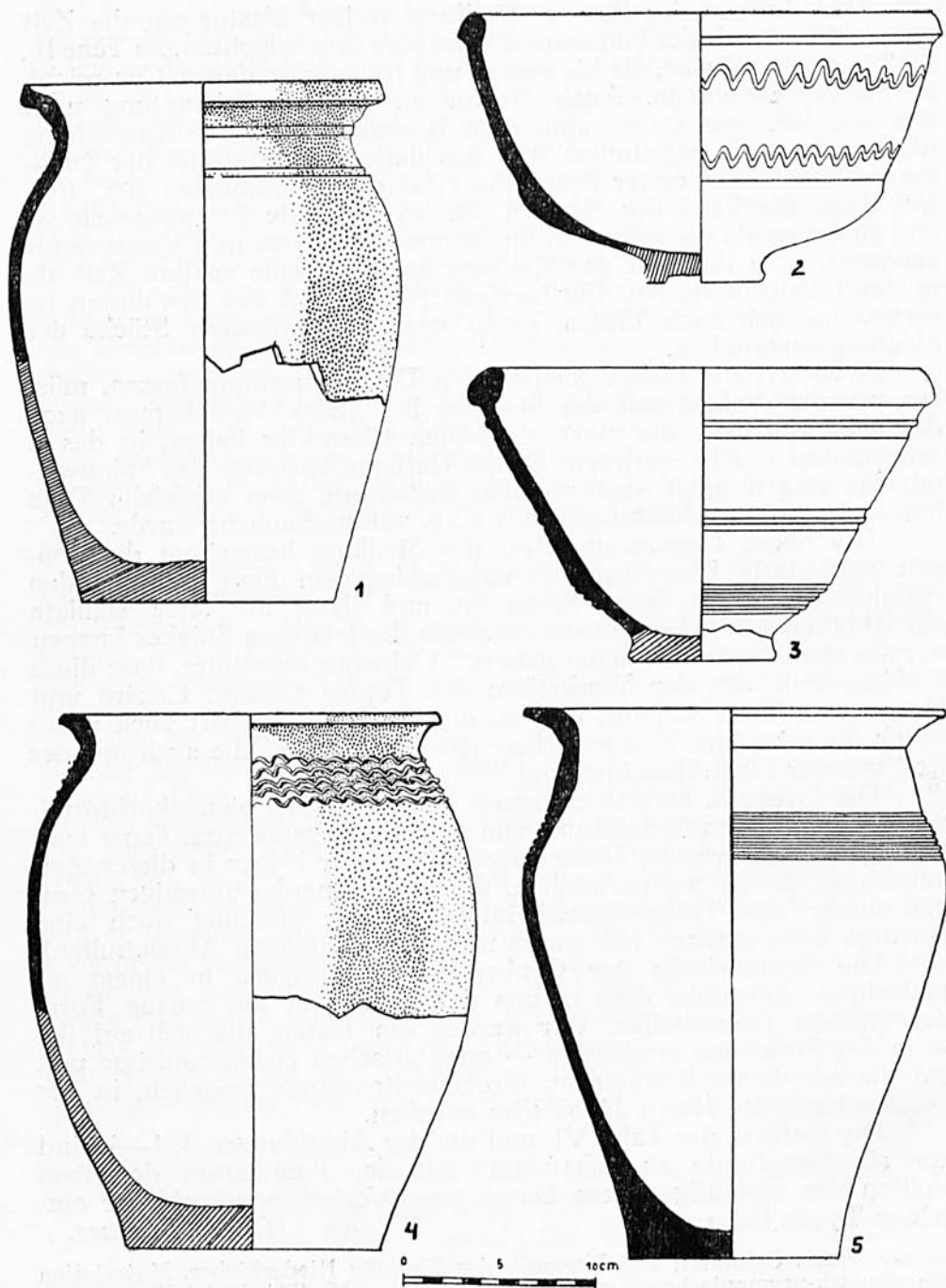
Die Gefässe der Tafel VI. und die der Abbildungen 3: 1—4 sind nur als Streufunde zu behandeln; mit der Publikation derselben wollten wir vorläufig neuere Daten zum Verbreitungskreis der einzelnen Typen liefern.

Dr. M. Párducz.

¹⁰ Franz Oelmann: Die Keramik des Kastells Niederbieber. Materialien zur römisch-germanischen Keramik. Frankfurt a. M. 1914. Tafel VI. 8.

¹¹ F. Oelmann: a. a. O. S. 28.

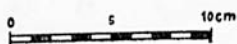
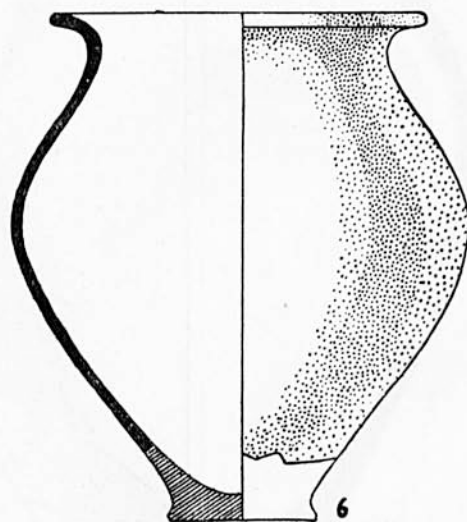
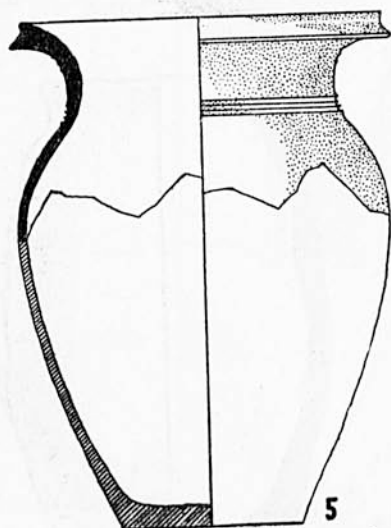
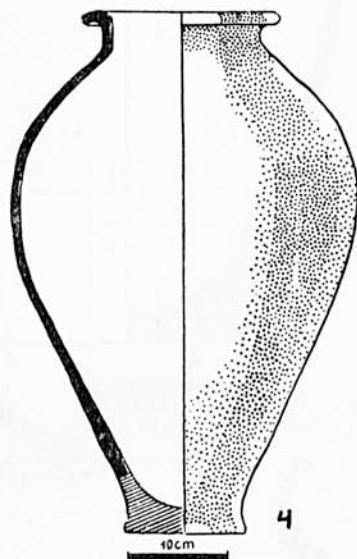
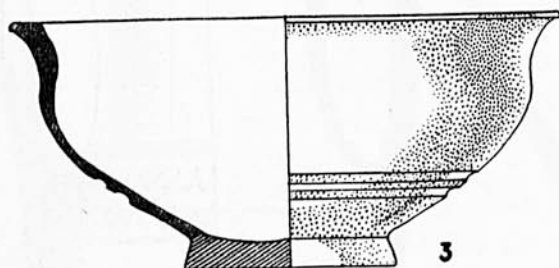
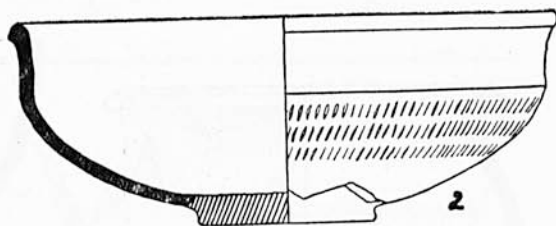
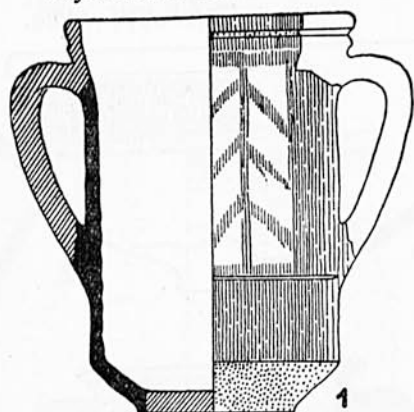
Tafel XV. tábla.

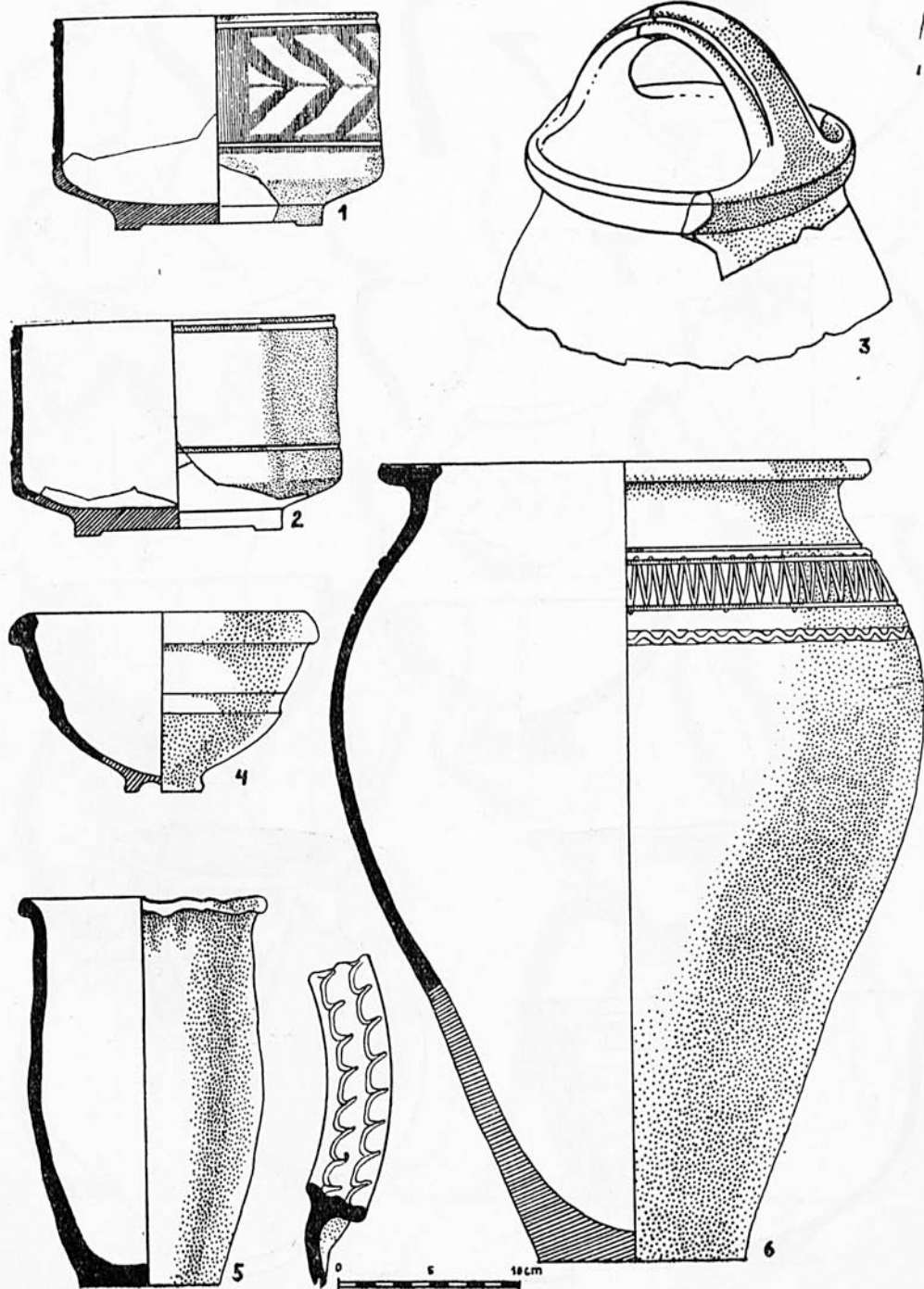
Tafel XVI. tábla.

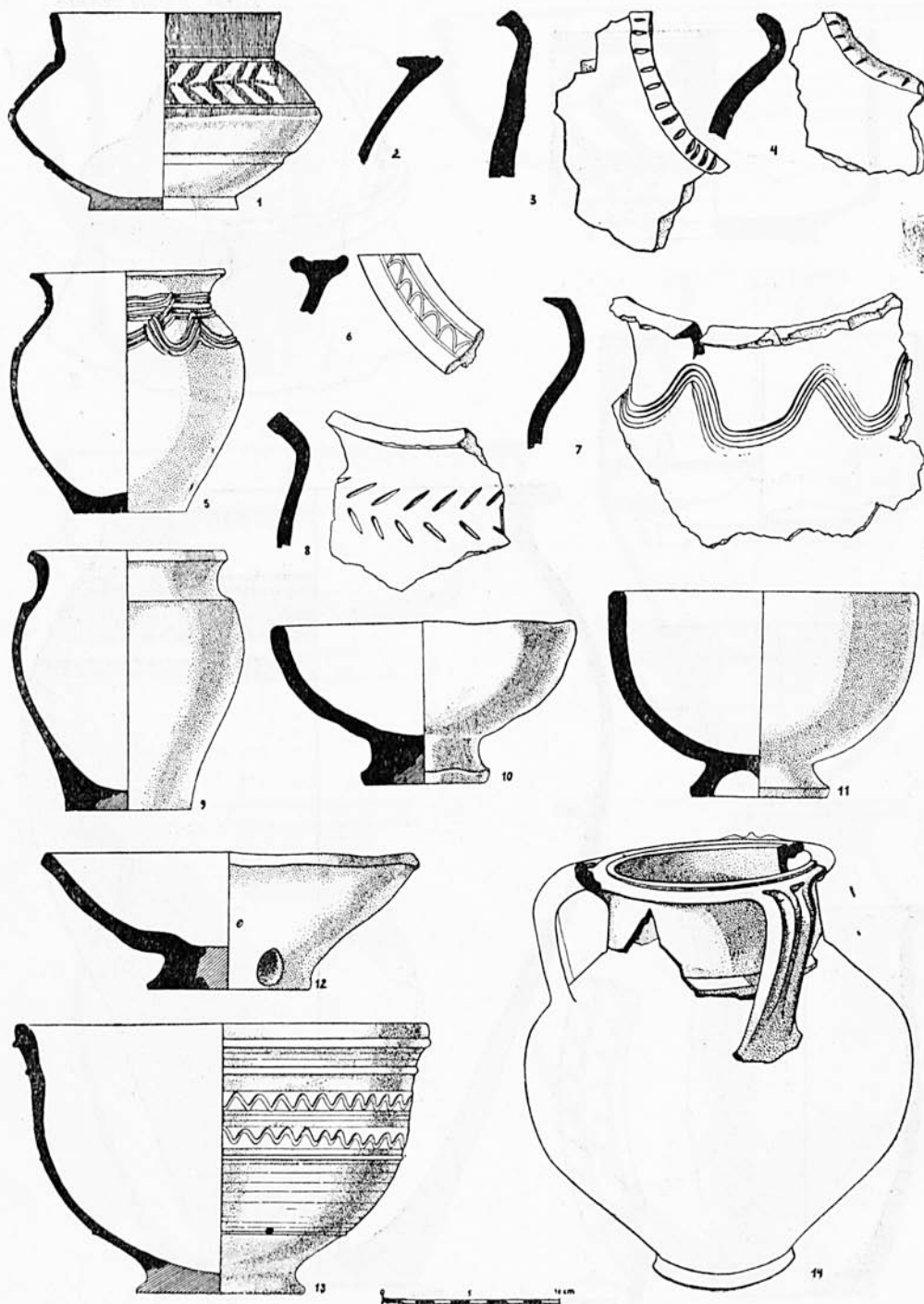
Tafel XVII. tábla.

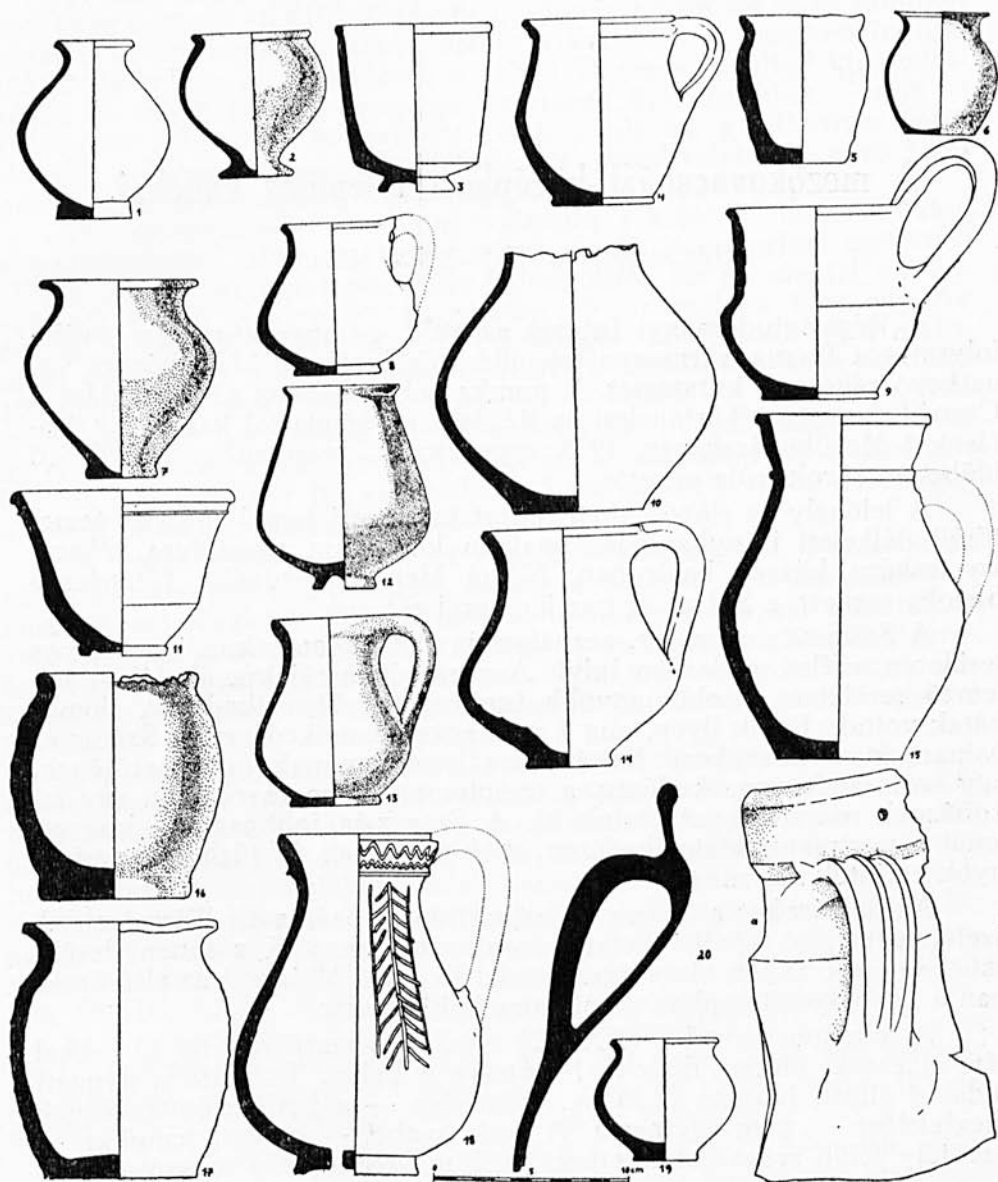
Tafel XVIII. tábla.

Tafel XIX. tábla.

Tafel XX. tábla.

A mezőkovácsházi középkori település emlékei.

(Ide tartozik a XXI—XXX. tábla.)

A Régiségtudományi Intézet az 1938. év augusztusában tovább folytatta a Csanádvármegye település történetének középkorára vonatkozó régészeti kutatásait. E munka folytatásához a támogatást a Csanádvármegyei Történelmi és Régészeti Társulattól kapta. Az ásásokat Mezőkovácsházán, 1938. augusztus 1. szeptember 11. közötti időben, e sorok írója vezette.

A lelőhely az előző évben feltárt kaszaperi templomtól és temetőtől¹ délkeleti irányban, légvonalban kb. 6 km távolságra, Mezőkovácsháza község határában, Nágel Henrik gazdasági főtanácsos birtoka mellett, a Száraz-ér partján terül el.²

A Száraz-ér e helyen, szabályozás előtt, zsombékos, ingoványos területen, széles mederben folyt. A zsombékos tájakra általában jellemző területen, kisebb-nagyobb természetes kiemelkedések, dombhátak voltak. Egyik ilyen, alig 1 m magas kiemelkedésen, a Száraz-ér balpartján, a középkori Kovácsháza templomának és temetőjének, egy szomszédos emelkedésen, a templomtól 50 m távolságra, egy lakóháznak maradványait ástuk ki. A Száraz-ér jobbpartján, közvetlenül a partmenti kiemelkedésen, újabb lakóház és tűzhelymaradványok kerültek napvilágra.

Az ásásokat a Száraz-ér balpartján, a Száraz-éri Társulat 882. szelvényét jelző kőtől, a vízfolyással szemben 82,5 m, s innen derékszögben mért 53,2 m távolságra kezdtük meg. Mindjárt az első árokban a középkori templom alapfalaira bukkantunk.

A templom tengelye (XXI. 2.) a kelet-nyugati iránytól 15 fokkal tért el észak, illetve dél felé. Szentélye a keleti, bejárata a nyugati oldalon állott. Hossza 22,35 m. Szélessége — a kétféle építkezésnek megfelelően — nem egyforma. A keskenyebb, — eredeti templom — szentély felőli része belméretben 10,55 m hosszú, 4,15 m széles. Szé-

¹ Dolgozatok, 1938. 139—190. l.

² A XXI. l. képen bemutatott térképen az 1. nyíl a kaszaperi, a 2. a mezőkovácsházi ásások színhelyét jelzi.

lesebb részének — későbbi hajó — hossza 9.15, szélessége 6.80 m. Szentélye félkörívesen záródik. Az ív belső sugara 2.1 m.

A templom hajója a keskenyebb résszel együtt kórusos templomokéhoz hasonló (XXII.). E részben, a bejárat felől 6.4 m-re, mindkét oldalon befelé támpillér állott, amely a szentélyt a templom hajójától elválasztotta. A támpillérek a falból 75 cm-re nyúltak ki; szélességük 85 cm. A főfal, a templom hajójának keskenyebbik — régi — részén, 85 cm széles. A szentély külső oldalához, a félköríves záródásnál, két diagonálisan álló délkelet, ill. északkelet felé néző támpillér épült; szélessége és hosszúsága 75 cm.

A tulajdonképeni templom, valamint a külső és belső oldalon álló támpillérek alapjait, sárgaföldből és öt téglasorból építették. (XXII. 1.). A sárgaföld rétegeket ledöngölték. Ez az alapfal a földszínétől, a déli oldalon 80, az északon 75 cm mélyen tűnt elő. Az északi oldalfalnál az első téglasort a döngölt réteg alatt 30, a másodikat további 13, majd a harmadikat 17, a negyediket 8, az ötödiket 10 cm mélyen bontottuk ki. A legalsó — ötödik — téglasor, a föld felszínétől 158 cm mélyen került napvilágra. A déli oldali főfalnál, az első téglasort a döngölt réteg alatt 25, a másodikat 18, a harmadikat 20, a negyediket 10, az ötödiket 5 cm mélyen, tehát az utolsót a felszín alatt 153 cm mélyen találtuk.

A keskenyebb rész volt az eredeti, első templom. Nemcsak az oldalfalak alapjait találtuk meg, hanem a bejárat rész alapfalából is kerültek elő részletek. Megmaradt a homlokzattal a két oldalfalhoz való bekötés is, s így az első templomnak nagyságát kétséget kizárólag sikerült megállapítanunk. Hossza 10.55, szélessége 4.15 m. A fal szélesség mindenütt 85 cm. A téglasorokból kikerült téglák méretei $24 \times 13.5 \times 4.5$ cm.

Az első templom, úgylátszik, az idők folyamán kicsinek bizonyult, vagy már romjaiból kellett újraépíteni, kibővíteni. Az eredeti templomot szentéllyé alakítva, a homlokzattal meglévő alapjait felhasználva, terméskő alappal kétfelé meghosszabbították, vagyis a homlokzati és oldalfalainak találkozásánál, mindkét oldalon, belső méretben 130—130 cm-el bővítették s így 6.80 m-re szélesítették ki; az így nyert falhoz kapcsolták az új templom egészen új hajóját további 9.15 m hosszúságban. Ezzel az egész templom hossza 22.35 m lett. (XXIII. 1., 2.). A kibővített rész falszélessége mindenütt 95 cm. Az új — második — templom homlokzattalának északi és déli sarkain, az oldalfalak csatlakozásánál, egy-egy diagonálisan álló támpillér erősítette a falakat. A támpillérek nem egyforma hosszúak: az északnyugati 1.3, a délnyugati 1.9 m hosszú; szélességük 1—1 m.

A terméskőből alapozott két oldalfal közepén is, kétoldalt, támpillérek állottak. A délinek alapfala megmaradt; hossza és szélessége 1—1 m. Az északonak csak a helyét állapíthattuk meg.

Támpillérek állottak azokon a helyeken is, ahol a két templom összeépült. Ezek megközelítőleg egyformák; hosszúságuk és széles-

ségük 1—1 m. A kelet felőli külső pillérek a templom szélesítés miatt, 240, a belsők 40 cm hosszúak.³

A második templom északi oldalfalát csak a támpillérek bekötéseinél és a sárgafölddel keményre döngölt alpnál szétszórt kötőrmelékekből lehetett megállapítani. A támpillér helyét határozottan sikerült megállapítani. A főfalon maradtak eredeti helyükön álló terméskövek. Ezek — a többiektől eltérően — pontosan a fal külső, vagy belső oldalvonalában állottak, s kifelé álló oldalaik többé-kevésbé símára voltak faragva.

A templomajtó az északnyugati támpillértől 3.55 m-re, a templom tengelyében állott. Az alapfalból megmaradt terméskövek ezen a helyen 1 m szélesen küszöbkő-szerűen símára voltak faragva. Több ajtóvasalás-darabot is találtunk itt.

A templom alapok mellett sem sekrestyének, sem toronynak nem találtuk nyomát. A templom falaiból egyetlen téglasor sem maradt. Téglákat csak az első templom alapjaiban találtunk.

A téglaméretek alapján, az első templom építési idejét a XI. századra helyezzük. Hogy az első templom hogy és mikor pusztult el, arra nézve az ásatások nem adtak felvilágosítást. Égésnyomokat nem találtunk. Feltehetjük, hogy — a kaszaperi első templommal egyidőben, — a tatárdúlás idején pusztult el és csak a XV. században Zsigmond (1386—1437.), vagy inkább I. Mátyás (1458—90.) uralkodása idején, épült újra.

*

Az I. lakóház alapjait (XXIII. 3., 4.; XXIV. 1.) a templom szentélyétől délkeleti irányban kb. 50 m távolságra bontottuk ki. Egy kisebb, természetes dombháton, északkelet-délnyugat irányban épült. Három osztású, hossza 13.25, szélessége 4.5 m, bejárata pontosan meg nem állapítható helyen, kelet-délkelet felől lehetett. A bejárat a középén lévő konyhába vezetett, amelynek belmérete 3.9×4.5 m. A konyhában 1.5 m átmérőjű kemence állott (XXV. 1.), amelynek padkája nem volt.

³ A kibővített templomrész falának mai magassági adatait az alábbiakban adjuk:

a) *a homlokzatfal* (belülről mérve, a kiindulási pont az északnyugati támpillérnél): 0 m-nél 35 cm magas; 0.5 = 38; 0.55 = elvesz; 1.10 = 36; 1.35 = 62; 1.50 = 61; 2.0 = 80; 2.5 = 62; 3.0 = 81; 3.5 = 80; 3.55 = 73 (itt kezdődik a küszöbkő); 4.0 = 71; 4.05 = 55; 4.5 = 43; 5.0 = 37; 5.5 = 38; 5.75 = 40, majd elvesz; 6.13 = 19; 6.5 = 15 cm.

b) *a déli főfal* (belülről mérve, a kiindulási pont a délnyugati, diagonálisan álló támpillérnél): 0 méternél 36 cm magas; 0.5 = 35; 1.0 = 18; 1.5 = 15; 1.65 = 10, majd elvesz; 5.20 = 35; 5.5 = 35; 6.0 = 27; 6.5 = 24; 7.0 = 30; 7.5 = 38; 8.0 = 33; 8.5 = 61; 8.85 = 75, majd a támaszfal következik.

A támaszfal magassága északészaknyugat-délkeleti irányban 58 cm magasságon kezdődik, 50 cm-nél 45-re, 100 cm-nél 25 cm-re csökken.

c) *az északi főfalból* csak egyes helyeken állottak a terméskövek eredeti helyükön. Megmaradt főfalából a két templom csatlakozásánál 1.3 m hosszú rész maradt, átlag 20—40 cm magassággal.

A konyhából 6 cm magas, 1 m széles lépcső vezetett a jobbra lévő szobába, amelynek hossza 4.75 m. A szoba északkeleti sarkában, 1 m sugarú, negyedkörívk alakú kemence állott.

A konyhától balra eső helyiség valószínűleg gazdasági rendeltetésű fészert lehetett. E helyiségben szekercét és mécses, a konyhában kést, a szobában edényeket találtunk.

A Kecskemét környékén feltárt e kori lakóházak falait — Szabó Kálmán szerint — nádból, vagy vesszőből fonták és kívül-belül betapasztották.⁴

A mezőkovácsházi I. ház fala is fonott. Az ágasfák közé karókat és vékonyabb ágakat raktak, majd vízszintes irányban befonták. A sövényfalat kívül-belül betapasztották. A fal vastagsága átlag 15 cm.

A ház feltárasakor egy ágasfának és több karónak a helyét sikerült megállapítanunk. (XXIV. 1.) A karólyuk átmérője 28 cm, amelyben a karó 14 cm vastag volt. Az ágasfa- és karólyukak 14–46 cm között váltakoztak. Az ágasfák a ház falánál vastagabbak lehetnek, s így a falból kiállottak.

Az I. ház konyhájában a kemence fenekét cserepekkel rakták ki és lassanként 5 cm vastagon kiégették. A kemence mellett I. Mátyás ezüst dénárát találtuk egy késsel együtt. A kemence alatt hulladékgödört ástunk ki, amelyből részben összeállítható edények kerültek elő.

A szoba sarkában sarlót, az edényekben és edények körül nagymennyiségű égett búza, árpa, borsó és sóska magvakat találtunk.

A fészert szintje alatt mélyebbre ásva, 70 cm mélyen 150 cm átmérőjű hulladékgödört bontottunk ki. A belőle kikerült edénytöredékek a lakószobában előkerült edényekkel azonos típusúak.⁵ A fészert délnyugati sarkában, nagyjából téglalapú gödört találtunk, amelyet a sárgaföldbe mélyen beleástak. Az innen kibányászott agyagot talán a ház tapasztásánál használták fel.

A lakóház feltételezett bejárata körül több vasdarabot, s a ház szintjén szétszórva, igen sok kovácsolt vasszeget találtunk. A bejárat melletti vasdarabok valószínűleg ajtóvasalások voltak, a kovácsolt vasszeg pedig a tetőszerkezet összeillesztésénél játszhatott szerepet. A 15 cm vastag szarufák égett maradványait a ház szintjén több helyen megtaláltuk. A házat bizonyára tűz pusztította el.

A lakóház fészere előtt 2.3 m átmérőjű, nyitott tűzhely maradványait találtuk. Hasonló, de csak 1.1 m átmérőjű tűzhely maradványok voltak a ház északkeleti sarkától 2.2 m távolságra is. Szabó Kálmán szerint az ilyen tűzhelyek nyári kemencék lehettek.⁶

⁴ A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti Kiadványai. III. Budapest, 1938. 79–87. l.

⁵ A gödör mellett, a fészert eredeti szintje alól, 150 cm mélyen, észak-déli irányban fektetett jazig nő esontváza került elő. Mellékletei: fejénél orsókarika, nyakában színes üveggyöngyszemek.

⁶ Szabó i. m. 86. l.

Egy leletünk tanúsága szerint méccsessel világítottak. Egy méccsést a fészkerben találtunk, fenekével felfelé fordulva. A zsiradék-tartó, egy törött edény fenéke, amelyben összesodrott kóc volt a bél.

*

A II. ház maradványait Nágel Henrik földbirtokos földjén a Száraz-ér túlsó partján, a déli oldalon, a parttól 54 m távolságra, természetes dombháton ástuk ki. (XXIV. 2., XXV. 2.). A maradvány nyokra az épen akkor folyó mélyszántás tett figyelmessé. A szántásban hat lakóház nyomait ismerhettük fel, amelyek közül azonban csak egynek méreteit sikerült felvennünk.

A lakóház északkelet-délnyugati irányban volt felépítve. (XXIV. 2.). Egészen kisméretű: 5.35×3.10 m. Kétosztású. A nagyobb helyiség közepén tűzhelymaradványok voltak. A tűzhely körül, s a ház sövényfonatos falának tapaszrétegei között, égett búzaszemekkel telt edényt (XXVI. 23.) találtunk. A lakóház alaprajzát a megmaradt ágasfa és karólyukak figyelembevételével sikerült megállapítanunk. Az eredeti padozatot kevés helyen találtuk meg, nagyrészt az eke elszántotta. A ház falának tapaszdarabjai között olyanok is voltak, amelyekben a karóknak, vagy a tetőszerkezethez tartozó szarufáknak lenyomatait is megtaláltuk. Az ágasfák és karóhelyek 15–40 cm átmérőjűek. Legtöbb karóhelyet a ház északnyugati oldalán bontottunk ki. Megtaláltuk a házat két helyiségre osztó közfalnak ágasfa helyeit is. A nagyobb helyiség 2.85, a kisebbik 2.5 m hosszú. A ház leégett, a kiégett tapaszdarabok között sok megszenesedett fadarabot találtunk.

A szántásban talált többi lakóházak közül egynek a tűzhely maradványai maradtak meg. A tűzhelyen mázas tányérdarab maradt, s a tűzhely mellett I. Ferdinánd (1526–64) ezüst érmét találtuk.

*

Az épen maradt edények és a cseréptöredékek kilenc féle edényformát mutatnak. Valamennyi formához tartozó edény szája erősen profilált, szájpereme majdnem minden esetben úgy van kiképezve, hogy a ráhelyezett fedő ne csússzék le. Az edények általában közepesen iszapoltak, szemcsések és jól vannak kiégetve. Színük a feketésszürkétől a téglavörösig változik; korongon készültek. A vastagabb falú töredékek kevésbé profiláltak, s ezeknek peremei jobban kihajlók. (XXVII. 1–4.)

1. Az első tipushoz a magas, pohárformájú edények tartoznak. Épen maradt példányt a XXV. tábla 3. kép 4. ábráján mutatunk be. Magassága (M) 20, szájátmérője (Sz) 17, fenékátmérője (F) 8 cm. A hazai analógiák közül a székesfehérvári múzeumban lévő, ismeretlen lelőhelyről származó, 1288. leltári számú edény hasonlít legjobban a mienkhez. Méretei: M. 21, Sz. 13, F. 8, öblösödése 12.5 cm.

Téglavörös színű, szemcsésen iszapolt, kívül-belül erős korongolási nyomokkal. Korát a mezőkovácsházi határozza meg, amelyet az I. Mátyás dénárával datált I. lakóházban találtunk.

2. A második csoportba a pohárformájú edényekhez nagyon hasonló kályhaszemek tartoznak. Mezőkovácsházán ép példányt nem találtunk; a töredékekről készített metszeteket a XXVII. tábla 5., 10–20. ábrákon mutatjuk be. A töredékek az I. házból, részben a konyha tűzhelyéből kerültek elő. Hasonló töredéket Kaszaperen nagyszámmal találtunk, amelyek korban teljesen megegyeznek a mezőkovácsháziakkal. A hazai analógiák felsorolásától azért tekintünk el, mert majdnem minden múzeumban, vagy gyűjteményben találtunk hasonló példányokat.

3. Legtöbb edény a harmadik tipushoz tartozik. Erősen profiláltak, szájuk kihajló, nyakuk erősen behúzott, legnagyobb kihasasodásuk leggyakrabban a testmagasság felénél van. Az edényfeneknek egészen simák és az edényszájhoz viszonyítva összeszűkülnek. Épen maradt példányokat a XXV. tábla 3. képén, az 5., 6., 7., 8., 9. és a XXVI. táblán, a 21., 23. ábrákon mutatunk be. Az edények kihasasodó részét igen gyakran sűrű, elég széles és kiálló, körbefutó domborodás díszíti. A körbefutó, domborodó vonalak száma változó, ha az edény vállát és alsó részét díszítik, rendszerint kevesebb. (XXV. 3. kép. 8.)⁷

Hazai analógiák közül csak az éremmel datáltakat említjük meg. Valamennyi edényünkre megfelelő analógiát a tabáni 1935. évi ásatások során, a 71. gödör szolgáltatta. A gödörből kikerült edények Zsigmond-kori érmeken kívül, Antonius II. Panciera (1402–11.) érmeivel voltak datálva. A ceglédi Szücs-telepen talált és a ceglédi múzeumban levő edényben 8818 db. dénárt találtak II. Lajos (1516–26.), I. Ferdinánd (1526–64.), Miksa (1564–76.) és I. Rudolf (1576–1608.) idejéből.

4. A negyedik tipushoz a füles bögrék sorozhatók. Ezek közül csak töredékek maradtak (XXV. 3. kép 3. és XXVI. 16.). Szalagfülük a bögre széléből, erős íveléssel indul ki, s kb. a testmagasságának felénél, a legnagyobb kihasasodáson, elvékonyodva, az edény falába belenyomódva záródik. A bögrék belseje ónmázaz; van olyan töredékünk, amelynek külső oldalán festésnyomok láthatók. Az ónmáz zöldesbarna vagy rozsdaszínű, a festés legtöbbször vörösesbarna és csíkozott. A bögre szája enyhén kihajló, vállánál erősen profilált, s eléggé kihasadó. Az egyik, rajzban rekonstruált bögre (XXV. 3. kép 3.) I. Ferdinánd érmével van datálva.

Az érsekújvári várból ismerünk egy hasonló példányt. Színe

⁷ Az edényméreteket az alábbiakban közöljük: 1. XXV. tábla 3. kép 6. ábrán bemutatott edény magassága: 26,5, szájátmérője: 16, fenékátmérője: 7 cm. 2. XXV. 3. kép 7.: M. 35, Sz. 26,5, F. 14; 3. XXV. 3. kép 8.: M. 29, Sz. 20,5, F. 12,5; 4. XXV. 3. kép 9.: M. 36, Sz. 25, F. 13,5; 5. XXVI. 21.: M. 12,5, Sz. 12, F. 6; 6. XXVI. 23.: M. 10,5, Sz. 9,5, F. 4,5; 7. XXV. 3. kép 5.: szája letörött, megmérhető magassága 19, F. 10; 8. XXV. 3. kép 3.: M. 21, Sz. 14, F. 11 cm. E típus profiljait a XXVII. 21–40. és XXVIII. 41–78. képein mutatjuk be.

halványvörös, belül sárgászöld zománccal van bevonva. Méretei: M. 9.5, Sz. 8.5, F. 5 cm. Ugyancsak Érsekújvárról a Törökszalasztó utcából ismerünk egy másikat, amelynek magassága 10, Sz. 9, F. 8 cm. Rimaszombatról olyan kisbögret ismerünk, amelyen rozsdásbarna festésnyomokat láttunk, három, körbefutó csikozással. Méretei: M. 9, Sz. 8, F. 5.3 cm. A már csak rajzban rekonstruálható mázas bögrének tökéletes analógiája a jászberényi múzeumban van, ahová a fehértói homokbányából került. Leltári száma 12297. A szájereme, kívül-belül, sárgás-zöld mázas. Színe halványvörös. Füle, alól, benyomott. Korát a mezőkovácsházi, I. Ferdinánd éremmel datált bögre határozza meg.

5. Ötödik tipushoz a tál-alakú edények tartoznak. (XXV. 3. kép 1., 2.). A tálfenék 13, ill. 24 cm átmérőjű, s szájuk 10, ill. 8 cm magasságban 31, ill. 36 cm-re szélesedik. Utóbbi kifejezetten tányér-alakú. Az első vékonyfalú, finoman iszapolt és igen jól égetett; külső oldalán, közel a fenékhez, kissé oldalt álló, s a tál falából alig kiemelkedő fül van. Szája, s feneke, erősen profilált; a szája belül körbefutó domborodásokkal van tagolva. Külső felülete polirozott.

A tányér-alakú edény kívül-belül zöldesszínű, ónmáz; a máz könnyen lepattogzik. A máz alatt jól iszapolt, vörösre égetett anyag látszik. Erősen profilált száján, kívül, körbefutó domborodások vannak. Belül, kb. testmagasságának felénél, kiemelkedés fut körbe. Mindkét táltöredék ugyanazon tűzhely mellől került elő, s I. Ferdinánd dénárával volt datálva.

A feketésszürke tálunknak tökéletes analógiái a keszthelyi Balatoni Múzeumban vannak. Nincsenek éremmel datálva, így a mezőkovácsházi példány korához igazodnak. Három darab közül kettő nagyságban is megfelel a mienknek, egy példány kisebb a mezőkovácsházinál. A pécsi városi múzeumban a Juhász-féle gyűjteményből ismerünk teljesen hasonló tányér tipust. (178. Rk. 465. lelt. sz.). A tányér belül bordó és barna színű, háromszög mintákkal van kifestve. Mázas. Kívül szemcsés, világosbarna színű. Nincsen datálva. Méretei: M. 7, Sz. 25, F. 11 cm.

6. A hatodik tipust a korsó-alakú edények képviselik. Ép példány nem került elő; legtöbbnek nyakából, vagy füléből maradt egy-egy töredék (XXVI. 9., 10., 11., 12., 13., 15., 18., 20.). Majdnem mindegyik igen jó kidolgozású és finoman iszapolt. Színük feketésszürke, vagy rozsdavörös, haránt csikozású festésnyomokkal (XXVI. 13.). Szájuk olajos korsókéhoz hasonlóan, összehúzott (XXVI. 18., 20.), vagy kihajló formára (XXVI. 9., 10., 11.) van kiképezve. A kihajló szájon kiöntő is van (XXVI. 10.). A kihajlószájú korsónál, a szájerem alatt, a fül kiindulási helyén, túlfolyó lyukat fúrtak (XXVI. 9., 11.), s ugyanott, belül a szájat szűrő zárja el. A fülek belseje gyakran ki van fúrva (XXVI. 11., 15.) s a fül legnagyobb kihajlásánál szívóka áll (XXVI. 11.). Az át nem fúrt fülek külső oldalán, hosszában, mélyítés fut. Legtöbbször szalagfülek, de vannak hengeres átmetszetűek

is (XXVI. 13.), s azon a helyen, ahol a korsó falához záródik, ujjbenyomás van.

Kihajlószerű korsóra a székesfehérvári múzeumból ismerünk pontosan nem datált analógiát. Sárszentpéterről került a múzeumba. Színe fekete. Méretei: M. 35, Sz. 8, F. 12, nyakszélessége 3,8, legnagyobb kihasasodása 18 cm. Nincsenek datálva az érsekújvári és győri példányok sem. Az érsekújvári fekete színű, szemcsésen iszapolt. Méretei: M. 19,5, Sz. 6, F. 8 cm, legnagyobb kihasasodása testmagasságának felénél van. A győri korsó szalagfüles, hosszában futó bemélyüléssel. Színe szürkésfekete, magassága 21,5 cm. Éremmel datált analógiák szintén a tabáni 71. gödörből ismeretesek.

Palackszerű korsókra ugyancsak a tabáni 71. gödörből ismerünk analógiákat. Az egyik korsó füle alatt 8–10 kissé kiemelkedő, körbefutó domborodás látszik. Közepesen iszapolt, M. 32, Sz. 3,5, F. 10 cm. Jó analógiául a keszthelyi múzeum leltárába 4932. számmal bevezetett korsó szolgál, amely azonban csak a mezőkovácsházi, ill. tabáni példányokkal datálható. A mezőkovácsházi I. Mátyás idejében készült.

7. A hetedik tipushoz a bogrács-alakú edények tartoznak, amelyekből csak szájtöredékek maradtak meg. Erősen profiláltak, peremük az edény belseje felé erősen vastagszik. Felfüggesztési helyükön szájperemük sokkal vastagabbra készült a két függőleges lyuk számára. Külső és belső felületük teljesen síma, némelykor a perem kifelé is profilált (XXVII. 8.).

Hasonló bográcsokat, legalább is töredékben, majdnem minden gyűjteményből ismerünk. Éremmel datált bogrács a kecskeméti múzeumban van; közelebbi kormeghatározás nélkül, teljesen ép példányok a kiskunhalasi ref. gimnázium gyűjteményében és a győri múzeumban találhatók.

8. A nyolcadik tipust az edényfedők képezik (XXVI. 2–8., 19., 22.; XXVIII. 79–84.). Legkevesebb gondot talán ezeknek a kidolgozására fordítottak. A töredékek legnagyobb része dűrva kidolgozású, szemcsés, agyagból van, amely apróra zúzott kavicssal van soványítva. Vannak viszont, amelyeknek kidolgozása igen finom, s erősen profiláltak, s külső oldalukat körbefutó, kissé kiemelkedő domborodásokkal díszítették. Szájuk a befödendő edény nagyságához igazodik. Legtöbb fedő töredéket az I. és II. házban találtunk. Szórványosan, a mezőkovácsházi telep minden részéből kerültek elő töredékek. Éremmel datált analógiát csak a tabáni 71. gödör anyagából ismerünk, amelyek korban a mezőkovácsháziival megegyeznek. Datálás nélküli edényfedőket, legalább is töredékben, minden hazai múzeumból, ill. gyűjteményből ismerünk.

9. A kilencedik tipushoz egy kis loschitzi edényke töredéke tartozik. A töredéken kerekátmetszetű fül van. Anyaga dűrva, sómáz, s kívül-belül, apró dudorocskákkal van tele. Sötétbarna színű. Múzeumaink anyagából pontos kormeghatározással nem ismerünk.

Vannak ugyan a székesfehérvári, veszprémi, pécsi városi múzeumokban teljesen ép edények, ezeket azonban csak a mezőkovácsházi töredék identifikálja. Megközelítő korhatározást ad az esztergomi királyi palota ásatásakor előkerült kis töredék.

*

A temetőben 127 sírt bontottunk ki. (Lásd a Függelékben.) A sírokban 36 férfi, 15 nő, 19 gyermek és 45 bizonytalan nemű csontváz volt. Szétdúlva 7, részben bolygatva 31, teljesen elporladva 4 csontvázat találtunk. 22 sírban csak a koponya maradt meg; éspedig: egyben két, egyben négy koponya állott egymás mellett. A 46. sírban, a csontváz körül és felett, tíz koponya feküdt.

Kelet-nyugati irányban 16-ot fektettek, a nyugati iránytól észak felé 10 fokkal eltérő irányításban 10, 15 fokkal 2, 20 fokkal 8, 30 fokkal 4, 40 fokkal 1; a nyugati iránytól délfelé, 10 fokkal 12, 15 fokkal 1, 20 fokkal 13, 30 fokkal 23, 40 fokkal 1 csontvázat találtunk. 35 csontváz irányítását nem lehetett megállapítani. A sírokban a csontvázak fejei nagyjából nyugati, lábai keleti irányban feküdtek.

Koporsóban 16 csontváz feküdt. A 40. sírban faszén darabkák voltak, a 41. sírban, a koponya körül sok hamut találtunk. A 62. sírban fekvő női csontvázat mésszel öntötték végig.

A templom hajójában, közvetlenül a bejárat mellett, egymás alatt fekvő kilenc rétegből, 85 csontvázat bontottunk ki. Legmélyebbre (3 m) a 42. sírt ásták. Az északi oldalfal terméskő alapjai alatt, annak irányával egyező helyzetben egy gyermekcsontváz feküdt. A templom mellett két osszáriumot ástunk ki, az egyik a déli oldalon, a szentély mellett, a másik az északi oldalon, a terméskő alapfal külső oldalánál volt.

Mellékletet 44 sírban találtunk. 11 sírban 12 érem volt. A legkorábbi érem Zsigmond, C. N. H. II. 125/A. dénára, a legkésőbbi I. Ferdinánd 1337. évi veretű dénára volt, a 95. ill. 44. sírban. A többi sírokban Zsigmond (90., 100.), I. Ulászló (91., 105.), Hunyadi János (76.), I. Mátyás (63.) és I. Ferdinánd (19., 65. (2 drb.) 97.) dénárait találtuk.

A sírletek között Árpád-kori érmek nem voltak, bár négy olyan sírt is kibontottunk (22., 119., 121. és 125.), amelyekben a kaszaperi temető sírjaihoz hasonló hajkarikák voltak. A 22. és 121. sírokban egy-egy darab volt, a 125. sír hajkarikái különböző nagyságúak és vastagságúak. Valamennyit rosszezüstből készítették, egyik végüket laposra kalapálás után, S-alakban meghajlították (XXIX. 1.).

A 120. sírban egy darab 3.5 cm átmérőjű, díszes fülbevaló volt, amelynek végei egymásba voltak akasztva (XXIX. 2.). Rosszezüstből készült, egyik vége túszerűen elvékonyodó és kampósan van kiképezve; másik vége kisebb karikában végződik. A fülbevalón, három helyen haránt irányú granulációs díszek vannak. Ugyanebből a sírból egy hajkarika is előkerült. A hajkarikák a sírok korát a XI. századra datálják.

A sírok nagyobb része a XIV—XV. századból való. Mellékletük a makó-mezőkopáncsi és kaszaperi temetők sírmellékleteivel mutat tökéletes egyezést, azonban azoknál, főleg a kaszaperinél, sokkal szegényesebbek.

Pártát nyolc sírban (4., 9., 15., 65., 76., 77., 86., 99.) találtunk; ezek is csak foszlányokban, vagy nyomokban maradtak meg, megmenteni egyet sem sikerült. Annyit azonban a maradványokból mégis megállapíthattunk, hogy épen úgy készültek, mint a kaszaperiek. Valamilyen növényi szárból, illetőleg gyékényből font koszorúra voltak felvarrva. Ilyen gyékénykoszorú maradványokat a 9. sírban találtunk.

A 65. sírban olyan spirális pártá töredéket találtunk, mint amilyenek a kaszaperi 115., 162. és 361. sírokban voltak.⁸ A töredék virágsziromlevél alakú.

Gyöngyös párták a 15. és 86. sírokban voltak. Az utóbbiban talált apró gyöngyszemekből 2.25 m hosszú fűzér telt ki. Üvegből való és csontszínűek. Valószínű, hogy a kaszaperi gyöngyöspártákhoz hasonlóan, selyemre voltak felvarrva.

Pártaöv öt sírban (48., 63., 95., 100., 113.) volt; a 113. sírban a pártaöv anyaga is megmaradt, a többiből csak csatok (XXIX. 15–16.), ill. övmerevítők (XXIX. 17–18.) kerültek elő. A 113. sír pártaövét (XXX.) igen finom, vékony, ezüstsálakból szőtték. Felvetőszálai fonálból készültek, amelyeket ezüstsálakkal szőttek keresztbe. A szélek eldolgozását gondosan végezték. A felvető fonalak igen erősek, s aránylag vastagok is. A tulajdonképeni öv nem is ebből a szövött részből állott, hanem egy bőrszíjból, amelyre az egészet ráerősítették. A pártaövet gyermekcsontváz derekán találtuk; hossza 50, szélessége 1.5 cm. Egyik végén, egymástól 9 cm távolságra, két csat állott. Mindkettő lemezes s az öv bőryanagát és az azt borító fémszálal díszítőrészt, két aklaszeggel szorították a pártaöv legvégén álló csat lemezei közé. A második csatnak gyakorlati rendeltetése nem volt. Ennek csatlemezét a fémszálal pártaöv külső oldalára, három aklaszeggel erősítették fel. Az aklaszgek belső végét kisebb bronzkarikákra verték vissza, s ezáltal tartásuk erősebbé vált. A fémszálal rész külső oldalán rozetta alakú préselt övdíszek voltak. A csatkarikák ovális alakúak, külső oldaluk díszített.

Pártaövekhez tartozó csontgarnitúra nem került elő. Egyetlen csontfaragású övcsatot a 95. sírban találtunk; tuskéje hiányzik (XXIX. 16.). A Gyula-fővényesi 66. sírból kikerült övcsatnál valamivel keskenyebb és hosszabb; a legtöbb egyezést azzal mutat. Díszítése egészen egyszerű, a csatkarika és csattest összeérésénél három bevágás, a csattest hosszában, annak széleivel párhuzamosan, egy-egy bevágás teszi díszesebbé. A bőr anyagát a csattest végéhez, két aklaszeggel erősítették.

A csontból faragott pártaövcsatokat a kaszaperi csontgarnitúra-

⁸ Dolgozatok XIV. kt. 144–145. l. 2–5. képek.

rak ismertetésénél volt alkalmunk bemutatni.⁹ A leletanyag kiegészítésül itt említjük meg, hogy az ipolysági gimnázium régiségtárából, a kaszaperi 123. és 162. sírokból talált övcsat¹⁰ mását ismerjük.

A 63. sírban négyszögletes, tüske nélküli, ú. n. szorító-csatot találtunk (XXIX. 15.), vasból. Tüskéje egyáltalán nem volt.

Tulajdonképpen a pártaövcsatok csoportjába tartoznak az övmerevítők. Ásatásaink során a 48. (XXIX. 18.) és a 100. (XXIX. 17.) sírokból került napvilágra egy-egy darab. Az előbbi bronzból, utóbbi csontból készült. A csontból esztergályozott övmerevítőkhöz hasonló darabot Szabó Kálmán Kecskemét-Páhin,¹¹ Kecskemét-Lajoson¹² talált. A Kecskemét-lajosi példány egy fiatal lány csontvázának derekán állott; pártaövét gyöngyök díszítették. A gyulai múzeumban levő, Gyula-szabadkai-úti 10. sírból származó darab, ezekenél jóval kisebb, s bronzból készült. Implom József megfigyelése szerint: „a mellcsont felett, fonálszálas, szalagféle „korhadékkal” került elő. A gerincoszlop irányában feküdt, a szalagféle maradványok a csontvázon keresztbe haladtak”.¹³ A csontból esztergályozott övmerevítők (Kecskemét-Páhin, Kecskemét-Lajoson és a mezőkovácsházi 100. sírban levők) kb. egyforma hosszúságúak (7.5., ill. 6.8 cm), a fémből készültek közül legrövidebb a Gyula-szabadkai-úti (4.2 cm); a pécsi városi múzeumban, ismeretlen lelőhelyről származó darab 7.1, a hidegkúti¹⁴ (Tolna vm.) 8.1, a miskolci múzeumban levő négy darab közül az egyik¹⁵ 8.1, a másik¹⁶ 9.4, a harmadik 9.2, a negyedik 8 cm,¹⁷ a veszprémi múzeumi három darab 8, ill. 9–9 cm,¹⁸ végül a mezőkovácsházi 48. sírből kikerült 9.7 cm hosszú. Lényegében megegyeznek abban, hogy végeiken egy-egy bemélyedés van, amelyben, mint a mezőkovácsházi bronzból készült darabon látható, akasztógyűrű állott. A bronz övmerevítők, megfelelő hosszúságú bronzrudacsokak s végeiken két-két, erősen kiemelkedő, harántborda áll. Gyakorlatilag a csatokat pótolják, olyképen, hogy a pártaöv egyik végét közepére erősítették, másik végére, annak két szélén, két akasztógyűrűt erősítették. Az akasztógyűrűket az övmerevítő végein levő bordák közé szorították. Nem látszik ellentmondásnak az a körülmény, hogy a mezőkovácsházi bronzövmerevítő bordái között megmaradt akasztógyűrűn a használatnak, ill. kopásnak nyomai nem látszanak. Annyi azonban megállapítható, hogy a bőrt igen éles szerszámmal hasított-

⁹ I. m. 154. l.

¹⁰ I. m. XIII. 22. és XIV. 15. ábrák.

¹¹ Szabó, i. m. 71. lap, 356. kép.

¹² U. o. 357. kép.

¹³ Lásd 600/1938–39. sz. iktatószámú iratot.

¹⁴ A Magyar Történeti Múzeumban. Régiségtári napló 33/1913. sz.

¹⁵ Muhi-pusztai ásatások, Rácsok Károly földje. Lelt. sz. 13620.

¹⁶ Muhi-pusztai ásatások. Lelt. sz. 11352.

¹⁷ Utóbbi kettő gr. Szirmay Albert gyűjtéséből való.

¹⁸ A régi Kálvária-tetőn, Szent Miklós székesegyház falai mellől került elő.

ták, s a hasítási szélék nem koptak le. Az is feltehető, hogy a halott derekára új övet helyeztek.

Ruhaszegély-díszeket a 69., 70., 74. és 75. sírokban találtunk. Aranyszálból készültek, nagyon szakadozottak és szétbomlottak. Eredetileg csipkéből lehettek. A készítési eljárást nem lehetett megállapítani. Legtöbbjét a csontvázak nyakán, vagy mellén találtuk. Ez a mellett szól, hogy valóban ruhadíszként használták. A kaszaperi temető sírjaiban több hasonló ruhadísz, ill. szétbomlott csipkét találtunk, s az analógiák ismeretében tudjuk az itteniek rendeltetését.

Préselt ruhadíszeket, apró flittereket a 92. és 112. sírokban találtunk, analógiáit a kaszaperi 88. sírból napvilágra került selyem pártaöv díszeként láthatjuk.¹⁹ Tojásdad-alakúak, némelyiken aranyozás nyomai is felismerhetők.

Füles gombok (XXIX. 4–6., 8.) egészen simák, gömbösek és kis akasztókarikával vannak ellátva. E kori temetőinkből általánosan ismertek. A 68. (XXIX. 4., 5.), 78. (XIX. 6., 8.) és a 105. sírokból kerültek elő.

A ruhakapcsok közül a simák, egyszerűek, a maiakhoz hasonlóak. Öt sírban (38., 42., 87., 89., 101. (XXIX. 7.) találtunk. A díszesebbek, a kaszaperi ruhakapocspárok mellett, újabb változatai a kor gótikus ízlésének. A 69. (XXIX. 13.), 79. (XXIX. 9.), 86. (XXIX. 12.), 110. (XXIX. 10.) és 112. (XXIX. 14.) sírokból kerültek elő. Öntés útján, ezüstből készültek. A 72. (XXIX. 11.), 79. és 110. sírokban valamivel kevésbé díszesek és még egyszerűbb kapocspárok voltak. Általában, az egyes kapocspárok között, csak kis részletekben eltérő különbségek mutatkoznak.

Külön kell még egy akasztóról megemlékeznünk, amely a 80. sírban volt (XXIX. 3.). Pártaövre való, s valószínűleg gyakorlati rendeltetése volt. Féméből készült, s a pártaöv lemez díszére, csuklós pánttal erősítették fel. Hasonlót a Makó-mezőkopáncsi leletből mutatunk be.²⁰

A koporsószegek általánosan ismert alakúak; kovácsolt vasból készültek, 13 sírban találtunk; a 32. sírból 5 darab került elő.

A sírletek egyrésze azt bizonyítja, hogy Mezőkovácsháza a XI. században lakott volt. Állításunkat az első templom téglaméretei is bizonyítják. Az 1241. évi tatárdúlás a területet egyidőre valószínűleg lakatlanná tette, s csak a XIV–XV. századok fordulóján, az általános gazdasági fellendülés alkalmával népesedett be ismét. I. Mátyás alatt már lakóházakat, s az első templom megmaradt alapjainak felhasználásával, új templomot építettek. A lakosság száma ebben az időben erősen megnövekedett, s állandóan letelepedve, földműveléssel foglalkoztak. Búzá, árpát termesztettek, sarlóval arattak, s a konyhakerti vetemények közül a borsót és sósót is ismerték. Edényeik a kor ízlésének megfelelőek, s a XVI. században mázasodé-

¹⁹ I. m. 150. l., XVIII. 7.

²⁰ Dolgozatok, 1936., 230. l., LXXIII. 3. és a 7. ábrákon.

nyeik, tányérjuk is volt. Kanócos mécsessel világítottak. Egyik elszántott ház beomlott tapaszdarabjai között üvegpalack darabokat is találtunk.

Mezőkovácsházának csak a XIX. század eleji újabb települése óta hívják. Azelőtt Kovácsházának hívták, s nevével, Borovszky megállapításai szerint,²¹ legelőször a XV. század második felében találkozunk. Az akkori Kowachaza falut földesura, Bessenyei Benedek kérésére, Mátyás király mezővárosi rangra emelte, s nem sokkal később, egy zálogosítási ügygel kapcsolatosan, már városként szerepel. 1508-ban, egyik leszármazottat, Bessenyei Istvánt, kovácsházi előnévvel ismerték, s Borovszky szerint „alighanem az ő nemesi kúriájának alapköveit veti felszínre a földműves ekéje”. Valószínű, hogy a kúriának tartott alapfal maradványokat, ásataink során, mi tártuk fel; ezek azonban nem úrilak, hanem századokat átélő templom maradványai voltak. A török pusztítást Kovácsháza sem kerülhette el, s a gyulai vár eleste után, 1596-ban, arra a sorsra jutott, mint a szomszédos falvak; helyükön pusztaság maradt. Templomáról, a régi kovácsházi egyházzal, sehol egyetlen forrás sem emlékezik meg.

Függelék.

A temető leírásánál használt rövidítések: M = mélység, H = hosszúság, É = észak, D = dél, K = kelet, Ny = nyugat, f = férfi, n = nő, gy = gyermek, rb = részben bolygatott, ep = elporladt, szd = szétdőlt, Kop = koporsóban, Ny - 10 = a nyugati iránytól északfelé és a Ny + 10 a nyugati iránytól dél felé, 10 fokos eltérést jelent. A méretek cm-ben vannak megadva.

1.: M. 90, H. 135, f, rb, Ny - 10. — 2.: M. 90, H. 95, rb, Ny - 20. — 3.: M. 85, H. 54, rb, gy, Ny - 10. — 4.: M. 50, csak koponya, rajta pártanyomokkal. — 5.: M. 95, H. 66, csak felsőtest. Ny-K. — 6.: M. 95, H. 70, csak felsőtest. Ny - 10. — 7.: M. 95, szd. — 8.: M. 70, csak koponya. — 9.: M. 75, H. 66, rb, fején pártanyomokkal. Kop., Ny + 10. — 10.: M. 90, H. 100, rb. — 11.: M. 130, H. 155, f, Kop., Ny-K. — 12.: M. 120, H. 85, gy, rb, Ny + 20. — 13.: M. 120, szd. Az előbbi csontváz alatt. — 14.: M. 140, H. 140, n, rb, Ny - 10. Melléklete: 1 drb. koporsószeg. — 15.: M. 170, H. 65, rb, medencétől lefelé hiányzik. Ny - 20. Fején meg nem menthető párt. — 16.: M. 70, H. 115, gy, Ny - 30. — 17.: M. 125, H. 160, f, Ny + 30. — 18.: M. 130, H. 170, f, Ny + 30. — 19.: M. 145, H. 145, f, Ny + 30. Mellén I. Ferdinánd (1526-64) 1551-ben vert érme. — 20.: M. 50, H. 50, csak felsőtest. Ny + 30. — 21.: M. 50, H. 160, f, Ny + 30. — 22.: M. 50, H. 150, f, Ny + 30. Melléklete: feje mellett egy hajkarika. — 23.: M. 50, H. 120, gy, Ny + 30. — 24.: M. 50, H. 120, gy, Ny + 20. — 25.: M. 75, H. 170, f, Ny - 10. — 26.: M. 45, H. 80, rb, Ny-K. — 27.: M. 45, H. 60, rb, Ny + 10. — 28.: M. 45, H. 175, f, Ny + 15. — 29.: M. 50, rb, Ny + 10. — 30.: M. 30, H. 60, rb, Ny + 10.

²¹ Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig. II. kötet. Budapest, 1897. 309. sköv. II.

Meg kell említenünk, hogy a templom körül, ásataink során, két őskori gödröt is feltártunk. Az első a szentélyben, a másik a szentélytől kelet-délkeleti irányban, 26 m távolságra volt. Az első 2,3 m mély, átmérője 1,3 m s 1,8 m mélységtől tudtuk figyelemmel kísérni. A második szabálytalan alakú, kb. 2,65 m átmérőjű, 1,57 m mély. Az előkerült anyag egy része kora-bronzkori. A többire nézve lásd e kötet 81. lapját.

— 31.: M. 35, H. 160, f, Ny—10. — 32.: M. 35, H. 120, rb, Ny—10. Melléklete: 5 db. koporsószege. — 33.: M. 190, H. 160, n, Ny-K. — 34.: M. 285, H. 177, f, Ny—10. — 35.: M. 255, csak koponya. — 36.: M. 265, csak koponya. — 37.: M. 265, csak koponya. — 38.: M. 220, H. 130, rb. Melléklete: mellén ruhakapocspár egyik tagja. — 39.: M. 160, H. 150, f, Ny + 20. — 40.: M. 110, H. 80, gy, Ny-K. A csontvázon faszén darabkák voltak. — 41.: M. 285, H. 170, f, Kop., Ny-K. Feje felett sok hamu volt. — 42.: M. 300, H. 160, f, Kop., Ny + 10. Melléklete: mellén ruhakapocspár egyik tagja. — 43—44.: A két sir közvetlenül egymás alatt, 145 cm mélységben feküdt. Mindkét csontváz alsó lábszárai hiányoztak, a kezek a medencében voltak. Irányításuk: Ny—20. Mellékletük: 1 drb. koporsószege; az alsó csontváz (44.) mellén I. Ferdinánd 1537-ben vert érme. — 45.: M. 150, H. 110, gy, ep, Ny + 10. Melléklete: 1 drb. koporsószege. — 46.: M. 170, H. 155, n, Ny—20. Két vállán egy-egy, a bal felsőkar külső oldalán kettő, a medencében egy, a bal térdénél, kívül, egy, feje felett és alatt egy-egy, a medence alatt egy, s a két láb között egy koponya állott. — 47.: M. 130, H. 110, rb. — 48.: M. 135, rb, közvetlenül az előbbi csontváz alatt feküdt. Melléklete: 1. Medencéjében övmerevítő, bronzból (XXIX. 18.). 2. Egy drb. koporsószege. — 49.: M. 170, H. 80, gy, Ny-K. — 50.: M. 170, H. 90, rb, Ny-K. — 51.: M. 150, csak koponya — 52.: M. 250, H. 130, f, rb, Ny-K. — 53.: M. 180, H. 120, f, rb, Ny + 10. — 54.: M. 160, szd. — 55.: M. 190, H. 150, f, Ny + 10. Melléklete: egy drb. koporsószege. — 56.: M. 190, szd. — 57.: M. 185, szd. — 58.: M. 170, H. 130, rb, Ny + 30. — 59.: M. 210, H. 70, gy, Ny-K. — 60.: M. 215, H. 90, rb, Ny + 30. — 61.: M. 195, H. 145, f, Ny + 10. — 62.: M. 195, H. 165, f, Ny—20. Mésszel volt leöntve. — 63.: M. 165, H. 120, ep, Kop., Ny—20. Mellékletei: 1. Deréktájon vasesat. 2. U. o. I. Mátyás (1458—90.) C. N. H. II. 232. érme. — 3. Egy koporsószege. — 64.: M. 190, H. 170, n, Ny-K. — 65.: M. 195, csak gerincoszlop, Ny + 20. Rajta spirálpárta töredék és két darab kopott érem (I. Ferdinánd ?). — 66.: M. 200, H. 90, rb, Ny + 20. — 67.: M. 209, H. 150, n, Ny + 10. — 68.: M. 230, gy, Ny + 20. Melléklete: mellén két darab fülesgomb. — 69.: M. 230, H. 165, n, Ny + 20. Mellékletei: 1. Nyakában meg nem menthető vászonmaradványok. 2. Mellén díszes ruhakapocspár (XXIX. 13.). 3. Jobb alsókar alatt meg nem menthető vászonmaradványok. 4. U. o. Ruhakapocspár. — 70.: M. 220, H. 154, n, rb, Ny-K. Melléklete: álla alatt meg nem menthető ruhaszegélydíszek. — 71.: M. 155, H. 145, f, Ny + 30. Melléklete: egy pár díszes ruhakapocs (XXIX. 11.). — 72.: M. 190, H. 165, n, Ny + 30. Melléklete: a gerincoszlopon egy pár díszes ruhakapocs (XXIX. 11.). — 73.: M. 170, H. 150, n, Ny + 30. — 74.: M. 190, rb, Ny + 30. A nyak körül ruhaszegélydísz foszlányok. — 75.: M. 190, H. 150, rb, Ny + 30. Melléklete: kevés ruhaszegélydísz. — 76.: M. 190, ep, Ny—30. Melléklete: 1. egy koporsószege. 2. Hunyadi János (1444—46., C. N. H. II. 156. sz. érme. — 77.: M. 215, gy, Ny + 30. Mellékletei: 1. Fején flitterdíszes pártamaradványok. 2. Egy koporsószege. — 78.: M. 200, H. 160, n, Ny + 30. Melléklete: mellén fülesgomb töredékei. — 79.: M. 185, H. 130, rb, Ny + 30. Melléklete: díszes ruhakapocspár. — 80.: M. 240, H. 160, f, rb, Ny + 30. Melléklete: medencében pártavághoz tartozó akasztó (XXIX. 3.). — 81.: M. 160, két koponya. — 82.: M. 165, csak koponya. — 83.: M. 190, H. 140, gy, ep, Ny + 10. — 84.: M. 180, H. 90, gy, ep, Ny + 20. — 85.: M. 185, H. 155, f, ep, Ny + 10. Melléklete: három koporsószege. — 86.: M. 190, H. 105, gy, Ny—10. Mellékletei: 1. Fején gyöngyöspárta. 2. Álla alatt díszített ruhakapocspár (XXIX. 12.). — 87.: M. 205, H. 130, n, Ny-K. Melléklete: nyakában ruhakapocspár. — 88.: M. 190, gy, szd. — 89.: M. 140, rb, Ny—20. Melléklete: mellén ruhakapocspár. — 90.: M. 140, H. 130, rb, Ny + 30. Melléklete: mellén egy Zsigmond (?) érem. — 91.: M. 150, rb, Ny + 30. Mellékletei: 1. Pártavághoz tartozó csat, csontból. 2. Egy I. Ulászló (1440—44., C. N. H. II. 141.) érem. — 92.: M. 190, H. 135, n, rb, Ny + 40. Melléklete: Vékony, rosszezüst lemezből préselt ruhadíszek. — 93.: M. 190, H. 150, f, Ny-K. — 94.: M. 230, H. 160, f, Ny + 30. — 95.: M. 230, H. 130, f, rb, Ny + 30. Melléklete: a medencében egy Zsigmond (1386—1437., C. N. H. II. 125/A.) érem. — 96.: M. 130, H. 150, f, rb, Ny + 20. — 97.: M. 150, H. 120, gy, Ny—30. Melléklete: a mellén egy I. Ferdinánd érem. — 98.: M. 160, H. 170, f, Ny—15. —

99.: M. 150, H. 150, n, ep, Ny + 10. Melléklete: fején rozettadíszes pártá. — 100.: M. 160, H. 75, gy, rb. Mellékletei: 1. Feje alatt talán Zsigmond, C. N. H. II. 129. sz. érme. 2. Jobboldali bordacsontján pártá-övmerevítő, csontból (XXIX. 17.). — 101.: M. 180, H. 130, f, rb, Ny — 20. Melléklete: a mellesonton ruhakapocspár (XXIX. 7.). — 102.: M. 160, csak koponya. Melléklete: egy koporsószeg. — 103.: M. 170, csak koponya. — 104.: M. 175, csak koponya. — 105.: M. 190, H. 150, n, rb. Mellékletei: 1. Medencében I. Ulászló (1440—44.) (?) érem. 2. Jobb felső lábszáranál egy fülesgomb. — 106.: M. 120, H. 150, f, Ny — 15. Melléklete: egy koporsószeg. — 107.: M. 180, csak koponya. — 108.: M. 205, H. 160, f, rb, Ny + 20. — 109.: M. 160, csak koponya. — 110.: M. 170, H. 150, f, rb, Ny. — 20. Melléklete: Mellén díszített ruhakapocspár (XXIX. 10.). — 111.: M. 180, csak koponya. — 112.: M. 160, H. 151, f, Ny-K. Mellékletei: 1. Mellén vékony rossz-ezüst lemezből préselt ruhadíszek. 2. U. o. díszes ruhakapocspár (XXIX. 14.). — 113.: M. 170, H. 70, gy, a medencétől lefelé hiányzó csontokkal, Ny — 20. Mellékletei: 1. Derekán vékony, ezüstsálakból szőtt pártáöv, csatokkal. 2. Medencében vascsat túske. 3. U. o. egy kopott érem. 4. Két koporsószeg. — 114.: M. 170, H. 100, f, csak lábszárok. — 115.: M. 140, csak koponya. — 116.: M. 150, csak koponya. — 117.: M. 240, négy koponya egymásmellett. — 118.: M. 200, csak koponya. — 119.: M. 40, szd. Melléklete koponya mellett két hajkarika. — 120.: M. 30, H. 80, gy, Ny-K. Melléklete: koponyája mellett egy fülbevaló (XXIX. 2.). — 121.: M. 60, csak koponya. Mellette egy hajlított végű hajkarika. — 122.: M. 35, H. 80, f, csak lábszárok. — 123.: M. 90, H. 70, rb, Ny — 30. — 124.: M. 90, H. 95, rb, Ny — 30. Az előbbivel közös sírban. — 125. M. 35, csak koponya. Mellette két hajkarika. — 126.: M. 35, H. 60, rb. — 127.: M. 45, H. 100, gy, rb.

Dr. Bálint Alajos.

Ausgrabungen in Mezőkovácsháza.

(Hierzu die Tafeln XXI—XXX.)

Das Archäologische Institut grub im Monate August 1938 die Kirche, das Gräberfeld und zwei Wohnhäuser des mittelalterlichen Mezőkovácsháza aus. Die Ausgrabungen fanden in südwestlicher Richtung von Kaszaper in einer Entfernung von 6 km statt.¹

In dem Gräberfeld gruben wir 127 Gräber aus, darunter waren 36 Männergräber, 15 Frauengräber, 19 Kindergräber und noch 45 Skelette, deren Geschlecht unbestimmbar war. Von den unbestimmbaren waren 7 zerstört, 31 teilweise zerstört, 4 vollständig verwittert. In 22 Gräbern fanden wir nur je einen Schädel, darunter waren zwei in einem Grab, in einem anderen vier Schädel nebeneinander und in dem Grab 46. befanden sich 10 Schädel.

16 hatten eine ost-westliche Richtung, 10 wichen von der westlichen Richtung nach Norden um 10 Grad, zwei um 15 Grad, acht um 20 Grad, vier um 30 Grad, eins wich um 40 Grad ab; 12 wichen von der westlichen Richtung nach Süden um 10 Grad, eins wich um 15 Grad, dreizehn wichen um 20 Grad, dreiundzwanzig 30 Grad, eins wich um 40 Grad ab. Die Richtung von 35 Skeletten war unbestimmbar. In den Gräbern lagen die Schädel beinahe immer in westlicher, die Beine in östlicher Richtung.

16 Skelette lagen in Särgen; eines war ein Ziegelgrab, in dem der Ziegel bei dem Kopf senkrecht aufgestellt war. Der Beerdigungsgebrauch bei mehreren Gräbern des Gräberfeldes von Kaszaper weist darauf hin, dass der Leichnam vor der Beerdigung in eine Schilfmatte eingewickelt wurde, dies kam hier nicht vor. In einem der Gräber (40) befanden sich Holzkohlenstücke, in einem anderen (41) viel Asche um den Schädel. Die Frau des Grabes 62 war mit Kalk übergossen.

In dem Kirchenschiff gruben wir 85 Skelette aus und zwar aus untereinander liegenden Schichten. Aus untereinander liegenden Schichten kamen 9 Skelette von der Grundmauer bei dem Eingang

¹ Der Schauplatz der Ausgrabungen zu Kaszaper ist in unserer Karte mit dem Pfeil No. 1; der von Mezőkovácsháza mit dem Pfeil No. 2 bezeichnet. (XXI. 1.).

heraus. Am tiefsten lag das Grab 42, (3 m) die am höchsten liegenden Gräber lagen in einer Tiefe von 25 cm. Ein Kinderskelett lag unter der aus Bruchstein gebauten Grundmauer.

Beigaben befanden sich in 44 Gräbern; auch Münzen waren in Gräbern.

Schläfenringe fanden wir in den Gräbern 22., 119., 121. (XXIX. 1.) und 125. Sie sind von verschiedener Grösse und aus schlechtem Silber verfertigt.

Ein Ohrgehänge befand sich in dem Grab 120. (XXIX. 2.).

Die Schläfenringe datieren die Zeit der Gräber in das Früh-Arpáden-Zeitalter, das Ohrgehänge in das Arpáden-Zeitalter. Der grösste Teil der Gräber ist aus den Jahrhunderten XIV—XV., vier Gräber (19., 44., 65., 97.) sind wahrscheinlich aus der Zeit Ferdinands I.

Jungfernkranze fanden wir in acht Gräbern (4., 9., 15., 65., 76., 77., 86., 99.), die meisten blieben nur in Fetzen oder nur in Spuren zurück; es war unmöglich sie zu retten. In den Gräbern 15 und 86 befanden sich die Reste von Jungfernkranzen aus Perlen, in dem Grab 65 ein Spiraljungfernkranz.

Jungferngürtel befanden sich in fünf Gräbern (48., 63., 95., 100., 113.); in dem Grab 113 ist auch der Stoff des Jungferngürtels erhalten geblieben. Ein Jungferngürtel war aus sehr dünnen silbernen Fäden gewirkt und war auf Leder befestigt (XXX.) Wir fanden ihn am Rumpf eines Kinderskelettes, seine Länge betrug 50, seine Breite 1.5 cm. An einem Ende waren zwei Bronzeschnallen in einer Entfernung von 9 cm. Die Aussenseite des Jungferngürtels war mit Rosetten geschmückt.

Die aus Knochen hergestellte Jungferngürtelschnalle fanden wir in dem Grab 95 (XXIX. 16.). In dem Grab 63 war eine aus Eisen verfertigte Schnalle ohne Dorn (XXIX. 15.). Eine Beachtung verdienen die — aus den Gräbern 48 und 100 ausgegrabenen Gürtelsteifen, welche anstatt der Schnalle angebracht wurden. Die eine war aus Knochen (100., XXIX. 17.), die andere aus Bronze (48., XXIX. 18.) verfertigt.

Gewandhaftelpaare fand man in 11 Gräbern (38., 42., 69., 72., 79., 86., 87., 89., 101., 110. (XXIX. 10.), 112.), darunter waren 69. (XXIX. 13.), 72., 79., 86., 110., 112. verziert, die übrigen waren einfach glatt und den heutigen Haftelpaaren ähnlich. Die verzierten wurden aus Silber durch Giessen verfertigt. (XXIX. 9., 11., 12., 14.)

Ösen befanden sich in den Gräbern 68. (XXIX. 4., 5.), 78. (XXIX. 6., 8.), 105. Spuren von Bordüren fanden wir in den Gräbern 69., 70., 74. und 75. Gepresste Gewandschmücke und kleine Flitter kamen in den Gräbern 92 und 112 vor.

Sargnägel kamen in 13 Gräbern zum Vorschein, in einem der Gräber (32) befanden sich fünf.

Die Achse der ausgegrabenen Kirche wich von der ostwestlichen Richtung um 15 Grad nach Norden, beziehungsweise nach Süden ab (XXI. 2.). Ihr Sanktuarium lag am östlichen (XXII. 2.), der Eingang am westlichen Ende. Die Länge war 22.35 m, die Breite war ungleich. Bei dem Sanktuarium war sie 10.55 lang und 4.15 m breit und in einer Länge von 9.15 m breitete sie sich auf 6.80 m aus. Das Sanktuarium ist halbkreisförmig. Das Fundament des schmäleren Teiles wurde in der Árpáden-Zeit (XXII. 3., 4.) und das des breiteren Teils in der Hunyadi-Zeit gebaut (XXIII. 1., 2.). Das Kirchenfundament der Árpáden-Zeit wurde am schmäleren, gegen das Sanktuarium liegenden Teile aus Ziegeln in 5 Reihen und aus Gelberde in gerade so vielen Schichten zusammengestellt (XXII. 1.). Die zweite Kirche wurde mit Benützung des Fundamentes der ersten Kirche in der Hunyadi-Zeit mit einem Bruchsteinfundament verlängert und breiter gemacht und die in dieser Weise vergrößerte Kirche durch Stützpfeiler gestützt. Das Kirchentor befand sich am westlichen Ende in der Frontmauer. Die Breite des Tores, wie es aus der Lage der erhaltenen Quadersteine zu sehen ist, beträgt insgesamt 1 m. Wir fanden die Spuren der Sakristei und des Turmes nicht.

Die Kirche der Árpáden-Zeit ist wahrscheinlich in der Zeit des Tartarenzuges, die spätere, vergrößerte Kirche aber am Ende des XVI. Jahrhunderts vernichtet worden. Den Bau und das Bestehen erwähnt keine Urkunde.

*

Wir gruben das Wohnhaus No. I. in einer Entfernung von 50 m südöstlich vom Sanktuarium aus. Man baute es auf einer kleinen Erhöhung, auf einem natürlichen Hügelrücken, in einer nordnordost-süd-südwestlichen Richtung (XXIII. 3., 4., XXIV. 1.). Es hat eine dreifache Gliederung, die Länge beträgt 13.25, die Breite 4.50 m. Der Eingang, dessen Stelle nicht mit Bestimmtheit festzustellen war, war gegen Osten gerichtet. Er führte wahrscheinlich in die Küche, deren Innenraum 3.9×4.5 m betrug. In der Küche befand sich ein Backofen von 1.5 m Grösse, der nicht auf eine Bank sondern auf der Erde gebaut war (XXV. 1.). Rechts von der Küche führte eine 6 cm hohe und 1 m breite Treppe in ein Zimmer von 4.75 m Länge. In der nordöstlichen Ecke des Zimmers war eine Feuerstätte (Ofen?), deren Radius 1 m ausmachte und die Form eines Viertelkreisschnittes hatte. Der dritte Raum, die von der Küche links lag, war wahrscheinlich ein Schuppen von wirtschaftlicher Bestimmung. Die Länge desselben war 5.6 m. Wir fanden darin eine Handhacke und eine Lichtscherbe; in der Küche ein Messer, neben dem Backofen einen Silberdenar von Matthias I., im Zimmer Gefässe und eine Sichel. In den Gefässen befanden sich gebrannte Samen von Weizen, Gerste, Erbsen und Sauerampfer. Die Hausmauer wurde aus Flechtwerk gewirkt und aussen und inwändig verkittet. Das Dach ruhte auf

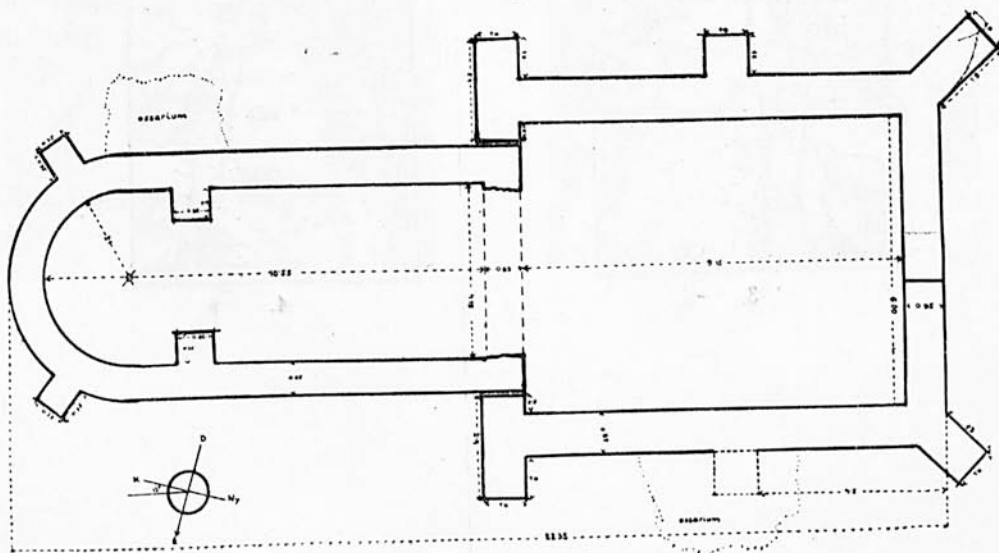
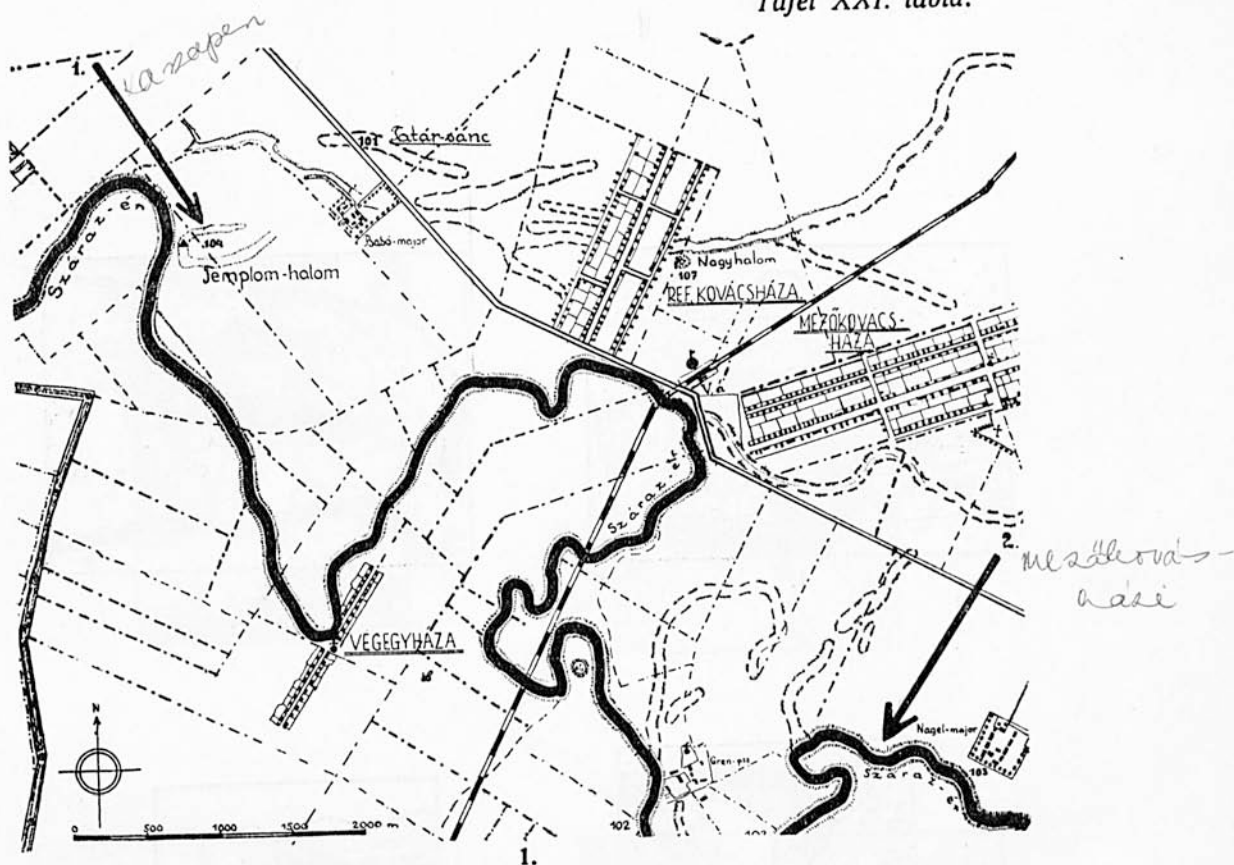
Balken von einem Umfang von 12 cm. Wir fanden überall verkohlte Balkenstücke am Boden. Die aus Flechtwerk hergestellte Mauer hielt starke Säulen.

Das Wohnhaus No. II. fanden wir am anderen Ufer des Szárazér, auf dem Grundbesitz des Herrn Henrik Nagel (XXIV. 2., XXV. 2.). Man nahm beim Bau eine nordöstlich-südwestliche Richtung an. Es blieb infolge des tiefen Pflügens nur mangelhaft erhalten. Es ist uns gelungen seine ursprünglichen Dimensionen auf Grund der Löcher der Pfeiler, die die Mauer hielten, festzustellen. Das Haus ist zweiteilig. Seine Grösse beträgt 5.25×3.05 m, davon fallen auf den grösseren Raum 2.85, auf den kleineren 2—4 m. Die Feuerstätte befand sich in dem grösseren Raum, seine Dimensionen konnten wir infolge des tiefen Pflügens nicht feststellen. An der Feuerstätte stand ein kleines Gefäss voll mit verkohlten Weizenkörnern.

Die Wohnhäuser wie auch die Kirche wurden wahrscheinlich zur Zeit der türkischen Verwüstung, spätestens am Ende des XVI. Jahrhunderts, vernichtet.

Die unter den Ruinen der Häuser gefundenen Gefässe und Gefässbruchstücke stellen wir auf Bild XXV. 3. 1—9 und auf den Tafeln XXVI—XXVIII. dar.

Dr. Alajos Bálint.

Tafel XXII. tábla.

1.

2.

3.

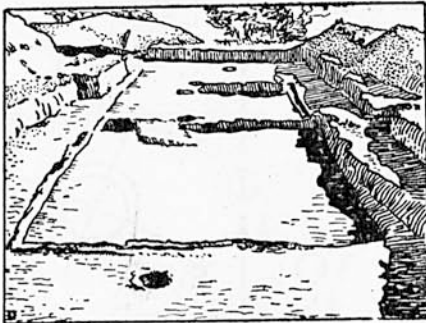
4.

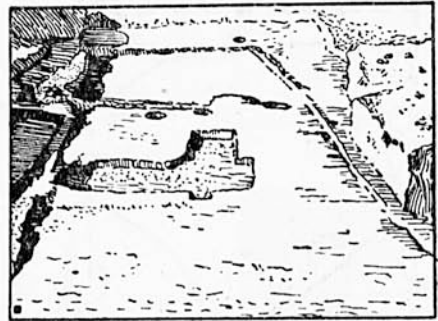
1.

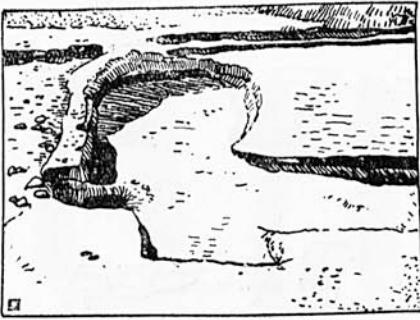
2.

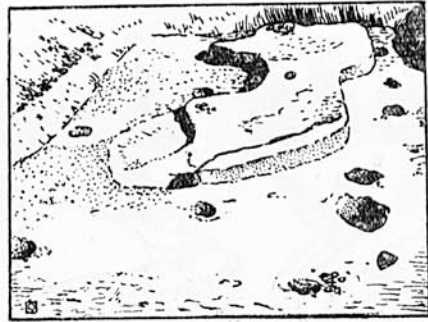
3.

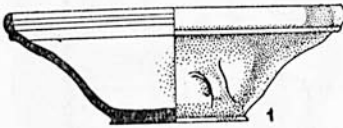
4.

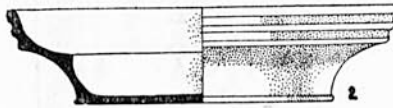
1.

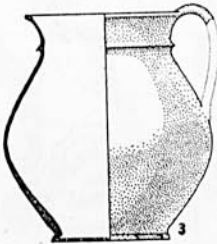
2.

1

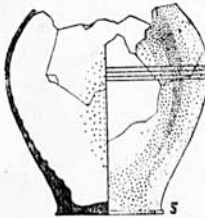
2

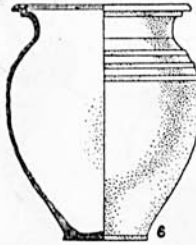
3

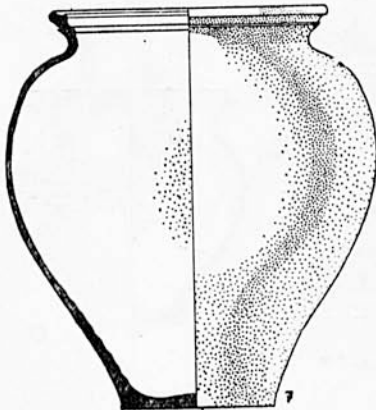
4

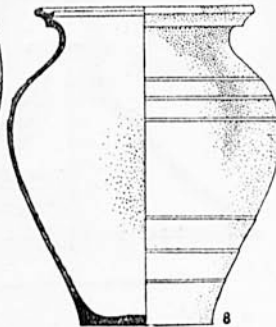
5

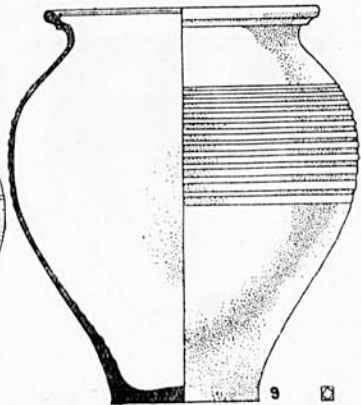
6

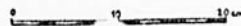
7

8

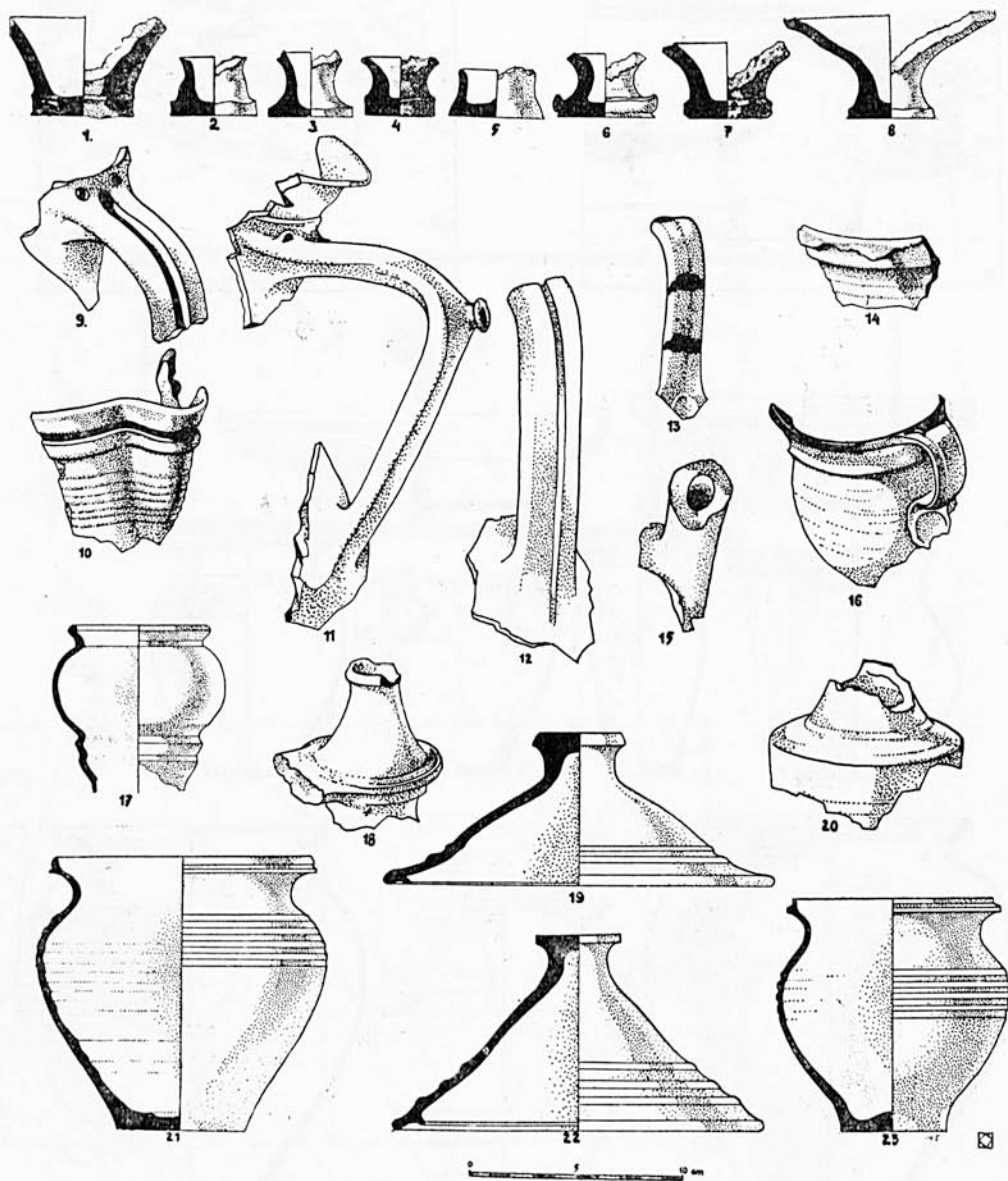
9

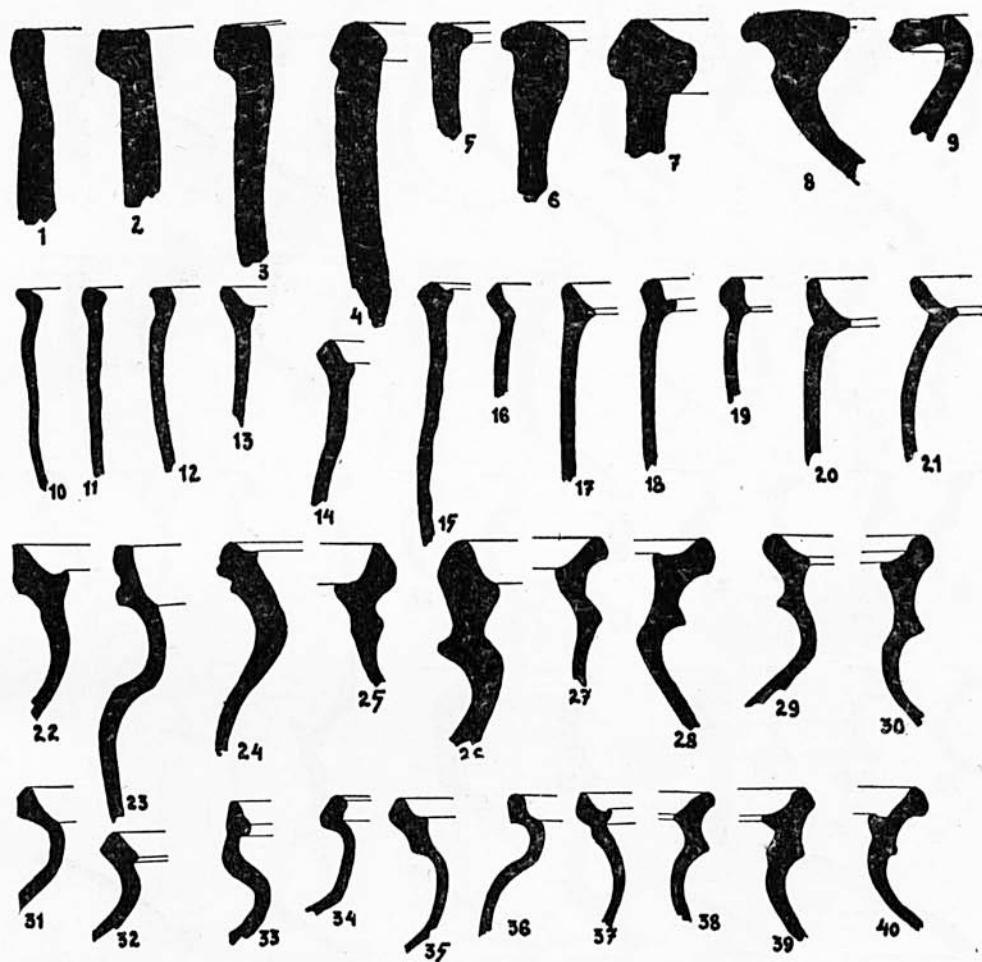

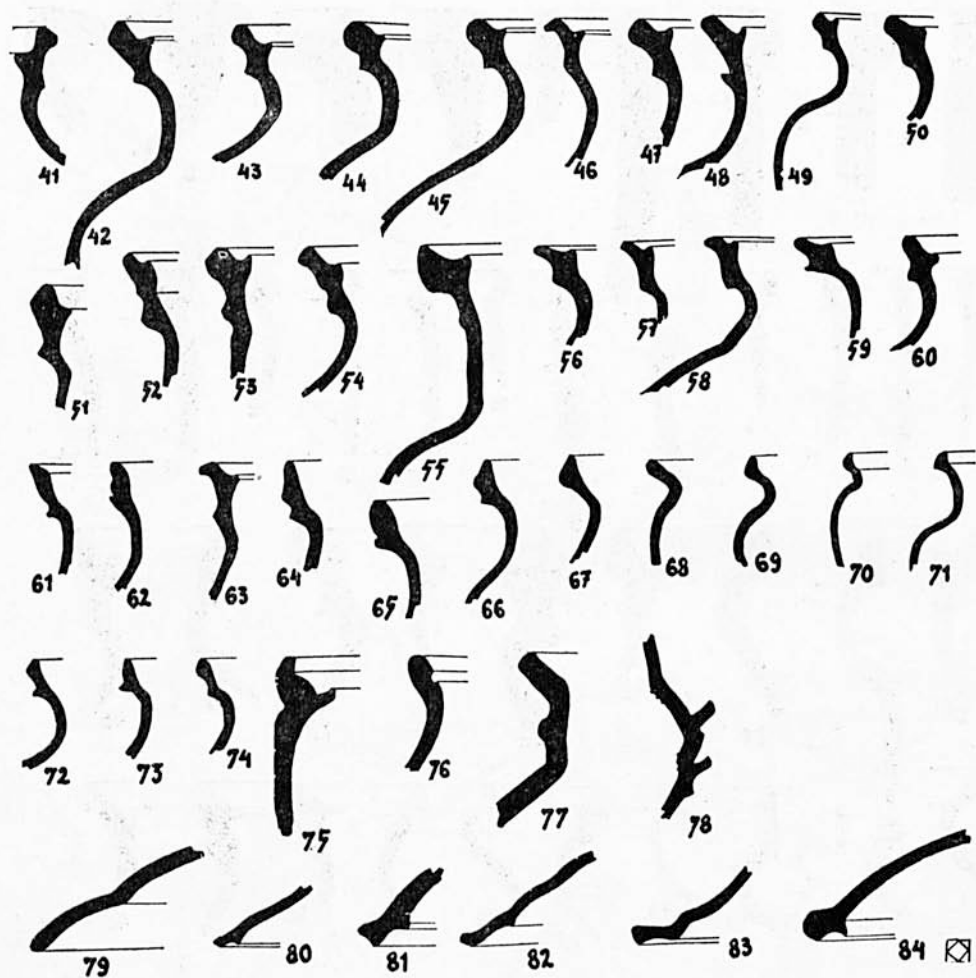
3.

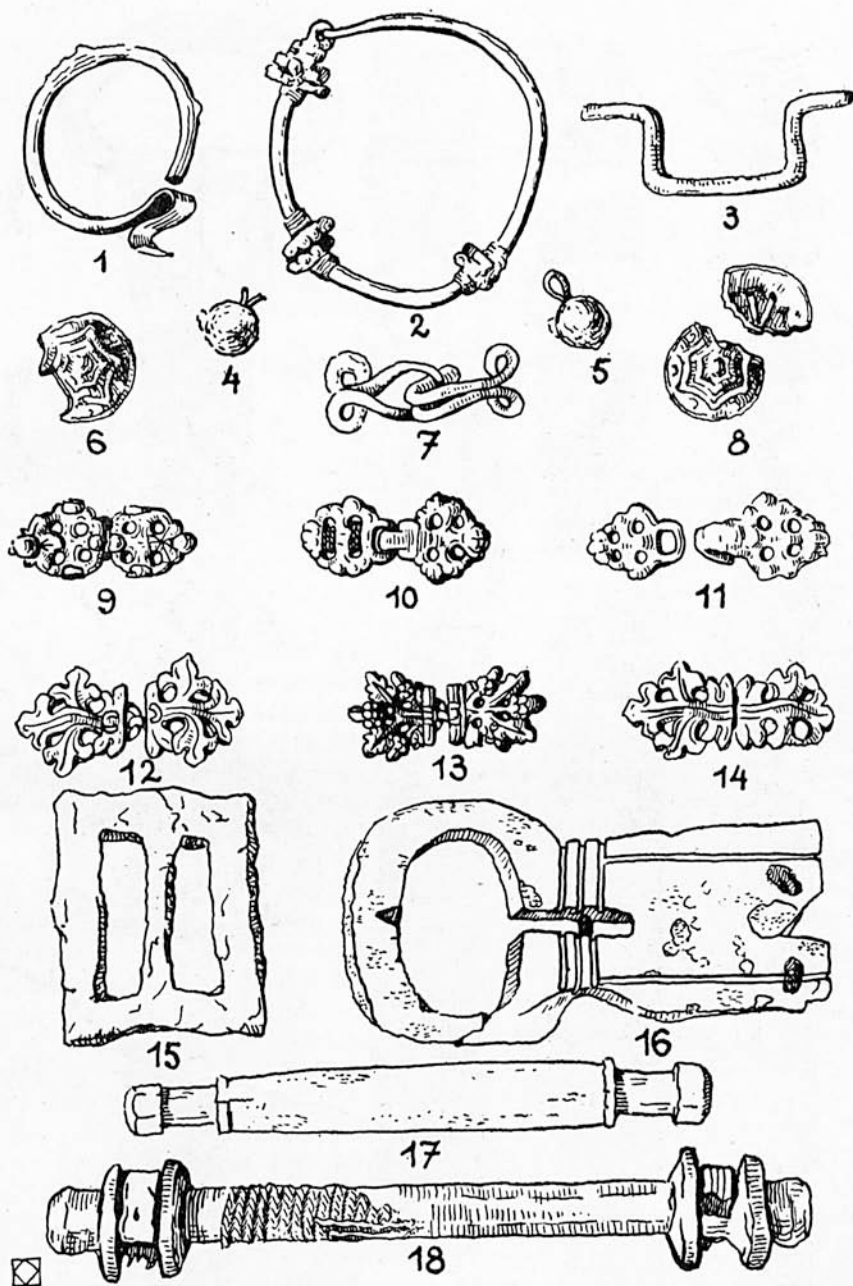
Tafel XXVI. tábla.

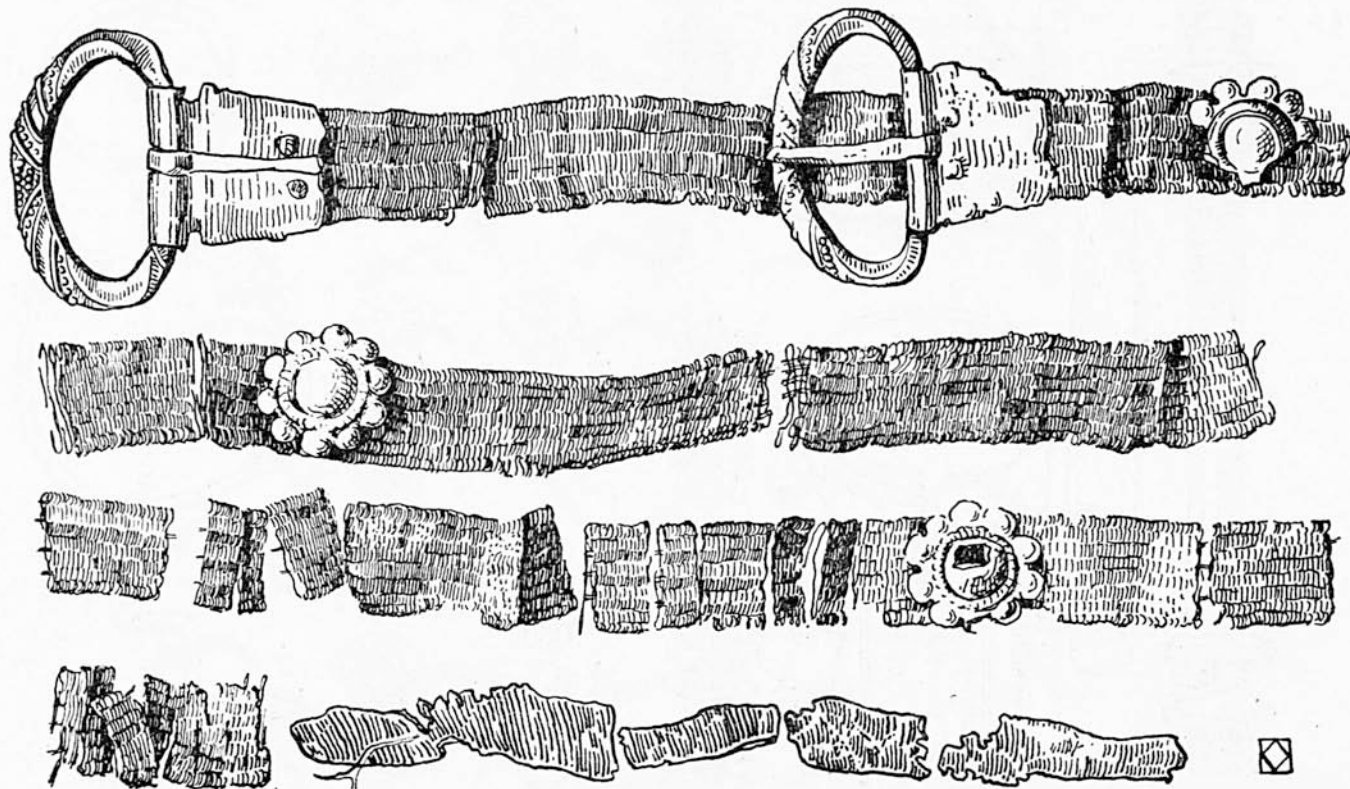

0 5 10 cm

Tafel XXX. tábla.

MISCELLANEA.

Angaben zur Frage des Domestizierens der Pferde in der Urzeit.

Es ist eine allgemein angenommene Feststellung, dass Pferdeskelettüberreste massenhaft nur in den Kulturschichten der Bronzezeit gefunden werden können, und so muss das Domestizieren der Pferde mit aller Gewissheit in diese Zeit versetzt werden. Diese Tatsache wurde hauptsächlich nach den Funden der Schweizer Pfahlbauten festgestellt und zum Beweis dafür diente auch der Umstand, dass Pferdeknochenteile im Neolithikum im südlichen und westlichen Teile Deutschlands selten vorkamen. In Sinnighausen, in Westfalen fand man in den Gräbern des Neolithikums sogar zwei ganze Pferdeskelette und es wird auch anerkannt, dass Zaumfunde schon in der neueren Steinzeit vorkommen, so z. B. in den Funden von Halberstadt, die in den Kulturkreis der Bandkeramik gehören. Es sind auch die Pferdedarstellungen die von Los Canjoros in Spanien, aus der Steinzeit und die Pferdeüberreste der Schnurkeramik von Böhmen und Mähren bekannt, aber man betrachtet diese nur als sporadische Erscheinungen.¹

Unter den ungarländischen Funden der Steinzeit kamen sie bis jetzt, unseres Wissens, nicht vor. Das bekannte Material der Sammlungen und der Literatur stammt aus der Bronzezeit.

Gegen diese Behauptung ist uns schon im J. 1935. aufgefallen, dass auch Pferde Zähne im Knochenmaterial der frühkupferzeitlichen (aeneolithischen) Gruben von Hódmezővásárhely-Szakálhát, die wir im Meierhof von Imre Diószegi freileigten, vorkamen. Zahlreich befanden sie sich besonders in den Gruben 7 und 13, welche eben so, wie die Gruben 9 und 14 sehr viele Scherben der Frühkupferzeit in sich bargen. Da aber auch einer anderen Kultur angehörende Gruben im Meierhof waren und Scherben in der — über der Grube liegenden — Schicht vorkamen, lag die Annahme nahe, dass die Pferde Zähne auch aus dieser Schicht, die durch keine Steril-Schicht abgesondert war, in die Grube zufällig hineingeraten können; sie konnten zufälligerweise auch aus dem Material einer Grube einer anderen Zeit unter die Scherben der Frühkupferzeit geraten sein. Obwohl alle Beob-

¹ Siehe: Ebert: Reallexikon, X. 109.
— Hilzheimer: Unser Wissen von der Haustierwelt Mitteleuropas. Bericht,

1925. S. 80—81. Die bezügliche Literatur siehe dort.

achtungen unsere Voraussetzung unterstützt, wagten wir es nicht mit Bestimmtheit zu behaupten, dass die Pferde Zähne und Knochen aus der Frühbronzezeit stammen. Darum befassten wir uns nicht mit der Frage und liessen sie auch in dem — über die Ausgrabung — herausgegebenen Bericht ausser Acht.²

Die Ausgrabungen von 1938, die wir in Hódmezővásárhely-Bodzáspart ausführten, lieferten aber neue Beweise. In beinahe jedem der hier freigelegten 18 Gruben kamen Pferdeknochen und Pferde Zähne vor, abgesehen davon, ob ein Material der Frühkupferzeit, oder ein Badner Material in den Gruben war. Das steht jedoch fest, dass die Zähne der Rinder und anderer Wiederkäuer in den Badner Gruben besonders stark im Übergewicht waren. Die Siedlung wurde durch ein Material aus anderer Zeit nicht gestört und so konnten die Pferdeknochen aus irgendeiner dieser Kulturen stammen.

Die Funde, die im Meierhof von I. Diószegi zum Vorschein kamen, erlaubten uns bereits jene Folgerung, dass der Mensch der Frühkupferzeit das Pferd kannte und benutzte, obwohl das Knochenvorkommen selbst das Domestizieren nicht unbedingt bedeutet. Ein Beweis dafür ist das Knochenmaterial der ungezähmten Tiere, welches in den Gruben massenhaft zu finden ist.

Aber wir mussten hier als Tatsache feststellen, dass wir es mit den Überresten von domestizierten Pferden zu tun haben. Das frühkupferzeitliche Material der Grube 13 machte diese

Tatsache unbestreitbar, da sich darin auch ein Bruchstück einer Zaumseitenstange aus Knochen befand, der eine ebensolche Form und solche Vorrichtung hat, wie die bekannten Zaumseitenstangen der Bronzezeit.

Es konnte kein Zweifel mehr darüber bestehen, dass schon der Mensch der Frühkupferzeit auch mit gezähmten Pferden arbeitete und in unserem Vaterlande müssen wir den Zeitpunkt des Pferdedomestizierens in dieses Zeitalter versetzen, bis Funde einer früheren Zeit nichts anderes beweisen.

Im Sommer 1939 fanden wir neuere Beweise, die mindestens so viel Wert haben, wie das Material des Jahres 1935, welches aus dem Meierhof von I. Diószegi stammt. Die Beweise sind bei dieser Gelegenheit nicht nur aus der frühen sondern auch aus der Späteren Kupferzeit zum Vorschein gekommen. Unter dem aufgetragenen Damm der Tartarenschanze von Hódmezővásárhely, in der Ziegelfabrik, von P. Zalai, in einer Siedlung, deren Material mit dem des Kisréter Teichufers³ aus derselben Zeit stammt, fanden wir die Pferdeknochen und Zähne ebenso massenhaft, wie in der durch Scherben von Pusztavánháza datierten Siedlung im Hof des Meierhofes von Bálint Török.

Dieser neuere Bericht liefert uns neuere Beweise dafür, dass die gezähmten Pferde in unserem Vaterland schon vor der Bronzezeit benutzt wurden. Wir sind überzeugt, dass weitere Forschungen noch mehrere Daten zu dieser Frage liefern werden.

Dr. János Banner.

² Siehe: Dolgozatok, XIII. S. 56—58.

³ Siehe 24—25. Bericht. Tafel 15.

⁴ a. a. O. Tafel 18.

Rätselhafte Darstellungen an bronzezeitliche Gefässen.

Im früh-bronzezeitlichen Material des städtischen Museums von Szeged befinden sich zwei auffallende eckige Gefässe unter den allbekannten zweihenkeligen Gefässen, die zum Typus 7 des Maros-Gebietes gehören. Das eine wurde in einer Ansiedlung, (in dem sogenannten Klárafalva C.) gefunden, das andere ist von Ószentiván, ebenfalls von einer Siedlung. Die mit

dass die Linien und die Punktreihe eine gemeinsame Komposition bilden. Diese Abbildung diente wahrscheinlich bloss als Verzierung. Die ins Kreuz, das manchmal aus Doppellinien besteht, gezeichnete Linien gehören nicht zu den selten vorkommenden Verzierungsmotiven der Bronzezeit.

Das Exemplar von Ószentiván (Abb. 1. und 2.) verdient besser gewürdigt

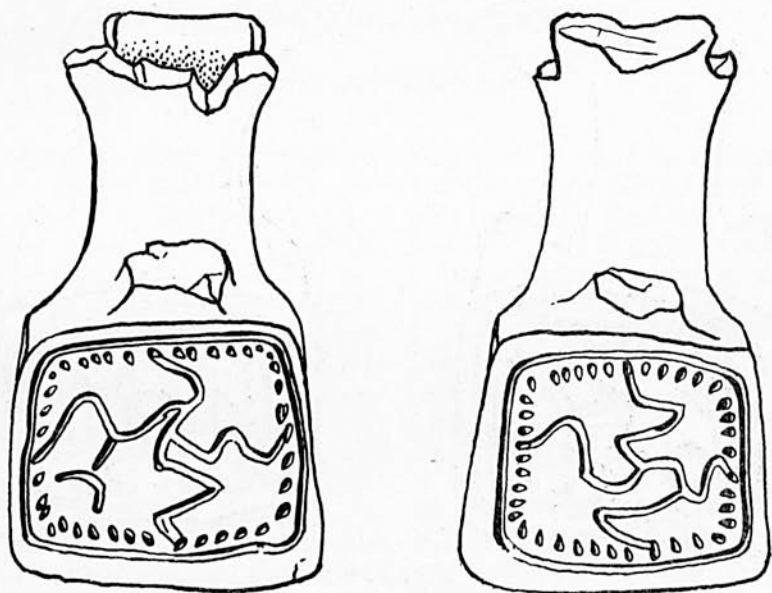

Abb. 1. kép.

diesen zum Vorschein gekommenen und zum gewohnten Typus gehörenden Gefässe datieren ihre ungewohnte Form in die Früh-Bronzezeit. Beide sind verziert.¹

Am Exemplar von Klárafalva sieht man an allen vier Seiten in Kreuzform gehaltene, eingetiefte Linien, welche eine Punktreihe umringt, so

zu werden, weil das sich an jeder Seite ändernde Motiv, mit seinen rätselhaften Abbildungen in seiner Art alleinsteht. Es ist entschieden festzustellen, dass der Meister nicht nur die Verzierung des Gefässes bezweckte, sondern er wollte es in den Dienst irgendeiner kultischen Vorstellung, einer magischen Heilung, oder Zauberei stellen. Die Form und die Grösse des Gefässes unterstützen diesen Gedanken. In die Erklärung der Abbil-

¹ Dolgozatok-Arbeiten, 1931. Tafel II. 7., a--c.

dungen, besonders in die Lösung ihrer Bestimmung, können wir uns nicht einlassen, weil uns derzeit weder Analogien bekannt sind, noch die Literatur der erklärten Motive der primitiven Völker um zur Verfügung steht. Wir müssen jedoch bemerken, dass die Linienführung eine sehr auffallende Lebhaftigkeit verrät, eine Bewegung, in einem Falle sogar eine sehr lebhaft bewegte Bewegung, in einem anderen Falle die grösste Ruhe. An einer der

erste Bild wahrlich ein Tier darstellt, so kann man an dem zweiten noch eine auf dem Tier sitzende Gestalt erkennen; an dem dritten aber müsste man das Ineinandergreifen zweier Tiere — vielleicht gerade ihren Kampf — sehen.

Wir müssen hier die Aufmerksamkeit auch auf das Gefäss von Ószentiván² von Typus 6 des Maros-Gebietes lenken, über dessen Abbildung als Eigentumsmarke wir schon im Jahre

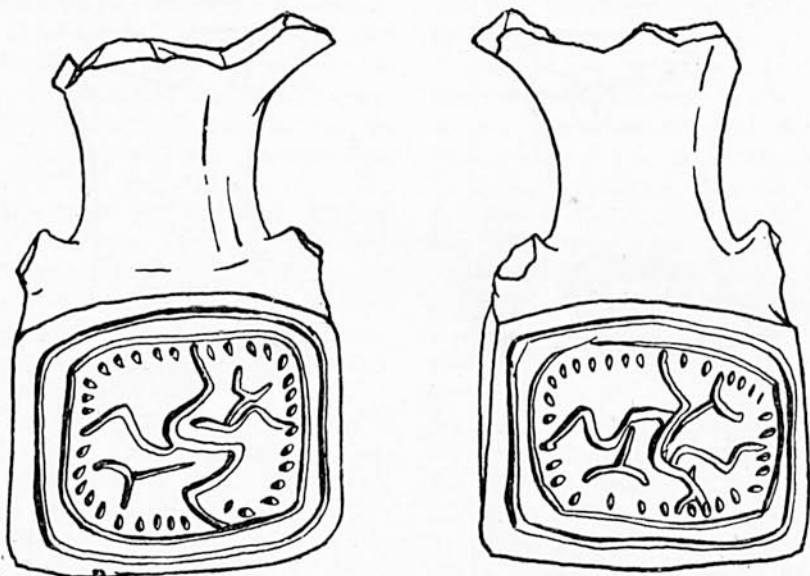

Abb. 2. kép.

Abbildungen entfalten sich die schematischen Grundrisse irgendeiner Tierabbildung. An der Stelle der vorderen Füsse befindet sich ein Stiel mit einem eigenartigen, halbkreisförmigen Teil, der auch an der zweiten Abbildung wiederkehrt doch nicht an derselben Stelle, er kehrt sogar auch an der beweglichsten, verwickelten Abbildung zurück, wo er sich sogar an zwei Stellen befindet. Es fehlt nur an dem Bild, welches im Gegensatz zu den übrigen eine Ruhe darstellt. Wenn das

1928 berichteten. Obwohl die Linienführung desselben nicht so verwickelt ist und mehr einem Buchstaben gleicht, glauben wir doch, dass auch dieses zu derselben Gruppe gehört. Auf die Rolle, welche einzelne Motiven in der Zauberei spielten, wies auch Wilke³ hin. Obwohl er diese Bedeutung hauptsächlich bei Abbildungen von

² Dolgozatok, 1928. S. 231. Bild 82.

³ Die Heilkunde in der europäischen Vorzeit, 1936. S. 309 und S. 320.

Kämmen und Leitern nachwies, halten wir es für möglich, dass eine derartige Erklärung auch bei diesen rätselhaften Abbildungen gesucht werden muss.

Es wäre keine nutzlose Arbeit, wenn wir die bronzezeitlichen Motive, die scheinbar zur Verzierung dienten, sammeln würden. Es würden sich wahrscheinlich auch mehrere darunter finden, die mit Recht in die Gruppe

der rätselhaften Abbildungen eingereiht werden könnten.

Wir hielten es für zweckmässig diese bisher unbekannten Daten zu veröffentlichen, da unsere Ethnologen eventuell genauere Erklärungen hinzufügen können. Das hier Erwähnte und das zu sammelnde Material kann vielleicht irgendeine Hilfe dazu leisten.

Dr. János Banner.

Der La Tène Fund von Jászberény.

(Hierzu die Tafel XIV.)

Am Anfang des Monats Dezember 1938 meldete István Benke, dass er in seinem Meierhof in Jászberény-Hajta, bei der Sandgewinnung ein altes Grab fand, in dem ein Gefäss war, das bei der Aushebung zerbrach. Der Fundort liegt von dem Bächlein Hajta, das einst an Wasser sehr reich war, auf 200 Schritte und von der südwestlichen Ecke des Öregerdő (alter Wald) auf 300 Schritte. Hajta ist jetzt mit Schilf bedeckt, aber es ist an Fischen noch immer sehr reich.

Das ausgestreckte Skelett lag mit dem Kopf nach Westen auf einer sanften Erhöhung, 80 cm tief unter der Oberfläche. Es ist 154 cm lang; seine Beine fehlten teilweise und waren zerstückelt; die Zerstückelung erfolgte bei der Sandaushebung. Seine Beigaben waren: 1. Ein graphitiertes Gefäss, mit glänzender Oberfläche, fand man bei dem rechten Arm (XIV. 2 a.). Der Gefässmund ist oval, sein längerer Durchmesser zeigt 11 und der kürzere 10 cm; der Durchschnitt ist auf unserem Bild XIV. 2 b. zu sehen. 2. Eine Bronzefibel unter dem rechten Schlüsselbein, deren zurückgebogener

Fuss an dem Bügel haftet (XIV. 1 a., b.). 3. Ein offener Bronzearmring am rechten Unterarm, dessen Mitte und Enden etwas dicker sind (XIV. 3.). 4. Ein offener Bronzering, mit spitzen Enden, an der linken Hand (XIV. 4.). 5. Teilweise vollständig verwitterte Pasta und Bernsteinperlen von Bohnen- und Erbsengrösse, um den Hals. Diejenigen unter ihnen, welche unverseht aufbewahrt blieben, verwitterten in einigen Tagen. Die einzige unversehte, flache, runde Bernsteinperle zeigt unser Bild XIV. 6.—6. Ein geschlossener Bronzering (XIV. 5.) neben dem Beckenknochen.

An den senkrechten Wänden der Sandgrube, waren Spuren von gemischter Erde zu sehen, aber die knappe Zeit erlaubte uns eine weitere Ausgrabung nicht.

Über die chronologische Lage des Grabes erlauben die darin gefundenen Gegenstände (Fibel, graphitiertes Gefäss und Armring) keinen Zweifel.

Die in zwei Ansichten abgebildete Fibel ist für die II. Periode der La Tène-Zeit charakteristisch. Tompa macht aus dem Kódsder Gräberfeld

eine genaue Analogie derselben bekannt.¹ Aus diesem Gräberfeld kennen wir einen Bronzearmring, an dem zwei knotenartige Erhöhungen vorkommen.² Genauere Früh-LaTène Analogien sind aus Hermeskeil und Dhronecken bekannt.³

Es gibt in dem Kösder Gräberfeld auch graphitierte Gefässe, von welchen

¹ 24/25. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1934/35. Tafel 56. Abb. 9.

² a. a. O. Tafel 56. Abb. 3.

³ Germania, 19. 1935. S. 302. Abb. 8/1., 3.

dass Gefäss Taf. 56:16 in Tompas erwähnten Werke mit unserem Gefäss in Zusammenhang gebracht werden kann. Die erwähnten Daten setzen die Zeit des Grabes einstimmig in die II. Periode der La Tène-Zeit.

Ein neuer Punkt in dem Verbreitungskreise der graphitierten Gefässe auf dem Alföld ist das Gefäss von Jászapáti, welches wir auf Tafel XIV. 7. bekannt machten. Dieses weicht von dem Jászberényer Gefäss darin ab, dass den Gefässkörper senkrecht eingekratzte Linien zieren.

J. Komáromy und M. Párducz.

Drei neuere Siedlungen der Römerzeit bei Hódmezővásárhely.

Das Museum von Hódmezővásárhely lenkte unsere Aufmerksamkeit im April 1939 auf die im Stadtgebiet vorgenommenen Feldarbeiten, bei denen römerzeitliche Funde zum Vorschein kamen. Die drei Fundorte sind die Folgenden:

I. Die Landstrasse von Hódmezővásárhely-Erzsébet.

Diese Landstrasse wird jetzt umgebaut. Während der Erweiterungsarbeiten der Landstrasse fand man, ungefähr bei dem Kilometerstein 8. Scherben, von verschiedener Beschaffenheit. Es konnte festgestellt werden, dass es sich in der erwähnten Strassenabschnitt, in einer Länge von 40—45 m, sowohl im Grund des Sommerweges, als in der schief abgeschnittenen Seite derselben, kreisförmige Grubenquerschnitte befinden. Die gefundenen Scherben sind teils Bruchstücke grauer, gut geschlammter Gefässe, teils stammen sie von körnig geschlammten Gefässen, die mit Schei-

be hergestellt wurden, aber man fand auch grob geschlammte, braunrote Gefässbruchstücke. Auch aus diesen Daten kann festgestellt werden, dass es hier um eine römerzeitliche Siedlung von grösserer Ausdehnung handelt, deren genauere Zeit aus den zur Verfügung stehenden Daten nicht feststellbar war. Die gefundenen keramischen Typen sind auf dem Alföld in den Jahrhunderten I—IV. heimisch.

II. Hódmezővásárhely-Aranyág. (Die Balogh'sche Sandgrube).

Während der Aushebung des zum Verkaufszwecken ausgegrabenen Sandes fanden die Arbeiter hier rundliche Gruben, aus welchen, ausser den weniger charakteristischen (aber ausdrücklich aus der Römerzeit stammenden) keramischen Bruchstücken, noch Bruchstücke zweier vollständig rekonstruierbaren Gefässe zum Vorschein kamen.

Das erste, grob geschlammte Gefäss hat eine braun-rötliche Farbe (Abb.

1:2). Es kann nach seiner Form ganz frühzeitig sein. Das zweite Gefäß hat eine graue Farbe und ist gut geschliffen (Abb. 1:1.). Für dasselbe ist der sich stark verschmälernde Hals

cen.¹ Auch die beiden Gefäße aus der Ziegelfabrik Markovies in Szabadka können mit diesem in Zusammenhang gebracht werden. Das Bild des einen Gefäßes macht derjenige bekannt,

Abb. 1. kép.

charakteristisch und der gut auswärts gebogene Rand. Der Gefäßkörper wird gleichmässig bauchig und sein Boden ist profiliert. Solche Formen kennen wir auch in dem heimischen Fundmaterial aus der städtischen Ziegelfabrik der Stadt Debrecen.

der es publizierte.²

Sehr interessant sind die Fundumstände dieses Exemplars. In einer bieder

¹ Unpublizierter Fund.

² Archaeologiai Értesítő, 1899. S. 291. Abb. I. 1.

nenkorbähnlichen Grube, welche sich in gelber Tonerde befand, fanden die Arbeiter 18 unbeschädigte Gefässe. Die Abbildungen sämtlicher Gefässe teilte Ö. Gohl leider nicht mit. Aber manche Resultate können nach der Beschreibung derselben festgestellt werden. Er erwähnt aus der keramischen Gruppe von grobem Material ein Gefäss, das sich am Bauch und bei dem Mund etwas erweitert und noch ein anderes, welches eine ähnliche Form hat, als das erste und in der Mitte mit einem breiten, gezähnten, plastischen Gürtel verziert ist. Wenn wir nicht irren, ist diese Form den Formen der Gefässe von Hódmezővásárhely-Szölőhalom³ und denen von Hódmezővásárhely-Feekés⁴ identisch, an deren Ausbauchung eine durch Fingerabdrücke gegliederte Bandverzierung zu sehen ist. Diese Formen kommen in der spätlatènezeitlichen und frühkaiserzeitlichen Siedlung von Poiana in Moldau vor. Die anderen Gefässtypen I. 2., 3., 4; II. 1., 2., 3., 4. und S. 300 der Publikation,⁵ und hauptsächlich die Verzierungen derselben weisen auf frühere Zeiten hin.

Schon die, bei der Besprechung der groben Keramikgruppe erwähnten Analogien, weisen ausgesprochen auf die erwähnten Zeitalter hin, diese Hinweisung wird aber durch die Verwandtschaft des enghalsigen, grossen Gefässes mit dem von Nauheim, welches durch Déchelette als ein charakteristischer Typus der dritten Periode

der La Tène bekannt gemacht wird, noch weiter bestätigt.⁶

Es ist war, dass das Nauheimer Exemplar keinen profilierten Boden hat, aber wir kennen auch eine andere Analogie, welche mit unserem Exemplar von Szabadka und besonders mit dem von Aranyág (Abb. 1:1.), vollständig übereinstimmt. Der Jahrgang XXIV—XXV. (1929—30.) der Mainzer Zeitschrift macht ein gefärbtes Gefäss der Spät-La Tène-Zeit bekannt (das mitlere Gefäss der Tafel XV.), das ebenfalls einen profilierten Boden besitzt. Die besprochenen kologischen Daten setzen also das keramische Material, das in der erwähnten Siedlung bis jetzt gefunden wurde, in die III. Periode der La Tène-Zeit, eventuell auf den Anfang des I. Jahrhunderts nach Chr.

III. Hódmezővásárhely-Aranyág. (Vida'scher Meierhof).

Auf demselben Sandrücken, aus dem die oben bekannt gemachten Funde ausgegraben wurden, ist die neue Fundstelle etwa in 1 km in der Luftlinie. Der Pächter des Vida'schen Meierhofes verschüttete die bei der Sandgewinnung entstandene Vertiefung mit der Erde, der um die Vertiefung lag. Während dieser Arbeit fand er das auf Abbildung 1:3. bekannt gemachte Gefässbruchstück. Man fand leider sämtliche einzelne Stücke nicht, so dass wir den Gefässboden nur in rekonstruiertem Zustande veranschaulichen können. Spuren von Gruben, die sich in den früheren Fällen zeigten, konnten wir nicht feststellen.

³ Dolgozatok—Arbeiten—Travaux, XIII. 1937. XVI. 4.

⁴ Dolgozatok—Arbeiten—Travaux, XIII. 1937. XVII. 4.

⁵ Ö. Gohl: Römische Gefässe in Szabadka. Archaeologiai Értesítő, 1899. S. 290—296.

⁶ J. Déchelette: Archéologie Préhistorique. 2. III. S. 1482., Abb. 677/2.

Unter den Funden der Zeit steht das Gefäß mit seiner ganz eigentümlichen Form, ganz allein; seine Farbe ist grau, es wurde aus einem gut geschlämmten Material gefertigt. Eine Amphora von einer solchen mächtigen Grösse kennen wir unter den bisherigen Funden nicht, sein trichterförmiger Mund ist besonders auffallend. Es gibt Amphoren auf dem Gebiet der Provinzen, deren Ursprung, wie es auch durch Loeschcke festgestellt wurde, auf den südlichen Gebieten zu suchen sind.⁷

Nach der römischen Besetzung, als der Trauben, — beziehungsweise Weinbau am Moselgebiet aufblühte, wurde die örtliche Verfertigung von Amphoren notwendig. Das Töpferhandwerk von Trier hat sich auch zur Verfertigung derselben eingerichtet. Auch unter den Formen aus den Provinzen gibt es solche mit einem trichterförmigen Mund. Wir können einige Beispiele erwähnen, eine solche Form hat auch eines der Exemplare in dem Material des Trierer Museums.⁸ Dann teilt Fremersdorf den oberen Teil einer Amphore von trichterförmigem Mund aus Köln-Müngersdorf mit. Das Zeitalter der hier gefundenen Urnengräber reicht von der Zeit der Flavier bis zum Ausgang des II. Jahrhunderts nach Chr.⁹

Die Amphora führt uns vielleicht der Lösung näher, deren Bild Déchelette bekannt machte und in die La

Tène-Zeit setzte. Auch diese hat einen trichterförmigen Mund.¹⁰

Heimische Analogien kennen wir aus dem Material des Temesvárer Museums. Wir können uns leider nur auf die Bilder beziehen, wir haben von den Fundorten keine näheren Daten. István Berkeszi gibt ein umfassendes Bild vom Material des Temesvárer Museums in dem *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*.¹¹ Wir finden auf Abbildung 5. von der Seite 205. Amphoren in verschiedener Grösse aus dem Material der Römer- und Völkerwanderungszeit, alle mit einem trichterförmigen Mund. Das eine Exemplar ist in einem Toneimer hineingestellt, welcher sich an der linken Seite des Bildes befindet, der sich erweiternde Mundteil dieses Exemplars kann schon mit unserem in Zusammenhang gebracht werden. Neben dem Toneimer der sich an der rechten Seite befindet, steht ein anderes amphorenartiges Gefäß, der des ersteren gleicht. Es hat aber keine Henkel. In der Mitte der Reihe ist eine kleinere Amphora zu sehen, die eine trichterförmige Mundausbildung hat. Es gibt endlich in der oberen Reihe zwei Amphoren. Sämtliche erwähnte Analogien sind kleiner als das Aranyáger Exemplar.

Es kann aus den Besprochenen festgestellt werden, dass Amphoren, mit einem trichterförmigen Mund auf dem Gebiet der Provinzen bekannt sind; sie sind aber kleiner und auch ihre Farbe ist eine andere (zumeist ziegelrot). Wir kennen sie auch aus der La Tène-Zeit. Wenn die Exemplare, die in

⁷ Dr. Siegfried Loeschcke: Römische Denkmäler vom Weinbau an Mosel, Saar und Ruwer. Trierer Zeitschrift. 7. 1932. S. 1—60.

⁸ Loeschcke a. a. O. VI. 1/1.

⁹ Fritz Fremersdorf: Der römische Gutshof Köln-Müngersdorf. Römisch-germanische Forschungen. B. 6. 1933. S. 85., 92—93., Abb. 45/8.

¹⁰ Déchelette a. a. O. S. 1047. Abb. 431/1.

¹¹ István Berkeszi: Das Südungarische Geschichts- und Archäologische Museum in Temesvár. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* II. 1908. S. 198—212.

dem Temesvárer Museum aufbewahrt werden, von dem Alföld stammen, so kann doch eine unmittelbare Zusammenhang, zwischen dem Material zweier oder mehrerer Fundorte nach den Formen vorausgesetzt werden und es ist vielleicht auch die Auffassung richtig, dass sich dieser Form, obwohl unter dem Einfluss fremder Wirkung, sich hier ausbildete (genaue Analogie fanden wir nämlich sonst nirgends). Wenn auch die Temesvárer Exemplare vom Gebiete der Provinzen herstammen, so müssen wir auch die Prototypen dort suchen. Es fällt, wenn die Daten der erwähnten Analogien auch bloss einen Annäherungswert besitzen in die I–III. Jahrhunderts n. Chr.

Was die Bestimmung derselben anbelangt, wurden die westlichen Provinztypen zu allererst zur Aufbewahrung und Lieferung des Weines hergestellt. In den bauchigen Formen hat man Öl, Olive, eingesalzene Fische, Milch usw. aufbewahrt. Auch unser Exemplar sollte eine gleiche Bestimmung haben.

Eine gewisse Ähnlichkeit ist zwischen unserer Form und den Ziegelroten, zweihenkeligen Amphoren, die in den in Gátér¹² und in Kiskőrös-Pohibujmackó¹³ freigelegten avari-

schen Gräberfeldern zum Vorschein kamen. Von diesem Typus stellt Tibor Horváth fest, dass die Avaren die antike Form der Amphoren, von Südrussland übernommen haben. Wir wollen noch bemerken, dass es unter den aufgezählten Analogien aus den Provinzen noch mehrere solche gibt, welche mit den Amphoren der Avarenzeit vollständig übereinstimmen.

Bei der Korrektur der Arbeit kam es mir zur Kenntniss, dass ein Amphorabuchstück auch im Szegeder städtischen Museum aufbewahrt wird, die aus gutgeschlammten und gebrannten Ton verfertigt wurde und eine ziegelrote Farbe hat. Der obere Teil der Amphora, der trichterförmige Mund, der hohe Hals und die beiden Henkel sind unversehrt. Das aufbewahrte Bruchstück ist dem entsprechenden Teil unseres Exemplars vollständig gleich, es fehlt nur der Wulstring, der sich sonst bei der Berührungslinie des trichterförmigen Mundes und des Halses befindet. Die Dimensionen desselben Exemplars sind kaum kleiner als die des Aranyáger Exemplars. Wir kennen leider seinen Fundort nicht und können nur voraussetzen, dass der Fund von der Umgebung der Stadt Szeged stammt. Unsere Vermutung, dass dieser Typus der Amphoren eine örtlich ausgebildete Form ist, kann also auch dieses Exemplar mit voller Gewissheit nicht rechtfertigen.

Dr. Mihály Párducz.

¹² Archaeologiai Értesítő, XXVI. 1906, Abbildung der S. 210.

¹³ Tibor Horváth: Die avarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös. Archaeologia Hungarica. XIX. 1935. S. 83–84., Tafel XL. I.

Avarkori temető nyomai Hódmezővásárhely-Cinkuson.

A hódmezővásárhelyi határnak a várostól egyik legtávolabb eső keleti részén van az úgynevezett Cinkus. A nagy kiterjedésű „Pusztá” egy részének neve ez. Itt, az Aradi út közelében, a cinkusi dűlőn, Pusztá 351. szám alatt van Bulla Lajos kisbirtokos tanya.

A tanya mögött, — attól északra kb. 20 méternyire — homokbányászás céljából gödröt ástak. A gödörben hanyatt fekvő, kinyújtóztatott csontvázra találtak, amelynek semmiféle melléklete nem volt.

Ezen leletnek bejelentése után kezdtük meg az ásatást 1939 augusztus 11-én.

Az előbbi gödör mellett meghúzott próbaárók két sírt adott.

Az 1. sír a ház északkeleti sarkától északra 15, keletre 8 méterre volt. Irányítása ÉÉNY-DDK. Mélysége 138 cm. Földjéből római kori cserepek kerültek elő. A sírban hanyatfekvő, fejfelé ÉÉNY-nak fektetett, nyújtott csontváz volt, melynek hossza 155 cm. Feje és bal lába feldűltnak látszott. A lábakon keresztben ismeretlen állat csontja feküdt. Az egyetlen sírmelléklet agyagorsókarika volt, a bal combcsont felső részén, belül, amelynek magassága 24, legnagyobb átmérője 35 mm. Jól iszapolt. Vöröses-szürke.

2. sír. A tanya ÉK-i sarkától É-ra 13.30, K-re 11.60 m-re feküdt. Irányítása ÉÉNY-DDK. Mélysége 138 cm. Hanyatfekvő, nyújtott csontváz helyezkedett el benne, fejfelé ÉÉNY-nak irányítva. Hossza 139 cm. A lábaknál állat (csirke-) csontok voltak. A medencéből négyszögletes vaseset került elő, nagyon oxidált állapotban. Hossza 32, szélessége 27 mm. A sír földjében a

csontváz fölött kb. 20 cm-re kis kocka-alakú tégladarabok voltak.

A másik árkot a tanyaépület homlokzata előtt ástuk. Ebben három sírt találtunk (3., 4., 7. sírok).

3. sír. A 3. sír az épület északnyugati sarkától délre 37.60, nyugatra 12.60 méterre volt. Egy nagy kiterjedésű, római kori anyagot tartalmazó gödör fenekén feküdt. Irányítása DNY-ÉK (D-től NY felé 50° eltérés). Egy részével a gödörön kívül feküdt. Mélysége 200 cm. Hanyatfekvő, nyújtott női csontváz helyezkedett el benne, kinyújtott karokkal, fejfelé délnyugatnak fektetve. A jobb alsó lábszár alsó harmadában, kívül, kihajló peremű, lapított fenekű, fületlen, hosszúkás edény (l. kép: 1.) volt. Az edény legnagyobb öblösödése a felső harmadban van. Falai a fenéktől felfelé lassan szélesednek ki. A száj alatt és a legnagyobb öblösödésen három, hullámvonalakból álló, dísz halad körbe. Az edény iszapolása szemeses, égetése elég jó. Színe fekete. Magassága 11.5, szájának átmérője 8, fenekének átmérője 4, legnagyobb öblösödése 9 cm.

A keresztcsont felső végénél hengeres csont-tűtartó feküdt. Hossza 8 cm. Átmérője egyik nyitott végénél 11, másikonál 8 mm. Felületét körbe haladó bevágások díszítik. Mindkét vége nyitott.

A balkéz végénél egy kerek és egy félholdalakú ólom (ón) lap feküdt. Alatta a vége felé hegyesedő, erősen oxidált, 8 cm hosszú, nyélnyúlványos vaskész foglalt helyet.

A medence körül egy hosszúkás, négyszögletes, világoskék, és egy dinyenyemagformájú, sötétkék pasztagyöngy volt.

A gödör, amelybe a sírt belevágták, nagyjából ellipszisformájú. Nagy tengelye 260, kis tengelye 180 cm. Római-kori cserepek és egy obszidiándarab került ki belőle.

4. sír. Az épület északnyugati sarkától nyugatra 37.40, délre 3.10 m-re helyezkedett el. Mélysége 112 cm. Irányítása délkelet-északnyugat (É-től Ny-ra 60° eltéréssel). A nyújtott gyermekesontváz hanyatt feküdt, kinyújtott karokkal, fejjel északnyugatnak. A csontváz hossza 92 cm.

A lábak végénél egyenesperemű, lapított fenekű, fületlen, fordított csontkakúpformájú edény volt. A fenéktől felfelé öt széles és mély bevágódás halad körbe (1. kép: 2.). Az edény iszapolása és égetése elég jó. Színe szürkés-fekete. Magassága 7, szájmérete 11, fenékmérete 5 cm. Állatesont volt benne. A jobb felső karesontnál belül bronzfülbevaló darabjai feküdtek. A jobb könyöktől befelé dinnyemagformájú paszta-gyöngy került elő.

A tanya mögött meghúzott árok meghosszabbítása újabb két sírt adott (5. és 6. sír). Az 5. sír a ház északkeleti sarkától északra 14.60 m-re feküdt. Irányítása nyugat-északnyugat—kelet-délkelet (északtól nyugat felé 70° eltéréssel). Mélysége 152 cm. A csontváz nyújtott és fejjel északnyugatnak van fordítva. Hanyatt fekszik. Fejét jobbra csavarták. A lábakat meggömböcsítették. A kezeket kinyújtották. A két állkapocs között idegen csontdarab volt. A csontváz hossza 164 cm. A jobb alsó karesonton kívül, a vége felé keskenyedő vaskés töredéke volt, erősen oxidált állapotban. A kés hegye és nyélnyulványának nagy része hiányzik. A töredék hossza 12 cm. A medence bal oldalán ovális bronzcsat feküdt, vaspeckekkel. Legnagyobb hossza 3.5, legnagyobb szélessége 2.5 cm.

6. sír. A ház északkeleti sarkától

északra 15.30, keletre 0.80 m-re volt. Mélysége 188 cm. Irányítása északnyugat-délkelet (északtól nyugat felé 50° eltéréssel). A hanyattfekvő, nyújtott csontváz hossza 150 cm. Fejjel északnyugatnak feküdt. Feje balra fordult. Jobb keze kinyújtva feküdt, bal alsókarja a medence felé hajlik. A sírból semmiféle melléklet nem került elő. Felette néhány római-kori edénytöredék volt.

7. sír. A 7. sír a ház északkeleti sarkától nyugatra 26.30, délre 16.20 m-re feküdt. Mélysége 125 cm. Irányítása nyugat-északnyugat—kelet-délkelet (északtól nyugatra 70° eltéréssel). A hanyattfekvő, nyújtott csontváz hossza 160 cm. A bal keze nyújtott, a jobb alsókar kissé behajlik. A feje jobbra fordul. A jobb felső lábszár belső részén erősen oxidált vaskés darabjai feküdtek. A meglévő darabok együttes hossza 15 cm. A lábak végénél csirkesontok voltak.

Közvetlenül a Bulla-tanya mellett, az Aradi-út felé, Pusztaszer 352. szám alatt Kocsordi Németh István tanyáján, a tanyaépülettől keletre, szántás közben két őrlőkö és hullámvonalakkal díszített edénytöredékek kerültek elő, melyek azonban nagyrészt veszendőbe mentek. Minthogy a Bulla-féle földön megtalált temető valószínűleg erre folytatódott, aug. 18-án próbaásatásba kezdtünk.

A tanyától keletre ásott árokban öt sír (8., 9., 10., 11., 12.) helyezkedett el.

8. sír. A csirkeól délkeleti sarkától északra 34.10, keletre 19.10 m-re volt. Mélysége 48 cm. A nyújtott csontváz hanyatt feküdt, feje jobbra fordult. Bal karja nyújtott, jobb alsó karja visszahajlik. A csontváz hossza 86 cm. Irányítása É-D. A fej észak felé volt. Csupán egy jellegtelen cserepdarab volt a mell felett, de ez aligha tartozik hozzá.

9. sír. Közvetlenül a csontváz alatt — a föld felszínétől 58 cm mélyen — jobb oldalán fekvő, 155 cm-ről 130 cm-re zsugorított csontváz volt. Irányítása északnyugat-délkelet (északtól nyugatra 10° eltéréssel). Melléklete nem volt.

10–11. sír. A csirkeól előbbi sarkától északra 33.80, keletre 20.20 méternyire helyezkedett el. Kettős sír volt. Az erősen zsugorított csontvázak arcukkal egymással szemben feküdtek úgy, hogy koponyáik csaknem összeér-

mell alatt volt. A nyakat annyira elcsavarták, hogy a koponya nyugat felé néz és az állon fekszik. Az alsó lábcsárák hiányosak. A csontváz hossza 123 cm. Melléklete nem volt.

A — minden valószínűség szerint — nagyterjedésű temető eddig feltárt részének a chronológiai helyzetét megállapítani könnyű. A temető sírjai leletekben ugyan nagyon szegények, de a csekély számban előkerült leletek egy része határozottan utal a korra.

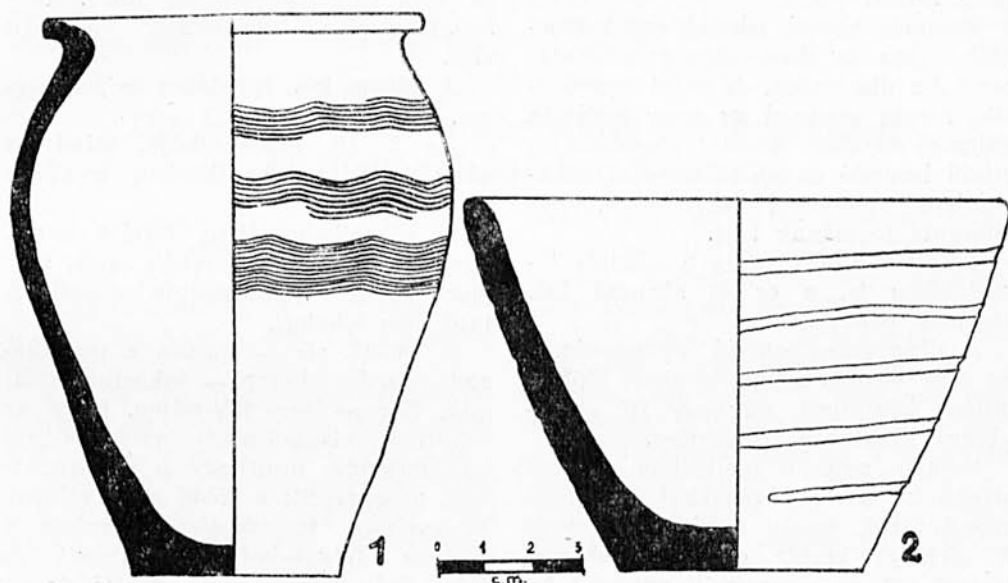

Abb. 1. kép.

tek. A zsugorítás igen nagyfokú: 140 cm-ről 89 cm-re. Irányításuk északnyugat-délkelet. (Északtól nyugat felé 20° eltéréssel). A sír mélysége 46 cm. Melléklete nem volt.

12. sír. A csirkeóltól északra 21.10, keletre 27.30 méterre feküdt. Mélysége 77 cm. Irányítása északnyugat-délkelet (északtól nyugatra 10° eltéréssel). Hasonló fekvő, nyújtott csontváz volt benne. Lábaik kereszbe tették, bal alsó karját visszahajlították, jobb keze a

Az eddig feltárt 12 sírból mindössze két edény került elő. Ezeknek formája és díszítése nem annyira jellegzetes, hogy ezen az alapon valamilyen egészen közelről meghatározott időpontba lehetne őket tenni. A római és az avarkorba egyformán beoszthatnánk őket, ha egyéb sírmellékletek és analógiák nem jönnének segítségünkre.

A 3. sír edényét a vele együtt előkerült csonttütartó, dinnyemagformájú

gyöngy és az alábbiakban említendő analógiák alapján határozottan az avarkorba helyezhetjük.

Hasonló példányt ismerünk Cece-Csillagpusztáról,¹ a győri temető 727. és 823., valamint a kiskőrösi temető 3. sírjából.² Ezek alapján a VIII. század második felére tehető.

A 4. sírból előkerült edényt a vele együtt talált dinnyemagformájú gyöngy miatt szintén az avarkorba kell beosztanunk. Ez azonban jóval ritkább forma.

Hasonló típusú edényt említ Horváth Tibor az előbb idézett munkájában.³ Ez díszítetlen, és mint egyedülálló forma szerepel az avar kerámia jellemző darabjai között.⁴ Durvább kivitelű hasonló darab is szerepel munkájában,⁵ amelyet a római időkig visszanyúló formának tart.

Teljesen analóg, még a díszítés tekintetében is, a czikói sírmező 525. sírjának edénye.⁶

A dinnyemagformájú gyöngyöknek az avar sírokban való gyakori előfordulása közismert, úgyhogy itt analógiákra hivatkozni fölösleges.

Szintén gyakori melléklete az avar síroknak a bevágásokkal díszített csonttűtartó, amely a cinkusi temető 3. sírjából került elő. A kiskőrösi temető 133. és a cece-csillagpusztai te-

mető 11. sírjából teljesen hasonló példányokat ismerünk.⁷ De a Szegedi Városi Múzeum is sok csonttűtartót őriz.

A 2. sír csatjához analóg leletek előfordultak a dunapentelei avar temető 10.⁸ és a jutasi avar temető 1.⁹ sírjában.

Az 5. sírnak vaspeccekkal ellátott ovális bronzcsatja a germán csatokkal mutat kapcsolatot. A kiszombori germán temetőben sok ilyen típusú csat van. Ezek közül hivatkozunk a 43., 87. és 300., valamint 306. és 106. sírok¹⁰ bronzcsatjaira, melyeknek vaspecce volt.

A három kés, töredékes és jellegtelen.

Az 1. sír orsókarikája, mind az avar-, mind a rómaikorban gyakran előfordul.

A Németh-tanyában feltárt mindhárom sír mellékletnélküli volt, úgy hogy korukat határozottan megállapítani nem lehetett.

A 10–11. sír — tisztán a temetkezési rítusból ítélve — őskorinak látszik, bár az sem lehetetlen, hogy az őskorból visszamaradt csökevényekkel van dolgunk, minthogy a sír irányítása megegyezik a többi avar síréval. Zsugorított temetkezést ismerünk a Katona István-halmi La-Tène¹¹ és HMV-Solt Paléi I.¹² római kori telep-ről is.

¹ Archaeologia Hungarica XVII. száma. 39. oldal 15. kép: 3.

² Archaeologia Hungarica XIX. sz. XLII. tábla 23, 27 és XXXIX. tábla 10.

³ Kiskőrösi 174. sír. XXXVIII. t. 11.

⁴ I. m. 78 és 82 l.

⁵ I. m. XX. t. 1.

⁶ Hampel J.: A régibb középkor emlékei Magyarhonban II. k. CCXXXIX. tábla 1.

⁷ Archaeologia Hungarica XIX. sz. XXXV. t. 5. és Archaeologia Hungarica XVII. sz. 16. kép. 1.

⁸ Archaeologia Hungarica XVII. sz. V. t. 2–3.

⁹ Rhé Gy.: Veszprém vármegyei avar emlékek 4. ábra 1. — Közlemények Veszprém vármegye múltjából. 2. sz.

¹⁰ Török Gyula: A kiszombori germán temető helye népvándorláskori emlékeink között. Dolg. XII. kt. XLVII, XLIX, LVIII. és LXI. tábla.

¹¹ Dolg. 1935. 161. lap. 8. sír.

¹² U. o. 179. lap. 7. sír.

A cinkusi temetővel kapcsolatban sok a meg nem oldott probléma. A temetőt kétségkívül az avar korba kell tennünk, de hogy avarkor melyik szakaszából származnak leleteink, a sírmellékletek kis száma miatt nem lehet eldönteni.

Az 5. sírban talált germán-gepida csat azt jelentheti, hogy a megelőző gepidakor csatformáját őrizték meg, de e jelenséggel kapcsolatban arra is gondolhatunk, hogy az igen nagy kiterjedésű temető kezdetei egészen a gepidakorig nyúlnak vissza. Ennek a kérdésnek eldöntésére is további ása-

tások nyújthatnak határozott bizonyítékokat.¹³ *Foltiny István.*

¹³ A két edényben felvett eredeti földet dr. Dávid Lajos egyetemi c. rk. tanár úr, az egyetem Gyógyszerészeti Intézetének és az Egyetemi Gyógyszertárnak igazgatója szíves volt vegyelemezni. Mindkettőben csak agyagos földben is előforduló anyagokat, vasat, alumíniumot, calciumot, silícátot talált. (460/1939. sz.) Olyan anyag, amelyből az esetlegesen sírbatett ételekre lehetne következtetni, az elemzés eredményében nincs. Szíves munkájáért ezúton is hálásan mondunk köszönetet. *Szerk.*

Die Spuren eines Gräberfeldes der Avarzeit in Hódmezővásárhely-Cinkus.

Im Stadtgebiet von Hódmezővásárhely, in dem sogenannten Cinkus, im Meierhof von Lajos Bulla und István Németh (Pusztas No. 351 und 352) führten wir im August 1939 Ausgrabungen aus.

Wir fanden hier aller Wahrscheinlichkeit nach ein grosses Gräberfeld, wir gruben aber nur 12 Gräber aus.

Zehn Gräber hatten eine nordwestlich-südöstliche Richtung, eins eine nord-südliche, eins eine südwestlich-nordöstliche.

Die Gräber sind an Beigaben sehr

arm. Aus denselben kamen insgesamt zwei Gefässe (Abb. 1: 1.) ein verzierter Nadelbehälter aus Knochen, zwei Perlen, die den Melonenkörnern ähnlich sind, ein Spinwirtel, zwei Schnallen, drei Messer in Bruchstücken, eine rundliche und eine halbmondförmige Bleiplatte zum Vorschein.

Die Gräber müssen in die Avarzeit datiert werden. Das Gefäss des Grabes 3. können wir in die zweite Hälfte des VIII. Jahrhunderts setzen. (Abb. 1: 2.)

István Foltiny.

Csanádapácai ásatások.

(Idetartozik a XXXI. tábla).

1939. augusztusában, Dr. Ring Béla alispán és Csanádapáca község anyagi támogatásával végzett ásatások során, a község területén, az ú. n. Templom-halmon, Satori József földjén, valószínűleg templom alapjai kerültek napvilágra. Az alapfalakból csupán egy köbméternyi maradt meg, a töb-

bit, részben az újabb idők folyamán elhordták. Az alapfal termésköből készült, közeit tégladarabokkal töltötték ki.

A templom körül temető volt. A sírokat erősen megbolygatták. A maradt részből 20 sírt bontottunk ki, amelyekben 4 férfi, 3 nő, 6 gyermek

és 7 meghatározhatatlan csontváz volt. A csontvázak megközelítőleg kelet-nyugati irányban feküdtek. Koporsóban 9, gyékénybe csavarva 1, mésszel leöntve 1, kitapasztott sírban 1 csontváz volt elföldelve.

Sírmellékletet hat sírban találtunk. Gyöngyöspárta az 1. sírban volt; koszorúját gyékényből fonták. Ruhaszegély díszeket a 3. és 4. sírokban találtunk. A 4. sír ruhaszegély díszait in situ vettük fel és a XXXI. táblán mutatjuk be; arany és világosabb, talán karmazsin színű fonálból, vertesipkemódjára készült; ma kávébarna színű. Valószínűleg ingvállat díszített. A szegélydísz kétsoros. A belső rész szélessége 17, a külső 12 mm. Az ingvállakat ruhaderék- és ujjnélküli szoknyákhoz viselték;¹ elől, hátul, skófiummal, kivarrással, hímzéssel, csipkével és flitterekkel szokták díszíteni. A XVII. század közepén, mint Esterházy Ilona egyik ingvállának leírásából tudjuk, az ingvállat nemesak kivarrásokkal, hímzéssel, flitterekkel, hanem arany és ezüst csipkével „prémezték”.² Zoltay Lajos a Debrecen-dobozi temető néhány sírjában talált hasonló flitterekkel díszített ingváll foszlányokat. Kaszaperen³ és Mezőkovácsbázán,⁴ az elmúlt évek folyamán, több sírban találtunk hasonló szegélydíszeket. Kaszaperen, a 73. sírban egysoros szegélydísz volt. A esanádapácai a nyakat teljesen

körülvette, s elől, tompaszögben megtörve, két vége a gerincoszlop irányában, lefelé folytatódott.

A Templom-halom közelében, keleti irányban, kb. 70 m távolságra, Urbán Flórián földjén, hét lakóház nyomait figyelhettük meg. Az elszántás következtében, pontos méreteket nem sikerült felvennünk. A II. lakóház valószínűleg kétszáztsú lehetett, amelyből csak az egyik helyiség méreteit (4.8×5.65 m) állapíthattuk meg. A házat keletészakkelet-nyugatdéli nyugati irányban építették. A felmért helyiség délnyugati sarkában, 2 m átmérőjű, kör alakú kemence állott. Fenekét cseréptöredékekből rakták ki, amely 5 cm vastagon kiégett. A helyiség közepén, zárhoz hasonló vastöredéket, s az elszántott második helyiség közelében patkót és edénytöredékeket találtunk. A kiégett és az eke által széthordott tapasztarabok azt igazolták, hogy a ház falát, a mezőkovácsbázi házakéhoz hasonlóan, sövényből fonták és kívülből, vastagon kitapasztották.

Id. Szántai Imre szomszédos földjén, a mai temetővel szemben, ugyancsak lakóház maradványai voltak, amelyből egy 2 m átmérőjű, kör alakú kemence fenekét mérhettük fel. A fenék 6 cm vastagon volt kitapasztva. A kemence felmenő falai, a fenék esatlakozásánál, 8 cm vastagok. Falát, a ház falához hasonlóan, sövényből fonták és kitapasztották. A felmenő kemencefalból 8–10 cm magas rész maradt meg.

A esanádapácai település a már régebben feltárt kaszaperi és mezőkovácsbázi fiatalabb településsel egyidős. A sírletelek, valamint az előkerült edénytöredékek a település korát a XV–XVI. századra datálják.

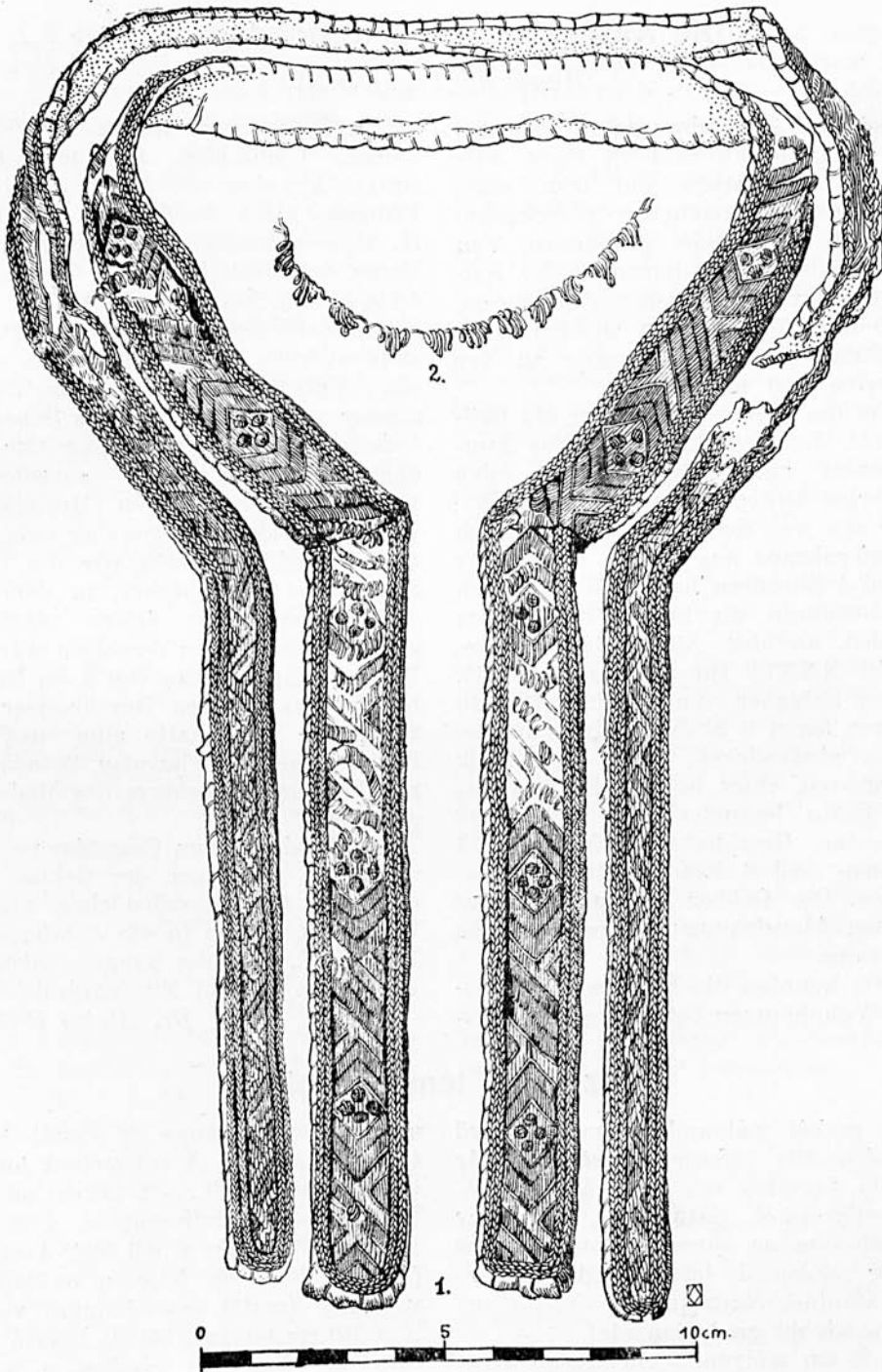
Dr. Bálint Alajos.

¹ Zoltay Lajos: A debreceni viselet a XVI–XVII. században. „Az Ethnographia” Füzetek 8. Budapest, 1938. 41. l.

² br. Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I. kt. Budapest, 1896. 193. l.

³ Dolgozatok, 1938. 158. s. köv. l.

⁴ Lásd a folyóirat e kötetében.

Die Ausgrabungen in Csanádapáca.

(Hierzu die Tafel XXXI.)

Bei den Ausgrabungen im Sommer 1939 sind die Fundamente einer Kirche in Csanádapáca auf dem sogenannten Templomdomb (Kirchenhügel) zum Vorschein gekommen. Von den Quadersteinfundamenten der Kirche, die mit Ziegel ausgeglichen waren, blieb ungefähr nur ein Quadratmeter erhalten, das übrige wurde in der neuesten Zeit abgetragen.

Um die Kirche herum war ein Gräberfeld, das beim Abtragen des Fundamentes gestört wurde. Aus den gestörten Gräbern gruben wir 20 Skelette aus, von denen das Grab 1 einen Jungfernkranz aus Perlen, die Gräber 3 und 4 Bordüren hatten. Wir machen die Bordüren, die in situ ausgehoben wurden, an der Abbildung bekannt. (Tafel XXXI.) Die Gräber 4., 13., 17. hatten Beigaben von Kleiderhafter. In Särgen lagen 9 Skelette, eines in eine Matte eingewickelt, eines mit Kalk übergossen, eines in einem Grab, das mit Lehm beworfen war. Es gelang uns das Geschlecht 4 Männer-, 3 Frauen- und 6 Kinderskelette festzustellen. Die Gräber hatten mit einer kleinen Abweichung eine ost-westliche Richtung.

Wir konnten die Überreste von sieben Wohnhäusern östlich von der Kirche

auf kleineren natürlichen Erhöhungen beobachten. Genaue Abmessungen konnten wir wegen des tiefen Pflügens nicht ausführen. Das Haus II. war wahrscheinlich zweiteilig; ein Raum desselben hatte die Grösse von 4.8×5.65 m. Seine Richtung war eine ostnordöstlich-westsüdwestliche. In der südwestlichen Ecke des Raumes stand ein rundlicher Ofen mit einem Durchmesser von 2 m, dessen aus Scherbenbruchstücken zusammengestellter Boden in 5 cm Dicke ausgebrannt war. Am benachbarten Grundbesitz von Imre Szántai, gegenüber dem heutigen Friedhof fanden wir die Überreste eines Wohnhauses, in dem wir die Grösse eines Ofens abmessen konnten; der Boden desselben war mit Lehm in einer Dicke von 6 cm beworfen und hatte einen Durchmesser von 2 m. Der Ofen hatte eine rundliche Form, seine aufsteigenden Wände waren bei dem Anschluss des Bodens 8 cm dick.

Die Siedlung von Csanádapáca fällt nach den Beigaben der Gräber und nach den Gefässbruchstücken, unseres Erachtens, ebenso in die Jahrhunderte XV–XVI., wie die jüngere Siedlung von Kaszaper und Mezókovácsháza.

Dr. Alajos Bálint.

Középkori temető Makón.

A makói pályaúdvár mögött lévő Mészáros-féle téglagyár területén már régóta kerültek elő esontvázzrészek és edénytöredékek. Miután a téglagyár tulajdonosa az engedélyt megadta, az eddig előkerült leletek hitelesítésére próbaásatást végeztünk. 29 sírt tártunk fel az alábbi eredménnyel:

1. 95 cm mélyen 75 cm hosszú gyer-

mekcsontváz. Iránya K-Ny-tól 5°-kal tér el észak felé. A fej mellett jobbról téglatörmelék volt. — 2. 140 cm mélyen, 140 cm hosszú férficsontváz. A K-Ny-i iránytól 5°-kal tér el dél felé. A mellén és a medencében teljesen oxidálódott vastárgy (eset?) maradványai voltak. — 3. 160 cm mélyen, 140 cm hosszú férfi esontváz. Nagyobb részben a 2. sír

alatt. A K-Ny-i iránytól 20°-kal tér el észak felé. — 4. 125 cm mélyen, 145 cm hosszú férfi csontváza. K-Ny-tól 10°-kal tér el dél felé. — 5. 120 cm mélyen, teljesen elkorhadott csontváz. K-Ny-tól 5°-kal tér el észak felé. — 6. 120 cm mélyen fekvő csontváz, amelynek bal oldalát az 5. sír ásásakor levágták. A K-Ny-tól 5°-kal tér el észak felé. — 7. 74 cm mélyen fekvő csontváz, amelyet az 5. és 6. sír ásásakor derékon alul levágtak. K-Ny-tól 5°-kal tér el dél felé. — 8. 160 cm mélyen fekvő teljesen elkorhadott csontváz. A K-Ny-i iránytól 5°-kal tér el észak felé. A sírban koporsószög volt. — 9. 86 cm mélyen, csak derékig meglévő csontváz. A K-Ny-tól 5°-kal tér el észak felé. — 10. 86 cm mélyen, derékig meglévő csontváz. A K-Ny-i iránytól 5°-kal tér el észak felé. — 11. 125 cm mélyen két gyermek csontváza. Az egyiknek hossza 83, másiké 86 cm. Irányuk a K-Ny-tól 5°-kal tér el észak felé. Koporsószeg maradványokat s a hosszabbik csontváz feje alatt téglatörmelékét találtunk. — 12. 160 cm mélyen, 135 cm hosszú csontváz, a 11. sír alatt. K-Ny-tól 5°-kal tér el észak felé. — 13. 130 cm mélyen fekvő, 150 cm hosszú férfi csontváz. Irányítása K-Ny. — 14. 90 cm mélyen, 125 cm hosszú gyermekcsontváz. K-Ny-tól 6°-kal tér el dél felé. — 15. 90 cm mélyen, bolygatott gyermekcsontváz. Jelenlegi hossza 89 cm. Iránya Ény-Dk. — 16. 90 cm mélyen teljesen elkorhadott férfi(?) csontváza. Iránya Ny-K. — 17. 80 cm mélyen, 110 cm hosszú csontváz. Feje hiányzik. Iránya Ny-K. — 18. 115 cm mélyen fekvő elkorhadott csontváz. A Ny-K-tól 7°-kal tér el észak felé. — 19. 130 cm mélyen fekvő, 150 cm hosszú csontváz. Iránya Ny-K. — 20. 100 cm mélyen fekvő, 155 cm hosszú csontváz. Iránya Ny-K. A bal medencében, kis zárt bronzkarika volt. — 21. 105 cm mélyen teljesen fel-

dült csontváz. — 22. 130 cm mélyen, fekvő, elkorhadott gyermekcsontváz. Ny-K-tól 7°-kal tér el dél felé. — 23. 130 cm mélyen, 110 cm hosszú csontváz. Iránya Ny-K. Állkapocs alatt ruhakapocs. — 24. 125 cm mélyen, teljesen felült csontváz. A sírban koporsószög volt. — 25. 155 cm mélyen, 110 cm hosszú csontváz. A sírban koporsószög volt. — 26. 120 cm mélyen, 119 cm hosszú gyermekcsontváz. Ny-K-tól északra 8°-kal tér el. A medencében vasszög (koporsószög?) volt. — 27. 115 cm mélyen, 160 cm hosszú csontváz. Ny-K-tól északra 7°-kal tér el. Női sír. Fején párta nyoma, mellén szövet és csipke maradványok voltak. — 28. 90 cm mélyen, 155 cm hosszú férfi csontváz. Ny-K-tól 10°-kal tér el észak felé. — 29. 145 cm mélyen, 165 cm hosszú csontváz. Ny-K-tól 15°-kal tér el észak felé.

Az ismertetett sírok egy nagyobb temetőnek egészen kis részét képezheték. A téglagyár területén szétszórtan ma is található csontvázrészecskék is erre mutatnak. De nagyon valószínű, hogy sírok vannak azon a területen is, amelyen a téglagyár irodahelyiségei és raktárai állanak.

A sírokban — mint láttuk — a koporsószögeken kívül olyan kisméretű, zárt bronzkarikát, s ruhakapocspárt találtunk, amelyek a makóköri környéki eddig feltárt temetőkben is előkerültek. Elég ha utalunk a makó-mezőkopáncsi,¹ kaszaperi,² mezőkövácházi,³ esanádapácai⁴ temetőkre.

¹ Dr. Bálint Alajos: A makó-mezőkopáncsi középkori temető sírleletei. Dolgozatok, 1936. 222–241. LXXIV. 4.

² Dr. Bálint Alajos: A kaszaperi középkori templom és temető. Dolgozatok, 1938. 139–183. XIX. 7., 8., 9. ábrák.

³ Lásd Dr. Bálint Alajos dolgozatát e kötetben.

⁴ Lásd Dr. Bálint Alajos dolgozatát e kötetben.

A XV—XVI. századokban gyakoriak e ruhakapcsok, de a XVII—XIX. századokon keresztül, alig változott kivitelben ma is használatosak. Korhatakozó jellegük épen ezért nincs.

A csontvázak rétegesen voltak egymás alatt elhelyezve. Három réteget tudunk megkülönböztetni: 80—90, 120—130 és 140—160 cm mélységekben. Ismét olyan jelenség, amely az említett négy temető mindegyikében észlelhető volt. További egyezést mutat a sírok tájolása is.

Az egyező vonások révén sírjaink a makókörnyéki, említett középkori temetőkkel tekinthetők egykorúaknak. A temetkezés végső idejét pedig történeti források alapján a XVII. század végére helyezhetjük.

Nem lehet kétséges, az egykori

Szent Lőrinc község temetőjével állunk szemben. Borovszky Samu azt írja a községről, hogy több ízben történt részleges dúlás után, 1686-ban végleg elpusztult; a helyén pusztta lett.⁵ A feltárt temető e község temetőjének sértetlenül maradt kis része volt s a falu pusztulásával valószínűleg a temető használata is megszűnt.

Rendkívül érdekes lenne a temetkezések révén a település kezdeteire is utalni, azonban ehhez az eddigi leletek nem elegendőek. További ásatómunka nyújthat esetleg adatokat a fenti kérdés megoldására, ha ugyan az agyagbánya régen el nem pusztította.

Dr. Párducz Mihály.

⁵ Dr. Borovszky Samu Csanádvármegye története 1715-ig II. 564—565. l.

Ein Gräberfeld aus dem Mittelalter in der Stadt Makó.

Ein Stadtteil von Makó, der um die Bahnstation liegt, wurde an die Stelle des mittelalterlichen Dorfes Szentlőrinc gebaut, welches im Jahre 1686 zugrunde ging. Wir fanden den alten Friedhof des einstigen Dorfes in der — hinter dem Bahnhof liegenden — Mészáros'schen Ziegelfabrik.

Ein Teil des Gräberfeldes ist leider wegen der darauf liegenden Gebäude nicht zugänglich, den anderen Teil richtete man aber bei der Aushebung der Tonerde zu Grunde. Aber auch die ausgegrabenen 29 Gräber lieferten hinreichende Daten um feststellen zu können, dass wir es mit einem Gräberfeld

aus dem Mittelalter zu tun haben. Die spärlichen Fundstücke (Schnallen, Tuch- und Spitzenüberreste, ein kleiner geschlossener Bronzering) und Beerdigungsgebräuche weisen einen den — in der Umgebung von Makó — schon früher ausgegrabenen Gräberfeldern¹ aus dem Mittelalter vollständig gleichen Charakter auf. Ganz genau können wir bloss die Zeit des Aufhörens der Beerdigung feststellen (1686), aber den Anfang nicht.

Dr. Mihály Párducz.

¹ Siehe die Anmerkungen 1—4 im ung. Text.

Literatur — IRODALOM — Littérature.

(Beküldött könyvek. — Eingesandte Bücher.)

Oroszlán Zoltán és Dobrovits

Aladár: *Az egyiptomi gyűjtemény. Vezető.* Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum kiadványa. Budapest, 1939. 128 l. 24 képestáblával.

A Magyar Nemzeti Múzeumról szóló 1934. évi VIII. törvénycikk életbelépése lehetővé tette, hogy az addigi Magyar Nemzeti Múzeum régészeti osztályán, az Iparművészeti, a Hopp Ferenc Keletázsiai és a Néprajzi Múzeumban szétszórott egyiptomi tárgyakból, a Szépművészeti Múzeum egyiptomi gyűjteményt állítson fel. Bár a Szépművészeti Múzeumnak nincs elegendő helyisége, a tárgyakat sikerült két teremben, egy kisebb fiúkében és egy lépcsőfeljáróban úgy kiállítani, hogy az azokból alkotott gyűjtemény külön osztály a múzeumban.

A tárgyak legnagyobb része adományokból származik, így a legkülönbözőbb. A különféle anyagból készült sztélék egész sorozata mellett, rengeteg fajansztárgy, bornszobrocska, fafaragás, múmiakoporsó, onixból esztelen kifestett kanópusztartó van kiállítva, több múmia és múmiatakaró között. A különféle edények mellett ott látjuk az egyiptomi házi kerámia és a kopt szobrászat emlékeit. A legprimitívebb és a legdíszesebb tárgyak

között ott találjuk a leggazdagabb művészeti emlékeket is.

A gyűjtemény rendezését Dr. Oroszlán Zoltán igazgatóőr és Dr. Dobrovits Aladár gyakornok végezték sok ötletességgel és ügyességgel; az aránylag kis területen, a múzeum egyik legszemléltetőbb és tanulságosabb gyűjteményét állították fel. A rendezők azonban nem érték be ennyivel. A gyűjteményhez olyan Vezetőt írtak, amely az egyiptomi kultúrának emlékein keresztül, az egyéni életet is megelevezítve szemlélteti. A gyűjtemény látogatója kézikönyvet kap a kezébe, amelyből a felirattantól kezdve az egyiptomi régészet minden rész tudományával megismerkedhetik.

A csinosan kiállított és gondosan összeválogatott képekkel illusztrált Vezetőhöz Dr. Csánky Dénes, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója írt előszót.

Dr. Bálint Alajos.

Ragna Enking: *Der Apis-Altar Johann Melchior Dinglingers. Geschichte der Auseinandersetzung des Abendlandes mit dem ägyptischen Altertum. Leipziger ägyptologische Studien, Heft 11, 1939. 89 l. 32 tábla. Ára 5 60 RM.*

Míg a görög és latin ókor az európai kultúrával szerves összeköttetés-

ben maradva annak számtalanszor szolgált mintául és ösztönzőül, addig Egyiptom kultúráját csak Champollion felfedezése és az ásó keltette új életre a XIX. század elején. Ragna Eking azonban rámutat arra, hogy a XV. sz. elején az antikvitás iránti érdeklődéssel együtt Egyiptom felé is fokozott figyelem fordult, mely az egykori útleírások mellett különösen anconai Cyriacus műveiben nyilvánul meg. A XVI. sz. óta ehhez az „értelem-szerű“ egyiptológiához egy másik, a vallásos és művészi oldalt hangsúlyozó csatlakozik. Egyiptomi motívumokkal már a XV. sz. végén találkozunk, Pinturicchio a vatikáni Sala dei Santit az Osiris-legendából vett jelenetekkel díszíti, ahol azonban az egyiptomi jeleget egy fantasztikus piramison és Apiszon kívül semmi sem hangsúlyozza. Forrása viterboi Nanni hamisított „Berosus“-a, s ezen keresztül Diododoros. Különös, hogy a később megindult római és itáliai ásatások által előkerült egyiptomi tárgyak sem hatnak, sokkal inkább Boissard hamisított Anubis-reliefje. Az 1527-ben előkerült későcsászárkori Mensa Isiaca jeleneit ugyan számosan kommentálják, de a művészetre csak századokkal később gyakorol hatást; Ligorio, Cartari, sőt Kircher műveiben az illusztrációk legjobb esetben a klasszikus auktorok alapján készült kombinációk. Egy a XVII. sz. elején előadott lovagi játék óegyiptomi szereplői is legfeljebb fantasztikus orientális pompájukkal tűnnek ki. Poussin egyes bibliai tárgyú képein viszont az egyiptomi környezetet egyiptomi architektura jelzi, ennek forrása a Palestrina-mozaik és átmenetet jelent a XVIII. sz. irányá felé. A XVII. század második felét és a következő század elejét azonban elmélyülő tudományos kutatás és publikációs tevékenység jelzi, bő egyiptomi

anyaggal. Ezekre és a Mensa Isiaca megy vissza a drezdai ékszerész, Dinglinger Apiszoltára, mely merészen, de szervesen egyesíti a barokk formákat jól megfigyelt egyiptomi elemekkel. Ezt szerző részletesen tárgyalja, kimutatva az egyes motívumok eredetét. Megállapítja, hogy Dinglinger kora tudományosságának színvonalán áll és ennek szintézisét adja nagyszabású művében. Utána Fischer von Erlach fantasztikus „egyiptomi“ vázáival véget ért a barokk Egyiptom-szemlélet. A XVIII. sz. akademizmusa, bár az egyiptomi formákat külsőleg tisztelőben tartja, elveszti a formák organikus átélésére való képességét, valamint tudományossága is sekélyesedik, a felhasznált motívumok száma kevesbedik. Piranesi, később Hope és mások értelem nélkül alkalmazzák a látszólag híven megfigyelt egyiptomi elemeket. Az Egyiptom-renaissance kezdetben életszerű fantazmagória, majd megértés-illúzió, (a tudományban Kircher, a művészetben Dinglinger) végül hideg akademizmus, üres divat.

Enking műve nem annyira az egyiptológia, de az európai szellem szempontjából jelentős, melyet egy a számára idegen világgal szembenállva mutat meg, helyes a párhuzamba-állítás a chinciserie divatával. Sajnos nem tör teljességre, a tudományos megközelítéssel való kapcsolatot csak igen lazán rajzolja meg. Dinglinger jelentőségét túlozza és egyáltalában nem érti meg a XVIII. századot, nem veszi észre, hogy annak hideg akademizmusa éppen a szabad tudományos kutatáshoz szükséges objektivitást készíti elő, nem látja a külsőleges, de általános érdeklődésben annak a folyamatnak megindulását, mely a napoleoni idők tudományos munkájához vezet egy Jablonskin keresztül. És végül nem ismeri fel az „Egyiptom-renaissance“ kétség-

telen legfontosabb forrását és irányítóját a késői antikvitás egyiptomi elemekkel túlsúlyolt kultúráját, ez a kultúra és vele az egyiptomi elemek, mint Karoling emlékek és az európai alchimia, mágia és népszerű orvostudomány bizonyítják, folytatását megtalálja a középkoron keresztül is. Ezek hiányai Enking művének, de nem hibái; abban, amit mond, újat és fontosat nyújt.

Dobrovits Aladár.

Alfred Herrmann: Die ägyptische Königsnovelle. Leipziger ägyptologische Studien, Heft 10, 1938. 61 l. 2 tábla. Ára 4 80 RM.

Egyiptomi „királynovellának“ nevezi Alfred Herrmann az egyiptomi történeti emlékek egy élesen elhatárolt, zárt irodalmi formák által jellemzett csoportját. Ezekben valamely egyszerű, de hatásaiban jelentősnek ítélt történeti esemény úgy van ábrázolva, mint indítóok által kiváltott cselekvés, melynek középpontjában a király áll. Az indítók lehet álom, híradás, látogatás, stb.; az esemény hadjárat, kereskedelmi expedíció, ásatás, építkezés, kultikus esemény, szociális törvényalkotás, stb. A királyi terv ünnepélyes kihirdetését rendszerint a tanácsosoknak (— minket a későrómai szenátusi ülésekre emlékeztető —) dicsérő szózata követi és a terv nagyszerűségét kidomborítja. A kivitelezés után pedig a király, a környezete, vagy a nép záróbeszédben a cselekvés jelentőségét hangsúlyozza a jövő szempontjából.

Herrmann sorbaveszi a kivételes és határeseteket is, amelyek pl. a királyhimnusz, vagy az istenlegenda felé kapcsolódnak, a későkori változatokat, melyek a görög aretológiával mutatnak párhuzamot, végül az Egyiptomon

kivüli hatást követi nyomon, az Őszövetségben és a görög irodalomban.

A műfaj megismerése egyúttal az egyiptomi világnézetre is jellemző lesz. A középpontban álló király nincs egyénileg jellemezve, de az egyiptomi királyideának megfelelően megközelíthetetlen magasságban trónoló, népe és a világ üdvére terveket szövő személytelen isten. A történeti események pedig nincsenek az őket egységes időbeli folyamattá egybefoglaló történeti tudatnak alávetve, hanem a megzavart világrend helyreállítására irányuló cselekedetek, a világrend letéteményese a Földön épen a király. A műfaj időbeli eredetét Herrmann a Középbirodalomban keresi, szellemi eredetét pedig abban a memfiszi gondolkörben sejtí, mely a világot isteni tervek és cselekvések, ideák és megvalósulások gyanánt fogja föl. Bár a novellák szigorúan írásos eredetűek, és feljegyzésre szántak, az egyiptomi szellemi életre jellemző módon, egynek sem ismerjük szerzőjét, az erősen irodalmi forma és stílus azonban az események valóságosságából mit sem von le.

Herrmann munkája az elmaradt egyiptomi irodalomtörténet fontos lépése. Legnagyobb jelentősége az, hogy az egyiptomi szellemi élet jelenségeire igyekszik az egyiptomi mértéket alkalmazni és nem modern szemszögből megítélni. Az úttörés nehézségeiből következik, hogy kísérlete nem mindenben sikerül. Nincs igaza pl. abban, hogy az egyiptomi nem ismerte az időbeli folyamatossághoz kapcsolódó történeti tudatot: az uralkodóknak harminec dinasztiaiba való sorolása, a történelem három nagy időegységbe (Ő-, Közép- és Újbírodalom) való foglalása, amely, mint Ranke kimutatta, az ókori Egyiptom királylistáira megy vissza, ellentmond ennek. Hibája Herrmannnak a túlságos osztályozás is, a novel-

lákban tárgyalt eseményeket, jelentőségüket és sorrendjüket túlságosan műfaji alapon szemléli, amikor azok gyakran logikusan következnek a valószerűség, vagy az egyiptomi adminisztráció adottságai szerint. Nem veszi tekintetbe viszont a királynovellák levegőjének rokonságát azzal az emlékesoporttal, amely a királyt, mint isteni, ifjú hőst mutatja be, („Sportstela“ és társai). Elfelejtkezik az egyiptomi istenlegenda és aretologia tisztán vallásos, a mitológiában gyökerező forrásairól is, vagyis, hogy a tárgyalt legendák esetleg csak véletlen, külső hasonlóságot mutatnak a királynovellával. Mindez azonban alig von le valamit a mű értékéből, amely méltón csatlakozik az egyiptomi szellem megismerését célul kitűző sorozat többi tagjához.

Dobrovits Aladár.

Jacobsohn Helmuth: Die dogmatische Stellung des Königs in der Theologie der alten Ägypter. (Ägyptol. Forschungen herausgeg. von A. Scharff H. 8.) 72 l. Verlag Augustin, Glückstadt-Hamburg-New York, 1939. 9 RM.

Mit jelentett a vallási jellegű királyság az ókori Egyiptom lakója számára? E kérdésre keres választ a dissertatio szerzője.

Arra a megállapításra jut, hogy a régi egyiptomiak hittek egy isteni lényben, a *Ka*-ban, mely a Teremtőtől kiindulva istenek és királyok során át a mindenkor fáraót élte s benne teljesítette a Teremtő isten művét: a termékenyítést.

E tétel részletes bizonyítékait szedi rendbe a tanulmány három fejezeté-

ben: 1. Az istenség a fáraóban testesül meg; 2. az isteni erőt a dinasztia hordozza; 3. *Ka* az isteni teremtő erő. Függelékül a háromegy teremtő isten s a görög misztika, valamint a kereszténység fogalmi kincsének összefüggését kívánja feltárni a szerző.

Tudott dolog, hogy az ókori Elő-ázsia uralkodói sorra valamelyik istenség protectoratusára hivatkoznak. A Nilus völgyének uralkodói ugyanazt teszik. S amint azok, úgy a fáraók is szívesen hirdetik az istenségtől való származásukat.

Nagyon nehéz azonban az egyiptomi történelem hosszú évszázadain át kútfőszerűen szabatosan megállapítani a fáraó s az istenség köztudatban levő viszonyát. Jacobsohn is sokszor kénytelen „úgy látszik“-ot, „talán“-t írni állításai kapcsán. E bizonytalanságnak magyarázata ma már világos. Az ősi biradalomnak nincs egységes „confessio Aegyptiaca“-ja, mert a különböző kultusközpontoknak vallási szemlélete eltérő, s még Thebe se vallja évezredekken át ugyanazt. „Dogmatische Stellung“-ról a szó mai értelmében Egyiptomban nem beszélhetünk. Vannak ugyan vallási speculációk, de nincs egységes hitvallás. A speculációk szövege pedig még mindig gyakran vitás.

Ezért is erőltetett dolog volt az egyiptomi tételek s a keresztény mysteriumok közötti kapcsolatról szólni. David CIX. zsoltára és Izaiás VII. fejezete azok a szövegek, ahová a kérdéses mysteriumok gyökérszálaival visszanyúlunk. Prüm: Der christliche Glaube und die altheidnische Welt. Leipzig, 1935. c. könyve sok dolgot tisztázott volna a szerző előtt.

Dr. Szentiványi Róbert.

Alexander Scharff und Erwin Seidl: Einführung in die ägyptische Rechtsgeschichte bis zum Ende des neuen Reiches. I. Juristischer Teil — 1939. Verlag J. J. Augustin, Glückstadt-Hamburg-New York. Az Alexander Scharff kiadásában megjelenő Ägyptologische Forschungen című sorozat 10. füzeté. 65 l. 9 RM.

Amennyire közsímert, hogy a mi európai kultúránk legtöbb gyökérszála a görög műveltség talajából táplálkozik, éppen olyan nyilvánvalóvá vált az utolsó évtizedek ókortörténeti kutatásai során, hogy igen sokszor a görög-nél évszázadokkal, sőt évezredekkel mélyebben fekvő — úgynevezett — keleti kultúrák szintjéig nyúlik le műveltségünk egy-egy gyökere. Örömmel kell fogadnunk minden olyan vállalkozást, amely a nyugati kultúra ilyen távoli kezdeteinek megértéséhez visz közelebb s így örömmel vesszük kézbe Alexander Scharff és Erwin Seidl munkáját is, mely — a bevezetés szerint — elsőnek próbálja meg az egyiptomi jog fejlődését úgy bemutatni, hogy az az általános jogtörténet, közelebbről pedig az ókori jogtörténet keretei közé jól beilleszthető legyen.

Természetesen egy állam, egy ország jogtörténetét egyéb életmegnyilvánulásaitól elszigetelten megrajzolni teljesen elhibázott vállalkozás volna. Ezért a szerzők mindjárt az első fejezetben rámutatnak Egyiptom jogrendjének a művelődéstörténeti fejlődéssel való legfontosabb kapcsolataira, többek közt az öntözőhálózat-, a monokratikus államforma- és az egyiptomi vallásnak a jog kialakulásában nyilvánvaló hatására.

A második fejezet a jogtörténet forrásaival foglalkozik. Előbb ez egyip-

tomi törvények általános tárgyi felosztását adja. Majd a ránkmaradt jogi vonatkozású emlékek fajtáit ismereteli részletes tartalmi és szerkezeti analízis alapján. E mellett állandó figyelmet fordít a régi-, közép- és új birodalom korából való emlékek jellegzetes vonásaira s az eltérésekből kirajzolódó történeti fejlődésre.

A harmadik fejezetben előbb a régi és középső birodalom igazságszolgáltató hatóságairól ránkmaradt gyér adatokat ismerjük meg. Ezt követi az új birodalom immár fejlettebb bírói hierarchiájának a bemutatása. De a fejezet java része magával a peres eljárással foglalkozik s annak minden jelentősebb mozzanatát nyomon követi, kezdve a panasz benyújtásától egészen a törvényerejű ítélet meghozásáig. Végre az a probléma kerül megvizsgálásra, vajjon volt-e olyan korszaka az egyiptomi jogtörténelnek (mint ahogy azt Diodoros Siculus [I. 95, 6.] állítja), mikor a peres eljárást teljes egészében írásban bonyolították le.

A negyedik fejezet azzal a megállapítással kezdődik, hogy az egyiptomiak maguk nem ismerték ugyan azt a különbséget, melyet a mai jogi terminológia — a rómaiak nyomán — közjog és magánjog közt tenni szokott, mégis, hogy az egyetemes jogtörténet kereteibe könnyebben beilleszthető legyen Egyiptom jogi berendezkedése, ki kell emelni az emléktanyagból azokat a darabokat, amelyek korunk fogalmai szerint magánjogi természetű kérdésekre vonatkoznak. Ennek az elgondolásnak megfelelően sorra veszik a szerzők a ránkmaradt források adatait, amelyek az egyiptomi személyi jog, dologi jog, kötelmi jog, családi jog és örökségi jog elveit, eljárásait világítják meg.

A munka utolsó fejezete az egyiptomi jog fejlődésének összefoglaló képét próbálja adni. Előbb foglalkozik

görög-római történetírás — elsősorban Diodoros Siculus — szórványos adataival, majd magukra a belföldi emlékekre támaszkodva vázolja Egyiptom jogtörténetének egyes lépcsőfokait a legrégebbi időktől egészen a Kr. e. 8. századig.

Az egész munkában csak egyet kifogásolunk: a jog és egyéb művelődéshagyományok történeti jelenségeinek összefüggésére utalnak ugyan az első fejezetben a szerzők, de tárgyalásuk további során nem fordítanak rá kellő gondot. Holott éppen egyes konkrét esetekben volna a legtanulságosabb ilyen kapcsolatoknak a feltüntetése.

Ez természetesen mit sem vonhat le a könyv érdeméből, amely az egyetemes jogtörténeti szempont következetes érvényesítésén kívül elsősorban a jogi természetű emlékek lehető teljes és rendszeres összegyűjtésében áll. Az a jegyzék, amely a munka végén időrendi beosztásban adja a szerzők által felhasznált forrásokat, minden további egyiptomi jogtörténeti kutatásnak értékes segédeszköze.

Szádeczky-Kardoss Samu.

Ernest Mackay: Die Induskultur.
F. A. Brockhaus, Leipzig, 1938. 152 lap, 1 térkép, 78 ábra. Ára 3 80 RM.

Három feltárt település (Harappa, Mohenjo-daro, Chanhu-daro) alapján tárja elénk a szerző a napjainkban még csak az Indus alsó folyása vidékén ismert „Indus” kultúrát. A kerámia és a különböző ábrázolások révén az egész kultúra Mezopotámiával kapcsolatba hozható, s e kapcsolatok az Indus kultúra idejét meglehetősen határozottsággal a Kr. e.-i III. évezredre helyezik.

Ez az árja betörést megelőző művelődés meglepően magasfokú. A város-

építés kimutathatóan városrendezési tervnek szerint történt. Erre mutatnak pl. a nyílegyenes, helyenkint 10 m szélességű, egymást derékszögben metsző utak. Az építkezéseknél téglát használnak. Noha Mohenjo-daróban a fel-tárások vertikális irányban nem teljese-
sek (az alsó rétegek a felfakadó talaj-víz miatt nem közelíthetők meg), mégis teljes képünk van a különböző méretű lakásokról, azok beosztásáról. Sok a két, sőt több emeletes ház. Figyelemre méltó, a viszonyokhoz képest teljesen kiépített csatornahálózat. Nyilvános fürdő is akad; valószínűleg kultikus rendeltetése is van.

Nem térhetünk ki a kultúrának egészen részletes ismertetésére. Meg kell elégednünk azzal is, hogy csak utalunk azokra a kisplasztikai tárgyakra és agyagba karcolt ábrázolásokra, amelyek alapján más emlékek híján (templomok pl.), a kultúra hordozói-nak vallási felfogását igyekeznek a szerző rekonstruálni. Sokkal határozottabban szemlélteti a mindennapi élet számtalan megnyilvánulását az előke-rült emlékek alapján. A kultúra em-bere ismeri a korongot. Kerámiája formás és sokszor festett. Súlymérté-kekből egész sorozat állítható össze. Vannak rézből, bronzból készült esz-közei, de ismeri az ólmet is.

Faji szempontból a lakosság nem mondható egységesnek. A kevés számú anthropológiai anyag alapján is már négy race vehető fel. A szerző felfo-gása szerint az Indus kultúra emberei, halottaikat elhamvasztották és a ham-vakat az Indusba szórták. Ez a népes-ség úgylátszik rokon a sumirokkal.

Ez összefoglaló, s részben a művelt nagyközönségnek szánt könyvecske még megközelítőleg sem tárja elénk olyan plasztikusan az Indus kultúra képét, mint Mackeynek az 1927. és 1931. esztendőben Mohenjo-Daron vég-

zett ásításokról szóló beszámolója.¹ Helyünk ninesen arra, hogy ez igazán kimerítő, gazdagon illusztrált beszámoló alapján részletesebb képét rajzoljuk meg az Indus kultúrának, de szakember, ha az ismertetett munkában felvetett problémákkal foglalkozni kíván, ezt az „ásatási jelentést“ nem kerülheti el. *Dr. Párducz Mihály.*

Thomas Gann: *Götter und Menschen im alten Mexiko.* F. A. Brockhaus, Leipzig. 1938. 168 lap, 51 képes tábla, 1 térkép. Ára 3 80 RM.

Amikor Amerika felfedezésével Európa népei új világgal ismerkedtek meg, ez az új világ a fejlődésnek olyan magas fokán mutatta be az új földrészt, amely bizonyos vonatkozásokban a felfedezőket is felülmulat. Egészen természetesnek kell tartanunk azt a törekvést, amely ma mind nagyobb érdeklődéssel kutatja a civilizációnak a ködös múltba vesző kezdeteit.

Izgató kérdés mindjárt a földrészt lakosságának eredete. Őskőkori kultúra nyomai eddig nem mutathatók ki, s e miatt azt a felfogást kell elfogadni, hogy a fiatalabb kőkor idején történt a földrészt benépesülése főként Kelet-Ázsiából, a Behring-szoroson keresztül (talán még meg sem volt ez időtájt ez a szoros), de valószínűleg gyarapodott a népesség a polinéziai és melanéziai szigetvilágból is.

Az archaikus kor után a kb. Kr. sz.-tól Kr. u. 800-ig fennálló, Maya kultúra ismertetése következik, amely úgy látszik városállamok szövetsége volt. E kultúrára vonatkozó források, vallásos emlékek, társadalmi szervezet bemutatása után a szerző, a kisebb

jelentőségű népi kultúrákat sorakoztatja fel. Közülük legjelentősebbek a toltékek.

A könyv legnagyobb részét az aztékek birodalmának tárgyalása tölti ki, s a politikai történetén kívül, istenhittüket, papságuk szervezetét, időszámításukat, társadalmi rendjüket, jogszokásaikat ismerteti. Részletesen tárgyalja kereskedelmi életüket, építészettüket, mindennapi életüket és igen szemléltető képet fest művészetükről.

Ha teljesen megnyugtató képet nem is kapunk minden kérdésre, amelyek a szakember érdeklődését, a felfedezés előtti Amerikáról ébren tartják, mégis elmondhatjuk, hogy e könyv, a benne lebilincselő módon szintézisbe foglalt adatokkal, nagy lépésekkel viszi előre az ide vonatkozó kutatásokat.

Dr. Párducz Mihály.

E. Sprockhoff: *Marburger Studien.* L. C. Wittich Verlag, Darmstadt. 1938. 267 lap, 122 tábla. Ára 18 RM.

A marburgi őstörténeti tanszék mellett, egy évtizeden keresztül (1928—1938) végzett munkáról számol be a kötet. Hogy ez a munka milyen méretű, azt az a 31 dolgozat mutatja, amelyeknek együtt 267 lap terjedelme csupán a kötet vastagságát jelzi, de a tartalomról nem nyújt képet.

Terünk nem engedi meg, hogy ezt behatóbban ismertessük, tájékoztatásul azonban annyit közölni kell, hogy a kötetben a fiatalabb kőkorral foglalkozó dolgozat van öt, bronzkori problémát tárgyaló nyolc, kora vaskorít három, késő vaskorít nyolc, császárkorít három, végül általánosabb jellegű négy.

E dolgozatok egy része természetesen adatközlés csupán az anyag megfelelő kiértékelésével, de körülbelül fele részében összefoglaló jellegűek. Ezek

¹ Further Excavations at Mohenjo Daro. 1938. 718 lap, 146 képes tábla.

közül különösen felkeltik figyelmünket W. Buttlernek a fiatalabb kőkori kereskedelemről, W. Grünbergnek a lausitzi sírokban előforduló, lófejjel díszített borotvákrol, W. Kerstennek a középrajnavidéki La Tène lakógödörökről, H. Möbiusnak a kaukázusi csengők elterjedéséről (Samosba pl.), J. Nestornak a nyugatromániai díszített harcicsákányokról, J. Rafterynek az írországi vaskorról és J. Wernernek a Középnémetország területén előkerülő, Kr. u. III. századi, római bronz-edénydepot-okról szóló dolgozatok.

Dr. Párducz Mihály.

Friedrich von Duhn und Franz Messerschmidt: *Italische Gräberkunde*. II. Carl Winter's Universitätsbuch handlung. Heidelberg 1939. 383 lap, 6 szöveggközi ábra, 40 képestábla, 5 térkép. RM. 31.

Itália vaskori népességének „illyr“ leletanyagát ismertetik a szerzők. A leletanyag közvetlen kapcsolatot mutat az „Aunjetitz“ kultúrából leszármazó „Lausitzi“ kultúrával. Északról délre tartó vándorlást kell tehát feltételezni, s az ókori írott források alapján a venetek (Veneciában), a picenek (Picenumban), a japygok (Apuliában) hordozói ez illyr műveltségnek.

Külön-külön fejezetekben tárgyalja e három nép mindegyikét, foglalkozva először a rájuk vonatkozó történeti forrásokkal és nyelvtörténeti adatokkal. Részletekbe menően foglalkozik kronológiai helyzetükkel és a szomszédos területekkel kimutatható kapcsolatokkal. Itt természetesen a magyarországi bronzkorral is többször talál összefüggéseket.

Érdekes fejezetek azok is, amelyekben a szóbanforgó három terület földrajzi viszonyait írja le, s azoknak e kor népességét megelőző kultúráira mutat rá.

A fenti általános jellegű szakaszok után következik az egyes lelőhelyek részletes ismertetése, s ebbe bele tartozik az illető lelőhely feltárásának története, annak irodalma, s röviden kitér az ott talált más jellegű leletekre is. A mellékelt rajzok és képestáblák révén áttekinthető képet nyerünk a lelőhelyek anyagáról, amelyet a hazai régészeti kutatás is hasznosítani tud.

Dr. Párducz Mihály.

Leonhard Franz: *Österreich ehe es Österreich war*. Österreichischer Bundesverlag. Wien 1937. 57 lap, 4 képes tábla. Ára 1·10 RM.

A könyv megjelenésének idejében még fennálló Ausztria népének, településének, gazdasági életének múltját kutatja a szerző. Keresi azokat a szájakat, amelyek az ős és történeti korokon keresztül egymásba kapcsolódnak és a fejlődés mai képét hozták létre.

Históriai példák (kelta-római, germán-szláv) nyomán ismerteti a fajkeveredés méreteit, s feltételezi, hogy a helyzet ebben a tekintetben az őskorban sem lehetett más. Kb. Krisztus születése tájától e területen az indogermán népek keverednek, s a VI. század óta a „deutsch“-ok.

Az őskorban megjelent első telepések, nomád vadászok; a neolitikumban a letelepült életmód jelenti a fejlődés következő fokát. A lineáris kerámia népe a nyílt, termékeny síkságokat, a következő lengyeli kultúra embere a kevésbé termékeny, erdősébb fensíkokat, míg a neolitikum ve-

gén megjelenő indogermánság a magaslatoakat foglalja el. Foglalkozása is eltér az előző kettőtől, mert náluk a hangsúly az állattenyésztésen van; a földművelést másodrendűnek tartják és sokszor a takarmánytermelés a főcél. Meg kell állapítani, hogy ezen a területen ma is ez a helyzet.

A komolyabb városi település a keltákkal kezdődik, a rómaiak folytatják. A Kr. u.-i V–VI. században hanyatlás áll be ezen a téren, amit főként a lakosság csökkenése okoz (háborúk és kivándorlás). Több példát említ, ahol a település folyamatossága a neolitikumtól szinte napjainkig kimutatható.

A gazdasági életnek a már említett földművelésen, állattartáson kívül a bányászat, ipar és kereskedelem az elemei. A réz, só, arany bányászata, már a fémkorok kezdetén megindul, a só talán még korábban. Természetszerűleg nagy jelentőségre jut később a vas bányászata.

A fémtermeléssel járó berendezkedések az iparosodásnak, a fémek előfordulásának földrajzi helyzete a kereskedelemnek adnak lehetőséget a megindulásra és fejlődésre. Mindezekért azután a pénzgazdálkodás is egységesebb (fém) és általánosabban elfogadott értékek szerint igazodhatik, míg végre a kelták behozzák a görög minta után induló érmelelésüket és megindulhatott a szinte modernnek mondható pénzgazdálkodás.

A szerző fejtegetésének egyik-másik pontjával nem értünk egyet (pl. a nomadizáló indogermán népeknek magasabb rendű kultúrális képességeket tulajdonít), de elismerjük, hogy a régészeti, nyelvészeti, történelmi adatoknak a könyvecskében megkísérelt szintézisével érdemes munkát végzett.

Dr. Párducz Mihály.

Karl Engel: *Einführung in die Vorgeschichte Mitteleuropas. I.* Friedrich Brandstetter, Leipzig. 47 lap, 8 tábla. Ára 1·13 RM.

Karl Engel és Werner Radig: *Einführung in die Vorgeschichte Mitteleuropas. II.* Friedrich Brandstetter, Leipzig. 43 lap, 12 képes tábla. Ára 1·35 RM.

A közismert és részben épen a szerző által átdolgozott Benndorf-féle táblák magyarázatául szolgál a két füzet. Az első füzet az őskortól a bronzkorig, a második a vaskortól a középkorig terjedő időszakot öleli fel. Amint a szerző is hangsúlyozza nem tankönyv, hanem csupán vezető azok számára, akik az említett táblák magyarázatát bármely okból végzik (tanítók, tanárok pl.).

A táblák képanyaga a tárgyalás menetét is meghatározza. Bevezetőben röviden szól a szerző az őstörténet feladatairól és módszereiről, továbbá az őstörténet értékelhető anyagáról.

Az egyes, korok szerint elkülönülő fejezeteken belül, külön szakaszokban tárgyalja az egyes korok probléma köreit. Így például a fiatalabb kőkor szakaszai: Gazdasági élet, lakás, szellemi kultúra, kötechnika, kerámia; Középnémetország neolitikus kultúrkörei: szalagdíszes edények kultúrája, északi kultúrkör, harangalakú edények kultúrája, fiatalabb kőkori kultúrák népei, indogermán (árja) probléma, település.

Nagyjából ez az a problémakör, amelyet a szerző a többi koroknál is ismertet, néhol a legapróbb részletekig menő alaposítással és elfogadható objektivitással azon problémák tárgyalásánál is, ahol az egyes kultúrkörök

ethnikai hovatartozásáról van szó (Lausitzi kultúráról, a népvándorláskori szláv kérdésről stb.).

Egészben véve a füzetek világos és áttekinthető képét adják Középnémetország régészeti anyagának és problémáinak.

Dr. Párducz Mihály.

Ernst Buschor: *Grab eines attischen Mädchens.* F. Bruckmann, München. 1939. 58 lap, 47 ábra. Ára 4-80 RM.

Az ismeretlen körülmények között előkerült női sír tizenhárom melléklete alkalmat ad a szerzőnek bizonyos, a temetkezés ritusára vonatkozó megjegyzésekre, amelyekben az egyes tárgyakhoz fűződő kultikus jelenségekre is kitér.

Másrészt a bemutatott síredényeken lévő ábrázolások alapján azt fejtegeti, hogy a Kr. e.-i VI. század életformája, illetve az életről vallott felfogása, amely elsősorban a földi élet boldogságára helyez súlyt és a halál gondolatát visszataszítónak találja, lassan átalakul és megnyugtatóbb formát talál.

Dr. Párducz Mihály.

***New Guide to Pompeii* by Wilhelm Engelmann.** Second revised edition (201 I.) RM. 3.—

Engelmann jól bevált pompeji vezetője, melynek első német kiadása még a múlt század kilenvenes éveiben jelent meg és azóta több különböző nyelvű kiadásban az érdeklődők egész tömegeit igazította el Pompeji mindig érdekes és mindig vonzó emlékei között, új kiadásában áll előttünk ebben a szép kiállítású és tartalmas kis kötetben. A rövid bevezetés megismerteti

az olvasót Pompeji szűkre szabott, épp csak a legfontosabb részleteket tartalmazó történetével és az ásatások rövid leírásával. Nagyon tömören és ügyesen foglalja össze a pompeji házról való ismereteinket, amelyek mégis csak a legfontosabb eredményei ennek a Vezuv által annak idején eltemetett város újra való feltárásának. Különösen ügyes Calza nyomán adott párhuzam a pompeji és az ostiai háztípusok között, mely egyúttal a két különböző várostípusra is rávilágít; a nagyobbbrészt szegény hajó és rakodó munkások által lakott és éppen ezért több emeletes és tömeglakásokat magában foglaló bérházakból álló kikötővárosra és a nagyobbbrészt gazdag kereskedők, bankárok elegáns magánházaiból álló, és élénk kereskedelmi életet is feltűntető campaniai várostípusra. Ügyesen és röviden magyarázza a pompeji falfestmények stílusát, a mozaikokat, az utakat, az utcai és kerti kútberendezéseket. Azután időbeosztást ad a felásott épületek és városrészek leggazdaságosabb megtekintésére és ebben az ismertetésben úgy a középületeknek, mint a legnevezetesebb magánházaknak kellő hely jut. Különösen a legújabb ásatásokat ismerteti hosszan és behatóan; szép lapok jutnak az utóbbi évek legnagyobb felfedezésének a Villa dei Misteri emlékeinek ismertetésére is. Egészben véve megbízható kalauz Engelmann „guide“-je ez alkalommal is és a hozzáforduló vándorok a könyv segítségével mindazt megismerhetik ebből a városból, ami a hozzáértőket és a laikusokat érdekelheti. A könyv kiállítása csinos és a látottakat 141 jókivitelű, kisebb-nagyobb kép és egy várostérkép rögzíti bele jobban a látogatók emlékezetébe.

Oroszlán Zoltán.

Lothar Hahl: Zur Stilentwicklung der provincialrömischen Plastik in Germanien und Gallien. — Darmstadt, 1937. 8°, 70 l. 24 táblával. RM. 5.

Doktori értekezés, mely feladatául azt tűzte maga elé, hogy a galliai és germaniai római provinciák szobrászatának stilisztikai fejlődésének történetéhez néhány használható adatot szolgáltatasson. Régi feladat, mellyel minden nemzedék megpróbálkozik egyszer-kétszer a saját régészetének területén. Hahl három fejezetben tárgyalja az anyagot, melyben kétségtelenül néhány ügyes és elfogadható eredményre jutott. Az I. fejezetben az emlékek időmeghatározására szolgáló eszközöket és módokat ismerteti, ilyenek a feliratokban konzulok vagy császárok nevének említése, a névben a cognomen hiánya, a H(ic) S(itus) E(st) formula, a D(is) M(anibus) kifejezés előfordulása, Deus vagy Dea név beiktatása. Azután viselettörténeti jegyek előfordulása az emlékeken, pld. fibula formák, Rómában szokásos és időben pontosan meghatározott hajviseleteknek felbukkanása; a leletekben korhatározó érmek vagy sigillaták előkerülése, stb. Ezekután a Flaviusok előtti, a Flavius-trajanusi, Hadrianustól Commodusig, Septimius Severustól Nagy Constantinusig terjedő időszakonként vizsgálja a provinciális kőplasztika emlékeit s közülök 77 darab keletkezésének idejét állapítja meg teljes vagy megközelítő pontossággal. A II. fejezetben azután az így nyert kronologailag biztos sorozatba állítja be a többi emlékeket és pedig a) a provinciákban otthonos ruhába öltözött álló alakokat, b) a női ruhás szobrokat, c) az ülő alakokat, d) az alsógermaniai Matrona- és Nehalennia emlékeket. A III. fejezet áttekintést nyújt a két római provincia művészetének

az itália-római, valamint a kelta művészetéhez való viszonyáról.

Hahl szempontjai korszerűek, jól ismeri a régi és új irodalmat és azoknak eredményeit mindig jól tudja felhasználni a kitűzött célok elérésében. Különösen dícsérendő a mértéktartás, mely eredményeinek megfogalmazásában is kifejezésre jut. A III. fejezetben a galliai és germániai provinciális plasztikának az itáliaihoz és a keltához való viszonyának megállapításában néhány maradandó eredményre is jut. Így különösen annak kiemelésében, hogy amennyire felismerhetően érvényesül a kelta művészet formakinese a provinciális iparművészetben, annyira elenyészően kevés nyomot hagyott a provinciális kőplasztikában. A sok probléma, mely e kérdések körül már régebben felvetődött, és amelyekre Hahl könyve is csak részben ad feleletet, érdemes arra, hogy bővebben és kimerítőbben is foglalkozzanak velük és ezt elsősorban éppen Hahl-tól várjuk, akinek munkája megmutatta, hogy ily problémák tárgyalásához és kielégítő kidolgozásához megvan a szükséges képessége és tudása.

Oroszlán Zoltán.

Krüger: Die Rechtstellung der vor-konstantinischen Kirchen. Stuttgart, 1935. VIII + 336 l. Ferdinand Enke Verlag. Ára fűzve 19 RM.

Az utódállamokban a kisebb egyházi szervezetek húsz éve azért küzdenek, hogy a gör. kel. államhatalom ismerje el jogi személyiségüket. Krüger bebizonyítja, hogy már a milanói rescriptum (313) előtt, a pogány római imperiumban a ker. egyházak élvezték a jogi személyiség előnyeit: a collegia tenuiorum seu funeraticia szervezkedésük perecétől fogva, az ecclesia pedig állami elismerése után.

Az ecclesia-k a közhatóság elisme-

rése alapján vallási egyesületi joggal rendelkeztek, amelyet a Valerianus és Diocletianus alatti rendelkezések csak átmenetileg csorbitottak meg. Az egyházak a magánjog terén a római birodalom egyéb jogi személyeihez hasonlóan ingatlant szerezhettek s tőkét gyűjthettek. Jövedelmeiket állami beavatkozás nélkül fordíthatják az irgalmasság műveire és alkalmazottjaik javadalmazására. Az egyházi szervezetek keresetét indíthatnak s a közigazgatással szemben is jogképesek.

Krüger szerint a milanoi rescriptum nem szerzett új jogot, hanem az átmenetileg megszüntetett jogosítványokat in integrum visszaadta.

Krüger megállapításai elsősorban a jog- és történettudomány körébe tartoznak. Az ókeresztény archaeológia is tanulhat abból, amit az arca ecclesiae- (157. köv. l.), az arcae sepulturarum- (211. köv. l.) s a coemeteriummal (300. köv. l.) kapcsolatban ír.

A könyv tudományos apparátusa túltengő. A szakember amúgy is ismeri a kútfőket, a laikus pedig únja. Néhány ügyesen választott szemelvény többet mondott volna. A sajtóhibák közül észrevétlen maradt a presbyterarum (256. l. 4. j.). A szerzőnek a qorbān-ra vonatkozó magyarázata helytálló (169. l. 4. j.). Strack-Billerbeck nagyon is szabadon fordítja Mt. XV. 5. v.-t s a Mišnából merített magyarázat erőltetett a szöveg összefüggésével szemben. Krüger egyébként nemcsak a későbbi Origenest, hanem az I. századbeli Josephus Flaviust is idézhette volna, aki a nazirokkal kapcsolatban világosan megmondja, hogy a qorbān: *δῶρον* = Istennek nyújtott ajándék (Ant. IV. 73), nem pedig elhárító fogadkozás, ahogyan Strack a Nedarim tractatus alapján magyarázza (Kommentar I. 711. köv. l.).

Dr. Szentiványi Róbert.

Nordenfalk: *Die spätantiken Kanontafeln*. Kunstgeschichtliche Studien über die eusebianische Evangelienkoncordanz in den vier ersten Jahrhunderten ihrer Geschichte. Text band 320 l. + három melléklet. Tafelband 16 l. + 168 tábla. Göteborg, 1938. Ára 34 RM.

A gyulafehérvári Codex Aureus evangeliumszövegét 103 színes, ékes keret fogja körül. Pepecselő gonddal, a díszítő motívumok bőségével készült megannyi. De a kereteknél is gazdagabbat alkotott a középkori illuminátor a tizenkét kánonlapon. Eusebius Caesariensis hasznos, áttekinthető, de igen száraz számoszlopait, melyek a rokонтartalmú evangéliumi szövegrészeket csoportosítják, díszes oszlopok fogják körül. A belső oszlopokat kisebb aranyívek kötik egybe, a két külső fölé széles, erős ívezet borul. Mind a 12 nagy ívet gondos dísz tölti ki. Színben, rajzban egyaránt igen jót alkotott a régen porladó mester.

A gyulafehérvári aranycodex nem egyedül való tanuja Eusebius kánonjai díszítésének. Festettek római és reimsi, ravennai és konstantinápolyi scriptoriumokban, festették az ősi caesareai s a késő középkori illuminátorok.

Nordenfalk vállalkozott arra, hogy a kéziratok tömegéből száznál több emléket egybevevessen, külön válassza a kora középkori codexeket, csoportosítsa a görög, latin, szír és gót evangéliumos könyveket s művészettörténeti szempontból vizsgálja, hogy Eusebius kánonlapjainak díszítése honnan ered és mint bontakozik ki a következő századokban Edessától az ír kolostorokig.

Kutatásainak eredményét — korábbi írókhoz csatlakozva — abban foglalja össze, hogy „a legrégebb károntáblák a caesareai scriptoriumban

Eusebius szeme előtt készültek.“ Az elsőként szerinte 331 előtt dolgoztak már. Caesareából sugárzott szét Konstantinápolyba, Szíria felé, majd a latin egyházba a díszes kánon. Míg azonban a görög másolók ügyesen 7 lapra csoportosították Eusebius számoszlopait, a latinok már 12, 16, 18 lapot is szántak a táblázatoknak, a szírek meg éppenséggel 19 lapra nyújtották szét azokat. Gyulafehérvári Codex Aureusunk kánonlapjai, akárcsak testvércodexe, a Soissons-evangeliumé, a rövidebb, tizenkét lapos csoportba tartoznak.

Nordenfalk fáradságos munkájának eredményeit a további részletkutatás szempontjából alapvetőnek kell tekintenünk. Nem merített ugyan ki minden kérdést, de a schemát megszabta s a szaktudománynak ezentúl könnyebb lesz a dolga.

Valószínű, hogy idővel tisztábban látnak Nordenfalk főtétele tárgyában is. Úgy látszik, nem Eusebiusig, hanem elsősorban Ammonius alexandriai szerzetesig vagy püspökig nyúlik vissza az evangéliumi synopsis díszítésének ötlete.

E mellett szól az a tény, hogy Hieronymus azt írhatta: „Canones quoque, quos Eusebius Caesariensis episcopus *Alexandrinum secutus Ammonium*, in decem numeros ordinavit“ (Praef. in quatuor evangelia). Maga Eusebius is azt írja Karpianoszhoz szóló levelében, hogy Ammonius *τὸ διὰ τεσσάρων εὐαγγέλιον* című művében Máté evangéliumával párhuzamba szedte a három másik evangélium rokontartalmú fejezeteit. E párhuzamba szedés fejezet-számokkal történt, hisz az alexandriaiak már a II. században rövid fejezetekre osztották az evangéliumokat.

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a tengerparti Caesareában a nagy alexandriai számúzótt, Origenes szervezte meg 232 körül a theologiai

iskolát. Eusebius korában az már százados multra tekinthetett vissza.

Figyelemre méltó továbbá az az elvitathatatlan tény is, hogy a tenger-melléki Caesareában hiába keressük a kócsagot, darvat vagy flamingót. E nagy gázlók Egyiptom édes vizei mellett tűnnek fel madárhúzás idején. Ott figyelték évezredek képműveit s festették írástekereseikre. Amint Egyiptomból származott a synoptikus gondolat, úgy onnan való a kánonlapok madárvilága is. Már az et-tábgái templom ismertetése közben fel kellett vetni azt a gondolatot, hogy a padlómozaik figurális ábrázolásait nem Palesztina, hanem a Delta vándor madárvilága sugalmazta. (Dolgozatok XIV. 218.). Nordenfalk könyvének illusztrációi megerősítik e föltevést s arra utalnak, hogy a kánonlapok díszjele nem Caesareából, hanem az antik könyvírás és könyvillusztráció fészkeiből, Alexandriából ered. A közvetítő Origenes iskolája volt.

Nordenfalk „Tafelband“-ja nem színes, sőt a hasonmások meglehetősen fakók. De még így is eléggé szemléltetik a kutatás anyagát és eredményeit.

A svéd szerző figyelmét elkerülte néhány sajtóhiba. A *Αριθμοί* 47. l., im Auftragung 150. l., episcopus 167. l., revannatischen 219. l., Brecia 263. l., FLORENS 301. l., Nordfabrika 305. l., Goldreliquar 306. l.

A következő kiadásban nem szívesen olvasnók a Harnack nyomán odavetett irodalomtörténeti megfontolást (45. l.), de nagyon szívesen vennők a kánonlapok gemmaképeinek részletesebb tárgyalását, amihez a gyulafehérvári Codex Aureus is becses anyaggal szolgálhat.

Dr. Szentiványi Róbert.

Dr. W. Jesse és Dr. R. Gaettens : *Handbuch der Münzkunde von Mittel- und Nordeuropa. Band I, Lieferung I, Akademische Verlagsgesellschaft M. B. H., Leipzig, 1939. 96 lap. Ára 10·50 RM.*

Bizonyára örömmel fogadja az érdekeltek szakközvélemény a fentebbi összefoglaló munkát, amelynek első célja, hogy valamely hely érem- és pénztörténetéről felvilágosítást adjon. Adja mindazokat az adatokat, amelyek a politikai és művelődéstörténet íróit érdeklik, de kielégíti a címetan művelőit is. Mindezek mellett még teljes bibliográfiát nyújt.

A terület, amelyre a kutatások kiterjednek, felöleli a mai Belgiumot, Dániát, Németországot, Cseh és Morva protektorátust, Észt-, Finn-, Lettországokat, Litvániát, Luxemburgot, Hollandiát, Norvégiát, Lengyelországot, Svédországot, Svájcot, Szlovákiát és Magyarországot. E területen belül az egyes helynevek abc sorrendben találhatók; ez első kötetben AABENRAA-BARDOWIEK címszavak vannak feldolgozva. E rendkívül hasznos összeállítás mielőbbi teljes megjelenése igen kíváncsú. A vállalat magyar munkatársának, dr. Huszár Lajosnak tollából ebben a füzetben Agram (Zágráb) és Arad említett szempontú ismertetése jelent meg.

Dr. Párducz Mihály.

Magyarország művészeti emlékei. Szerkeszti **Gerevich Tibor**, a Műemlékek Orsz. Bizottságának elnöke. — Kiadja a Műemlékek Országos Bizottsága. — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938—1939.

Már régóta hiányát éreztük a magyar műemlékek összefoglaló corpusának. Sok helyütt még a részletkuta-

tásokat sem végezte el a maga portáján a magyar művészettörténeti kutatás és máris összefoglalásra, szintézisre kényszerítette az a törekvés, hogy le ne maradjon a népek nagy versenyében, hogy el ne orozzák tőle szellemi javainak egy részét, meg ne kurtítsák kultúrájában, melyet itt ezen a vérrel szerzett és folyton vérrel védett földön a maga szellemi erejével, elvitathatatlan képességeivel és szorgos tanulással teremtet meg. Gerevich Tiboré az érdem, hogy most végre az utolsó órában a Műemlékek Országos Bizottságának kiadásában és az Egyetemi Nyomda minden elismerést megérdemlő kiállításában, megindulhatott Magyarország művészeti emlékeinek korszerű összefoglalása, mely pontosan számbaveszi művészeti vagyunkat, de e mellett az egyes korok, az egyes kutatási területek részletekbe menő feldolgozását is elvégzi. Három kötet fekszik egyelőre e kiadványsorozatból előttünk és elmondhatjuk, hogy a sorozat már most is igazi nyeresége művészettörténeti irodalmunknak.

I. Gerevich Tibor : Magyarország román kori műemlékei, 8°, 310 l., 132 szövegkép, 264 tábla, 1 térképpel.

II. Horváth Henrik : Budapest művészeti emlékei. Gerevich Tibor előszavával, 8°, 68 l., 165 tábla.

IV. Rados Jenő : Magyar kastélyok. Gerevich Tibor előszavával, 8°, 87 l., 30 térkép, 139 tábla, 1 térkép.

Gerevich Tibor összefoglalása „Román kori műemlékeinkről” az első kimerítő és felfogásban eredeti szintézise az Árpádok korabeli magyar művészetnek, képanyaga pedig a legnagyobb eddig, amit e korról valaha is valamilyen munkában összegyűjtöttek. A tudós szerző minden e korról

magyar vagy idegen nyelven megjelent munkát elolvasott és megmért, és ez a nagy irodalmi tájékozottság, valamint a magyar románkori műemlékek teljes ismerete vezette munkájának megírásában, mely eredményeiben sokban különbözik attól, amit eddig erről a korról az eddigi összefoglalások tanítottak. A bevezetésben igen ügyesen taglalja azokat a hatásokat, melyek román művészetünk kialakulására hatással voltak. Ismerteti e művészet elindulásakor felismerhető öt nagy örökséget, a római, az ókeresztény, a népvándorlaskori, a frank és a szláv hatásokat és mindjárt ki is méri mindegyiknek az illő helyet. Már itt felveti a problémát, mely sajátosan magyar művészeti probléma, és kifejti, hogy művészetünkben nem is annyira a nyugati és bizánci igazodás kérdése forgott kockán, mint inkább az északi (germán) és a mediterrán (latin-olasz) kultúrközösséghez való csatlakozás. De kiemeli a magyar szellemiségnek is mindjárt az elindulásakor jelentkező külön ízt, mely a magyar román-stílus emlékeit annyira megkülönböztetik más országok hasonló kori emlékeitől. Építkezésünk első szakában megállapítja az olasz stílus-elemeknek dalmát közvetítéssel való átvételét, de folyton hangsúlyozza a különös ízű magyar művészi szellemet, mely minden hatás ellenére is magyar tudott maradni, magyarnak tudott jelentkezni. (Ezt vallja egyébként Hóman is) Tagadja a római-lombard bazilika stílusnak hozzánk való bajor közvetítését is, hiszen a bambergi és regensburgi típusok eltérőek a magyar templomoktól. Ez a hatás csakhamar visszahatással fejlődik, amikor az izmosodó magyar építészet kifejti befolyását a dalmát templomépítkezéseken, így Zarában és Trauban. Az indítás tehát olasz volt, de a XII. szá-

zadtól kezdve majdnem két századon keresztül a francia hatás lett érezhetőbb, különösen a ciszterciek és premonstreiek megindított templomépítő tevékenysége következtében. Tárgyalása körébe belevonja az összes megmaradt román templomokat, pontosan vizsgálja maradványaikat, de egyúttal vizsgálja a rájuk vonatkozó okleveles adatokat is. Könyvében egymásután jelennek meg a pécsi, pannonhalmi, székesfehérvári, esztergomi, jáki, zsámbéki, szépeshelyi stb. templomok. Érdekesekek azok a fejtegetései, amelyekben egy Esztergomból kisugárzó magyar stílust határoz meg, melynek hatása elért Pozsonytól és a Tátrától a délkeleti országrészekig is. Ják maga még a közeli németlakta területekre is éreztette stílusmódosító befolyását.

Hasonló széles körben tárgyalja a szobrászati emlékek stíluseredetének kérdését és nem maradnak megvizsgálás nélkül a románkori művészet egyéb termékei sem: a pecsétek, érmek, a festészeti maradványok (különösen a feldebrői altemplom híres festményeit tárgyalja igen behatóan), könyvfestészet, ötvösség, textiliák.

Fejtegetéseihez a gyönyörű románkori művészeti emlékekről készített remek illusztrációk adják meg a magyarázó kíséretet. Úgy érezzük a könyv elolvasása után, hogy éles judicium, széleskörű műismeret és egy élet munkájával szerzett tudás egyesített reflektorától kísérve mentünk végig több mint három évszázad emlékein. Gerevich Tibornak ez a munkája, az a hitünk, sokáig lesz emlegetett munkája a magyar művészettörténetnek. Lehet, hogy egy-két föltevése a kutatások későbbi folyamán módosulni fog, de román stílusú művészetünk ez első nagyvonalú szintézisének dicsőségét tőle soha senki el nem veheti.

Horváth Henrik Budapest művészeti emlékeiről írt igen jól áttekinthető, összefoglaló kötetet. Még emlékeztünkben van a Lechner Jenő szerkesztésében 1924-ben megjelent „Budapest műemlékei” című terjedelmes és jó összefoglalást nyújtó kiadvány. Horváth könyve annnyival jobb annál, hogy az azóta előkerült fontosabb emlékeket és az azóta megkonstruált új megállapításokat is beledolgozta könyvébe, illusztrációi pedig messze felülmúlják a Lechner könyvéit. A városnak egész életét, művészeti emlékekben beszélgetve és megszólaltatva látjuk az ügyesen megírt könyvben. Az őskor szegényes emlékeit, az egykor fontos és bizonyára szép épületekkel dicsekedő Aquincumot (meg kell jegyeznem, hogy az erre vonatkozó képanyag kiválasztását nem tartom a legszerencsésebbnek a kötet egyéb részei mellett), az Árpád-kor művészeti emlékeinek összefoglalását, a gotikának fővárosunk területén fennmaradt legsebb emlékeit, majd a magyar reneszánsznak, fájdalom az eredeti nagysághoz és gazdagságához képest igen csekélyszámú maradványait, melyek azonban ily megcsontottságukban is elbűvölő erejűek, sorra megkapjuk Horváth könyvében. Nem hiányzik a török hódoltság emlékeinek részletes ismertetése sem, majd a barokk, a rokokó, a klasszicizmus, a biedermeier világába vezet bennünket a szerző. Leírásai inkább halkszavú magyarázat, mint harsonaszerű kalauzolás számba mennek és ez okozza, hogy nagy megelégedéssel és sok-sok okulással tesszük le ezt a könyvet, melynek tábláin kitűnő illusztrációkban látjuk viszont szeretett fővárosunknak azokat a műemlékeit, melyeket más gazdagabb és teljesebb állapotukban fennmaradt nagy városok művészeti emlékeihez viszonyítva sem kell szégyellenünk, hanem

büszkén és szeretettel a magunkénak vallanunk.

Az előszó megemlíti egy idegen nyelvű kiadásnak közeli lehetőségét is, amelyet a magyar művészettörténet, idegenforgalmunk és fővárosunk érdekében is minél előbb szeretnénk látni.

A IV. kötet (a III. kötet ez ismeretetés írásáig nem jelent meg) *Rados Jenő* munkája s a „Magyar kastélyok” legnevezetesebb típusait és példáit állítja elénk. A kísérlet nem új; éppen Rados kísérlete meg néhány esztendővel ennek előtte összegyűjteni a magyar kastélyok legszebbjeit. Annál a munkájánál azonban ez a műve jóval különbség; nagyobb az anyaga, jobb a feldolgozása és érettebbek stílusítéletei. Ez a magyar kastélyokról szóló kötet tulajdonképpen egy darab életnek az összefoglalása is. A kastély, mint ezt a kötet előszavában Gerevich Tibor kifejti, utcasorban nem épített vidéki, díszesebben kiképzett, nagyobb terjedelmű lakóház. A kényelmet, sőt a pompát szolgálja s nincs hadi célja vagy jelentősége. Nálunk főleg a XVII. és XVIII. században vesz lendületet a kastélyépítkezés, de azelőtt is, azután is nagy jelentőségű volt a kastélyépítkezés. A középkorban a templomok jelentősége mellett másodlagos szerepet játszik ugyan, de a XV. és XVI. században a városi paloták stílusfelesztő és rögzítő hatásával vetekednek a kastélyok, míg később a barokk, a rokokó idejében minálunk a stílusfelesztés fő zászlóvivői. Ez a szerepük nem ugyanily mértékben a klasszicizmus, az empire idejére is átnyúlik. A szerzőnek érdeme, hogy fejtegetéseiben reá mutat a kastélyok építkezésében lépten-nyomon megnyilvánuló magyaros szellemre, mely a külföldről átvett mintákat is saját ízlése és felfogása szerint módosítja, nem ritkán nemesíti. Az általános fejtegetések

mellett minden illusztrációban közölt kastélynak hol bővebb, hol szűkebb szavú leírását is megkapjuk és sok helyütt az eredeti, vagy a mai tervrajzot is mellékelve látjuk, úgy hogy a szakember is nagy elmélyedéssel és haszonnal forgathatja a könyvet, melynek képei a legszebb magyar kastélyoknak olyan gyűjteményét adják elénk, amelyről nem sokan tudtak és sok olvasónak meglepetés.

A három értékes kötet elindult útjára és velük a magyar művészettörténet nagyon meggazdagodott. Most azonban az kell, hogy a folytatás se maradjon el. Annyi értékünk ment apránként, idők folyamán veszendőbe, hogy örülnünk kell, mikor ilyen pompás kiadványokkal igazolhatjuk országvilág előtt, hogy a sok veszteség ellenére még mennyi mindenünk maradt.

Oroszlán Zoltán.

Tanulmányok Budapest multjából,
I—V. kötet (1932—36), Budapest Székesfőváros kiadása.

Budapest székesfőváros várostörténeti monografiái sorozatában látott napvilágot az elmúlt évek folyamán gyors egymásutánban a fenti öt, 9—18 ív nagyságú kötet; a fontos tanulmányok egész sorozatát foglalják magukban, amelyek mind a már régen várt és végre munkába vett Budapest történetének lesznek értékes kiegészítő mozaikok, és mondhatjuk, hogy ezek nélkül a tanulmányok nélkül ma jelentősen kevesebbet tudnánk székesfővárosunk multjáról és egész történelméről. A kötetek tartalma rendkívül változatos. Régészeti, művészettörténeti, építéstörténeti, kultúrhistoriai, városrendezési és településtörténeti, színészet- és zenetörténeti tanulmányok és értekezések egymást váltják a sorozatban, melynek egyik kötete (V.) teljesen a

töröktől felszabadított Budának van szentelve és 13 tanulmányban világít rá a felszabadítást közvetlenül megelőző, valamint azt azonnal követő városi és kultúrállapotokra. Minthogy bennünket ez alkalommal elsősorban a régészeti és művészettörténeti tanulmányok eredményei érdekelnek, ezekkel fogunk ebben az ismertetésünkben foglalkozni. — *Kuzsinszky Bálint* (†) Aquineum nagyérdemű feltárója „Régészet és történelem“ c. értekezésében azt az egymásrautaltságot fejtegeti, amellyel Pannonia történetének megírásában ez a két tudományág kiegészíti egymást: az írott források szűkszáviságát a régészeti leletek gazdagsága. Még így is vannak nehéz problémák, melyeknek pontos megállapítását és megfajtését csak a jövő fogja meghozhatni. Ma már tudjuk, hogy nem mint Mommsen gondolta, Trajánus, hanem Claudius alatt ment végbe Pannonia római meghódítása. De éppen ilyen nehézségek vannak a római hódítás végleges megszűnésének pontos megállapítása, valamint a népvándorlás alatti mozgalmak pontos és végleges megismerése terén is. Ezeket a munkákat elsősorban várható és remélhető régészeti leleteink segítségével fogjuk elvégezhetni. *Tompá Ferenc* „Budapest őskora“ c. tanulmányában a leletek alapján megállapítja, hogy Budapestnek és környékének már a neolitikum első felében, valamint annak virágkorában főleg a Duna jobb partján, elég népes lakossága volt. Később a bádeni kultúra gazdagabb leletei és a rézkori lakosság szegényesebb leletei az átmeneti korszak történetére nyújt értékes felvilágosítást. A bronzkort megelőző időből megtaláljuk a harangalakú edények, valamint a zóki kultúra emlékeit is. A bronzkor II. és III., valamint IV., végső periódusa dúsabb és szegényesebb leletekkel

van képviselve, de mindenesetre bizonyítja a kultúrfokok itteni jelenlétét és elterjedtségét, sőt azt is, hogy valószínűleg a bronzkor első felében keletkeztek az első lakótelepek a pesti oldalon. A hallstatti és La Tène kultúra szintén szolgáltatott néhány fontos leletet és így a főváros területe lakosságának folytonosságát régészeti leletek is bizonyítják. Ismét *Kuzsinszky Bálint* állapítja meg a leletek alapján ma elképzelhető legnagyobb pontossággal „Aquincum helyrajzát”. *Nagy Lajos* egyik tanulmányában az eskütéri római castellum feltárásának jelentőségét és eredményeit fejtegeti „Pest város eredete” szempontjából, megállapítván, hogy ez a castellum volt annak a pesti várnak elődje, melyről Anonymus is megemlékezik és amely alapján a pesti település magvát alkotta. *Nagy* másik dolgozatában „Tabánt” kíséri végig az ott végzett ásások nyomán az őskortól egészen a török hódoltság koráig. Különösen a római, a népvándorláskori és a török leletek fontosak a lakótelep végleges történetének megállapítása szempontjából. *Garády Sándor* két Óbudán, a Csúcshegyi dűlőben kiásott „honfoglaláskori sírt” mutat be, de ugyanő ismerteti a „Mátyás király buda-nyéki kastélyának” feltárása érdekében végzett ásások jelentős eredményeit is. A művészettörténeti dolgozatok közül elsősorban *Horváth Henrik* munkái nyújtanak érdekes eredményeket. Egyikben „A budai Szent-György-relief”-et ismerteti, megállapítván ennek a nevezetes domborműnek genezisét is, „H. Heinrich Faust és a bécsi gobelinek” című dolgozatában behatóan ismerteti a ma már a Fővárosi Múzeum tulajdonában lévő hatalmas méretű olajfestményt — V. Lotharingiai Károly bevonulását ábrázolja a törököktől visszaszerzett Budára —,

mely Budavárának topográfiai megörökítései között is jelentős szerepet játszik, de azonfelül a XVII. század festészet történetében és a híres bécsi gobelinek története körében is fontos eredményekre tanít. „Chinoiserie-falfestmények Budán” című érdekes tanulmányában pedig az Apród-utcában 1932-ben felfedezett keleties-kínaiasízlésű és dekorációjú falfestésről beszél, feltárva tanulmánya keretében ennek a barokk ízlésű képstílusnak európai történetét is. *Genthon István* „Egy budai humanista aranyesészeje” címmel a II. Ulászló udvarában élő Olmüezi Ágoston többször is említett aranyesészejével foglalkozik, melyet tulajdonosa a Budai Tudós Társaságnak ajánlott és nyilván magyar ötvösművésszel készíttetett. *Mihalik Sándor* a „magyarországi református egyházak pesti ötvösműveiről” ír, és az eddig kevésbé ismert régebbi pesti ötvösség emlékeit mutatja be összefoglaló tanulmány keretében. *Jajczay János* a „vallásos tárgyú képek budai és pesti vedutáit” mutatja be, *Schoen Arnold* pedig két régi pest-budai szobor történetét és keletkezését adja elő a „Szerb-vita-téri Mária-szobor” és a „Zsigmond-téri Szentháromság-szobor” c. tanulmányaiban. Különleges érdekességű még *Gárdonyi Albert* dolgozata „Buda középkori helyrajzáról”, melyben okleveles adatok alapján igyekszik tisztázni egyes sokszor szereplő budavári épületek — főleg templomok — pontos várostopográfiai helyét. *Lux Kálmán* a „budapesti belvárosi (eskütéri) plébánia-templom” restaurálási munkálatait ismerteti, de egyúttal ennek kapcsán élénk rajzolja a templom teljes építéstörténetét is, úgy, ahogy a „kövek elbeszélnek”. A legfontosabb megállapítása, hogy a pesti oldalnak ez az egyetlen gótikus temploma nemcsak szentélyében, hanem hajójában is

gótikus volt és a XV. század folyamán épült a régebbi románstílű bazilika helyén. A XVIII. században történt barokkstílű átépítésnél a kevésbé sérült szentély megtartotta csúcsíves stílusú jellegét, míg az erősen sérült hajót barokk stílusban építették újra. „A budai királyi palota újjáépítése III. Károly alatt“ (*Bánrév György*), az „Egyetem-utcai volt Károlyi-palota építésének története“ (*Rév helyi Elemér*), a „Szent Lőrincről elnevezett budamelléki pálos kolostor“ (*Garády Sándor*) helyén végzett ásatások eredményei, a „régí pesti Vigadó építésének előzményei“ és „építéstörténete“ (*Kovács Lajos és Bierbauer Virgil*) érdemelnek a mi szempontunkból külön megemlést, bár az összes értekezés megérdemelné, hogy kimerítően foglalkozzunk velük. Sajnos ezt a rendelkezésünkre álló kevés hely nem engedi meg. De az bizonyos, hogy a „Tanulmányok“ öt kötete máris olyan gazdag anyagot emelt ki Budapest múltjából, mely a főváros történetén túlmenően, a magyar történelem, kultúrhistoria, régészet és művészettörténet egészét érdekli és jelentősen bővíti. A székesfőváros áldozatkész vezetőségét, de főleg a szerkesztőket — Némethy Károly tanácsnokot, Gárdonyi Albert és Budó Juszti főlevéltárosokat — a legteljesebb elismerés illeti e szép és értékes kötetek létrehozásáért. Munkájuk példamutató és követésre serkentett még a mai nehéz idők közepette is, mikor egyéb feladatok sürgősebb megoldására való hivatkozással sok értékes hasonló kultúrmunka hiába várja megkezdését.

Oroszlán Zoltán.

Horváth Henrik: Zsigmond király és kora. — Zsigmond király halálának 500 éves évfordulóján kiadja Budapest Székesfőváros, 1937. 8°, 246 l., 92 képpel.

Igen érdekes és tanulságos könyvben hódolt Budapest Zsigmond király emlékének halála öt százados évfordulóján. *Horváth Henrik*, a mű szerzője, művészettörténeti munkáival és művelődéstörténeti kutatásaival már régen kitűnő nevet szerzett magának itthon és külföldön is. Feladatát igen érdekesen körvonalazza ő maga a munka bevezetésében. „Luxemburgi Zsigmond budai udvartartásának rajzában a magyar késői középkor keresztmetszetét szeretném adni. És e kísérletünk kultúrtörténeti szemponton kívül elsősorban a művészettörténeti módszert alkalmazza, és ezzel utalunk is könyvünk nyilvánvaló hiányaira.“ Azonban a könyv elolvasása után nem érezzük azt, hogy a szerzőnek ebben túlságosan igaza lenne. Ezt az érdekes kort, mely Buda és Pest szempontjából is igen nevezetes, mert ekkor lett először Buda egy nagy birodalom gócpontja és ugyanakkor vált véglegessé a városnak mint a magyar királyság székhelyének rangja is, a szerző érdekesen mutatja be előttünk. Buda nagy fejlődésnek indul, ünnepségek, világra szóló események színhelye lesz és a teljes pompáját elért középkori világ különféle-életformái: udvari kultúra, lovagvilág, zsinati gondolkör és polgárosodás szinte egymásra tornyosodnak és adják meg ennek a furcsa, sokszínű kornak igazi és sajátos ízét. Horváth nagyon ügyesen oldja meg azt a feladatot, amit a fentiekben maga elé tűzött. Hét fejezetében olyan módon állítja eléink az uralkodót, a történeti eseményeket, a magyar középkor érett kultúrájának képét, hogy átfogó és

kerek képet kapunk a korról és embereiről. Nagyon érdekes az I. fejezet, ahol Zsigmond viszonyát kortársaihoz vizsgálja és meglepő bőségben állítja össze a róla szóló írásos véleményeket és művészi portrékat. „Az udvartartás és lovagvilág“ c. fejezet az udvar színes életét, mesés pompájú ünnepségeit és idegen fejedelem-fogadásait, valamint a tetőfokán lévő lovagi rendi élet nagyszerű külsőségeiben jelentkező megnyilvánulásait, egyúttal a lovagiságot tápláló szellemi ideálokat ismergeti. A „zsinati mozgalmak és szellemi kultúra“ c. fejezet átfogó képet ad az egyházi s vallási kérdések rendezésére irányuló kísérletekről és ezeknek végleges megoldását célzó konstanci zsinatról. De ugyanakkor széles képet rajzol az egyre izmosodó humanizmus egyéniség nevelő és egyéniség kiképző erejéről és az e korbéli magyar kultúrának is jó összefoglalását adja. A IV. fejezet a munka legfontosabb részeinek egyike Buda helyrajzát és építészét kísérel meg a rendelkezésre álló eszközökkel felrajzolni, és a saját kutatásai és az eddigi kutatások pontos átvizsgálása és új summálása néhány csakugyan új és értékes eredményre vezetett. Az „ábrázoló művészetekről“ és „az iparművészetről“ adott fejezetei mindazt kikeresik a magyar művészet és iparművészet emlék-állományából, mely e korban keletkezett és e kor művészi ízlésének és akarásának bélyegét viseli magán. Csak most látjuk, hogy milyen gazdagon virágzó és termékeny korszak volt ez a magyar művészet fejlődésében annak a nagy pusztításnak ellenére is, mely ezeket az emlékeket a későbbi nehéz és bajtól terhes századok alatt érték. Különösen szép a magyar ötvösség emlékeiről írott néhány oldal; szerző itt állott aránylag a legszilárdabb talajon és ennek a művészeti ágnak termését

szinte hiánytalanul takarítja be számunkra. De egyúttal a kereskedelem és ipar főútvonalairól és irányairól is beszámol és élénk képet rajzol a kereskedelmi érintkezés sokoldalúságáról, elevenességéről és gazdagságáról. Az utolsó fejezet — a „Kitekintés“ címet nem értjük és ide nem is való, helyesebb lett volna „összefoglalás“ címet adni e fejezetnek! — áttekintést nyújt a tárgyalt korról, mely „természetes átmenet volt a humanizmushoz, reneszánszhoz és reformációhoz, megváltozott életformákhoz, az egyéniség fokozottabb tudatához, de nem utóljára sajátos lelki ingadozásokhoz is, melyek azonban csak a század második felében rajzolódtak ki élesebben.“ A gótikus stílussal jelzett magyar korszak leáldozóban van, de a magyar reneszánsz felkelő napja még csak első sugarait veti a magyar földre.

A kötet nagyon szép kiállítású és a főváros házinyomdáját dícséri.

Orcsán Zoltán.

Emlékkönyv Dr. Mahler Ede a budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem ny. nyilvános rendes tanárának nyolcvanadik születésnapjára. Kiadják barátai, tisztelői és tanítványai. — Budapest, 1937. 8°, 548 l.

Kitűnő tudósunknak, Mahler Edének szép kötettel kedveskedtek barátai, tisztelői és tanítványai születésének nyolcvanadik évfordulóján. Hatalmas kötetben közel negyven dolgozatot ajánlanak az agg tudósunknak, akinek elvitathatatlan érdemeit mindnyájan ismerjük az ókor keleti történeti tudományainak terjesztésében és tanításában. Balogh Jenő a jubilánst mint az akadémia tagját, Lukinich Imre mint tanárt méltatja, Wertheimer Adolf pedig rövid életrajzot ír róla. Közli a

kötet Mahler irodalmi munkásságának jegyzékét is. A kötet keleti és sémi nyelvészeti, történeti és irodalmi, szentírástudományi, régészeti tanulmányokat közöl, de néhány más tárgyú értekezés is bekerült a kötetbe, melyeket más tudományágak neves képviselői írtak Mahler tiszteletére. Mi e helyen csak néhány régészeti dolgot említsünk a kötet tartalmából ismertetni és csak megjegyezzük, hogy a kötet szerzői között Aistleitner József, Dávid Antal, Kováts Ferenc, Pröhle Vilmos, v. Surányi-Unger Tivadar, Heller Bernát, Löw Immanuel, Marmorstein Arthur és mások neveit is találjuk a hazai és U. Cassuto, G. Furlani, stb. neveit a külföldi tudósok köréből.

A dolgozatok sorrendjében haladva először Dobrovits Aladár dolgozatáról kell megemlékeznünk, aki „Harpokrates“ c. tanulmányában az egyiptomi szobrászat egy zárt csoportját vizsgálja az egyiptomiak szoborfelépítésének, gyermekábrázolásának, a mozgásnak, a frontalitásnak és a térbeliségnek szempontjából és figyelemreméltó eredményekre jut. Graf András „Der Sonnenlöwe“ c. dolgozatában a nap-oroszlánnak a római császárkultuszban való szereplését rendkívül behatóan és a források alapos figyelembevételével tárgyalja. Paulovits István „Mithrasoltár és trák elemek Camponában“ címmel a nagytétényi ásatások fontos eredményeiről számol be. Pálfi János „Totenopfer und Opferformeln bei den Ägyptern der alten Zeit“ címmel ad jó összefoglalást a címben foglalt problémákról. Takács Zoltán „On the Monument of the General Ho CH'ü-ping“ dolgozatában a győzelmes királyoknak egyiptomi ábrázolásából kiindulva, egy motívum vándorlásának útján kíséri el Ho Ch'ü-ping tábornok síremlékének ábrázolásáig. Wessetzky Vilmos „Herz und Skarabäus“ c. dol-

gozatában a szívnek és a skarabeusnak az egyiptomi misztikus képzeletben és az emléktárgyakban is kifejezésre jutó összefüggéseit vizsgálja. A kötet gondos szerkesztése Wertheimer Adolf emlékbizottsági elnök, valamint Somogyi József és Löwinger Sámuel szerkesztők munkáját dicséri, és reméljük, hogy fontos és legnagyobbreszt idegen nyelven írt cikkeivel messze földön elismerést szerzett a magyar tudományosságunknak.

Oroszlán Zoltán.

Festschrift für August Oxé. — Herausgegeben von H. v. Petrikovits und A. Steeger. Darmstadt, 1938. 8°, VIII és 281 l., 24 tábla. Rm. 12.

August Oxénak, a kitűnő provinciális régésznek, ki nagy érdemeket szerzett a római Germánia emlékeinek feltárásában és magyarázásában, szép ajándékkal kedveskedett 75. születésnapja alkalmából a német archaeologia. 37 cikket gyűjtöttek össze testes és szép kiállítású kötetben, melynek szerzői között találjuk a német provinciális archaeologia kitűnő művelőit, valamint más országok régészetének kiváló képviselőit is. Történeti, epigrafiai, régészeti és metrologiai tárgyú cikkek váltogatják egymást és különösen fontosak reánk nézve azok a kitűnő szakférfiak tolla alól kikerült cikkek, melyek a germániai és galliai keramika kutatásának újabb eredményeit ismertetik. H. Dragendorff „Firmenstempel und Künstlersignatur auf arretinischen Reliefgefäßen“ címmel az arretiumi edények Tigranus és Perennius pecséttel ellátott darabjai között teremt pontos időrendi és műhelybeli beosztást. F. Matz „Zum arretiner Thiasos“ címmel ugyancsak arretiumi edények azonos motívumainak keresi és találja meg eredetét. H. Com-

fort a philadelphiai egyetem arretiumi edényeit ismerteti. E. Vogt a zürichi Landesmuseum korai sigillatáit írja le. R. Knorr a falkenbergi fazekasműhelyek Aquitanus, Frontinus, Germanus, Iucundus bélyeges edényeit mutatja be. R. Zahn „Disiecta membra“ címmel egy sigillata pohár mitológiai tárgyú díszítő motívumának geneziséét magyarázza. O. Paret a waiblingen-beinsteini fazekasműhelyről ír. Ugyanennek a műhelynek egy speciális edénysorozatával ismerteti meg bennünket H. Ricken. A. Grenier a galliai római-kori munkáviszonyokat ismerteti. H. Koethe Trierben talált belga keramika pecségeiről, J. H. Holwerda pedig e „belga áru“-nak érdekes emlékekben jelentkező mesteréről beszél. O. Tschumi az Aare-vidék raetiai keramikájáról ad áttekintést, F. Fremersdorf pedig a római tarkafoltos üvegeknek érdekes gyűjteményét ismerteti. H. Finke numizmatikai cikke után H. Klumbach a mainzi Paula síremlékhez fűz érdekes megjegyzéseket. E. Krüger egy Vegeius családi sírkövét tárgyalja. O. Viedebant az athéni ürmértékekről ír, L. Hussong a kirfi hamvasztásos sír bronz mérőszalagjáról. R. Forrer a La Tène érem- és egyéb leletek kronológiai értékelésében mutatkozó ellenmondásokról ír, G. Behrens pedig „Die sogenannten Wangionen-Münzen“ megértéséhez gyűjtött össze értékes adatokat. E. Bickel „Zu Ammians Exkurs

über Gallien“ című cikke után E. Sadée ír a koragermán kocsivárákról és föl-vonulásokról. P. Goessler tudomány-történeti tanulmánya után („Aus den Anfängen der Frühgeschichtsforschungen in Schwaben“) F. Oelmann az ismeretes Mainz-Kastel-i aedicula régen kísértő problémáját akarja tisztázni. A niederbieberi ezüst signum korong-ról, amely a szakálltalan ifjú császárt — Caligulát — ábrázolja. E. Neuffer értekezik. Egyes leleteket ismertetnek különböző korból: W. Haberey, F. Kutsch, F. Sprater, R. Stampfuss, A. Steeger, J. Werner. J. de Groot Utrecht telpülés történetéről, H. v. Petrikovits a Kr. u. III—IV. századi Alsó-Rajna birodalmi, hatalmi és népi határaitól, H. Zeiss a Krefeld-Gellep-i fibuleletről ír. P. T. Kessler dolgozata az áttört művű díszkorongokról szól „vom Tierornament zum geometrischen Ornament“ címmel. K. Tackenberg F. Petri fontos munkájára („Germanisches Volkserbe in Wallonien und Nordfrankreich“) tesz néhány kiegészítő megjegyzést, F. Rademacher két Ottó-kori aranyfibulát ismerteti és méltat. E rövid áttekintés is mutatja, hogy milyen változatos tartalmú és nagy érdekességű anyagot hordtak össze e kötetben a szerzők. A jubiláns bizonyára nagy hálával fogadta ezt a nemes ajándékot, melynél szebb megtiszteltetés tudóst aligha érhet.

Oroszlán Zoltán.

